

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
აკად. გ. წიკიტელის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი

კონსვანვინე წიკიტელი

არამეული ენა

გამომცემლობა „მეცნიერება“

თბილისი

1982

ნაშრომში, პირველად სამეცნიერო ლიტერატურაში, მოცემულია არამეული ენის ლინგვისტური მიმოხილვა ისტორიულ ასპექტში მისი პირველი წერილობითი ძეგლებიდან — ძვ. წ. X ს.-დან დღემდე. იგი ითვალისწინებს არამეული ენის ყველა ძველ ლიტერატურულ დიალექტს — სახელმწიფო არამეულს, სირიულს, მანდეურს და სხვ., ასევე თანამედროვე არამეულს.

წიგნი შეიცავს ქართულ და რუსულ ტექსტს და ნავარაუდევია აღმოსავლეთმცოდნეთა და ენათმეცნიერთა ფართო წრისათვის, მათ შორის აღმოსავლეთმცოდნეობისა და ფილოლოგიის ფაკულტეტების სტუდენტებისათვის.

ვეუბღენი
ჩემი მასწავლებლის აკადემიკოს
გიორგი წერეთლის
ნათელ სსოვნას

ავტორი

ავტორისაგან

არამეული ენა ერთ-ერთი სემიტური ენაა, რომელზეც თითქმის სამი ათასი წლის მანძილზე იქმნებოდა წერილობითი ძეგლები და რომელიც დღესაც განაგრძობს არსებობას. ამ ძეგლების, მათი ენისა და ცოცხალი დიალექტების შესახებ არაერთი გამოკვლევა დაიწერა. მაგრამ განმაზოგადებელი ფუნდამენტური შრომა, რომელშიც გათვალისწინებული იქნებოდა არამეული ენა ყველა მისი დიალექტით, დღემდე არ გვხვდება. (ამ საკითხზე არსებული ლიტერატურა ძირითადად მიმოხილვითი ხასიათის წერილებს შეიცავს). ამ მხრივ ყურადღებას იმსახურებს ბოლო ხანებში დაწერილი შრომები, რომლებიც გარკვეული პერიოდის არამეული ენის დახასიათებას წარმოგვიდგენს. ასეთია *ჯ. გარბინისა* და *რ. დეგენის* შრომები უძველესი არამეულის (ძვ. წ. X—VIII სს.) შესახებ (G. Garbini, *L'aramaico antico*, რომი, 1956; R. Degen, *Altaramäische Grammatik*, ვისბადენი, 1969), *ე. კუჩერის* ვრცელი სტატია „არამეული ენა“ (კრებ. „Current Trends in Linguistics“, VI, ჰააგა — პარიზი, 1970), რომელშიც განხილულია ამ ენის განვითარების ადრეული საფეხურები (ძვ. წ. 300 წ.-დე), *ს. სეგერტის* „ძველი არამეული ენის გრამატიკა“ („Altaramäische Grammatik“, ლაიფციგი, 1975), რომელიც ძვ. წ. X—I სს. მოიცავს და *კ. წერეთლის* „ახალი არამეული ენა“ („Neuaramäisch“, კრებ. „Von Nag Hammadi bis Zypern“, ბერლინი, 1971), რომელიც თანამედროვე არამეულ დიალექტებს ეხება. უთუოდ საყურადღებოა, აგრეთვე, *ე. კუჩერისა* და *პ. ნათანის* ცდა, წარმოადგინონ არამეული ენის ისტორია „Tōl'dōt hā'arāmīḥ“, I, იერუსალიმი, 1971/72). გამოქვეყნებული ნაწილი შრომისა იმავე პერიოდს ეხება (ძვ. წ. IX—II სს.), რასაც *სეგერტის* ზემოხსენებული გრამატიკა. „არამეული ენის სახელმძღვანელო“ („An Aramaic Handbook“). რომელიც *ფრ. როზენტალის* რედაქციით 1967 წ. ვისბადენში გამოიცა, წარმოადგენს არამეული ენის ქრესტომათიას, სადაც მოცემულია არამეული ენის ყველა პერიოდის ტექსტები სათანადო ლექსიკონებთან ერთად.

წინამდებარე შრომა მიზნად ისახავს სრულად წარმოადგინოს არამეული ენა, რასაც ემსახურება ავტორისეული კლასიფიკაცია

არამეული დიალექტებისა და მათი მოკლე ლინგვისტური დახასიათება. აზრი ასეთი ნაშრომის შექმნის შესახებ ჯერ კიდევ 1967 წელს გავუზიარეთ ჩვენს იტალიელ კოლეგას, ცნობილ სემიტოლოგს *ჯ. გარბინის*, რომელთანაც ერთად უნდა დაგვეწერა ვრცელი სამნაწილიანი წიგნი „არამეული ენა“. შედგა ამ შრომის გეგმა, მაგრამ შემდეგში მისი რეალიზაცია ველარ მოხერხდა. ჩვენ არ ვკარგავთ იმედს, რომ განზრახული ოდესმე განხორციელდება, მაგრამ დღეს, რამდენადაც ამის საჭიროება იგრძნობა, გადავწყვიტეთ, მოკლედ, შემჭიდროებულად წარმოგვედგინა ჩვენი ჩანაფიქრი, რომელიც შემდგომში, შესაძლებელია, საფუძვლად დაედოს ვრცელ მონოგრაფიას.

არამეულ ენას საქართველოსთან შეხების დიდი ხნის ისტორია აქვს. იგი უნდა დაწყებულიყო ჯერ კიდევ ძვ. წ. IV ს., როდესაც საქართველო სპარსეთის ვრცელი იმპერიის ნაწილს შეადგენდა, ხოლო ცოცხალი არამეული მეტყველება დღესაც ისმის საქართველოს ტერიტორიაზე. სწორედ ეს გარემოება ჰქონდა მხედველობაში ქართული სემიტოლოგიის სკოლის ფუძემდებელს გიორგი წერეთელს, როდესაც მისი ინიციატივითა და ხელმძღვანელობით ჩვენში დაიწყო არამეული ენის შესწავლა. ამიტომ, ბუნებრივია, რომ წინამდებარე შრომა არამეული ენის შესახებ მადლიერების გრძნობით გიორგი წერეთლის ხსოვნას ეძღვნება.

1981 წლის ნოემბერი
თბილისი

ОТ АВТОРА

Арамейский язык является одним из значительных семитских языков, на котором в течение почти трех тысяч лет создавались письменные памятники и на котором говорят по сей день. По арамейскому языку написано немало работ, но они в основном касаются отдельных памятников или отдельных диалектов. Обобщающей работы, где были бы учтены все арамейские диалекты — старые и новые, все еще не встречается, если не иметь в виду небольшие статьи обзорного характера. В этом отношении заслуживают внимания работы, которые представляют собой грамматическую характеристику арамейского языка определенного периода. Таковы работы *Дж. Гарбини* и *Р. Дегена* по древнеарамейскому языку X—VIII вв. до н. э. (*G. Garbini, L'aramaico antico*, Рим, 1956; *R. Degen, Altaramäische Grammatik*, Висбаден, 1969), объёмистая статья *Е. Кучера* «Арамейский язык» (сб. „Current Trends in Linguistics“, VI, Гаага—Париж, 1970), где представлены ранние ступени развития данного языка (до 300 г. до н. э.), «Древнеарамейская грамматика» *С. Сеерта* (Лейпциг, 1975), являющаяся грамматикой арамейского языка X—I вв. до н. э. и «Новоарамейский язык» *К. Церетели* (в сб. «Von Nag Hammadi bis Zuregen», Берлин, 1971) — о современном арамейском языке. Особо следует отметить попытку *Е. Кучера* и *Х. Натана* написать историю арамейского языка. Пока издана лишь I часть этого труда («Tōl'dōt ha'aramit», I, Иерусалим, 1971/72), охватывающая период с IX по II в. до н. э., т. е. тот же период, что и названная книга *Сеерта*. «Учебник арамейского языка» («An Aramaic Handbook»), изданный в Висбадене в 1967 г. под редакцией *Фр. Розенталя*, представляет собой хрестоматию с образцами арамейских текстов с древнейших времен до наших дней. Тексты снабжены соответствующими словарями.

Настоящая книга ставит себе целью, по возможности полностью, представить грамматическую структуру арамейского языка, чему служит авторская классификация арамейских диалектов и их лингвистическая характеристика. Идея

создания такого труда давно созрела, о чем мы еще в 1967 г. поделились с нашим итальянским коллегой, известным семитологом *Джованни Гарбини*, вместе с которым предполагали написать большую монографию «Арамейский язык». Был составлен и план этой работы, однако в дальнейшем его реализация не удалась. Не теряя надежды когда-нибудь осуществить этот замысел, мы решили уже сегодня же представить его в сжатом виде, что в будущем может послужить основой для большой монографии и, таким образом, в некоторой степени восполнить указанный выше пробел.

Соприкосновение арамейского языка с Грузией имеет довольно долгую историю. Оно, видимо, началось еще в IV в. до н. э., когда Грузия входила в Персидскую империю; на арамейском языке на территории Грузии говорят и сегодня. Исходя из этого, по инициативе и под руководством основоположника грузинской семитологической школы Г. В. Церетели, в Грузии было положено начало изучению арамейского языка. Поэтому, вполне естественно, что настоящая книга с глубокой благодарностью посвящается памяти Георгия Васильевича Церетели.

1981 г., ноябрь

Тбилиси

შემოკლებათა სია — СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

1. ენები და დიალექტები — Языки и диалекты

- არაბ. = არაბული
 არამ. = არამეული
 აქად. = აქადური
 აღმ. არამ. = აღმოსავლურარამეული
 აღმ. სირ. = აღმოსავლურსირიული
 ბაბ. = ბაბილონის თალმუდის არამეული
 ბიბლ. არამ. = ბიბლიის არამეული
 გალ. = გალილეური არამეული
 დას. არამ. = დასავლურარამეული
 დას. სირ. = დასავლურსირიული
 ებრ. = ებრაული
 ეგვ. არამ. = ეგვიპტის არამეული
 ეპიგრ. არამ. = ეპიგრაფიკული არამეული
 ვან. = თანამედროვე არამეული ენის ვანის დიალექტი
 ზაქ. = ზაქირის წარწერა
 თურქ. = თურქული
 ინგლ. = ინგლისური
 იუდ.-არამ. = იუდეურ-არამეული
 მაწლ. = თანამედროვე არამეული ენის მაწლულის დიალექტი
 მანდ. = მანდეური
 მოაბ. = მოაბური
 მოს. = თანამედროვე არამეული ენის მოსულის დიალექტი
 სალ. = თანამედროვე არამეული ენის სალამასის დიალექტი
 ტურ. = თანამედროვე არამეული ენის ტურ-აბდინის დიალექტი
 სეფ. = სეფირეს წარწერა
 სირ. = სირიული
 სპ. = სპარსული
 ურქმ. = თანამედროვე არამეული ენის ურქმის დიალექტი
 ტიარ. = თანამედროვე არამეული ენის ტიარის დიალექტი
 ფან. = ფანამუ II-ის წარწერა
 ფინიკ. = ფინიკიური
 ჭილ. = თანამედროვე არამეული ენის ჭილუს დიალექტი
 ჰად. = ჰადადის წარწერა
 აკად. = აკადსკი
 ანგლ. = ანგლისკი
 არაბ. = არაბსკი
 არამ. = არამეისკი
 БА = არამეისკი язык Библии, библейско-арамейский
 БЕ = еврейский язык Библии
 ВТ = язык Вавилонского талмуда
 ван. = ванსკი диалект современного арамейского языка
 вост. араб. = восточноарамейский
 вост. сир. = восточносирский
 гал. = галилейское наречие арамейского языка
 греч. = греческий
 джил. = джилуйский диалект современного арамейского языка
 др. араб. = древнеарамейский
 др. евр. = древнееврейский
 ЕА = египетско-арамейский
 Зак. = надпись Закира
 зап. араб. = западноарамейский
 зап. сир. = западносирский
 ИА = иудейско-арамейский
 ма Сл. = современный арамейский диалект Ма Слуды
 манд. = мандейский
 моав. = моавийский
 мос. = мосульський диалект сов-

ременного арамейского языка
Пан. = надпись Панаму II
перс. = персидский
сал. = саламасский диалект
современного арамейского
языка
Сеф. = надпись Сефире
сир. = сирийский
тиар. = современный арамей-
ский диалект Тиари

тур. = современный арамейский
диалект Тур-Абдина (туройо)
турец. = турецкий
урм. = урмийский диалект сов-
ременного арамейского языка
фин. = финикийский
Хад. = надпись Хадада
ЭА = эпиграфический арамей-
ский

2. ჟურნალები და კრებულები — Журналы и сборники

ენიკვის მოამბე = ნ. მარის სახ. ენის, ისტორიისა და მატერიალური
კულტურის ისტორიის ინსტიტუტის მოამბე, თბილისი.

ВДИ = Вестник Древней Истории, Москва.

ВЯ = Вопросы языкознания, Москва.

ЗВО = Записки Восточного Отделения Императорского Рус-
ского Археологического Общества, Петербург.

КС = Краткие сообщения Института народов Азии АН СССР,
Москва.

ПС = Палестинский сборник, Ленинград.

СЯ = Семитские языки, Москва.

ТОВЭ = Труды Отдела Востока Эрмитажа, Ленинград.

ЭВ = Эпиграфика Востока, Ленинград.

AANL = Atti della Accademia Nazionale dei Lincei, Roma.

Abh PAW = Abhandlungen der Königl. Preuss. Akademie der Wis-
sensschaften zu Berlin.

AIO = Archiv für Orientforschung, Graz.

AION = Annali dell'Istituto Orientale di Napoli.

AJSL = The American Journal of Semitic Languages and Literatures,
Chicago.

Ar Or = Archiv Orientalní, Praha.

BSOAS = Bulletin of the School of Oriental and African Studies, London.

IEJ = Israel Exploration Journal, Jerusalem.

JAOS = Journal of the American Oriental Society, New Haven.

JBL = Journal of Biblical Literature, New Haven.

JNES = Journal of Near Eastern Studies, Chicago.

JSS = Journal of Semitic Studies, Manchester.

RSO = Rivista degli Studi Orientali, Roma.

WZKM = Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlands, Wien—
Berlin.

ZA = Zeitschrift für Assyrologie, Leipzig.

ZAW = Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, Berlin—Giessen.

ZDMG = Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft,
Wiesbaden.

ZS = Zeitschrift für Semitistik, und verwandte Gebiete, Leipzig.

შესავალი

0.1. არამეული ენა სემიტურ ენებს განეკუთვნება და ე. წ. ქანაანურ ენებთან (ებრაული, ფინიკიური, მოაბური), ასევე უგარი-თულთან, ამორეულთან, ებლას ენასთან ერთად ქმნის მათ ჩრდილო-დასავლურ შტოს. სახელწოდებანი „არამეული“ და „არამეელები“ ამ ენაზე მოლაპარაკეთათვის მოდის სიტყვისაგან „არამ“, რომელიც უძველეს არამეულ წარწერებსა და ბიბლიურ და აქადურ ტექსტებში გვხვდება. ბიბლიის I წიგნის („შესაქმე“-ს) მე-10 თავში, სადაც ეთნარქების ტახულაა მოცემული, სემის ძეა შორის ჩვენ ვკითხულობთ არამის სახელსაც. აქადურ წარწერებში ʾahlamē, ʾarmāyē, ʾaramē-ს სახელით (ძვ. წელთაღრიცხვის XIV საუკუნიდან დაწყებული) ცნობილია სემიტური წარმოშობის მომთაბარე ტომები, რომლებიც ჩრდილო არაბეთის სტეპებიდან მესოპოტამიის კულტურულ რაიონებში შეიჭრნენ. თვით ამ ხალხის უძველეს წერილობით ძეგლებში „არამ“ (ʾrm) თავდაპირველად ქვეყნის აღმნიშვნელ სახელად გვევლინება (ძვ. წ. VIII საუკუნის ზაქირის წარწერა), ხოლო აქედან ნაწარმოები სიტყვები ʾaramī „არამეული“ და ʾaramīt „არამეულად“ ელეფანტინის წარწერებშია დადასტურებული (ძვ. წ. V საუკუნე).

0.2. ბიბლიაში სახელწოდება „არამ“ გარკვეულ გეოგრაფიულ პუნქტებზეც მიუთითებს და, პირველად ყოვლისა, დამასკოს რაიონზე, ასევე ჩრდილო მესოპოტამიაზე („არამ-ნაპრაიმ“). საყურადღებოა, რომ სიტყვა „არამ“ როგორც სახელწოდება ჩრდილო მესოპოტამიის ერთ-ერთი პუნქტისა, ბევრად ადრე (ძვ. წ. მესამე ათასწლეულში) ჯერ კიდევ ბაბილონურ ტექსტებში გვხვდება. სირიისა და მესოპოტამიის აღნიშნული ადგილები არამეელების უძველესი დასახლების კერები უნდა იყოს, საიდანაც შემდგომ არამეული ენა ფართოდ გავრცელდა როგორც დასავლეთისაკენ, ისე ამ კერების აღმოსავლეთისაკენაც. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ უძველესი ეპიგრაფიკული ძეგლები სწორედ ამ რაიონშია აღმოჩენილი. ძველი წელთაღრიცხვის IX საუკუნისათვის არამეულ ენაზე არა მარტო სირიისა და მესოპოტა-

მიაში მეტყველებენ, არამედ პალესტინასა და ფინიკიაშიც. უფრო მოგვიანებით არამეული ენა ვრცელდება ჩრდილოეთის მიმართულებით — ქურთისტანისა და არმენიისაკენ, ხოლო აღმოსავლეთით — ირანის ტერიტორიაზე. ასურეთისა და ბაბილონის ბატონობის ხანაში (ძვ. წ. VIII საუკუნიდან მოყოლებული) არამეული ენა იქცევა საერთაშორისო ენად. ამის საილუსტრაციოდ შეიძლება დავასახელოთ არამეული დოკუმენტი მემფისიდან (ეგვიპტე). იგი წარმოადგენს პაპირუსს, რომელზეც დაწერილია აღონის (სამხრეთპალესტინა) მთავრის თხოვნა ფარაონ ნეხო II-სადმი, რომ მან მთხოვენელს გაუწიოს სამხედრო დახმარება ნაბუქოდონოსორის წინააღმდეგ. წერილი თარიღდება 603—602 წწ.-ით. არამეულ ენას ფართოდ იყენებდნენ ასურელები უცხოელ ქვეშევრდომებთან ურთიერთობისათვის. ამ ენას ხშირად მიმართავდნენ აქადურად დაწერილი დოკუმენტების შინაარსის გადმოსაცემად, რათა ეს მასალა ხელმისაწვდომი ყოფილიყო მკითხველთა ფართო წრისათვის.

აქემენიანთა ხანაში (ძვ. წ. VI—IV სს.) არამეული ენა ოფიციალური ენაა სპარსეთის სახელმწიფოს დასავლეთ ნაწილში (განსაკუთრებით მცირე აზიისა და ეგვიპტისათვის). ეს დასტურდება არამეულად დაწერილი დოკუმენტების დიდი რაოდენობით, ასევე არამეული წარწერებით, რომლებიც ახლო აღმოსავლეთის მრავალ პუნქტში გვხვდება. ამასთან დაკავშირებით განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს არამეული დოკუმენტების არქივი, რომელიც ეგვიპტის სამხრეთ საზღვართან, ნუბიის მახლობლად ნილოსის კუნძულ ელეფანტინზე აღმოაჩინეს (ძვ. წ. V ს.).

„ოფიციალური არამეული ენის“ გავრცელებაზე მეტყველებენ ორენოვანი წარწერებიც, რომლებიც მცირე აზიაში, კავკასიასა და აღმოსავლეთშია ნაპოვნი. ამ წარწერებში არამეული ენა გვხვდება სხვა ენებზე გაკეთებული წარწერების პარალელურად: ბერძნულთან (კავადოკიური წარწერა მიტრის კულტის შესახებ), ლიდიურთან (მაგალითად, სარდესთან, ავლანეთი, აღმოჩენილი საფლავის წარწერა V—IV სს.), ირანულთან (ლაგაშის ბილინგვა) და სხვ.

ასურეთისა და აქემენიანთა სპარსეთის სახელმწიფოების დროინდელი არამეული მათ ოფიციალურ ენას წარმოადგენდა. ამიტომ მეცნიერებაში მას „ს ა ხ ე ლ მ წ ი ფ ო ა რ ა მ ე უ ლ ს“ (ი. მარკვარტი) ან „ო ფ ი ც ი ა ლ უ რ ა რ ა მ ე უ ლ ს“ (ფრ. როზენტალი და სხვ.) უწოდებენ.

სპარსეთის სამეფოს დაცემის შემდეგ ზოგადარამეული სამ-

წერლობო ენა კარგავს ნიადავს და არამეული ენის ხმარება თანდათან იფარგლება. ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში იგი ძირითადად პალესტინაში, სირიაში, მესოპოტამიასა და დასავლეთ ირანში იხმარება. ამავ ხანაში პალესტინაში არამეული ხმარებიდან დევნის ებრაულს, რასაც ადგილი აქვს ჯერ კიდევ ჩვენი წელთაღრიცხვის დაწყების წინ. ებრაელები იძულებულნი არიან არამეულად წერონ, ხოლო მანამდე ებრაულად დაწერილი ბიბლია ითარგმნება უფრო გასაგებ არამეულ ენაზე. ასე ჩნდება ბიბლიისა და თაღმუდების არამეული ნაწილი, ასევე თარგუმები — ბიბლიის არამეული თარგმანები.

არამეული, როგორც სამწერლობო ენა, გვხვდება არამეელების სხვა მონათესავე ტომებთანაც. ასეა პალმირელებთან და ნაბატეელებთან — არაბებთან, რომლებიც არამეულად წერდნენ. პალმირელთა და ნაბატეელთა წერილობითი ძეგლების ენა ცნობილია როგორც **პ ა ლ მ ი რ უ ლ ი ე ნ ა** და **ნ ა ბ ა ტ ე უ რ ი ე ნ ა**.

არამეელთა მიერ ქრისტიანობის მიღების შემდეგ ისტორიულ ასპარეზზე გამოდის არამეულის ერთ-ერთი დიალექტი — ედესის დიალექტი, რომელზეც იქმნება საკმაოდ მდიდარი ლიტერატურა. ამ ლიტერატურულმა ენამ, რომელიც **ს ი რ ი უ ლ ი ე ნ ი ს** სახელწოდებითაა ცნობილი, მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ქრისტიანული აღმოსავლეთის სულიერ ცხოვრებაში. არამეული ენა ემსახურებოდა არა მარტო იუდეველებსა და ქრისტიანებს, არამედ ერთ განსაკუთრებულ რელიგიურ-გნოსტიკურ სექტასაც, რომლის წევრებს მანდეველთა სახელწოდებით იცნობენ. ეს სექტა ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში ჩამოყალიბდა და დღესაც არსებობს, თუმცა ამ სექტის მიმდევართა დიდი ნაწილი (ერაყის მანდეველები) ყოველდღიურ ცხოვრებაში არაბულად მეტყველებენ. მანდეველთა არამეულ დიალექტზე, ე. წ. **მ ა ნ დ ე უ რ ე ნ ა ზ ე**, შეიქმნა მრავალჯანრიანი ლიტერატურა, ძირითადად რელიგიური ხასიათისა. არაბების მიერ მცირე აზიის დაპყრობის შემდეგ (VII ს.) არამეული ენის ხმარების სფერო სულ უფრო და უფრო ვიწროვდება და, თუმცა არამეულმა ენამ ჩვენს დრომდეც მოაღწია, მას ამჟამად იყენებენ არამეელთა მხოლოდ მცირერიცხოვანი ჯგუფები, რომლებიც ძირითადად ახლო აღმოსავლეთშია დამკვიდრებული (სირიაში, ერაყში, თურქეთსა და ირანში), ხოლო აქედან ერთი ნაწილი დასახლდა ევროპაში, აზიაში, ამერიკასა და ავსტრალიაში.

0.3. ბუნებრივია, რომ ენის ფართო გავრცელებამ, ასევე მისმა ხანგრძლივმა წერილობით ფიქსირებულმა სიცოცხლემ (თითქმის

სამი ათასი წელი) და ისტორიულ-პოლიტიკური პირობების ცვალებადობამ ხელი შეუწევს არამეული ენის დიალექტებად დაყოფას. ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან არა მარტო როგორც ტერიტორიული დიალექტები, არამედ ისტორიულადაც, ასახვენ რა სხვადასხვა ხანის არამეულ მეტყველებას. უნდა ითქვას, რომ, თუმცა დიალექტური სხვაობა შეინიშნება არამეული მეტყველების ფიქსაციის დასაწყისშივე — ჯერ კიდევ უძველეს არამეულ წარწერებში, ახალი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებამდე მკვეთრი დაპირისპირება ტერიტორიულ დიალექტებში არ დასტურდება (გამონაკლისს წარმოადგენს იაუდის დიალექტი). ამ დროიდან კი არამეული დიალექტები ორ ძირითად ჯგუფად იყოფა: დასავლურ და აღმოსავლურ. დასავლური დიალექტები გავრცელებულია პალესტინაში, აღმოსავლური კი — სირიასა, მესოპოტამიასა და ირანის დასავლეთ რაიონებში.

არამეული დიალექტები სპეციალურ ლიტერატურაში ცნობილია მათი გავრცელების (ასე, მაგალითად, ე. წ. მაღლულას დიალექტი), ან მათზე დაწერილი ძეგლების აღმოჩენის ადგილის მიხედვით (ეგვიპტის არამეული — ენა არამეული დოკუმენტებისა, რომლებიც ეგვიპტეში იპოვნეს), ანდა იმ წერილობითი წყაროს მიხედვით, რომელმაც შემოინახა ესა თუ ის არამეული დიალექტი (მაგალითად, ბიბლიის არამეული, ბაბილონის თალმუდის არამეული და მისთ.).

არამეული ენის ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე ზოგი დიალექტი ხმარებიდან გავიდა, მოკვდა, და წარმოდგენა მათ შესახებ ჩვენ მხოლოდ იმ წერილობითი ძეგლების მიხედვით გვაქვს, რომლებმაც ჩვენამდე მოაღწიეს, ზოგიც, ძლიერ შეცვლილი სახით, დღესაც განაგრძობს სიცოცხლეს ძველი არამეელების შთამომავლების — მაღლულას, ტურ-აბდინის, ქურთისტანის, ჩრდილო ერაყისა და ირანის აზერბაიჯანის მკვიდრთა, ე. წ. ასურელების (სირიელების) მეტყველებაში; სამხრეთ ირანში — ხუზისტანში შემორჩენილია მანდეური ენაც.

არამეული ენის სტრუქტურის განხილვა მის ყველა დონეზე ისტორიულ ასპექტში საშუალებას იძლევა ენის განვითარებაში სამი ძირითადი ეტაპი გამოვყოთ: ძ ვ ე ლ ი ა რ ა მ ე უ ლ ი, ს ა შ უ ა ლ ო ა რ ა მ ე უ ლ ი და ა ხ ა ლ ი ა რ ა მ ე უ ლ ი. მოცემული ენის ისტორიის ასეთი პერიოდიზაცია და დახასიათება ყველა ამ ეტაპზე ქმნის არამეული ენის განვითარების საკმაოდ სრულ სურათს. ამასთანავე, უნდა აღინიშნოს, რომ ხსენებულ ეტაპებზე მკაფიოდ

განიჩევა ტერიტორიული დიალექტებიც. პირველი ორი ეტაპი მკვდარ დიალექტებს ვარაუდობს, მესამე კი — ცოცხალს, და სახელდობრ:

I ე ტ ა პ ი (ძ ვ ე ლ ი ა რ ა მ ე უ ლ ი) მოიცავს პერიოდს, რომელიც ვარაუდობს არამეულ წერილობით ძეგლებს დღიდან მათი წარმოქმნისა ვიდრე ახ. წ. III—IV სს., ე. ი. იმ დრომდე, როდესაც თავს იჩენს ედესის მძლავრი არამეული ლიტერატურული ენა — სირიული და „სირიული ხანის“ სხვა დიალექტები. ამ ეტაპს განეკუთვნება: უძველესი არამეული წარწერების ენა, რომელიც ზოგჯერ „ძველ არამეულად“ იწოდება ვიწრო გაგებით (ძვ. წ. X—VIII სს.), აჯობებდა — „უძველესი არამეული“, შდრ. გერმან. Früharamäisch (ს. სეგერტი), ფრანგ. araméen ancien (შ.-ფ. ჟანი და სხვ.), იტალ. aramaico antico (ჯ. გარბინი და სხვ.), ე. წ. კლასიკური ანუ ოფიციალური არამეული ენა, რომელიც ასურეთისა და სპარსეთის იმპერიაში იყო გავრცელებული (ძვ. წ. VII—IV სს.), ბიბლიის არამეული — ძირითადად იგივე ოფიციალური არამეული, რომელზედაც გავლენა მოახდინა უფრო გვიანდელმა პალესტინის დიალექტმა (ძვ. წ. III—II სს.) და ნაბატეური და პალმირული წერილობითი ძეგლების ენა (ძვ. წ. I ს.—ახ. წ. III ს.).

II ე ტ ა პ ი (ს ა შ უ ა ლ ო ა რ ა მ ე უ ლ ი) წარმოდგენილია III—VIII სს. პალესტინის, სირიისა და მესოპოტამიის დიალექტებით. ამ ხანის არამეული დიალექტები ქმნიან ორ, ერთმანეთისაგან საკმაოდ მკვეთრად განსხვავებულ ჯგუფს: დასავლურსა და აღმოსავლურს. დასავლურ ჯგუფში შედის: თარგუმებისა და იერუსალიმის თალმუდის არამეული ენა — ე. წ. იუდეურ-არამეული, პალესტინელ ქრისტიანთა და სამართანელთა არამეული დიალექტები; აღმოსავლური ჯგუფი აერთიანებს სირიულს, მანდეურსა და ბაბილონის თალმუდის არამეულ ენას.

III ე ტ ა პ ი (ა ხ ა ლ ი ა რ ა მ ე უ ლ ი) მოიცავს თანამედროვე არამეული დიალექტების მთელ ჯგუფს (მაჩლულას, ტურაბდინის, სიირტის, მოსულის, ურმიისა და სხვ. დიალექტები).

მოცემულ შემთხვევაში ჩვენ ყველა მკვდარ არამეულ დიალექტს ვაერთიანებთ ერთი სახელწოდებით „ძველი არამეული“, ვუპირისპირებთ რა მას ტერმინს „ახალ არამეულს“, რომლითაც ცოცხალ დიალექტებს აღნიშნავენ. აქედან გამომდინარე, წინამდებარე ნარკვევი შედგება ორი ძირითადი ნაწილისაგან: I. ძველი არამეული და II. ახალი არამეული. I ნაწილში, თუ საჭი-

როება მოითხოვს ვაჩვენოთ საშუალო პერიოდის არამეულისათვის დამახასიათებელი ენობრივი თავისებურებანი, ვხმარობთ ტერმინს „საშუალო არამეული“, ხოლო „ოფიციალური არამეულის“ წინა ხანის ენის თავისებურებათა გამოყოფის აუცილებლობის შემთხვევაში — ტერმინს „ეპიგრაფიკული არამეული“.

0.4. არამეული დამწერლობა წარმოადგენს ჩრდილსემიტური დამწერლობის ერთ-ერთ შტოს, რომელიც მხოლოდ თანხმონებს გადმოსცემს და შეიცავს 22 ასოს, თუმცა თანხმონთანაა რაოდენობა მეტია. არამეული დამწერლობა ენასთან ერთად ფართოდ ვრცელდებოდა მთელ ახლო აღმოსავლეთში და ასურეთისა და სპარსეთის სამეფოების ვრცელ ტერიტორიაზე. დროთა განმავლობაში ეს ნიშნები გარკვეულ მოდიფიკაციას განიცდიან. ამასთანავე, სხვაობას გვიჩვენებს სხვადასხვა გეოგრაფიულ პუნქტში აღმოჩენილი ტექსტების დამწერლობანიც; ზოგჯერ საუბარი შეიძლება ცალკეული ძეგლის თავისებურ დამწერლობაზეც კი.

უძველესი არამეული წარწერების დამწერლობა ძირითადად ერთგვარობით ხასიათდება (მისგან შესამჩნევად განსხვავდება ყველა სხვა მომდევნო ხანის დამწერლობანი). ამ დამწერლობით შექმნილია მრავალი ეპიგრაფიკული ძეგლი, რომელთა შორის უძველესია, როგორც ეს უკვე აღინიშნა, თელ-ხალაფის წარწერა (ძვ. წ. X—IX სს.). „ოფიციალური არამეულის“ ხანის ძეგლებში ორგვარი ტიპის დამწერლობა გვხვდება: მონუმენტური და კურსივი. პირველი მოცემულია ქვაზე ამოკვეთილი წარწერებისათვის და მარტივი სახისაა, რაც მასალის ფაქტურითაა განპირობებული, მეორე კი (კურსივი) — პაპირუსსა და თიხის ნატეხებზე (ოსტრაკა) გვხვდება და პირველის შემდგომ განვითარებას წარმოადგენს. საყურადღებოა, რომ დამწერლობის ამ ტიპიდან განვითარდა იუდეველ არამეულთა ტექსტების დამწერლობა (ე. წ. იუდეურ-არამეული კურსივი, ს. სევერტი), რომლითაც დაწერილია ყუმრანის არამეული (ასევე ებრაული) ხელნაწერები (ძვ. წ. II—ახ. წ. I სს.). სპარსეთის სამეფოს დაცემის შემდეგ არამეული დამწერლობა განშტოებას განიცდის. მისი ცალკეული სახეობანი გამოიყენება სემიტური ენებისათვის, როგორცაა ებრაული, ნაბატეური, პალმირული, მანდეური და სხვ. ასე, მაგალითად, ებრაული კვადრატული დამწერლობა განვითარდა ზემოხსენებული არამეული კურსივიდან, რომელსაც ებრაელები ახ. წ. III საუკუნიდან იყენებენ. არამეული დამწერლობის ცალკეული სახეობები გამოიყენებულა არასემიტური ენებზე-

თვისაც, როგორცაა საშუალო ირანული (ფალაური, პართული), სოდ-
დური, ზიდურული, მონღოლური და სხვ. არსებობს მოსაზრება, რომ
არამეული დამწერლობის ერთი შტო საფუძვლად დაედო დამწერლო-
ბებს კავკასიაში (ქართულს, სომხურს, ალბანურს)¹. არამეული დამ-
წერლობის ერთ-ერთი სახეობა დამოწმებულია არამეულ ტექსტებ-
ში, რომლებიც საქართველოს ტერიტორიაზე — მცხეთის მახლობ-
ლად არმაზში აღმოჩნდა. აქედან ამ დამწერლობის სახელწოდება —
„არმაზული“². არმაზული დამწერლობა სახელმწიფო არამეულის დამ-
წერლობის შემდგომ განვითარებას წარმოადგენს და მის სახეობათა-
გან ყველაზე ახლოს პალმირულთან დგას.

ძველი არამეული დამწერლობა არ იცნობს ხმოვნის ნიშნებს.³
საამისოდ ზოგჯერ გამოიყენება ზოგიერთი ასო, განსაკუთრებით გრძე-
ლი ხმოვნის გამოსახატავად (იხ. ქვ. გვ. 23). სპეციალური ხმოვნის
ნიშნები არამეულ დამწერლობაში საკმაოდ გვიან — V—VI სს.-დან
ჩნდება.

განსაკუთრებით უნდა შეეჩერდეთ სირიულ დამწერლობაზე,
რომელზეც დღემდე იქმნება ყველა სახის ლიტერატურა (საეკლესიო,
ფილოსოფიური, მხატვრული და სხვ.). სირიული დამწერლობა არა-
მეულის ერთ-ერთ განშტოებას წარმოადგენს, რომელიც განსაკუთ-
რებულ სიახლოვეს პალმირულ დამწერლობასთან იჩენს. დამწერლო-
ბა, რომელსაც სირიელები ეკლესიის გაყოფამდე იყენებდნენ,
ცნობილია „ესტრანგელას“ სახელწოდებით (ბერძნ. *εστραγγελα*
„მომრგვალებული ფორმის“). V ს.-ის 30-იანი წლების შემდეგ
ესტრანგელას ნაკლებად ხმარობენ: უმთავრესად მას იყენებენ
მთავრულ ასოებად. ესტრანგელამ დასაბამი მისცა სირიული
დამწერლობის ორ სახეობას: იაკობიტურსა და ნესტორიანულს. პირ-
ველ მათგანს, რომელსაც დასავლეთსირიელები — იაკობიტები ხმა-
რობდნენ, მისი წახანგოვანი ფორმის გამო „სერტო“ („ხაზოვანი“)
უწოდეს. ამ დამწერლობის ხმარებას იწყებენ VI ს.-ის ბოლოდან. თავი-
სი მოხაზულობით იგი ესტრანგელასაგან უფრო დაშორებულია, ვიდრე

¹ ი. ჭავჭავაძის შვილი. ქართული პალეოგრაფია, თბილისი. 1926. გვ. 190,
შემდ.; Г. В. Церетели. Армянское письмо и проблема происхождения
грузинского алфавита.—ЭВ I II. 1949, გვ. 71; Д. Д и р и и г е р. Алфавит,
М. 1963, გვ. 378—385; Н. Ф р и д р и х. История письма, М. 1979, გვ. 150.

² ვ. წერეთელი. არმაზის პლინგვა, — ენის, ისტორიისა და მეტრონო-
ლოგიკული ტერმინების ისტორიის ინსტიტუტის მოამბე, ტ. XIII, თბილისი, 1942,
გვ. 5.

ნესტორიანული—ადმოსავლელი სირიელების დამწერლობა. ნესტორიანული დამწერლობა ჯერ კიდევ V ს.-ში გვხვდება. განსხვავება ამ ორ დამწერლობას შორის ხმოვნის ნიშნებშიცაა: იაკობიტური დამწერლობა ხმოვნების გადმოცემისას იყენებს ბერძნულ ასოებს, ნესტორიანელები

კი—წერტილებს ან მცირე ხაზებს (შდრ. იაკობ. და ნესტ. „ძე“).

ყურადღებას იმსახურებს მანდეური დამწერლობაც, რომელსაც მანდეური სექტის მიმდევრები ხმარობდნენ. ეს დამწერლობაც ძველი არამეულიდან მომდინარეობს ზოგიერთი სპეციფიკური ცვლილებებით ასოების მოხაზულობაში. მაგრამ მთავარი აქ ისაა, რომ ყველა სხვა სემიტური ანბანისაგან განსხვავებით, მანდეური დამწერლობა გარკვეული ასოების დახმარებით რეგულარულად გამოხატავს ხმოვნებს, ასოთა რაოდენობა კი უცვლელია — 22 (შდრ. გრძელი ხმოვნების ანალოგიურად გადმოცემა ძველ არამეულში).

და ბოლოს, არამეულ დამწერლობაზე საუბრისას ჩვენ გვინდა შევჩერდეთ ამ დამწერლობის სხვა ენებისათვის გამოყენებაზე. აქ უნდა გავარჩიოთ ორი შემთხვევა: არამეული დამწერლობით არამეული სიტყვების გადმოცემა და მათი სხვა ენაზე წაკითხვა, ე. წ. **ჰ ე ტ ე რ ო გ რ ა ფ ი კ უ ლ ი** : **დ ა მ წ ე რ ლ ო ბ ა** და მეორე, არამეული დამწერლობის გამოყენება სხვა ენის ტექსტის გადმოცემისათვის, ე. წ. **ტ რ ა ნ ს კ რ ი ფ ც ი ა**. პირველის მაგალითია საშუალო ირანული ენები, სადაც არამეულად დაწერილი სიტყვა მოცემულ ირანულ ენაზე იკითხება. მეორის ნიმუშს წარმოადგენს სატრანსკრიფციოდ გამოყენებული სირიული დამწერლობანი: არაბულისათვის (ე. წ. გარშუნი), ასევე პალესტინის ქრისტიან არამეელთა ტექსტებისათვის³.

³ იხ. დანართი.

I

ქველი არამეული

1. ქველი არამეული წერილობითი ძეგლები

1.1. არამეული ენის უძველესი ფენა წარმოდგენილია ძვ. წ. X—VIII სს. ეპიგრაფიკული ძეგლებით, რომლებიც სირიისა და მესობოტამიის ქალაქებში იქმნებოდა (ე. წ. ეპიგრაფიკული არამეული).

ამ ძეგლებიდან, პირველად ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ არამეული სტელები, რომლებიც ჩრდილო სირიაში (ამჟამად თურქეთში) ქურთული სოფლის ზინჯირლის მახლობლად იაუდის ქვეყნის (yady), იგივე სამალის (šmāl), გათხრების დროს 1890 წ. აღმოჩნდა. სხვადასხვა არამეულ ძეგლთა შორის ყურადღება მიიქცია ორმა ვრცელმა წარწერამ, რომლებსაც ძვ. წ. IX ს. (თუ VIII ს. მეორე ნახევარს) განაკუთვნიებენ. ერთი მათგანი წარმოადგენს მიძღვნას ღვთაება ჰადადისადმი იაუდის მეფის ფანამუ I-საგან, მეორე კი, რომელიც პირველ წარწერასთან შედარებით ნახევარი საუკუნით უფრო გვიანდელია, გაკეთებულია სტელაზე, რომელიც მეფე ბარ-რაქიბმა (თუ ბარ-რექუბმა) თავისი მამის ფანამუ II-ის საპატივსაცემოდ აღმართა. ეს წარწერები მთავარი წყაროა იმ დიალექტის შესასწავლად, რომელიც საკმაოდ მკაფიოდ განირჩევა უძველესი არამეული წარწერების ენისაგან და რომელმაც ი ა უ დ ი ს დ ი ა ლ ე ქ ტ ი ს სახელწოდება მიიღო. უკანასკნელ ხანამდე ბევრი მეცნიერი იაუდის დიალექტს არ თვლიდა არამეულ ენად, ხოლო ქანაანურ ენებთან (კერძოდ, ფინიკიურთან) მრავალი საერთო ნიშნების გამო იაუდის წარწერების ენას ქანაანურად მიიჩნევდა. ზოგიერთი (მაგალითად, ჰ. დონერი) ამ დიალექტს შერეულ არამეულ-ფინიკიურ დიალექტად თვლის, ხოლო ი. ფრიდრიხის მიხედვით, ეს დიალექტი რაღაც საშუალო ადგილს იჭერს ძველ ფინიკიურსა და იმ არამეულს შორის, რომელიც ამ რაიონში მოპოვებული VIII ს.-ის შემდგომი ხანის წარწერების ენაა.¹ ფრიდრიხი, უსვამს რა ხაზს იაუდის დიალექტის საერთო ნიშნებს არამეულთან, ქანაანურთან და ზოგჯერ არამეულთანაც, მიდის იმ დასკვნამდე, რომ იაუდის ძეგლების ენა არის

¹ J. Friedrich, Skizze der Sprache von Ja'udi im nördlichen Syrien,—*Analecta Orientalia* 32, Roma, 1951, გვ. 153.

არა ერთ-ერთი არამეული დიალექტი, არამედ დამოუკიდებელი დასავლურსემიტური ენა². ეს ვითარება აიხსნება ამ დიალექტის იმ თავისებურებებით, რომლებიც ორ ძირითად ნიშნამდე შეიძლება იქნეს დაყვანილი: ქანაანიზმი (ქანაანურ ენებთან საერთო მოვლენები) და იაუდიზმი (მოვლენები, რომლებიც მხოლოდ მოცემულ დიალექტს ახასიათებს). იაუდიური წარმოშობისაა აგრეთვე რამდენიმე უფრო მოგვიანო წარწერა, როგორცაა, მაგალითად, ბარ-რაქიბის სამშენებლო წარწერა ზინჯირლიდან.

რაც შეეხება ამავე პერიოდის (ძვ. წ. X—VIII სს.) სხვა (არა-იაუდიური წარმოშობის) წარწერებს, ენობრივი თვალსაზრისით ისინი ნაკლებად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან და, ჩვენის აზრით, ერთ მთლიან ენობრივ ერთეულს წარმოადგენს. ეს გვაძლევს საშუალებას გამოვთქვათ ვარაუდი, რომ ხსენებულ წარწერათა ენა გარკვეულ დროს დამასკოს რაიონიდან გამოვიდა და სირიისა და ასურეთის ტერიტორიაზე გავრცელდა განსაკუთრებული ცვლილებების გარეშე.

IX ს.-ს ეკუთვნის აგრეთვე დამასკოს მეფეების (ბარ-ჰადადისა და ჰაზაელის) წარწერები. სირიაში ქ. ალეპოს სამხრეთით, სეფირეში (სუჯინში) აღმოჩნდა ბაზალტის სამი სტელა (პირობით: სეფირე I, სეფირე II და სეფირე III), რომლებზეც არფადის პროვინციის არამეული მეტყველების ამსახველი წარწერებია მოცემული. ეს წარწერები ძვ. წ. 753—746 წლებით თარიღდება და ერთგვარ სიახლოვეს იჩენს უფრო გვიანდელ აღმოსავლურარამეულ დიალექტებთან. ალეპოს მახლობლადვე, მის სამხრეთით სოფ. ნერაბში აღმოჩენილ იქნა საფლავის ქვები ღვთის მსახურთა გამოსახულებებით და ორი არამეული წარწერით. ტექსტო წარმოადგენს მიმართვას მთვარის ღვთაებისადმი და შეიცავს თხოვნას, რათა მან დასაჯოს იმ საფლავთა შეურაცხყოფენი, რომლებშიც მთვარის ღვთაება SHR-ის მსახურნი განისვენებენ. ეს წარწერები ასურულ პერიოდს ეკუთვნის (ძვ. წ. VIII—VII სს.). სირიის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ეპიგრაფიკული ძეგლებიდან დიდ ინტერესს წარმოადგენს სტელა წარწერით, რომელიც ძვ. წ. 775 წ. იქნა გაკეთებული (ნაპოვნია ალეპოსა და ჰამას შორის). წარწერაში აღნიშნულია ლუაშისა და ჰამათის მეფის ზაქირის მადლობა ცის ღმერთისადმი, რომელმაც მას დახმარება გაუწია მტერზე გამარჯვებაში. ამ წარწერაში გვხვდება ისეთი ფაქტებიც, რომლებიც არა არამეულში, არამედ ებრაულ ენაშია ცნობილი, ამასთანავე, ზაქირის წარწერების თავისებურებანი ძირითადად განისაზღვრება საკრალური სტილით,

² იქვე, გვ. 162.

რომელიც ქანანელთა გავლენით შეიქმნა (ასეთია, მაგალითად, ე. წ. waw conversivum-ის ხმარება).

ხსენებული ხანის წარწერათაგან, რომლებიც ასურეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი, პირველ რიგში აღსანიშნავია უძველესი არამეული წარწერა (ძვ. წ. IX ან შესაძლებელია ძვ. წ. X ს.-საც კი) თელხლაფიდან. (თელ-ხლაფი ძვ. წ. I ათასწლეულში ჩრდ. მესოპოტამიაში ერთ-ერთი არამეული სამეფოს სატახტო ქალაქი იყო). აქვე უნდა დავასახელოთ ნიმრუდის წარწერები (ძვ. წ. VIII ს.) და არამეული მინაწერები აქადურ ლურსმულ დოკუმენტებზე ასურეთიდან და ბაბილონიდან (ძვ. წ. VII—VI სს.). განსაკუთრებით უნდა გამოიყოს აშურის ოსტრაკონი (ძვ. წ. VII ს.), რომელიც წერილის ფრაგმენტს წარმოადგენს.

ყველა ზემოხსენებული ძეგლი, როგორც ეს უკვე აღნიშნული იყო, შექმნილია ძვ. წ. X—VIII საუკუნეებში ჩრდილო-სემიტური დამწერლობით. დამწერლობა კონსონანტურია, ე. ი. ჩვეულებრივ გადმოცემულია მხოლოდ თანხმოვნები, ხოლო რაც შეეხება ხმოვნებს, ზოგიერთ შემთხვევაში ისინი გამოხატულია w, y, ʾ და h თანხმოვნების აღმნიშვნელი ასოებით (ე. წ. *males lectionis*). მათ მიერ გამოხატული ხმოვნები, როგორც ამას სხვა სემიტურ ენებშიცა აქვს ადგილი, გრძელია. ამიტომ სიტყვები, რომლებშიც გრძელი ხმოვნები ხსენებული ასოებით არ გადმოიცემა, დეფექტურად ითვლება. სიტყვათა დეფექტური დაწერილობა ხშირად გვხვდება ზემოხსენებულ წარწერებში, თუმცა შედარებით იშვიათად, ვიდრე უგართულსა და ფინიკიურში, რომელთაც ბევრი აქვთ საერთო უძველესი არამეული ეპიგრაფიკული ძეგლების ენასთან. ასე, მაგალითად, სიტყვათა დეფექტური დაწერილობანი ხშირად გვხვდება სეფირესა და ზაქირის წარწერებში, აგრეთვე იუდიური წარმოშობის ტექსტებში: *ywmy* „ჩემი დღეები“ (ჰადადი, ფანამუ II) *ymy*-ის პარალელურად (*w*-ს გარეშე) ჰადადის იმავე წარწერაში, *h* „ის (მა-მაკაცი)“ *hw*-ს ნაცვლად და ა. შ.

როდესაც საუბარია ცალკეულ ბგერათა გრაფიკული გამოხატვის შესახებ, განსაკუთრებით აღსანიშნავია *h* და *ʾ* ასოების ფუნქცია სიტყვის ბოლოს *ā* და *ē* ხმოვნების გამოხატვისას. ამასთანავე, ასო *h* გადმოსცემს როგორც *ā*-ს, ასევე *ē*-ს, ხოლო *ʾ* მხოლოდ *ā*-ს. ასეთ შემთხვევებს ადგილი აქვს თითქმის ყველა უძველეს წარწერაში. ეს კი, თავის მხრივ, გვაძლევს საშუალებას არამეული ენის განვითარების ამ უძველეს ეტაპზე დადგინოთ იქნეს ზოგიერთი მორფოლოგიური

კატეგორია. ასე, *h* სიტყვის ბოლოს გამოხატავს *ā*-ს: *mh* [mā] „რა?“, *šnh* [šnā] „წელიწადი“. დამასკოს, ჰამათისა და სამალის წარწერებში *h* მდებარეობით სქესის ნაცვალსახელურ სუფიქსებთან, *status absolutus*-თან და სხვ. გამოიყენება როგორც *mater lectionis*. რაც შეეხება *ʾ* ასოს, იგი ამ ფუნქციით სახელის *status emphaticus*-ში გვხვდება, აგრეთვე *p*-ს შემდეგ — *pʾ* [pā] კავშ. „და“ (შდრ. არაბ. *fa*), რაც განსაკუთრებით ხშირია ჰადადის წარწერაში. სიტყვის ბოლოში დაწერილი *ʾ* გამოხატავს *ā*-ს ზმნურ ფორმებშიც: *miʾ* [mīā] „მან შეავსო, აავსო“, *štʾ* [štā] „დალია“ და ა. შ.

როგორც აღნიშნული იყო, მოცემული ძეგლების ენა ოცდაათსაუკუნოვანი „ლიტერატურული“ არამეული ენის უძველესი ფორმაა. იგი იმდენად ახლოა დანარჩენ სემიტურ ენებთან, რომ ხშირად მას არა არამეულს, არამედ ქანაანურ ენათა ჯგუფს განაკუთვნიებდნენ (შდრ. ზ. გვ. 21). ზოგიერთი მკვლევარი კი, მავალითად, შ.-ფ. ჟანი, ჰამათის, სეფირესა და ზაქირის წარწერათა ენას მიიჩნევდა გარდამავალ საფეხურად დასავლური სემიტურისაგან არამეულის გამოყოფამდე. ეს იმიტომ აიხსნება, რომ ამ წარწერათა ენა ჯერ კიდევ ბევრ საერთოს ამჟღავნებს ქანაანურ ენებთან (ებრაულთან, ფინიკიურთან), უგარითულთან და არაბულთანაც კი, თუმცა უკვე ნათლად იკვეთება მხოლოდ არამეული ენისათვის დამახასიათებელი ნიშნები: *status emphaticus*-ის ფორმების ხმარება სახელის დეტრმინირებული მდგომარეობის გამოსახატავად, მამრობითი სქესის სახელთა სპეციფიკური დაბოლოება მრავლობით რიცხვში, გარკვეული ნაცვალსახელური ფორმები და სხვ.

ამგვარად, უძველესი არამეული წარწერების ენა (ძვ. წ. X—VIII სს.) მოცემული ენის განვითარების ის საფეხურია, რომელიც ჯერ კიდევ მჭიდროდაა დაკავშირებული ახლო მონათესავე ჩრდილოდასავლურ სემიტურ ენებთან ენობრივი სტრუქტურის ყველა დონეზე.

1.2. ძვ. წ. VIII საუკუნის შემდგომ ხანაში არამეული ენა, აღრე ცნობილი მხოლოდ ეპიგრაფიკული ძეგლებით, რომელთა შესახებ ზემოთ იყო საუბარი, იქცა ასურეთის, ხოლო ძვ. წ. VI ს.-დან, უფრო ზუსტად, VI ს.-ის მეორე ნახევრიდან აგრეთვე სპარსეთის იმპერიის კანცელარიის ენად. ამიტომაც არამეული ენა ფართოდ გამოიყენებოდა სხვადასხვა ოფიციალური, მათ შორის საერთაშორისო (დიპლომატიური) ხასიათის დოკუმენტების შედგენისას. ამდენად, მოცემული პერიოდის (ძვ. წ. VII—IV სს.) არამეული ენის ძირითად წყაროს ოფიციალური დოკუმენტები წარმოადგენს. აქედან ამ ენის სახელწოდებაც —

„ოფიციალური არამეული“ ან „სახელმწიფო არამეული“. აღნიშნული ხანის ოფიციალურ დოკუმენტებში ასახული ენა აქემენიანთა იმპერიის დაცემის შემდეგაც განაგრძობს არსებობას და, როგორც ეს ნაჩვენებია ქვემოთ, ახ. წ. III ს.-მდეც კი მან მცირე ცვლილებები განიცადა..

„სახელმწიფო არამეულის“ ძირითად ძეგლად ითვლება ეგვიპტის (ელეფანტინის) არქივი, რომელიც შეიცავს არა მარტო ებრაელ კოლონისტთა მიმოწერას იერუსალიმის სპარსულ აღმინისტრაციასთან, არამედ სხვა ოფიციალურ დოკუმენტებსაც, მათ შორის სპარსეთის მეფის დაროს I-ის ბეპისტუნის წარწერების არამეულ თარგმანს, ეგვიპტის მმართველის არშამასა და მისი თანაშრომლების წერილებს, დაწერილს პაპირუსსა და ტყავზე. ყურადღებას იმსახურებს კერძო ხასიათის წერილებიც, რომელთა დიდი ნაწილი თიხის ნატეხებზეა შესრულებული. ამავე არქივში ვხვდებით მხატვრულ ნაწარმოებებსაც. ასეთია ახიკარის შესახებ ბაბილონური რომანის არამეული თარგმანი და ამბავი ბარ-ფუნეშისა, რომელმაც ჩვენამდე ფრაგმენტების სახით მოაღწია. აქვე უნდა დავასახელოთ ჰერმოპოლისში ნაპოვნი არამეული პაპირუსებიც. მოცემული ხანის თითქმის ყველა სხვა ძეგლი წარმოადგენს წარწერებს, მათ შორის თიხის ნამტკრევეებზე (ოსტრაკა). ისინი აღმოაჩინეს ასურეთისა და სპარსეთის იმპერიების ვრცელ ტერიტორიაზე. ასეთია მესოპოტამიის სამხრეთ ქალაქებში ნიპურსა და ლარსში აღმოჩენილი თიხის ფირფიტებსა და ოსტრაკაზე გაკეთებული არამეული მიწაწერები, იერიქონის მახლობლად აღმოჩენილი პაპირუსი აღონის (სამხრ. პალესტინა) მეფის უკვე ხსენებული წერილი ეგვიპტის ფარაონისადმი და სხვ. წარწერები გვხვდება ამ სახელმწიფოების საზღვრებისაგან საკმაოდ დაშორებითაც. ამის მაგალითებად შეიძლება დავასახელოთ: წარწერები არაბულ ოაზის თაიმადან (ძვ. წ. V—IV სს.), ლაგმანის წარწერა (ავღანეთი), აშურბანიფალის დროის (ძვ. წ. VII ს.) ბაბილონური ოსტრაკონი ბით-ამუქანის პროვინციის პოლიტიკური მიმოხილვით და სხვ.

1.8. მოგვიანებით, აქემენიანთა სამეფოს დაცემის შემდეგ, არამეული, რომელიც მანამდე ძირითადად კანცელარიის ენად ითვლებოდა, ფართოდ გამოიყენება ებრაელების მიერ როგორც ლიტერატურული ენა. ჩანს, ებრაელთა მოსახლეობაში ყოველდღიური ხმარებიდან თანდათან განდევნილი მშობლიური ენა ადგილს უთმობს არამეულს ამ ხალხის სალიტერატურო ცხოვრებაშიც. ამით აიხსნება ის ფაქტი, რომ ბიბლიის ცალკეული პასაჟები დაწერილია არამეულად; სახელდობრ: ამბავი იერუსალიმის ტაძრის აღდგენის შესახებ, მოცემულად

ეზრას მემუარებში (ეზრა 4₈—6₁₈ და 7₁₂₋₂₆), ხუთი ისტორიული ხასიათის ცნობა (დანელი 2₄—7₂₈), კერპთაყვანისმცემლობის გაკიცხვის შესახებ (იერემია 10₁₁) და ბოლოს ორი სიტყვა, რომლებიც წარმოადგენს ებრაული ტოპონიმის არამეულ თარგმანს (შესაქმე 31₄₇). აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთ მკვლევარს (ფრ. როზენტალი და სხვ.) ბიბლიური ტექსტების ერთი ნაწილი მიაჩნია არამეული ორიგინალის ებრაულ თარგმანად³.

ბიბლიის არამეული ტექსტები იქმნებოდა ორი-სამი საუკუნის მანძილზე; ამასთანავე, როგორც ვარაუდობენ სპეციალისტები, სხვადასხვა სადაურობის მქონე ავტორების მიერ. მიუხედავად ამისა, მოცემულ ენაში არსებითი დიალექტური სხვაობანი არ შეინიშნება. ეს გვაძლევს საშუალებას გავიზიაროთ ვარაუდი, რომ აქ საქმე ძირითადად გვაქვს არამეული ენის ადგილობრივ პალესტინურ დიალექტთან, ანდა ხანგრძლივ ადგილობრივ ლიტერატურულ ტრადიციებთან⁴.

აღსანიშნავია, რომ ე. წ. ოფიციალური არამეული, რომელსაც პალესტინაში სპარსეთის იმპერიის დაცემის შემდეგ „ბიბლიის არამეულის“ სახე მიიღო, ძველი სპარსეთის იმპერიის ცალკეულ რაიონებში განაგრძობს არსებობას როგორც ოფიციალური (საკანცელარიო) ენა. მასთან ერთად ცოცხლობს ის დამწერლობაც, რომელსაც ხსენებული ენისათვის იყენებდნენ — არამეული. მხოლოდ ცენტრისაგან მოწყვეტამ, ერთიანი სახელმწიფოს დაშლამ გამოიწვია პერიფერიაზე არამეულ დამწერლობათა ადგილობრივ სახეობათა განვითარება, დასაბამი მისცა ერთიანი არამეული ენის დიალექტებად მკვეთრად დაყოფას, რაც უკვე საშუალო არამეულში კარგად აისახა. ამ მხრივ ყურადღებას იმსახურებს „სახელმწიფო არამეულის“ ხმარება ოფიციალურ ენად მესოპოტამიაში, ინდოსტანის ნახევარკუნძულზე, მცირე აზიასა და ამიერკავკასიაში (სომხეთი, საქართველო).

1.4. ძველი წელთაღრიცხვის დასასრულს და ახალი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში (უფრო ზუსტად: ძვ. წ. I ს. — ახ. წ. III ს.) არამეული ენა თითქმის იმავე ფარგლებშია გავრცელებული, როგორც ეს იყო კლასიკური არამეულის ხანაში: მესოპოტამია, სირია, პალესტინა. არამეული ენის წერილობითი ფიქსაცია ძირითადად

³ Fr. Rosenthal. A Grammar of Biblical Aramaic. Wiesbaden. 1963. გვ. 5. § 1.

⁴ J. B. Bauer, P. Leander. Grammatik des Biblisch-Aramäischen. Halle. 1927. გვ. 1--17.

სამ რაიონში ხდებდა. ეს არის პალმირის სამეფო, ნაბატეველთა სამეფო და ჰათრა. სწორედ პალმირის არამეულს მიიჩნევენ „ოფიციალური (კლასიკური) არამეულის“ გაგრძელებად, რომელმაც ადგილობრივი დიალექტის გარკვეული გავლენა განიცადა (*კანტინო, როზენტალი და სხვ.*)⁵. საყურადღებოა, რომ სამივე სამეფო არაბულია. აქ ძირითად მოსახლეობას, ყოველ შემთხვევაში ადგილობრივ არისტოკრატიას, წარმოადგენენ არაბები, რომლებიც სამწერლობო ენად არამეულს იყენებდნენ. ამრიგად, არამეულია ის ენა, რომელიც უსწრებდა თვით არაბულის ამ მიზნით გამოყენებას არაბების მიერ.

ქალაქი პალმირა („პალმების ქალაქი“, ადგილობრივ ენაზე — „თადმორ“) სირიის უდაბნოში დამასკოს ჩრდ. აღმოსავლეთით არსებულ ოაზისში მდებარეობდა. იგი დაარსებული უნდა ყოფილიყო დაახლოებით ძვ. წ. X ს.-ში. პალმირა არაერთხელ დაარბიეს და დაანგრეს, მაგრამ მისი აღდგენა მაინც ხერხდებოდა. ახ. წ. III ს. 60-იან წლებში პალმირა ისე გაძლიერდა, რომ შეიქმნა საკმაოდ დიდი პალმირის სამეფო, რომელიც მდ. ევფრატიდან მდ. ნილოსამდე და არაბეთიდან ჰელესპონტამდე იყო გადაჭიმული. 272 წ. პალმირელთა აჯანყება რომის წინააღმდეგ იმპერატორმა ავრელიანემ ჩააქრო, ხოლო პალმირა დაიპყრო და დაანგრია. ამის შემდეგ არ გასულა ერთი წელიც და პალმირის სამეფომ არსებობა შეწყვიტა. ამჟამად პალმირა პატარა არაბული სოფელია.

პალმირულ არამეულ წარწერათა დიდი ნაწილი პალმირას აყვავების ხანას განეკუთვნება. უმეტესად ეს არის საფლავის, სამშენებლო და სხვა ხასიათის წარწერები, გაკეთებული ქვის სტელებზე, მონეტებზე, ქანდაკებებზე. მათ შორის უძველესი ძვ. წ. 33 წელს განეკუთვნება, ხოლო ყველაზე გვიანდელი თარიღდება ახ. წ. 274 წლით. ხშირად არამეული წარწერის გვერდით ბერძნულიცაა მოცემული; ამასთანავე, ზოგჯერ ბერძნული წარწერები არამეულის გარეშეც გვხვდება. როგორც ჩანს, პალმირის კანცელარიაში ორ ენას იყენებდნენ: არამეულსა და ბერძნულს, რაც ამ დროისათვის სპარსეთის ყოფილი იმპერიის გარე პროვინციებისთვისაა დამახასიათებელი (შდრ., მაგალითად, იბერია და სომხეთი). ამ მხრივ განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს 137 წ. სამსევეტიანი წარწერა, რომლის არა-

⁵ J. Cantineau. Grammaire du Palmyrénien épigraphique. Kairo. 1935. pp. 163; F. Rosenthal; Die Sprache der palmyrenischen Inschriften und ihre Stellung innerhalb des Aramäischen. *MVAeG* 41 (1936), pp. 105.

მეული ნაწილი 162 სტრიქონს შეიცავს ბერძნული თარგმანით და წარმოადგენს სავაჭრო საქონელზე არსებულ საბაჟო გადასახადთა ტარიფს. (ქველი 1901 წელს ჩამოიტანეს პეტერბურგში და ამჟამად დაცულია ერმიტაჟში, ლენინგრადში). წარწერები პალმირის არამეულზე აღმოჩენილია პალმირის სამეფოს საზღვრებისაგან საკმაოდ შორსაც — დამასკოში, იერუსალიმში, ეგვიპტეში, ჩრდ. აფრიკაში, რომში, უნგრეთში, იტალიაში და ინგლისშიც კი (წარწერები ლეგიონერების საფლავებზე).

პალმირის წარწერები ჯერ კიდევ XVIII ს.-ის 50-იან წლებში იყო ცნობილი, როდესაც ამ ქალაქის ნანგრევებში აღმოაჩინეს მათი ერთი ნაწილი, მაგრამ ამ წარწერათა უმრავლესობა ამ დღიდან ასი წლის გასვლის შემდეგ მოიპოვეს, და მხოლოდ ამის შემდეგ გახდა ცნობილი, რომ ახლად აღმოჩენილი წარწერების ენა ახლოს დგას ბიბლიის არამეულთან.

1.5. ნაბატეველები წარმოშობით არაბებია, რომლებმაც ძვ. წ. II ს.-ში შექმნეს საკუთარი სამეფო და ქარავნებით ვაჭრობას ეწოდნენ ჩრდილო ჰიჯაზიდან ვიდრე დამასკომდე. ახ. წ. 85 წ. ნაბატეველთა მეფემ არეტას III-მ შეძლო დაემარცხებინა სელევკიდი ანტიოქოს XII, შემდეგ იუდეველთა მეფე ალექსანდრე, რამაც ნაბატეველებს ახალი სავაჭრო გზები გაუხსნა. მაგრამ ნაბატეველთა სიძლიერე დიდხანს არ გაგრძელებულა. იმავე ალექსანდრემ 96 წ. მათ წაართვა საზღვაო ქალაქი დაზა, რითაც ნაბატეველებს ზღვით სარგებლობის საშუალება დაეკარგათ, ხოლო დამასკოდან ნაბატეველები რომაელებმა განდევნეს. 106 წლამდე ნაბატეველთა სატახტო ქალაქი პეტრა ინარჩუნებდა დამოუკიდებლობას, ვიდრე რომის იმპერატორის ტრაიანეს ნაცვალმა სირიაში კორნელიუს პალმამ ბოლო არ მოუღო მას და ნაბატეველთა ყოფილი სახელმწიფო რომის პროვინცია არაბიაში არ შევიდა. მალე ადგილობრივმა სამწერლობო არამეულმა ენამაც შეწყვიტა თავისი არსებობა.

ნაბატეველებმა, რომლებიც ლიტერატურულ ენად, ნაცვალად საკუთარი არაბულისა, ჩრდილო მეზობლების ენას — არამეულს იყენებდნენ, დავიტოვეს საკმაოდ მრავალრიცხოვანი წარწერა. თავისი შინაარსით ისინი წარმოადგენენ ეპიტაფიასა და მიძღვნას და უხვად შეიცავენ არაბულ საკუთარ სახელებსა და არაბულისათვის დამახასიათებელ მოვლენებს. ამ წარწერათა მნიშვნელოვანი ნაწილი გვხვდება ნაბატეველთა სამეფოს დედაქალაქ პეტრაში, მკვდარი ზღვის სამხრეთით, ასევე მრავალ სხვა პუნქტში, სადაც ნაბატეველთა სავაჭრო გზები გადიოდა (არაბეთი, ზემო ეგვიპტე, იტალია). აქაც,

როგორც პალძირაშიც, არამეული ტექსტების გვერდით ხშირად გვხვდება მათი ბერძნული თარგმანები. კარგა ხანს ნაბატეური ცნობილი იყო მხოლოდ წარწერებით. უკანასკნელ ხანებში იუდას უდაბნოში ებრაულ და არამეულ (სახელმწიფო არამეული, ბიბლიის არამეული) ტექსტებთან ერთად აღმოჩნდა ნაბატეური პაპირუსებიც.

1.6. **ჰათრა** (არაბულად: ალ-ჰადრ) ახალი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში (I—III სს.) პართულ ქალაქს წარმოადგენდა მზის ტაძრით. იგი მდებარეობს ერაყში აშურის ჩრდილო-დასავლეთით 50 კმ-ზე, ბაღდადსა და მოსულს შორის. ჰათრამ განსაკუთრებულ აყვავებას II ს.-ში მიაღწია, მაგრამ უკვე მომდევნო საუკუნეში (250 წ.) იგი დაანგრია შაპურ პირველმა. გათხრებმა, რომლებიც მიმდინარე საუკუნის 50-იანი წლებიდან იწარმოება, გამოავლინა წარწერები ტაძრის კედლებზე, საკურთხეველებზე, ქანდაკებებზე და სხვ., რომლებიც არამეულ ენაზეა შესრულებული. (წარწერებში ხშირად მოხსენიებულია მეფე სანატრუკი, რომელიც არაბულ ტრადიციაში დღესაც ცოცხალია). საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ჰათრის წარწერების ენა ისეთ თავისებურებებს გვიჩვენებს, რაც მოგვიანებით აღმოსავლურ არამეული დიალექტებისთვისაა დამახასიათებელი. **აშურში** ადგილობრივი ღვთაების აშურისა და მისი ცოლის შერუას საპატივსაცემოდ გაკეთებული არამეული წარწერები გვხვდება ამ ღვთაებათა ძველი ტაძრის ადგილას აღმართული შენობის ქვაფენილზე.

1.7. შემდგომში არამეული წერილობითი ძეგლები გვხვდება ე. წ. **საშუალო არამეულ დიალექტებზე**, რომლებიც შვეთრად იყოფა **დასავლურ** (პალესტინის) და **აღმოსავლურ** დიალექტებად (სირია-მესოპოტამიის ტერიტორიაზე გავრცელებული არამეული დიალექტები). ამასთანავე, აღსანიშნავია, რომ დასავლური დიალექტები ძველი არამეული ენობრივი ტრადიციების ერთგვარ გაგრძელებას წარმოადგენს. ამის საილუსტრაციოდ გამოდგებოდა პალესტინელ ებრაელთა მეტყველება, რომელიც ფიქსირებულია მკვდარი ზღვის ცნობილ Genesis Apocriphon-ის („შესაქმეს აპოკრიფი“) გრაგნილში, ასევე ბიბლიის უძველეს არამეულ თარგმანებში—თარგუმებში (II—V სს.): ონკელოსის თარგუმი („მოსეს ხუთი წიგნის“ არამეული თარგმანი) და იონათანის თარგუმი („წინასწარმეტყველთა“ არამეული თარგმანი). აღსანიშნავია, რომ, თუცა Genesis Apocriphon ძვ. წ. I ს. თარიღდება (ე. კუჩერი), თავისი ენის მიხედვით იგი ახლოს დგას საშუალო არამეულის ხანის ძეგლებთან, განსაკუთრებით ონკელოსის თარგუმთან. ბიბლიის უფრო გვიანდელი თარგმანები, რომლებიც პალესტინის თარგუმების სახელწოდებითაა ცნო-

ბლი, დაცულია ფრაგმენტების სახით (VII—IX სს.). ამ ძეგლების ენას ი უ დ ე უ რ ა რ ა მ ე უ ლ ს უწოდებენ.

1.8. გალილეის (ჩრდ. პალესტინა) არამეული მეტყველება ასახულია იერუსალიმის თალმუდში (IV—V სს.). აქვე უნდა დავასახელოთ ზოგიერთი არამეული მიდრაშისა და ქეფრ კენის მოზაიკის წარწერის ენაც (გ ა ლ ი ლ ე უ რ ი ა რ ა მ ე უ ლ ი).

1.9. ს ა მ ა რ ი ტ ა ნ უ ლ ი ა რ ა მ ე უ ლ ი წარმოადგენს არამეულ დიალექტს, რომელზეც პალესტინის ერთ-ერთ პროვინციაში—სამარიამში მეტყველებდნენ სამარიტანელთა რელიგიური სექტის მიმდევრები ძვ. წ. IV—ახ. წ. VIII სს.-ში. შემდგომ ხანაში მას ცელის არაბული ენა, ხოლო სამარიტანული არამეული სამწერლობო ენად რჩება. უძველესი სამარიტანული ძეგლებია „მოსეს ხუთი წიგნის“ არამეული თარგმანი და მისი კომენტარები, ასევე მათი მოძღვრების შემცველი კრებული „მემარ მარკა“ (ახ. წ. IV ს.). სამარიტანელთა არამეულ ენაზე შექმნილია, აგრეთვე, პოეტური, გრამატიკული და ისტორიული ხასიათის ლიტერატურა, ლექსიკონები და კალენდრები. გვხვდება წარწერებიც (ქვაზე, ბრინჯაოზე, ვერცხლზე და სხვ.).

1.10. პალესტინის ქრისტიანებმა ბერძნულიდან თარგმნეს რელიგიური ხასიათის ლიტერატურა. იგი მოიცავს სახარებას, ჰომილიებს, ჰიმნებსა და წმინდანთა ცხოვრებას. პ ა ლ ე ს ტ ი ნ ე ლ ქ რ ი ს ტ ი ა ნ თ ა ა რ ა მ ე უ ლ ი ე ნ ა, რომელიც ხსენებულ ლიტერატურაში აისახა, V—VII სს.-ში იხმარებოდა პალესტინაში. ტექსტები დაწერილია სირიული დამწერლობით.

1.11. აღმოსავლური არამეული დიალექტებიდან განსაკუთრებულ პოპულარობა მოიპოვა ჩრდ. სირიის ქალაქის ედესის (ამჟამად — ურფა თურქეთში) და მისი რაიონის მეტყველებამ, რომელზეც საუკუნეთა მანძილზე იქმნებოდა საყოველთაოდ ცნობილი საეკლესიო (ქრისტიანული) და საერო ლიტერატურა. ეს დიალექტი ს ი რ ი უ ლ ე ნ ა დ იწოდება.

სირიული ენისა და ლიტერატურის აყვავება მკიდროდ უკავშირდება ქრისტიანობის გავრცელებასა და გაძლიერებას აღმოსავლეთში, ხოლო მისი დაცემა—მსოფლიოს ამ რეგიონის არაბიზაციასა და ისლამიზაციას, ე. ი. ქრისტიანობის დაცემას. ამრიგად, სირიული ენა, შევიწროებული არაბული ენის მიერ, VIII ს.-ში წყვეტს თავის სიცოცხლეს და როგორც სამწერლობო ენა არსებობას განაგრძობს XV ს.-მდე, ხოლო როგორც სირიული ეკლესიის ლიტურგიის ენა, იგი დღემდე შემორჩა. აღსანიშნავია, რომ მისი შესწავლა ამჟამად წარმოებს სამონასტრო სკოლებში, მასზე იწერება სათანადო სახელმძღვა-

ხელოებიც. უკახასკხელ წლებში ათის ცდები თახაქედროვე სიოიელ-
თა შორის „გამოაცოცხლონ“ კლასიკური ენა. ამის ერთ-ერთი დამა-
დასტურებელია ეურნალის გამოცემა კლასიკურ სირიულ ენაზე, რო-
გორიცაა, მაგალითად, Qalā Sūryāyā („სირიული ხმა“) — სირიული აკადე-
მიის ორგანო, Sūryūṣ („სირიელი“) არგენტინაში, Egartho („ეპის-
ტოლე“), რომელიც 1978 წლიდან გამოდის დას. ბერლინში და
შეიცავს ოთხ ნაწილს: სირიულს, არაბულს, თურქულსა და გერმან-
ულს. 1972 წ. ბაღდადში იქმნება სირიული აკადემია, რომლის ძი-
რითადი მიზანია სირიული ენის ფართოდ დანერგვა.

სირიული ძეგლები გვხვდება ქრისტიანობამდეც. ძირითადად ეს
ეპიგრაფიკული ხასიათის ძეგლებია, რომელთაგან უძველესია ქ. ედე-
სის (სირ. ურჰა) ძეგლები (მაცნუს საფლავის წარწერა თარიღდება
ახ. წ. 73 წლით). სირიულ ენაზე იქმნება რელიგიური, ფილოსოფი-
ური, მხატვრული და სხვა ხასიათის მნიშვნელოვანი ლიტერატურა.
განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა ბერძნულიდან თარგმანს, რა-
მაც ხელი შეუწყო ბერძნული ენის დიდ გავლენას სირიულზე, რაც,
ბუნებრივია, პირველ რიგში ლექსიკის სფეროში აისახა.

V ს.-ში მოხდა სირიული ეკლესიის გაყოფა ორ ძირითად ნაწი-
ლად: აღმოსავლურსირიული ეკლესია, რომელიც მოიცავდა პატრი-
არქ ნესტორის მიმდევარ დიოფიზიტებს ცენტრით ნისიბინში და და-
სავლურსირიული ეკლესია მონოფიზიტებისა ცენტრით ანტიოქია-
ში, რომელთაც მოგვიანებით (VI ს.) სირიული ეკლესიის რეოფორმა-
ტორის იაკობ ბარადაიოსის მიხედვით იაკობიტები უწოდეს. კონფე-
სიონალურ განხეთქილებას მოჰყვა სირიის ლიტერატურული ენის
ორ დიალექტად დაყოფა, რამაც, თავის მხრივ, ხელი შეუწყო ერთი-
ანი სირიული დამწერლობის შეცვლას ორი სხვა, აქედანვე მიღებუ-
ლი, სახესხვაობით: იაკობიტური დამწერლობით და ნესტორიანუ-
ლი დამწერლობით.

1.12. სირიულ ენასთან ახლოს დგას ბაბილონის ებრაელთა
არამეული მეტყველება, რომელიც ბაბილონის თალმუდში და
პინაკებზე შესრულებულ მაგიკურ ტექსტებში (IV—VI სს.) აისახა.

1.13. დიდ ინტერესს წარმოადგენს ბაბილონის მანდეველთა არა-
მეული მეტყველება, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია მათ მიერ შექმნი-
ლი ლიტერატურის სახით (III—VIII სს.). მანდეურ ენაზე, რო-
გორც უწოდებენ ჩვეულებრივ მანდეველთა ლიტერატურის ენას,
დაწერილია მითები, ჰიმნები, ლოცვები, რომლებიც შეკრებილია
ე. წ. „დიდ საცავში“ (Ginzā rabbā), „იოანე ნათლისმცემლის
წიგნში“ და ზოგიერთ სხვა თხზულებაში.

2. ფონოლოგია და ფონეტიკა

2.1. არამეულმა ფონოლოგიურმა სისტემამ და, პირველ რიგში კონსონანტიზმმა, კლასიკურ ეპოქაში მიიღო ის სახე, რომელსაც, ჩვეულებრივ, ტიპურ არამეულად თვლიან და, სახელდობრ:

1. ბილაბიალები:	1) ხშულები: მყდერი
ყრუ	b
p
2. დენტალები:	2) სონორი: ნაზალი	m
	1) ხშულები: მყდერი
ყრუ	d
t
	ემფატიკური	t̥
	2) სპირანტები: მყდერი
ყრუ	z
s
	ემფატიკური	ʃ
	3) სონორები: ნაზალი
ლატერალი
ვიბრანტი	n
l
r
3. ალვეოლარი	სპირანტი: ყრუ	ʃ
4. ეელარი	ხშულები: მყდერი
ყრუ	g
k
5. უველარი	ხშული: ყრუ	q
6. ფარინგალი	სპირანტები: მყდერი
ყრუ	c
ħ
7. ლარინგალები:	1) ხშული ყრუ
2) სპირანტი ყრუ	ʔ
h

მოცემულ ტაბულასთან შედარებით ერთგვარ განსხვავებას, როგორც უკვე აღინიშნა, გვიჩვენებს ძველი არამეული ეპიგრაფიკული ძეგლები. ეს თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ პროტოსემიტური ინტერდენტალები არამეული კონსონანტიზმისათვის ტიპური ხშული თანხმოვნების ნაცვლად აქ გადმოცემულია სპირანტებით (პროტოსემიტური ინტერდენტალები კარგადაა დაცული არაბულში). ამ მხრივ ჩვენთვის საინტერესო წარწერებს შორის სრული თანხვედრამაა. მაგ., პროტოსემიტ. d გადმოცემულია დენტალი სპირანტით z : ʔhz „აღება“ (ჰად.) <*ʔhd (შდრ. არაბ. ʔhd, მაგრამ ებრ. ʔhz), zhb „ოქრო“ <*d̥hb (ებრ. zāhāb, მაგრამ სირ. dahbā); ყრუ ინტერდენტალი t̥ წარწერებში ʃ ასოთია გადმოცემული: yʃb „დაჯდომა“ (ჰადადი და სხვ.) <*ytb (შდრ.

ებრ. yāšab, სირ. yīteb), პროტოსემიტური ინტერდენტალი ყრუ ემფატიკური † წარწერებში, ისე როგორც ებრაულშიც, წარმოდგენილია ემფატიკური სპირანტით $\$: n\ddot{s}r$ „დაცვა“ < *n| \ddot{s} r (ებრ. nāšar, სირ. nōšar). როგორც მოტანილი მაგალითებიდან ჩანს, პროტოსემიტური ინტერდენტალების გადმოცემა დენტალი სპირანტებით დამახასიათებელია ებრაულისათვის და აგრეთვე ფინიკიურისათვის, ე. ი. ქანაანური ჯგუფის ენებისათვის. გვიანდელ არამეულ ძეგლებში, როგორც ტაბულაშია ასახული, ეს სპირანტები გადადის ხშულებში, რაც მიჩნეულია ტიპიურად მთელი არამეულისათვის, რადგან სხვა სემიტურ ენებში ხშულები პროტოსემიტური ინტერდენტალებისათვის არ გვხვდება. ეს ფაქტი გვაფიქრებინებს, რომ თანხმოვნების გადმოცემა ძველ არამეულ წარწერებში შეიძლება განვიხილოთ როგორც ცდა, დაახლოებით მიინც გადმოიცეს, არამეული ენის განვითარების ადრეულ საფეხურზე ჯერ კიდევ შემორჩენილი, პროტოსემიტური ინტერდენტალები ფინიკიურიდან ნასესხები ანბანის საშუალებით, რომელსაც ინტერდენტალებისათვის სპეციალური ნიშნები არ გააჩნდა. და მხოლოდ მოგვიანებით ინტერდენტალები არამეულში გადაიწია სათანადო ხშულებში ($\ddot{s} > \ddot{s}$, $\ddot{d} > \ddot{d}$, $\ddot{t} > \ddot{t}$). უნდა აღინიშნოს, რომ მოცემული გადაწევა, როგორც ჩანს, მოხდა არა ერთბაშად, გარკვეულ დროს. ამას მოწმობს სპირანტ z-სა და ხშული d-ს პარალელური ხმარება საერთოსემიტური ინტერდენტალის d-ს გადმოსაცემად ეგვიპტურ-არამეულში, ე. ი. წერილობით დოკუმენტებში, რომლებიც ქრონოლოგიურად ახლოს დგას ხსენებულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებთან. ასე ხდება ჩვეულებრივ ნაცვალსახელებში (znk „ეს“ (მამრ.), zā „ეს“ (მდ.), მიმართ. ნაცვალსახელი zi), მაშინ როცა სხვა მეტყველების ნაწილებში, ცალკეული გამოწაკლისის გარდა, როგორიცაა zhb//dnh „ოქრო“, უპირატესობა ეძლევა d-ს ხშულ ეკვივალენტს d-ს (zdn „ყური“, zhd „ალება“ და ა. შ.). ამასთან დაკავშირებით გამოთქმული იყო მოსაზრება, რომ ეგვიპტის არამეულში გრაფიკაში ზოგჯერ ჯერ კიდევ დაცულია თანხმოვნის ძველი წარმოთქმა, მაშინ, როცა ცოცხალ წარმოთქმაში, რომელიც თითქმის მთლიანადაა ასახული ტექსტებში, ინტერდენტალი თანხმოვანი რეალიზდება ხშულის სახით⁶. ანალოგიურ შემთხვევაში z-ს ხმარება d-ს ნაცვლად, რომელიც ისტორიულად d-დან მოდის, უფრო გვიანდელი არამეული დიალექტებიდან მხოლოდ მანდურშია დამოწმებული, რომელიც ცნობილია თავისი არქაიზმებით (hazin „ეს“ (მამრ.), haza//hada „ეს“ (მდედრ.), zahba//dahba „ოქრო“, ziqna//diqna „წვერი“)⁷.

⁶ P. Leander, Laut- und Formenlehre des Ägyptisch-Aramäischen, Hildesheim, 1966, გვ. 9, i.

⁷ შდრ. N ö l d e k e, Mandäische Grammatik, 1964, გვ. 43.

სხვა ვითარებაა პროტოსემიტური ყრუ ინტერდენტალი თანხმოვნების — მარტივი t და ემფატიკური t^{h} -ს გადმოცემისას. ასეთ შემთხვევაში ყოველთვის გვაქვს საერთოარამეული ხშულები t და t^{h} (პროტოსემიტ. $\text{t}^{\text{h}}\text{wr}$ > არამ. $\text{t}^{\text{h}}\text{wr}$ „ხარი“, პროტოსემიტ. $\text{t}^{\text{h}}\text{by}$ > არამ. $\text{t}^{\text{h}}\text{by}$ „ქურციკი“). ერთდერითი შემთხვევა ინტერდენტალ t^{h} -ს გადმოცემისა t სპირანტიტ, რაც ქანანური ენებისათვის დამახასიათებელია, გვხვდება ეგვიპტ.-არამ. სიტყვაში $\text{t}^{\text{h}}\text{q}$ „შეკელი“ (წონის ერთეული), რაც მიეწერება ბაბილონური $\text{t}^{\text{h}}\text{q}$ -ს გავლენას⁸.

პროტოსემიტურ ბგერით სისტემასთან შედარებით ცვლილებები განუცდიათ ველარ სპირანტებსაც: $\text{g} > \text{c}$, $\text{h} > \text{h}^{\text{h}}$. ამგვარად, თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ არამეულში დატულია პირველადი ფარინგალებიც (ე.ი. პროტოსემიტური c და h^{h}), გასაგები გახდება, რომ ამ უკანასკნელთა ხვედრითი წონა არამეულში, პროტოსემიტურთან შედარებით, გაიზარდა. ეს ფაქტი, რომელიც უკვე უძველესი არამეული წარწერებითაა ცნობილი, დასტურდება ამ ენის განვითარების მთელ მანძილზე; მხოლოდ გაცილებით უფრო გვიან ზემოხსენებულ h^{h} კლავ გადაიწია ველარ h^{h} -ში ზოგიერთ დიალექტში, როგორც, მაგალითად აღმოსავლურსირიულში ($\text{h}^{\text{h}}\text{amr}^{\text{h}}$ „ღვინო“, $\text{h}^{\text{h}}\text{aq}^{\text{h}}$ „მინდორი“, შდრ. დას. სირ. $\text{h}^{\text{h}}\text{amr}^{\text{h}}$, $\text{h}^{\text{h}}\text{aq}^{\text{h}}$). უნდა აღინიშნოს, რომ ველარი თანხმოვნების გადაწევა ფარინგალებში საერთო მოვლენაა არამეულისა და ქანანური ენებისათვის, მაგრამ ფარინგალი ჩაინით პროტოსემიტური ემფატიკური t^{h} -ს გადმოცემა დამახასიათებელია მხოლოდ არამეულისათვის. მიუხედავად ამისა, ადრინდელ ძეგლებში, და სახელდობრ, ძველ არამეულ წარწერებში და ეგვიპტის არამეულშიც კი, $\text{t}^{\text{h}} > \text{c}$ -ს ნაცვლად გვხვდება $\text{t}^{\text{h}} > \text{q}$ (უძველეს ეპიგრაფიკულ ძეგლებში სისტემატურად, ეგვიპტის არამეულში $\text{t}^{\text{h}} > \text{c}$ -სთან ერთად): $\text{t}^{\text{h}}\text{q}$ „ღედამიწა“, $\text{m}^{\text{h}}\text{q}$ „მზის ამოსვლა“; ეგვ. არამ. $\text{t}^{\text{h}}\text{q}$ || $\text{t}^{\text{h}}\text{c}$ „ღედამიწა“, $\text{q}^{\text{h}}\text{m}^{\text{h}}$ || $\text{c}^{\text{h}}\text{m}^{\text{h}}$ „მატყლი“.

ეგვიპტის არამეულ ტექსტებში ჯერ კიდევ გვხვდება სიტყვები, რომლებშიც პროტოსემიტური t^{h} -ს ნაცვლად მხოლოდ q იხმარება (c^{h} „ხე“, q^{h} „ცხვარი“), მაშინ, როდესაც, მაგალითად, ბიბლიის არამეულში მოცემულ შემთხვევაშიც ჩაინი გვაქვს ($\text{t}^{\text{h}}\text{c}$ დისიმილაციით $\text{c}^{\text{h}}\text{c}$ -იდან). ანალოგიური ფაქტები დასტურდება მანდეურში ($\text{aq}^{\text{h}}\text{am}^{\text{h}}$ „მატყლი“ < $\text{V}^{\text{h}}\text{c}^{\text{h}}\text{m}^{\text{h}}$, $\text{ap}^{\text{h}}\text{ra}$ || $\text{qap}^{\text{h}}\text{ra}$ „მტყერი“ < $\text{V}^{\text{h}}\text{c}^{\text{h}}\text{p}^{\text{h}}$). თ. ნელდეკეს აზრით, ეს q შეიძლება გადმოსცემდეს არაბული q (q^{h})-ს მსგავს ბგერას, რომელიც q თანხმოვნის სპირანტული ვარიანტია⁹.

⁸ P. L e a n d e r, დასახ. ნაშრომი, გვ. 7—8, b.

⁹ Mand. Gramm., გვ. 73.

ქანანისში, შესაძლოა, წმინდა გრაფიკული ხასიათისა, ვლინდება აგრეთვე პროტოსემიტური პალატალიზებული ო-ს ო-თი გადმოცემაში ბევრ ძველ არამეულ წარწერაში, მაშინ როცა არამეულში საერთოდ ეს თანხმოვანი s ასოთი გამოიხატება.

როგორც ჩანს, კლასიკურ ენაში დენტალი s-ს გვერდით დაცული იყო პალატალი (ან პალატალიზებული) ო, რომელიც გვხვდება მასორეტულ ტექსტებში, ხოლო შემდგომი პერიოდის ენაში კი გადაიწია s ბგერაში. ეგვიპტის არამეულში ო-სა და ო-ს გადმოსცემდა ერთი და იგივე ასო ყოველგვარი დიაკრიტიკული ნიშნის გარეშე. მათი გარჩევა შესაძლებელია მხოლოდ ბიბლიური მასორეტული ტექსტების საფუძველზე. აღსანიშნავია, რომ უკვე ეგვიპტის არამეულში გვხვდება ცალკეული შემთხვევები s თანხმოვნის გადმოცემისა ო/ს ნიშნის მეშვეობით, რაც აშკარად მიუთითებს პალატალი ო-ს ო-ში გადაწევის ცოცხალ პროცესზე. იმავეს გვაფიქრებინებს ო და s ნიშნების აღრევის შემთხვევები ბიბლიის არამეულში.

კონსონანტურმა სისტემამ ერთგვარი ცვლილებები განიცადა უფრო ახალგაზრდა არამეულ დიალექტებში; სათავე ამ ცვლილებებს დაედო უკვე არამეული ენის კლასიკურ ხანაში. პირველ ყოვლისა, მხედველობაში გვაქვს ცალკეული თანხმოვნების დასუსტება და დაკარგვა. მაგალითად, უკვე ბიბლიის არამეულში ფიქსირებულია შემთხვევები გლოტალი ხშული ო-ს დაკარგვისა სიტყვის შუაში (rēš „თავი“ <ri)š, bašar „შემდეგ“ <ba)ar). ო-ს დაკარგვა მარცვლის ან სიტყვის ბოლოს სირიულ ენაში — ჩვეულებრივი მოვლენაა დასტურდება შემთხვევები ო-ს დაკარგვისა სიტყვის თავშიც. სირ. ḥad, მანდ. had „ერთი“ <)ḥd; სირ. nāšā, მანდ. anaša//naša „აღამიანი“ <)nš და სხვ. მეორე გლოტალი თანხმოვანი — სპირანტი h უფრო ძლიერი აღმოჩნდა. ის ჯერ კიდევ შენახულია საშუალო არამეულ დიალექტებში, გარდა მანდეურისა: სირ. nahrā „მდინარე“, bahrā „სინათლე“, მაგრამ law „არ“ <lā hū, yūḏā „იუდა“ <yihūḏā, hennōn//ʔennōn „ისინი“.

საშუალო არამეულში შეინიშნება ფარინგალური თანხმოვნების „დასუსტება“, რაც გამოიხატება მათ გადასვლაში ლარინგალ თანხმოვნებში. სისტემატური ხასიათი აქვს ამ მოვლენას მანდეურში, სადაც (გადადის ო-ში, ხოლო ḥ h-ში: abad „მან (მამრ.) გააკეთა“ <*ʕabad, ʕuna „ნაყოფი“ <*ʕanā, nahla „კალაპოტი (მდინ.)“ <nahlā.

სირიულსა და პალესტინელ ქრისტიანთა ენაში ბერძნული სიტყვების გადმოცემისას დასტურდება აბრუპტივი (გლოტალიზებული) **p**: სირ. *parsopā* „სახე“ < ბერძნ. *πρῶσιον*.

2.2. ნ ა ხ ე ვ ა რ ხ მ ო ვ ნ ე ბ ი დ ა ნ (უმარცვლო ხმოვნებიდან) არამეულში დასტურდება ბილაბიალი **w** და პალატალი **y**, საერთო ყველა სემიტური ენისათვის. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ სიტყვის თავში, როგორც ეს სხვა ჩრდილოსემიტური ენებიდანაცაა ცნობილი, პროტოსემიტ. **w**-ს ჩვეულებრივ ცვლის ნახევარხმოვანი **y**: **whb* > *yhb* „მიცემა“, **wld* > *yld* „შობა“ და ა. შ. (გამონაკლისს შეადგენს უცხო სიტყვები და კავშირი „და“). **w** ზოგჯერ შენახულია ნაბატეურში, შესაძლოა არაბული ენის გავლენით.¹⁰ საყურადღებოა, რომ მოგვიანებით არამეულ დიალექტებში გვხვდება მეორადი **w**, მიღებული **x**-საგან: მანდ. *xbd* > *wd* „დაღუპვა“ (განსაკუთრებით ხშირად თანამედროვე არამეულ დიალექტებში, იხ. ქვემოთ). ნახევარხმოვნებს ინტერვოკალურ პოზიციაში ხშირად ენაცვლება გლოტალი ხმული **ʔ** ბიბლიის არამეულში: *kašdāyā* > *kašdāʔā* „ქალდეელი“, *ḥaṭāyāk* > *ḥaṭāʔāk* „შენი ცოლები“, სირ. *ʔīdā* „ხელი“ < *yʔdā*, *ʔīt(ay)* „არის, არსებობს“ — *verbum existentiae* (შდრ. ძვ. ებრ. *yēš*).

2.3. ვ ო კ ა ლ ი ზ მ ი არამეული ენის ბგერითი შედგენილობის ყველაზე ცვალებადი და მერყევი ნაწილია.

რამდენადაც დამწერლობა, რომელიც ძველ არამეულ წარწერებშია გამოყენებული, კონსონანტურია, ამდენად ჩვენი წარმოდგენა ამ პერიოდის ვოკალიზმის შესახებ არასრულია. გრძელი ხმოვნებიც კი, რომლებიც ნახევარხმოვნების (**w**, **y**) მეშვეობით გადმოიცემა, გრაფიკულად ყოველთვის არ გამოიხატება. როგორც უკვე ითქვა, ხშირია გრძელი ხმოვნების დეფექტური დაწერილობის შემთხვევებიც. ნახევარხმოვნები არცთუ იშვიათად იკარგვის დიფთონგების გადმოცემის დროსაც, რაც, შესაძლოა, მიუთითებდეს დიფთონგების კონტრაქციას ძველ არამეულში. მოგვიანებით ეს მოვლენა ფართოდ გავრცელდა ამ ენაში. ამგვარად, გვაქვს *ē ay*-ის ნაცვლად და *ō aw*-ის ნაცვლად: *māšb* „დასაჯდომი“ < *mawšab* (ჰად.). სიტყვის ანლაუტში **w**-ს ჩვეულებრივ ენაცვლება **y**, მაგრამ ცალკეულ შემთხვევებში **w** დაცულია, როგორც, მაგალითად, აკუზატივის ნაწილაკში *wl* (ჰად.). „სახელმწიფო“ (კლასიკური) არამეული ენის ხმოვნების დახა-

¹⁰ An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages, ed. by S. Moscati, Wiesbaden, 1964, გვ. 46, § 8.65.

სიათება საცმოდ რთული ამოცანაა, რადგან ხმოვნები, განსაკუთრებით კი მოკლე ხმოვნები, ტექსტებში არ აღინიშნებოდა. როგორც ცნობილია, ბიბლიურ ტექსტებში მოცემული გახმოვნება უფრო გვიანდელი ხანისაა, ვიდრე თვით ტექსტები და ამიტომ მას არ ძალუძს ასახოს მათი წარმოთქმა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ცხრა-ათი საუკუნით ადრე; მიუხედავად იმისა, რომ წარმოთქმის ზეპირი ტრადიციები მყარია. ამდენად, არამეული ვოკალიზმის დახასიათება ამ გახმოვნების მიხედვით არსებითად აქემენიანთა სახელმწიფოს ან თუნდაც ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეების არამეული ენის ვოკალიზმს კი არ ასახავს, არამედ გვაძლევს წარმოდგენას იმ პერიოდის ხმოვნების შესახებ, როცა მოხდა მათი ფიქსაცია (VI—VII სს.). აქედან გამომდინარე, *ქ. ლეანდერი*, რომლის აზრითაც ეგვიპტის არამეული ენის ხმოვნები უფრო არქაულია, ვიდრე ახალგაზრდა დიალექტების ვოკალიზმი, მართალი ჩანს¹¹. თუმცა გამორიცხული არაა, რომ, მაგალითად, მოკლე ხმოვნები ღია უმახვილო მარცვალში რედუქციას განიცდიდა, ხოლო ღია მახვილიანში კი დატულია, როგორც ეს დასტურდება ბიბლიის არამეულში მასორეტული ტრადიციის მიხედვით. საესებით დასაშვებია *i/e* ხმოვნების გადასვლა *a* ხმოვანში ლარინგალი (*ʔ*, *h*) და ფარინგალი (*ʕ*, *ħ*) თანხმოვნების მეზობლობაში, როცა ეს უკანასკნელნი ხურავენ მარცვალს. მათ უერთდება აგრეთვე *r* თანხმოვანიც, როგორც ეს შეინიშნება, მაგალითად, სირიულში, სადაც ხმოვნებისათვის არსებობს სათანადო ნიშნები (*mašmaʕ mašmeʕ*-ის ნაცვლად „ის, ვინც ასმენინებს“, *ʔamar* < *āmer* „ის, ვინც ლაპარაკობს, მოლაპარაკე“). მეტი დარწმუნებით შეიძლება ვისაუბროთ გრძელი ხმოვნებისა და იმ ცვლილებების შესახებ, რომლებიც მათ მოუღიოთ, რამდენადაც ისინი კონსონანტურ ტექსტებში ჩვეულებრივ აღინიშნებოდა. ასე, მაგალითად, *y* და *h* ასოების მონაცვლეობა სიტყვის აუსლაუტში ეგვიპტის არამეულში გვაფიქრებინებს, რომ გარკვეულ შემთხვევებში, სახელდობრ კი მახვილიან ბოლოკიდურ მარცვალში, *i* ხმოვანი გადადის *e*-ში (*y* გადმოსცემს *i*-ს, *h* *e*-ს). ეს დასტურდება *y*-ზე გათავებული ზმნების შედარებით სათანადო მასალასთან მონათესავე დიალექტებიდან.

როგორც უკვე ითქვა, ხმოვნები კონსონანტურ ტექსტებში აღინიშნებოდა რიგი ასოების, ე. წ. *matres lectionis*-ის (*y*, *w*, *h*, *ʔ*) საშუალებით მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ხმოვნები გრძელი იყო. მაგრამ გრძელი ხმოვნების გადმოცემა ე. წ. ვოკალური ასოების გზით

¹¹ P. Leander, „დასახ. ნაშრ.“, გვ. 7.

ყოველთვის თანამიმდევრული არ იყო (აქედან წარმოდგა გრძელი ხმოვნების დეფექტური დაწერილობა, ე. ი. დაწერილობა ვოკალური ასოების გარეშე). ამიტომ გაჩნდა საჭიროება როგორც არსებული კონსონანტური ტექსტების მთლიანად განხოვნებისა, ასევე შემდგომში თანხმოვნებთან ერთად ხმოვნების გადმოცემისაც. მანდური აღმოჩნდა ერთადერთი ენა, რომელიც ამ მიზნით სისტემატურად მიმართავს არსებულ კონსონანტურ ანბანს. სახელდობრ, ასოები γ , κ , w , y აღნიშნავენ აქ თვისობრივად განსხვავებულ ხმოვნებს: $\gamma = a/\bar{a}$, $\kappa = i$ და e (ზოგჯერ $\kappa = \bar{i}$, \bar{e}), $w = u$, o ; $y = i/\bar{i}$, e/\bar{e} . ზოგჯერ ხმოვნების გადმოსაცემად ორი ასოა გამოყენებული (ჩვეულებრივ სიტყვის ბოლოში): y ან $\kappa y = \bar{i}$, \bar{e} .

ყველა სხვა არამეულ დიალექტში კი შექმნილია ხმოვნების აღმნიშვნელი სპეციალური დიაკრიტიკული ნიშნების მთელი სისტემები. ჩვენამდე მოაღწია ბიბლიური (მათ შორის ბიბლიურ-არამეული) კონსონანტური ტექსტების ვოკალიზაციის რამდენიმე ტრადიციამ, რომელთაგან მთავარია ტიბერიანული და ბაბილონური (VI—VII სს.). განსაკუთრებული გავრცელება ჰპოვა ტიბერიანულმა ტრადიციამ, რომელიც ძირითადად ხმოვანთა თვისობრივ განსხვავებას ასახავდა. ხმოვნები გადმოიცემოდა ასოების ქვემოთ ან ზემოთ დასმული წერტილებითა და შტრიხებით.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს ამ მხრივ სირიული ვოკალიზაცია, რომელიც, ისე როგორც ბიბლიური, ჩვენი წელთაღრიცხვის I ათასწლეულის მეორე ნახევარში ჩამოყალიბდა და, ბიბლიურისავე მსგავსად, პირველ რიგში ხმოვანთა თვისებას გამოხატავდა. ამასთან, სირიული დამწერლობა, ისე როგორც სხვა სემიტური დამწერლობანი, კვლავ ფართოდ იყენებდა *matres lectionis*-ს ხმოვნების გადმოსაცემად ($w = o/\bar{o}$, u/\bar{u} ; $y = i/\bar{i}$, ზოგჯერ \bar{e} ; $\gamma = \bar{a}$, \bar{e}). ეგვევ ასოები გადმოცემდა ხმოვნებს ნასესხებ ბერძნულ სიტყვებშიც (განსაკუთრებით ხშირად γ იხმარება ასო α -ს შესატყვისად; ზოგჯერ ამ როლში სირიული ასო h -ც გამოდის).

ვოკალური ნიშნების სირიული სისტემებიდან უნდა აღინიშნოს ორი:

1) აღმოსავლურსირიული — ნესტორიანული, რომელშიც ხმოვნების გადმოსაცემად იხმარება წყვილი წერტილი ან ერთი წერტილისა და w ან y -ის კომბინაცია, და 2) დასავლურსირიული — იაკობიტური, რომელიც ამ მიზნით იყენებს ბერძნულ მთავრულ ასოებს. უფრო გვიანდელია კომბინირებული ხასიათის დასავლურსირიული სის-

ტემა, რომელიც იაკობიტურთან ერთად ნესტორიანულ გახმოვნე-ბასაც შეიცავდა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ვოკალიზაციის მხოლოდ ნესტორიანული სისტემა ასახავს სიგრძეს, თუმცა არა ყველა ხმოვნის შემთხვევაში ($\bar{a} = \bar{a}$ და $\bar{i} = a$, $\bar{e} = \bar{e}$ და $\bar{o} = e$). სხვა ნესტორიანული ნიშნები ხმოვნის სიგრძე-სიმოკლეს არ განასხვავებს ($\bar{i} = i/i$, $\bar{o} = o/o$; $\bar{u} = u/u$), ისე, როგორც ყველა იაკობიტური ($\bar{a} = a/\bar{a}$, $\bar{o} = o/\bar{o}$, $\bar{u} = e/\bar{e}$, $\bar{i} = i/\bar{i}$, $\bar{u} = u/\bar{u}$). ულტრამოკლე ხმოვნები, რომლებიც სი-რიულსა და რიგ სხვა ძველ და საშუალო არამეულ დიალექტებში გვხვდება, სპეციალური ნიშნებით არ გადმოიცემოდა.

თუ ვიმსჯელებთ არამეული ტექსტების ვოკალიზაციისა და ზოგიერთი სხვა მონაცემების მიხედვით, რომელთა შესახებ ზე-მთხედვით იყო საუბარი, ძველ არამეულში უნდა ვივარაუდოთ შემდეგი სახის ვოკალური სისტემა:

1. გრძელი ხმოვნები \bar{a} , \bar{e} , \bar{i} , \bar{o} , \bar{u} ;
2. მოკლე ხმოვნები a , e , i , o , u ;
3. ულტრამოკლე ხმოვნები: \bar{a} , \bar{e} , \bar{o} და ირაციონალური \bar{u} .

არამეულში ზოგჯერ განასხვავებენ e და o ხმოვნების ღია და დახურულ ვარიანტებს. ასე, მაგალითად, ბიბლიურ-არამეულ ტექსტებში დახურული ხმოვანი $/e/$ აღინიშნება \bar{e} ნიშნით, ღია კი ნიშ-ნით \bar{e} $= /e/$; სირიულში არჩევენ ღია $/\bar{e}/$, $/\bar{o}/$ და დახურულ $/\bar{e}/$, $/\bar{o}/$ გრძელ ხმოვნებს. ეს უკანასკნელნი ჩვეულებრივ დამავალი დიფთონ-გების კონტრაქციის შედეგად მიიღება (იხ. ქვემოთ).

საერთოარამეული მოკლე ხმოვანი i დას. სირიულში წარმოდ-გენილია e -ს სახით, აღმ. სირიულში კი — i -ს სახით.

ხმოვნები შეიძლება შეიცვალოს მახვილისა და მარცვლის სტრუქ-ტურის გავლენით. ასე, მაგალითად, ზოგიერთ დიალექტში დახურულ მარცვალში დადასტურებულია გრძელი ხმოვნების დამოკლების ტენ-დენცია (შდრ. დას. სირ. $\bar{c}alm\bar{i}n < *c\bar{a}l'm\bar{i}n$ და $\bar{c}alm\bar{i}n$ „მარა-დიულობა“), ღია უმახვილო მარცვალში კი პირველადი მოკლე ხმო-ვანი ჩვეულებრივ ულტრამოკლეში გადადის ყველა არამეულ დია-ლექტში ($*qat\bar{a}l > q\bar{a}t\bar{a}l$ „მან მოკლა“).

როგორც ცნობილია, ჩრდილოსემიტური ენებისათვის, და მათ შორის არამეულისათვისაც, დამახასიათებელია ბოლოკიდური უმახ-ვილო მოკლე ხმოვნების დაკარგვა (შდრ. არაბ. $q\bar{a}tala$ და ებრ. $q\bar{a}t\bar{a}l$, არამ. $q\bar{a}t\bar{a}l$ „მან მოკლა“). ეს მოვლენა სირიულსა და მანდეურში გავრცელდა ბოლოკიდურ გრძელ ხმოვნებზეც (თუმცა სირიულში წე-

რის დროს ეს ხმოვნები დაცულია): $q^{\text{t}}al < q^{\text{t}}\acute{a}lu$ „მათ მოკლეს“, $bayt < b\acute{a}yt\acute{i}$ „ჩემი სახლი“.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს გრძელი ხმოვნების დავიწროება, რაც ფართოდაა გავრცელებული თანამედროვე სემიტურ ენებში. ბიბლიის არამეულ ენაში ჯერ ისევ გვხვდება პირველადი გრძელი ხმოვნები, რომლებიც მოგვიანებით ავლენენ დავიწროებისადმი ტენდენციას. პალმირულში დამოწმებულია $\bar{a} > \bar{o}$, დასავლურ სირიულში კი უკვე ყველა გრძელი ხმოვანი ვიწროვდება: $\bar{a} > \bar{o}$, $\bar{o} > \bar{u}$, $\bar{e} > \bar{i}$ (ინლაუტში). სწორედ ამით განსხვავდება ეს სირიული დიალექტი აღმოსავლურისაგან, რომელსაც უკეთ შეუენახავს მოცემულ ხმოვანთა თავდაპირველი წარმოთქმა (შდრ. აღმ. სირ. $r\acute{e}\acute{s}\acute{a}$ და დას. სირ. $r\acute{i}\acute{s}\bar{o}$, აღმ. სირ. $\acute{s}i\bar{o}\acute{t}\acute{x}$ და დას. სირ. $\acute{s}i\bar{u}\acute{t}$ „ლოცვა“). $\bar{a} > \bar{e}$ და $\bar{a} > \bar{o}$ გადასვლის ცალკეული შემთხვევები ფიქსირებულია მანდეურში¹².

2.4. დ ი ფ თ ო ნ გ ე ბ ი. მარტივი ხმოვნების გარდა არამეულმა ენამ იცის დამავალი დიფთონგები aw და ay , რომელთაც ხშირად მრუდის კონტრაქცია. დიფთონგების კონტრაქცია ($aw > \bar{o}$, $ay > \bar{e}$) დაიწყო უკვე კლასიკურ არამეულში და შემდგომ სულ უფრო ძლიერდებოდა. კონტრავირებული და უკონტრაქციო ფორმები ერთდროულად იხმარება არამეული ენის ისტორიის თითქმის მთელ მანძილზე. ასე, მაგალითად, მამრ. სქესის სახელთა დაბოლოება მრ. რიცხვში $-ay$ დაცულია ბიბლიის არამეულსა და ეგვიპტურ-არამეულში (status emphaticus-ში $-ayya$, იხ. § 3.2.8), მაგრამ სუფიქსების წინ $ay > \bar{e}$; სირიულში კი სახელების დაბოლოება st. emph.-ში $ayy\bar{a} > \bar{e}$, მაგრამ სუფიქსების წინ ay დაცულია (შდრ. ბიბლ. არამ. $malkayy\bar{a}$ და სირ. $malk\bar{e}$ „მეფეები“, მაგრამ ბიბლ. არამ. $r\acute{a}\acute{s}\acute{e}h\bar{o}m$ „მათი თავები“ $< *r\acute{a}\acute{s}ayh\bar{o}m$ და სირ. $malkayh\bar{o}n$ „მათი მეფეები“). სირიულში ღია მარცვალში დიფთონგები შენახულია, დახურულ მარცვალში კი ხდება მათი მონოფთონგიზაცია \bar{o} -დ და \bar{e} -დ ($yawm\bar{a}$ „დღე“, st. cs. $y\bar{o}m$, $bayt\bar{a}$ „სახლი“, st. cs. $b\bar{e}\acute{t}$). მანდეურში \bar{e} და \bar{o} , მიღებული ay -ისა და aw -ის კონტრაქციით, ზოგჯერ გადადის \bar{i} -სა და \bar{u} -ში: $ayn\bar{a}$ „თვალი“ გვხვდება ina -ს სახით ($*ayn\bar{a} > \bar{e}n\bar{a} > ina$), $lilya$ „ღამე“ $< *l\bar{e}ly\bar{a} < layl\bar{a}$, $y\bar{u}ma$ „დღე“ $< y\bar{o}m\bar{a} < yawm\bar{a}$.

2.5. მ ა ხ ე ი ლ ი ძველ არამეულში, როგორც წესი, ბოლო მარცვალზეა. გამონაკლისს შეადგენდა ნაცვალსახელები, ნაცვალსახელები და რიგი ფორმათმწარმოებელი სუფიქსები, აგრეთვე მეორეული წარმოშობის მარცვლები, მიღებული მეშველი ხმოვნების

¹² Mand. Gramm., 21, § 20.

განვითარების შედეგად: qáyiṭ „ზაფხული“ < *qayṭ (როგორც ძველ ებრაულში). სირიულ ენაში მახვილმა ჯდმოინაცვლა ბოლოდან პენულტიმაზე (შდრ. სირ. yáwmiṯ და ბიბლ. არამ. yōmīn „დღეები“). მაგრამ მოგვიანებით მახვილი რიგ შემთხვევებში (მაგალითად, ბოლოკიდურ დახურულ მარცვალში) დაუბრუნდა ძველ ადგილს, ე. ი. ბოლო მარცვალს (yawmīn < yáwmiṯ).

მახვილი არამეულში ექსპირაციულია და ხშირად იწვევს ხმოვანთა რედუქციას. რედუქცია მოუღის მოკლე ხმოვნებს მახვილის წინა ღია მარცვალში: *qatála „მოკლა“ > qʾtal, qatalahū/ī „მან მოკლა იგი“ > qatleḥ. მხოლოდ მანდუურს დაუცავს ცალკეულ შემთხვევაში ეს ხმოვნები: qudam „წინ“ (შდრ. ბიბლ. არამ. qōdām და სირ. qōdām).

2.6. ფ ო ნ ე ტ ი კ უ რ ი მ ო ვ ლ ე ნ ე ბ ი დ ა ნ, პირველ რიგში, უნდა დავასახელოთ ხ შ უ ლ თ ა ს პ ი რ ა ნ ტ ი ზ ა ც ი ა, რომელიც ახასიათებს თითქმის ყველა არამეულ დიალექტს და მდგომარეობს წინამავალი ხმოვნის (მათ შორის ულტრამოკლე ხმოვნის) შემდეგ ხშული თანხმოვნის ნაპრალოვან წარმოთქმაში. სპირანტიზაცია, როგორც ჩანს, არამეული ენის ადრეულ საფეხურზე უნდა ჩასახულიყო, მაგრამ მკვიდრი ადგილი მან კლასიკურ არამეულში მოიპოვა. ზოგიერთი სემიტოლოგის (მაგალითად, როზენტალის¹³) აზრით, b g d k p t ხშულების სპირანტიზაცია ხმოვნებისა და, ღიფთონგების შემდეგ, რაც კარგადაა ცნობილი ბიბლიური ტექსტებიდან, მოქმედებდა ძვ. წ. VI საუკუნეიდან. სამწუხაროდ, ამ მოვლენის დათარიღება ძნელია, რადგანაც ის არ ასახულა გრაფიკაში. მასზე გარკვეულ წარმოდგენას გვაძლევს არამეული სიტყვების უცხოური ტრანსკრიფციები (მაგალითად, ბერძნული, ლათინური, სომხური), მაგრამ ეს მონაცემები ხშირად წინააღმდეგობრივი ხასიათისაა. სავსებით დასაშვებია, რომ ხშულების სპირანტიზაციის მოვლენა, რომელიც, ისე როგორც ებრაულში, მტკიცე წესად იქცა მასორეტული დიაკრიტიკული ნიშნების შემოღებამდე დიდი ხნით ადრე, კლასიკური არამეული ენის ფარგლებში ჯერ კიდევ სუსტად ან სულაც არ მოქმედებდა.

უფრო მეტი დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ საშუალო არამეულში (ჩვენი წელთაღრიცხვის I ათასწლეულის მეორე ნახევარი) ხშულის პოზიცია ხმოვნის შემდეგ წარმოადგენს მისი სპირანტიზაციის აუცილებელ მიზეზს: b > ḅ, g > ḡ, d > ḏ, k > ḵ, p > ḥ, t > ṭ (ასე,

¹³ Fr. Rosen thal, A Grammar of Biblical Aramaic, გვ. 13, § 15.

მაგ., gabrā „კაცი“ <*gabrā, paḡra „სხეული“ <*paḡrā, ʔidā, „ხელი“ <*yʔdā, dʔkar „მოიგონა“ <*dʔkar და ა. შ.). სპირანტიზებულ თანხმოვანთა წარმოთქმა დაცულია წინამავალი ხმოვნების ამოვარდნის შემდეგაც (dahḫā „ოქრო“ <*dah-(ʔ)ḫā <*dahahā, შდრ. ებრ. zāhāḫ და არაბ. ḡahab). მაგრამ გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც წინამავალი ხმოვნების დაკარგვის შემდეგაც „აღდგება“ სპირანტიზებული თანხმოვნების თავდაპირველი წარმოთქმა. ასე ემართება ხშირად მდედრობითი აქესის სახელთა დაბოლოებას st. emph.-ში -tā-ს (-tā>-tā>-tā) სირიულში: bʔtūltā „ქალიშვილი“ ნაცვლად bʔtūltā-სი (<*bʔtūltā). ზოგიერთ დიალექტში, როგორც ამას ბიბლიის არამეული ენა ადასტურებს, სპირანტიზაცია გავრცელდა დიფთონგების მომდევნო ხშულებზეც: შდრ. ბიბლ. აარამ. baytā და სირ. baytā „სახლი“¹⁴.

საშუალო არამეულის დიალექტებში შეინიშნება სპირანტიზებული ხ-ს w-ში გადასვლის ერთეული შემთხვევები; ასე, მაგალითად, სირ. rawʔḫānē, მანდ. rurbia (მაგრამ ბიბლ. აარამ. rabʔḫānin) „დიდებულები“; მანდ. ʔwd დაღუპვა“ ნაცვლად ʔbd-სი და ზოგი სხვა.

თანხმოვანთა გ ე მ ი ნ ა ც ი ა არამეულ ენაში ჩვეულებრივი მოვლენაა; მაგრამ, არაბულისაგან განსხვავებით და ებრაულის მსგავსად, აქ ყველა თანხმოვანი არ ორკეცდება. მასორეტული ტრადიციის თანახმად, ბიბლიის არამეულში არ ორკეცდებიან ფარინგალი და ლარინგალი თანხმოვნები და r. ამის დადგენა, თუ როდის წარმოიშვა ეს მოვლენა, ძნელია (ლენდერი უშვებს თანხმოვნის გაორკეცების შესაძლებლობას ეგვიპტურ-არამეულში)¹⁵. აღმოსავლურ სირიულში არ ორკეცდება ʔ და r. ამასთანავე, რიგ შემთხვევებში გემინაციის სანაცვლოდ შეინიშნება წინამავალი ხმოვნის საკომპენსაციო გაგრძელება: ბიბლ. აარამ. mʔḫārāk <*mʔbarrak „კუთხეულა“, mēʔarā <*miʔarā <*min ʔrā „მიწიდან“, სირ. gērā <*gi/ar-rā „ისარი“. იქ, სადაც საკომპენსაციო გაგრძელება არ ხდება, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ გემინაცია დაცულია, მაგრამ გრაფიკულად არაა ასახული (როგორც c, ḫ, h-ს შემთხვევაში ბიბლიის არამეულში).

არამეული ენისათვის დამახასიათებელია გემინატების დისიმილაცია, რომელიც გვხვდება სხვა სემიტურ ენებშიც (განსაკუთრებით

¹⁴ შდრ. G. Bergsträsser, Einführung in die semitischen Sprachen, Darmstadt, 1963, გვ. 62.

¹⁵ P. Leander, დასახ. ნაშრ., გვ. 21, § 9, b.

აქადურის ბაბილონურ დიალექტში): გემინატის პირველი ელემენტი მონაცვლეობს n თანხმოვანთან (ბიბლ. არამ. tinda < tidda „შენ გაიგებ“, ეგვიპტ. არამ. knkr < kakkar „ტალანტი“ (წონის ერთეული)“, აღმ. სირ. ganbārā < gabbārā „გემირი“. ეს მოვლენა განსაკუთრებით ხშირია მანდეურში, სადაც გაორკეცებული მჟღერი ხშულები მარტივდება ნაზალიზაციის ხარჯზე: tangara „ვაჭარი“ < taggārā, Cumba „უბე“ < Cubbā და ა. შ.).

არამეულ დიალექტებში შეინიშნება გემინატის სრული გამარტივების (ნაზალიზაციის გარეშე) შემთხვევებიც. მაგალითად, დასავლურ სირიულში თანხმოვანთა პირველადი გაორკეცება მოშლილია, მაშინ როცა აღმოსავლურ სირიულში ის ჯერ კიდევ დაცულია: აღმ. სირ. lebbā, დას. სირ. lēbō „გული“. გემინაციის მოშლა ჩვეულებრივი მოვლენაა მანდეურ ტექსტებში¹⁶. გემინატი, პირველ რიგში, მარტივდება თანხმოვნების წინ, რაც ულტრამოკლე ხმოვნების დაკარგვასთანაა დაკავშირებული; სირ. reggā < reggō ʾā „სიხარული“, bezta < bezzō ʾā „ნადავლი“.

თანხმოვანთა ასიმილაციისა და დისიმილაციის შემთხვევები უძველეს არამეულ ნაწერებშიცაა დამოწმებული, რომ არაფერი ვთქვათ უფრო მოგვიანო ხანის არამეულ დოკუმენტებზე. მაგალითად, უძველეს ეპიგრაფიკულ ძეგლებში დაცულ შემთხვევათაგან აქ დავასახელებთ სონორი n-ს ასიმილაციას მომდევნო თანხმოვანთან — ფაქტს, რომელიც დამახასიათებელია ებრაული ენისათვის (იაჟდ. ytn < yntn „აძლევს“, ჰადადისადმი მიძღვნილი წარწერა), მაგრამ იგი არათანამიმდევრულადაა გატარებული, რაც კარგად ჩანს ამავე წარწერიდან ამოღებული მეორე მაგალითიდან: Inṣb (ასიმილაციის შემთხვევაში გვექნებოდა lṣb). თანხმოვანთა დისიმილაციის მაგალითად უძველეს არამეულ წარწერებში გამოდგება სიტყვა yktlwk (ნერაბის წარწერიდან), მიღებული *yqtlwk-ისაგან.

როგორც სხვადასხვა წარმომავლობის არამეული ძეგლები გვიჩვენებს, თანხმოვანთა ასიმილაცია ფართოდ გავრცელებულია ყველა დიალექტში. იგი განსაკუთრებით ხეება დენტალებს (d, t, n), რომლებიც სხვა თანხმოვნებთან უშუალო მეზობლობაში ემსგავსებიან მათ როგორც პროგრესული, ისე რეგრესული მიმართულებით: ეგვ. არამ. ʾzdhrw < ʾzthrw „გაუფრთხილდით თავს!“ (zt > zd), სადაც რეფლექსივის თემის ნიშანი t ემსგავსება პირველ ძირეულ თან-

¹⁶ Mand. Gramm., 37, § 39.

ხმოვანს, ეს შოვლენა წესად იქცა სირიულ ენაში, რამაც გრაფიკა-შიც კპოვა ასახვა: ʾeṣṭleḥ „ჯვარცმულ იქნა“ (<ʾeṣṭleḥ (ṣt>ṣt), ʾezdahī „იყო განდიდებული“ (zt>zd). სირიულში რეფლექსივის იმავე t ნიშანთან სრული ასიმილაცია მოუღის კაუზატივის ʾ პრეფიქსს, რის შედეგადაც ვიღებთ გოარკეცებულ თანხმოვანს ft (tʾ>tt): ʾettaqal < *ʾetʾaqal „მან თავი მოაკვლევინა“. სირიულში დასტურდება ორი ზმნა, რომელთა ნაწარმოებ ფორმებში სონორი l სრულ ასიმილაციას განიცდის დენტალ სპირანტებთან z და s-სთან: ʾezal „წავიდა“ და sʾleq „ავიდა“ (ʾāzzīn „წამსვლელნი“ < *ʾāzʾlīn, nessaq „ის აღის“ < *neslaq).

nsq ზმნაში თანხმოვანთა ხსენებული ასიმილაცია (sl>ss) უფრო ადრეული ძეგლებიდან დამოწმებულია ბიბლიურ ტექსტებში: კაუზატივი, 3 პ. მრ. რ. hassīqū, კაუზატივის პასივი 3 პ. მხ. რ. hus-saq (< *haslīqu, *huslaq).

სირიულიდან შეიძლება სხვა მაგალითების მოტანაც, სადაც არა მარტო ზემოთ ნაჩვენები დენტალები, არამედ სხვა თანხმოვნებიც, ანალოგიურ შემთხვევებში გადადიან სათანადო მკლერ და ყრუ კორელატებში. იგივე ვითარებაა მანდუურშიც, თუმცა მანდუური დამწერლობა ბევრად უფრო კონსერვატიულია, ვიდრე წარმოთქმა¹⁷. მანდუურში შეინიშნება აგრეთვე n-ს m-ში გადასვლის შემთხვევები ლაბიალური თანხმოვნის ხ-ს წინ. ასე იქცევა ჩვეულებრივ ინფიქსალური თანხმოვანი¹⁸.

რეგრესული ასიმილაციის საილუსტრაციოდ შეიძლება დავასახელოთ პრეფიქსალური t-ს (რეფლექსივის ნიშანი) ასიმილაცია მომდევნო დენტალთან სირიულში, აგრეთვე ცალკეული შემთხვევები, სადაც ასიმილირებად თანხმოვნად გვევლინება სონორი n. ამ უკანასკნელის მაგალითებს ვპოულობთ ისეთ ძველ არამეულ დიალექტებშიც კი, როგორიცაა ეგვიპტის არამეული (ʾtt „ქალი“ ʾntt-ს გვერდით, ḫṭn ~ ḫnṭn „ხორბალი“), ბიბლიის არამეული (ზმნებში npl „დაცემა“ და ntn „მიცემა“: yittʾninnah „ის აძლევს მას“, yippel „ის ვარდება“). მსგავსი შემთხვევები გახშირდა საშუალო არამეულში, განსაკუთრებით სირიულში (სირ. ʾappeq „მან გამოიყვანა [იგი]“ < *ʾanpeq (ʷnpq); gabbā „მხარე“ < *ganbā; ʿp̄petā „ვაზი“ < *ʿp̄pentā).

¹⁷ Mand. Gramm., 58, § 40; შდრ. აგრეთვე N ö l d e k e, Syrische Grammatik, Darmstadt, 1963, გვ. 15, § 22.

¹⁸ R. M a c u c h, Altmandäische Bleirollen, I (Fr. Altheim—R. Stiehl; Die Araber in der Alten Welt, IV, Berlin, 1961), გვ. 103.

თანხმოვნის რეგრესული ასიმილაცია დასტურდება მანდეურშიც (ath „ქალი“ < *n̥th)¹⁹.

თანხმოვანთა ასიმილაციასთან ერთად არამეულში (ძირითადად სირიულში) გვხვდება ხმოვანთა ასიმილაციის (ე. წ. ხმოვანთა ჰარმონიის) შემთხვევები: სირ. ineq „წოდა ძუძუს“ < inaq (< *ȳnaq), šaḥā „ხელება“ < *šaḥā; განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ფუძის გადახმოვნება, რომელსაც ადგილი აქვს თანხმოვანთა თავმოყრის შემთხვევაში ორი მარცვლის მიჯნაზე ხმოვნის რედუქციის დროს: სირ. ʕmurta „ნახშირი“ < *ʕumr̥tā.

თანხმოვანთა დისიმილაციის მაგალითებიდან შეიძლება დავასახელოთ q-ს გადასვლა k-ში ემფატიკური ო-ს წინ ეგვიპტის არამეულში (kšph „მისი რისხვა“ < qšp, kšyr „მკა“ < qšyr); საერთოარამ. ḥ(>ḥ) სიტყვაში mh) „ცემა“ < *mḥ (შდრ. ებრ. mḥš, არაბ. mḥd); C...(>)...C სირიულ სიტყვაში *C(ēā)elCā „ნეკნი“ (შდრ. ებრ. šēlaC); შდრ. აგრეთვე სირ. lamṭā ~ namṭā „ქეჩა“ < სპარს. namat, zabnā „დრო“ < zamnā და სხვ.

ხშირად დისიმილაციის ნიადაგზე თანხმოვნები იკარგვის: სირ. šēšaltā „ჩაქვი“ < *šēšeltā, ḥḏāḏē „ერთმანეთი“ < ḥḏḥḏ-ē.

არამეულ დიალექტებში ცნობილია აგრეთვე ხმოვანთა დისიმილაციის შემთხვევებიც. მათ ეკუთვნის ძველი არამეული (ეგვიპტ. არამ., ბიბლ. არამ.) ū...ū>ū...ī, როგორც, მაგ., ʔḥūhī „მამამისი“ < *ʔḥūhū; შდრ. აგრეთვე სირ. šāʔēmōn „სოლომონი“ < ებრ. šāʔōmō და ზოგიერთი სხვა.

თანხმოვანთა მეტათეზისის შემთხვევათაგან ზოგიერთი საერთოარამეული ხასიათისაა. ასეთია, მაგალითად, ყველა ძველ არამეულ დიალექტში რეფლექსივის მაწარმოებლის t-ს მეტათეზისი დენტალეზთან და ალვეოლარ სპირანტებთან (ეგვიპტ. არამ. yštīḥ „გაგზავნილ იქნება“ < šīḥ „გაგზავნა“, ბიბლ. არამ. mištakkal „მეთვალყურე“ < ški „თვალყურის დევნება“, სირ. ʔestḥar „ის ჭეჩვენება“ < sbr „დაიმედება“ და სხვ. აქვე შეიძლება დავასახელოთ r>rc სიტყვაში tarC „კარი, კარიბჭე“ < tarC (შდრ. ებრ. šaCar და არაბ. taḡr), rgl>lgr მანდეურ სიტყვაში ligra „ფეხი“, რომელიც ჯერ კიდევ ფანამუ II-სადმი მიძღვნილ წარწერაშია დამოწმებული (lgr). მეტათეზისის შემთხვევები განსაკუთრებით ხშირია მანდეურში: nhq „დახრჩობა“ < hnq, arqba „მორაელი“ < <qrh, ʔarbk „დაჩოქება“ < brk, Cuhra „გზა“ < ʔurḥā და yahra „თვე“ < yarḥā და სხვა.

¹⁹ R. Macuch, დასახ. ნაშრ., გვ. 103 და 195.

ძველ არამეულ დიალექტებში დასტურდება სხვა ფონეტიკური პროცესებიც, როგორცაა ბგერების განვითარება და დაკარგვა, ბგერათმონაცვლეობა და სხვ.

3. მორფოლოგია

3.1. სახელო

3.1.1. სახელების წარმოება. სახელადი ფუძეების წარმოება არამეულ ენაში, განსაკუთრებით ძველ არამეულში, საერთოსეპტურ სქემას გასდევს; სახელებზე საუბრისას ზოგადად მხედველობაში აქვთ ყოველგვარი სახელი, გარდა ნაცვალსახელებისა, ე. ი. არსებითი, ზედსართავი, ნაზმნარი და რიცხვითი სახელები. მათ ბევრი რამ აქვთ საერთო და ეს ძირითადად სწორედ ფუძეების წარმოებას ეხება (ზმნური ფუძეების წარმოება, იგულისხმება ზმნის პირიანი ფორმები, არსებითად განსხვავდება სახელადი ფუძეებისაგან).

3.1.1.1. რამდენადაც სემიტური ძირი მხოლოდ თანხმოვნებისაგან შედგება, სახელადი ფუძეები ძირის შემადგენლობის მიხედვით იყოფა ერთთანხმოვნიან, ორთანხმოვნიან, სამთანხმოვნიან და ოთხთანხმოვნიან ფუძეებად. ასევეა დაყოფილი არამეული სახელებიც. მათ უმრავლესობას შეადგენს სხვადასხვაგვარად გახმოვნებული სამთანხმოვნიანი ფუძეები. ამ თვალსაზრისით სახელებს აჯგუფებენ გარკვეულ ტიპებად. ამასთანავე, მათ შორის გამოყოფენ სახელებს, რომლებიც ერთ-ერთი ძირეული თანხმოვნის გემინაციისა ან განმეორების გზით იწარმოება. აღნიშნული ეხება სახელებს, რომლებიც ნაწარმოებია თვით ფუძის ფარგლებში, ე. წ. სახელთა შინაგანი წარმოება. არამეულში, ისევე როგორც საერთოდ სემიტურ ენებში, ადგილი აქვს აგრეთვე სახელადი ფუძეების „გარეგან“ წარმოებასაც—წარმოება აფიქსაციის გზით. რაც შეეხება ხმოვნებს, ფუძეებში გვხვდება მათი როგორც მოკლე, ისე გრძელი სახეობანი, რომლებიც ერთ და ორმარცვლიან სახელად ფუძეებს ქმნიან. სახელთა წარმოების ცალკეული ტიპები, ჩვეულებრივ, მკიდროდაა დაკავშირებული მოცემული სახელების სემანტიკურ მხარესთან. ძველი არამეული მასალების მიხედვით ეს განსაკუთრებით საგრძნობია ფუძეების სუფიქსალური წარმოებისას.

ერთმარცვლიანი ფუძის მქონე სამთახმოვნო სახელებს ამოსავალ ფორმაში აქვთ მხოლოდ მოკლე ხმოვნები (ტიპი $C_1VC_2C_3$). ამ სახით ისინი დაცულია ვოკალური დაბოლოებიან ფორმებში (მრ. რიცხვის, მდგრადი. სქესისა და არტიკლიანი ფორმები): $si\bar{p}\bar{r}\bar{a}$ „წიგნი“, $ga\bar{b}\bar{r}\bar{a}$ „ადაშიანი, კაცი“, $qar\bar{n}\bar{a}$ „რქა“, $mil\bar{h}\bar{a}$ „მარილი“, ბიბლ. არამ. $\bar{a}ar\bar{k}\bar{a}$ „სიგრძე“, სირ. $gu\bar{s}am\bar{a}$ „სხეული“, $ci\bar{g}l\bar{a}$ (მდ. სქ.) „ეტლი“ და ა. შ. იმ ფორმებში კი, სადაც სუფთა ფუძეა წარმოდგენილი (st. abs. და st. cstr. მხ. რიცხვში), შეინიშნება ორი სახის წარმოება: 1) პირველი, გავრცელებული ყველა არამეულ დიალექტში, როდესაც მეორე ძირეულთან სრული ხმოვანია, ხოლო პირველ ძირეულს მოსდევს ულტრამოკლე ხმოვანი (შვა): * abd „მონა“ > $abed$, * $mil\bar{h}$ „მარილი“ > $m\bar{l}ah$, * $gabr$ „კაცი“ > $g\bar{b}ar$ და ა. შ.; 2) მეორე შემთხვევაში კი, რომელიც მხოლოდ ბიბლიის არამეულში შეიმჩნევა, II და III ძირეულებს შორის ჩნდება მეშვიედი ხმოვანი e , რაც იწვევს გარკვეულ ცვლილებას პირველ მარცვალში (როგორც ეს გვაქვს ებრაულში „სელოლატებად“ წოდებულ სახელებში): $q\bar{e}\bar{r}\bar{e}\bar{n}$ „რქა“ < $qar\bar{n}$, $\bar{a}\bar{e}\bar{l}\bar{e}\bar{p}$ „ათასი“ < $\bar{a}alp$, $\bar{a}\bar{e}\bar{h}\bar{e}\bar{n}$ „ქვა“ < $\bar{a}abn$ და ა. შ. ამგვარად, ბიბლიის არამეულში, სხვა არამეული დიალექტებისაგან განსხვავებით, დამოწმებულია პარალელური ფორმები, მიღებული ერთმარცვლიანი სამთახმოვნო სახელებისაგან: $\bar{s}alm$ „ხატი“ > $\bar{s}\bar{e}\bar{l}em$ და $\bar{s}\bar{l}em$. როგორც ცნობილია, ბიბლიური ტექსტებისა და, მათ რიცხვში, არამეული ტექსტების გახმოვნება საკმაოდ გვიანდელია და კეთდებოდა იგი ებრაულთან ერთად. ბიბლიის არამეული ტექსტების სახელთწარმოების შედარება სხვა არამეულ გახმოვნებულ ტექსტებთან ნათელყოფს, რომ სუფთა ფუძეების სახით წარმოდგენილ სახელთა გახმოვნებაში დაცულია ორი ტრადიცია: არამეული და ებრაული. „სელოლატები“ წარმოადგენს ტიპიურ წარმოებას, დამახასიათებელს ებრაული ენისათვის, მაშინ როდესაც ფუძეები რედუცირებული ხმოვნებით I ძირეულთან და სრული ხმოვნებით II ძირეულთან — ტიპიურია არამეული ენისათვის²⁰. ამიტომ ვფიქრობთ, რომ ძველი არამეული ენისათვის, ერთმარცვლიანი სახელადი ფუძეების წარმოებისას, ამოსავლად უნდა მივიჩნიოთ ფუძე, დაცული st. emph.-ში, ხოლო st. abs.-ისა და st. cstr.-ის ფორმებში მოცემული

²⁰ პ. ლეანდერი ასახელებს „სელოლატებს“ ეგვიპტურ-არამეულში, ეყრდნობა რა ბიბლიის არამეული ენის მონაცემებს (იხ. მისი დასახ. ნაშრ., გვ. 103—106). ბიბლიის არამეულიდან გამოდის იგი სახელთა წარმოების სხვა ტიპების განხილვის დროსაც (იქვე, §§ 48—59, გვ. 94—114).

ფუძე — მეორეულად (იმავე ტიპისად, რაც ბიბლ. ებრ. $q^{\circ}\tilde{a}l/q^{\circ}\tilde{t}il/q^{\circ}\tilde{u}l$). ერთმარცვლიანი სახელები მეტწილად კონკრეტული მნიშვნელობის მატარებელია („რქა“, „წიგნი“ და მისთ.), იშვიათად — აბსტრაქტულ („სიგრძე“, „ძალა“ და ა. შ.) და რიცხვით („ათასი“) მნიშვნელობასაც გადმოსცემს.

ორმარცვლიანი სამთანხმოენიანი ფუძეების სტრუქტურის შესახებ მსჯელობისას უნდა აღინიშნოს, რომ მათი ნაწილი, სახელდობრ, ფუძეები ორივე მარცვალში პირველადი მოკლე ხმოვნებით ($C_1V_1C_2V_2C_3$) სავსებით ემთხვევა ერთმარცვლიან სახელებს. ორმარცვლიანი ფუძეების ყველა სხვა ტიპი კი შეიცავს გრძელ ხმოვნებს (გრძელი ხმოვანი ერთ-ერთ მარცვალშია: $C_1\bar{V}_1C_2V_2C_3$, $C_1V_1C_2\bar{V}_2C_3$; გრძელი ხმოვნები ორივე მარცვალში: $C_1\bar{V}_1C_2\bar{V}_2C_3$). სახელადი ფუძეების წარმოება ამ ნიმუშების მიხედვით ხშირია და გამოსატყვის მათ მნიშვნელობათა დიდ მრავალფეროვნებას. ასე, მაგალითად, $qa\tilde{t}al/q\tilde{t}al$ ჩვეულებრივ გადმოსცემს კონკრეტულ არსებით სახელებს: $dah\tilde{b}-\bar{a}$ (st. cs. $d^{\circ}hab$) „ოქრო“ < * $dahab$ (შდრ. არაბ. $dhahab$), $zimm-\bar{a}$ „ღრო“ (st. cs. $z^{\circ}man$) < * $ziman$ (შდრ. არაბ. $zaman$, აქდ. $sim\bar{a}nu$), $gaml-\bar{a}$ „აქლემი“ (st. cs. $g^{\circ}mal$) < * $gamal$ (შდრ. არაბ. $\check{g}amal$). ტიპი $qa\tilde{t}il$ უმეტეს შემთხვევაში გამოსატყვის ზედსართავეებს: სირ. $gar\tilde{b}-\bar{a}$ „კეთროვანი“ (st. cs. $g^{\circ}reb$) < * $garib$, $da\check{y}\bar{a}$ „სუფთა“ (ბიბლ. არამ. $d\check{a}k\bar{i}$, ეგვ. არამ. zky) < $dakiy$. ფუძეები გრძელი ხმოვნებით $qa\tilde{a}l$ და $q\tilde{a}l$, ისე როგორც $qa\tilde{t}al/q\tilde{t}al$ აღნიშნავს კონკრეტულ სახელებს ($\check{a}at\bar{a}n$ „ქაკი ვირი, ხრდალი“, $d^{\circ}\check{c}\bar{a}r-\bar{a}$ „ხელი“ < * $da\check{c}\bar{a}r$), ხოლო $qa\tilde{t}il$, რომელიც გადადის $q^{\circ}\tilde{t}il$ -ში, ჩვეულებრივ აწარმოებს ზედსართავეების ფუძეებს, ასევე ვნებითი გვარის მიმღებებს: $b^{\circ}a\check{i}\bar{n}$ „ბოროტი, ავი“, $\check{a}ri\check{k}$ „გრძელი“, $k^{\circ}\check{i}\bar{n}$ „დაწერილი“ და ა. შ.

აბსტრაქტულ სახელთა გამოსახატავად ხშირად იხმარება ტიპი $qa\tilde{a}l > q^{\circ}\tilde{a}l$: $p^{\circ}\check{t}\bar{a}y$ „სიფართოვე“. გვაქვს სახელადი ფუძეების სხვა ნიმუშების მიხედვით წარმოების შემთხვევებიც, როგორცაა $qi-\tilde{t}\bar{a}l$, $qa\tilde{u}l$, $qu\tilde{t}ul$, აგრეთვე პირველი ხმოვნის რედუქციით ($q^{\circ}\tilde{t}\bar{a}l$, $q^{\circ}\tilde{t}\bar{u}l$): $h^{\circ}m\bar{a}r$ „სახელდარი“ (არაბ. $him\bar{a}r$), $l^{\circ}\check{h}\bar{u}\bar{n}$ „ტანისამოსი“ და სხვ.

ძირეულთა გემინაციის გზით მიღებულია ტიპები $C_1V_1C_2C_2V_2C_3$ და $C_1V_1C_2C_2\bar{V}_2C_3$, ე. ი. ორმარცვლიანი სახელები მოკლე ხმოვნით პირველ მარცვალში და მოკლე ან გრძელი ხმოვნით — მეორეში. ასეთებია: $qit\tilde{t}\bar{a}l$, $qa\tilde{t}\bar{t}al$, $qit\tilde{t}\bar{a}l$, $qit\tilde{t}\bar{u}l$, $qa\tilde{t}\bar{t}\bar{a}l$, $qa\tilde{t}\bar{t}\bar{u}l$, $qa\tilde{t}\bar{t}\bar{u}l$, $qit\tilde{t}\bar{u}l$, $qa\tilde{t}\bar{t}\bar{a}l$. აქედან ფუძეები ორი მოკლე ხმოვნით წარმოქმნიან კონ-

კრეტულ სახელებს (Ბayyal „ირემი“, Ბippar „ფრინველი“, ეგვ. არამ. Ბnp̄r [Ბinpar]), ფუძეებს გრძელი ხმოვნებით კი იყენებენ ზედსართავი სახელების, განსაკუთრებით ნაზმნარი ზედსართავების წარმოებისას: qat̄il: qarrīḥ „ნათესავი“ (<„ახლობელი“), Cammūḏ „მეისრე“. qat̄īl ჩვეულებრივ გამოხატავს nomen agentis-ს, განსაკუთრებით პროფესიის სახელებს: dayyān „მოსამართლე“. ტიპები qit̄ūl და qut̄ūl უმრავლეს შემთხვევაში აბსტრაქტული მნიშვნელობის მატარებელია: bizzūz „გაძარცვა“, rukkāḥ „შედგნა“, qit̄īl კი — კონკრეტულსა: liššān „ენა“, Ciqqār „ფესვი“.

ძველ არამეულ ენაში გვხვდება აგრეთვე ფუძეები, რომლებშიც მეორდება III ძირეული (qat̄ilūl.: zaᲑrūr „შინდი“, qat̄il: zah-rīr-ā „სხივი“) ან ორი უკანასკნელი ძირეული (სირ. ᲑāmluᲑm-ā „სრული; სრულყოფილი“).

რიგი სახელები შეიცავს ო რ თ ა ხ მ ო ვ ნ ი ა ნ ძირებს, რომელთა ფუძეებში გვხვდება როგორც მოკლე, ისე გრძელი ხმოვნები (C_1VC_2 და $C_1\bar{V}C_2$). ორთანხმოვნიანი სახელები მოკლე ხმოვნით ძირითადად ნათესაობას აღნიშნავს: Ბab „მამა“, Ბah „ძმა“, bar „ვაჟიშვილი“; ორთანხმოვნიანია აგრეთვე სახელები Ბil „ღმერთი“, Ciq „ხე“, Ბim/Ბum „სახელი“; გრძელი ხმოვნებით: ᲑiᲑ „ადამიანი“, nūn „თევზი“ და ზოგიერთი სხვა. აქვე უნდა დავასახელოთ სახელები გემინირებული ძირეულებით ($C_1VC_2C_2$): qall: kapp „ხელი“, qill: libb „გული“; qull: kull „ყველა, ყოველი“ და ა. შ. შეინიშნება ორთანხმოვნიანი ფუძეების რედუპლიკაციის შემთხვევებიც: kankar „ქანქარი“ <karkar.

ო თ ხ თ ა ნ ხ მ ო ვ ნ ი ა ნ ფუძეებს, რომელთა შორის განსაკუთრებით ხშირია ცხოველთა სახელები, აქვთ სტრუქტურა $C_1aC_2C_3aC_4$, როგორცაა Caqrab „მორიელი“, Caqbar „თაგვი“. ჩვეულებრივ აქვე შემოაქვთ სახელები, რომლებშიც პირველი ძირეული ალფეია, გაჩენილი სამთანხმოვნიანი სახელის თავში ენის განვითარების ადრეულ საფეხურზე, როგორც ᲑarbᲑ-ā „ოთხი“ (შდრ. ებრ. ᲑarbaᲑ „ოთხი“ და reᲑaᲑ „მეოთხედი“) <ᲑrbᲑ.

ე რ თ თ ა ნ ხ მ ო ვ ნ ი ა ნ ა დ ი თ ვ ლ ე ბ ა ძ ი რ ი ს ი ტ ყ ვ ი ს ა pumᲑ „პირი“ (ეგვ. არამ. pm), სადაც m ძირეული არ უნდა იყოს (შდრ. ებრ. pē „პირი“, არაბ. fī წინდ. „-ში“).

3.1.1.2. სახელადი ფუძეების წარმოებას აფიქსაციის გზით ადგილი ზქვს არამეული ენის არსებობის მთელ მანძილზე. ამასთან აფიქსებს სრულიად გარკვეული სიტყვათმწარმოებელი მნიშვნელობები აქვთ.

პრეფიქსებიდან დამოწმებულია: -, h-, m-, t-. მაწარმოებელი ა არამეულში გაცილებით უფრო იშვიათად გვხვდება, ვიდრე სხვა სემიტურ ენებში. ასეთად ჩანს ა სიტყვაში ʾawṣrā (იუდ. არამ. ʾwṣrā, ეგვ. არამ. ʾwṣr) „განძი“, ანდა ა მაწარმოებელი სიტყვაში ʾuṣṣarnā (ეგვ. არამ. ʾṣrn) „მოწყობილობა (ბინის)“²¹. h გამოიყოფა სიტყვაში haymanūtā (ეგვიპტ. hymnw) „რწმუნა“. განსაკუთრებით ხშირად დასტურდება პრეფიქსალური თანხმოვანი m, რომელიც იხმარება a და i ხმოვნებთან ერთად (ma-, mi-). იგი აწარმოებს იარაღის აღმნიშვნელ სახელებს (masmar/mismar „ლურსმანი“), ასევე მოქმედების ადგილის სახელებს (miḏbaḥ „სამსხვერპლო“ <dbḥ „მსხვერპლის შეწირვა“, masgʾdā „ტაძარი“ <sgd „თაყვანისცემა“) და სხვ. იგივე თავსართები აწარმოებს ნახმნარ სახელებსაც (ინფინიტივებსა და მიმღებებს)²². მაწარმოებელი პრეფიქსია აგრეთვე t(ta-), რომელიც უმთავრესად ინფინიტივებთან გვხვდება. იხმარება იგი აბსტრაქტული და კონკრეტული სახელების საწარმოებლადაც (შდრ., მაგალითად, ეგვ. არამ. tkwnh „მოწყობილობა“, სირ. tal-miḏā „მოწაფე“).

უფრო მრავალფეროვანია სიტყვაწარმოებითი სუფიქსები. მათ რიგს ეკუთვნის: -ān, -in, -ōn, -it, -ūt, -āy. სუფიქსი -ān აწარმოებს: ა) აბსტრაქტულ სახელებს (მოქმედების სახელებს), როგორცაა ḥuṣḥān „ანგარიში, თვლა“ (<ḥṣb), ṣalṭān „ბატონობა“ (<ṣlt); ბ) კონკრეტულ სახელებს, როგორცაა ʾilān „ხე“ (<ʾly); გ) ზედსართავეებს: raḥmān „მოწყალე“ (<rḥm); -in და -ōn სუფიქსებით ნაწარმოები სახელები: sakkīn „დანა“ (<skk), diḡrōn-ā „მოგონება“ (<dkr), აგრეთვე კნინობითი მნიშვნელობისა, როგორცაა, მაგალითად, kʾṭāḥōn-ā „პატარა წიგნი“, „წიგნაკი“ (შდრ. kʾṭāḥā „წიგნი“). სუფიქსი -it (ან -i st. abs.-ში) გვხვდება ზოგიერთ აბსტრაქტულ და კონკრეტულ სახელში, როგორცაა ʾaḥīṭīṭ „დასასრული, ბოლო“. სუფიქსი -ūt (st. abs.-ში -ū) ძირითადად აბსტრაქტულ სახელებს აწარმოებს: malkūt „მეფობა“, „ბატონობა“ <malk-ā „მეფე“. გ. ბერგშტრესერის მიხედვით, ეს ფორმანტი შეიძლება ნასესხები იყოს აქადურიდან და არამეულის გზით შესული სხვა სემიტურ ენებში²³. სუფიქსი -āy ფართოდ იხმარება მიმართებით სახელთა საწარმოებლად: ʾarināy-ā „არამელი“, parsāy-ā „სპარსელი“. იგი-

²¹ შდრ. Leander, დასახ. ნაშრ., გვ. 84.

²² იხ. ქვემოთ „ზმნა“, გვ. 67—68.

²³ Bergsträsser, დასახ. ნაშრ., გვ. 69.

ვე სუფიქსი აწარმოებს რიგობით რიცხვით სახელებსაც: qadmäy-ä „პირველი“, rñĭčāyĭä „მეოთხე“ (მდ.) და ა. შ.

8.1.1.8. სირიულში დასტურდება სახელები რთული ფუძეებით (კომპოზიტები), რაც არაა დამახასიათებელი სემიტური ენებისათვის, და მათ რიცხვში, ძველი არამეულისთვისაც. მაგალითად შეიძლება მოვიტანოთ სიტყვა bēṭ qñr-ä „საფლავი“ (მრ. bēṭ qñr-r-ē „სასაფლაო“), რომელიც გენეტიურ კონსტრუქციას წარმოადგენს (ზუსტ. „საფლავის სახლი, ადგილი“) და მისთ.

8.1.2. სახელის ფლექსია. არამეული სახელი არჩევს ორ სქესს (მამრობითსა და მდედრობითს), რიცხვის სამ ფორმას (მხოლოდობით, ორობითსა და მრავლობითს) და სახელის სამ მდგომარეობას (აბსოლუტურს, მართულსა და განსაზღვრულს).

8.1.2.1. ბრუნების საკითხისათვის. ბრუნვათა დაბოლოებანი, რომლებიც სემიტურ ენებში ხმოვნებით გამოიხატება (მეცნიერთა უმრავლესობის აზრით, მოკლე ხმოვნებით) არამეულ ენაში არ შენახულა. გამოჩნდა იაუდის წარწერები, სახელდობრ, ფანამუ I-ის წარწერაში დასტურდება სიტყვა ἰlh „ღმერთები“, რომელიც წარმოადგენს მრ. რიცხვის სახელობითი ბრუნვის ფორმას, სადაც w გადმოსცემს გრძელ ἰ-ს — მამრობითი სქესის სახელთა სახელობითი ბრუნვის საერთოსემიტურ ნიშანს მრ. რიცხვში. ამავე წარწერაში გვხვდება ხსენებული ფორმისგან განსხვავებული მრავლობითი რიცხვის ირიბი ბრუნვის ფორმა—ἰhy, milky, სადაც y გადმოსცემს მამრ. სქესის სახელთა ნათესაობითი და ბრალდებითი ბრუნვების საერთოსემიტურ ნიშანს მრ. რიცხვში—გრძელ ἰ-ს (აქედან—milky „მეფეებისა“, ἰhy „ღმერთებისა“). რაც შეეხება ბრუნვათა დაბოლოებებს მხ. რიცხვში, რამდენადაც ისინი სემიტურ ენებში მოკლე ხმოვნებით გადმოიცემა, ხოლო ეს უკანასკნელი კონსონანტურ ტექსტებში არ აისახება, ამიტომ, ბუნებრივია, რომ ისინი ხსენებულ ძეგლებში არ დასტურდება. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთი მეცნიერი (პ. ლეანდერი, თ. ნელდკე და სხვ.) ცდილობს ხმოვნებში, რომლებიც აab „მამა“ ტიპის „არასწორ“ სახელებში გვხვდება სუფიქსების წინ, ძველი ბრუნვების ფორმანტების ნაშთი დაინახოს. ასეთია ხმოვანი ḿ ნაცვალსახელური სუფიქსების წინ: ḿḥmĭ „შენი (მამრ.) მამა“, ḿḥmĭ „მისი (მამრ.) მამა“ და ა. შ. დასახელებული ავტორების მიხედვით, ḿ არის ნაშთი ძველი სახელობითი ბრუნვისა (შდრ. არაბ. ḥmĭka „შენი მამა“, ḥmĭhu „მისი მამა“ და ა. შ.). იგივე მეცნიერები (პ. ლეანდერი, კ. პროკელმანი) მიცემითი ბრუნვის ფორმანტ a-ს ხედავენ ადგილის ზმნისართებში და ძვ. ებრაული ლო-

კატევის დაბოლოებაში ā (kollā „ყველა“, bārā „გარედან, გარეთ“, 𐌆𐌹𐌸𐌹 „ქვემოთ“ და სხვ.). უნდა ითქვას, რომ ებრაულში -ā ლოკატევის მოქმედი ფორმანტია (შდრ. koll „ყოველი“ და kollā „ყველა“, 𐌆𐌹𐌸 „დღეამიწა“ და 𐌆𐌹𐌸𐌹 „ქვემოთ“ და ა. შ.), მაშინ როდესაც *ṣ*-ში ძნელი საცნობია ბრუნვის დაბოლოება. საესებით დასაშვებია, რომ ბრუნვათა დაბოლოებების დაკარგვა არამეულის განვითარების ადრეულ საფეხურზე მოხდა. რაც შეეხება 𐌆b ტიპის სახელებს, ისინი ასეთივე სახით, ე. ი. გრძელი *ṣ*-თი სუფიქსების წინ, მემკვიდრეობით უნდა შეეთვისებინა არამეულ ენას პროტოსემიტურისაგან. მიმართებანი, რომლებიც ბევრ სემიტურ ენაში ბრუნვების გამოყენებით გამოიხატება, აქ გადმოიკემა ანალიტიკური გზით — გარკვეული ნაწილაკების მოხმობით, რომლებიც არეგულირებენ მოცემულ მიმართებებს. ასეთებია: ნაწილაკი *l*², რომელიც დამატების ბრუნვას (მიცემითი, ბრალდებითი) გამოხატავს, ნაწილაკი *d ~ dī (zī)* გამოხატავს გენეტიურ მიმართებას და ა. შ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ძველ არამეულში არსებობდა გენეტიური კონსტრუქციის გადმოცემის სამი გზა: 1) ჩვენთვის უკვე ცნობილი *status constructus*-ის საშუალებით (*millat 𐌶lahā* „სიტყვა ღვთისა“), 2) ზემოხსენებული ნაწილაკის *d ~ dī (zī)* დამხმარებით (*millā dī 𐌶lahā* ან *melta dallahā*), 3) რელაციური ნაწილაკისა და კუთვნილებითი ნაცვალსახელური სუფიქსის მეშვეობით (*millateḥ dī 𐌶lahā*, ანდა *melteḥ dallahā*). უკანასკნელმა ორმა საშუალებამ ფართო გავრცელება ჰპოვა გვიანდელ დიალექტებში (მაგ., სირიულში, მანდეურში და სხვ.).

3.1.2.2. ს ქ ე ს ი. არამეულ ენაში არის შემთხვევები, როდესაც გრამატიკული სქესი, რომელიც ემთხვევა რეალურს, გამოიხატება სხვადასხვა სიტყვით (ძირით), მაგალითად, *ḥmr* „სახედარი“, „ვირი“ და *ṯn* „ჭაკი ვირი“. ჩვეულებრივ კი არამეულში მდებრობით სქესს, განსხვავებით მამრობითისაგან, აქვს საგანგებო ნიშანი, რომელიც დაიყვანება მდებრობითი სქესის საერთოსემიტურ ფორმანტამდე—*t*. კონსონანტურ ტექსტებში მდებრობითი სქესის სახელებს აქვთ *t* დაბოლოება, გახმოვნებულ ტექსტებში კი *t*-ს წინ მოკლე *a* ხმოვანი ჩანს (-*at*). მდებრობითი სქესის სახელთა ასეთი დაბოლოება შეესაბამება საერთოსემიტურს (შდრ., მაგ., არაბ. -*at*, ან აქად. -*at*) და შემოინახა სახელის მართულ მდგომარეობაში (ე. წ. *status constructus*-ში): ეგვ. არამ. *brt*, იუდ.-არამ. *bʾrat* „ასული“; *šʾnat* „წელიწადი“; *niddat* „გამოსაღები“; *lʾḥīdat* „სამუშაო,

საქმე“, მაშინ როდესაც status absolutus-ში მდებარეობითი სქესის დაბოლოება აქ გადავიდა \bar{a} -ში (როგორც ეს ხდება ებრაულ ენაში): $\text{\$idq\bar{a}}$ „სამართლიანობა“, $\text{mill\bar{a}}$ „სიტყვა“, $\text{mugill\bar{a}}$ „გრაფილი“, $\text{\$appir\bar{a}}$ „ლამაზი“. ევევიტის არამეულ ტექსტებში დაბოლოება - \bar{a} , მსგავსად ებრაულისა და ბიბლიურ-არამეულისა, გადმოცემულია h-ს სახით: brh (= $\text{br\bar{a}}$) „ასული“, mnh (მდრ. ბიბლ. არამ. $\text{minh\bar{a}}$) „მსხვერპლი“, ash (მდრ. ბიბლ. $\text{ae\text{\$}\text{\$}\bar{a}}$) „ცეცხლი“. $\text{\$nh}$ „წელიწადი“; იშვიათად გვხვდება პალეოცი (h-ს ნაცვლად): იგივე br „ასული“, hnt „ხორბალი“ და სხვ. მდებარეობითი სქესის ნიშანი t, მაგრამ რედუცირებული ხმოვნით, დაუთავს აგრეთვე სახელის არტიკლიან ფორმას, ე. წ. status emphaticus-ს ($\bar{a}\text{t}\text{-}\bar{a}\text{t}$).

უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგჯერ ულტრამოკლე რედუცირებული ხმოვანი მახვილის გავლენით სრულიად იკარგება, ხოლო სპირანტიზებული თანხმოვანი t გადადის ხშულ t-ში. ეს ხშირად ხდება გრძელი ხმოვნის შემტველი მარცვლის შემდეგ: ბიბლ. არამ. $\text{th\bar{i}d\bar{t}\bar{a}}$ „მუშაობა; შრომა“, $\text{\$}\bar{a}\bar{e}\bar{l}\bar{t}\bar{a}$ „თხოვნა“; სირ. $\text{but\bar{t}\bar{a}}$ „ქალიშვილი“, მაგრამ სირ. $\text{malku\bar{t}\bar{a}}$ „დედოფალი“, $\text{cellu\bar{t}\bar{a}}$ „მიზეზი“²⁴. მდებარეობითი სქესისაა აგრეთვე სიტყვები, რომლებიც - $\bar{i}\bar{t}$ (st. abs.-ში - \bar{i}) ან - $\bar{u}\bar{t}$ (st. abs.-ში - \bar{u}) ფორმანტებით ბოლოვდებიან. ესენი ჩვეულებრივ ის სახელებია, რომლებიც მამრ. სქესში \bar{i} -ზე და \bar{u} -ზე მთავრდება, როგორც, მაგალითად, ნისბა: $\text{ar\bar{c}\bar{i}\bar{t}}$ „მიწიერი“ $\langle \text{ar\bar{c}}\text{-}\bar{a}$ „მიწა“, $\text{yh\bar{u}d\bar{i}\bar{t}}$ „ებრაელი“, ანდა სახელები, რომელთაც III ძირეული y ან w აქვთ: $\text{q\bar{a}r\bar{i}\bar{t}\bar{a}}$ „კოჭი, დირე“, $\text{b\bar{a}c\bar{u}\bar{t}\bar{a}}$ „თხოვნა“²⁵. t მდებარეობითი სქესის ნიშნად გვხვდება სიტყვებში, რომელთაც მესამე ძირეული n აქვთ (სირ. * $\text{\$ant\bar{a}}$ $\langle \text{\$ant\bar{a}}$ „წელიწადი“), აგრეთვე სიტყვაში * bart $\langle \text{bart}$ „ასული“ (მდრ. bar „ძე“). მდებარ. სქესის ფორმა გრძელი ხმოვნით - $\bar{a}\bar{t}$ დასტურდება ზოგიერთ ორთანხმოვნიან სახელთან, როგორიცაა $\text{ah\bar{a}\bar{t}}$ „და“ (მდრ. ებრ. $\text{ah\bar{o}\bar{t}}$) $\langle \text{ah}$ „ძმა“; მდებარ. სქესის სხვა დაბოლოებათაგან უნდა დაეასახელოთ -ay (სირ. tenway „პირობა“), - \bar{e} (სირ. $\text{\$esr\bar{e}}$ მეორე დეკადის „10“, რომელიც მდებარეობითი სქესის სახელებთან იხმარება: $\text{ham\text{\$}a\text{\$esr\bar{e}}$ „15“).

არამეულ ენაში გვაქვს შემთხვევები, როდესაც სახელთა უკანასკნელი ძირეული t აღიქმება მდებარეობითი სქესის ნიშნად: სირ. $\text{\$abb\bar{a}}$ „შაბათი“ (st. abs.) \langle ებრ. $\text{\$abb\bar{a}\bar{t}}$, მანდ. $\text{\$uta}$ ($\langle \text{\$uht\bar{a}}$) „უანგი“. ზოგ-

²⁴ ახ. ზემოთ, გვ. 42.

²⁵ - $\bar{i}\bar{t}$ და - $\bar{u}\bar{t}$ სუფიქსიანი სახელების შესახებ იხ. გვ. 50.

ჯერ, პირუკუ, მდებარ. სქესის სახელთა დაბოლოება ძირეულ თანხმონადაა გაგებული: სირ. dūcā „ოფლი“, მრ. dūctē (<ydc), მანდ. buta <bʰcūcā „ლოცვა“ (<bcy). განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს მდებარობითი სქესის სახელები, რომელთაც სათანადო ნიშნები არ გააჩნიათ და ამ მხრივ არ განსხვავდებიან მამრობითი სქესის სახელთაგან. ასეთ სიტყვათა რიგს ეკუთვნის სხეულის წყვილეულ ნაწილთა სახელები: yad „ხელი“, rʿgal „ფეხი“; სირ. šehcā „თითი“, cayn „თვალი“ (მაგრამ ეგვიპტის არამეულში ისინი მამრობითი სქესისაა); ქალაქებისა და ქვეყნების სახელები, აგრეთვე ეგვ. არამ. arq, ბიბლ. arcā „მიწა“; bʿr „ჭა“, napšā „სული“; ეგვ. არამ. cnz, სირ. cezzā „თხა“; ბიბლ. ʾeben „ქვა“ (ეგვიპტის არამეულში ხი მამრ. სქესისაა), šippar „ფრინველი“ და სხვ. გვხვდება ისეთი სახელებიც, რომლებიც ხან მამრობითი და ხან მდებარობითი სქესისაა (ბიბლ. არამ. და სირ. rūhā „სული“, ბიბლ. არამ. nūr „ცეცხლი“²⁶ და სხვ.).

3.1.2.3. რ ი ც ხ ვ ი. არამეულ ენაში სახელის მრავლობითი რიცხვი გამოხატულია მხოლოდ სუფიქსაციის საშუალებით (ე. წ. სწორი მრავლობითი), თუმცა ზოგიერთ (ერთეულ) შემთხვევაში სახელის ფუძე წარმოადგენს შინაგანი წარმოების მრ. რიცხვის ფორმას (ე. წ. მსხვრეული მრავლობითი, დამახასიათებელი არაბულ სახელთათვის). მრ. რიცხვის დაბოლოებანი გარჩეულია არა მხოლოდ სქესის, არამედ სახელის მდგომარეობის (სტატუსის) მიხედვით. მამრ. სქესის სახელები st. absolutus-ში ბოლოვდება īn-ზე: qīṭrin „კვანძები, ნასკვებები“ <qʿṭar, rēšīn „თავეები“ <rēš. ანალოგიური წარმოება შეინიშნება ძველ არამეულ წარწერებშიც: ʾlhn „ღმერთები“, mlkn „მეფეები“ (სეფ., ზაქ.), თუმცა იაუდის წარწერებში, როგორც ეს ზემოთ იყო ნაჩვენები, īn დაბოლოების ნაცვლად, გვხვდება ū (w): ʾlhw>მრ. რ. ʾlhw, ირიბ ბრუნვაში— ī (y): ʾlhy. īn დაბოლოების ნაცვლად st. emph.-სა და st. cstr.-ში გვხვდება ay, რომელიც ბიბლიის არამეულში st. cstr.-ში კონტრაქციის შედეგად გვაძლევს ē-ს (bʰnē „ვაჟები“, gibbārē „გოლიათები“), st. emph.-ში კი -ā არტიკლის წინ შენახულია ayyā-ს სახით (ორ ხმოვანს შორის ნახევარხმოვანი y-ის გაორკეცებით): šʾmayyā „ცანი“, ginzayyā „განძნი“. გვიან, მრ. რიცხვის დაბოლოებამ st. emph.-ში -ayyā-მ კონტრაქციის შედეგად მოგვცა -ē, პირვანდელი სახით კი მხოლოდ ზოგიერთ ორთანხმოვანი სიტყვაშია წარმოდგენილი (მდრ. სირ. ʾīdā „ხელი“>მრ. ʾīdāyyā,

²⁶ სირიულში nūrā მხოლოდ მდებარ. სქესისაა.

tōdā „მკერდი“ > მრ. tōdayyā), აგრეთვე სიტყვებში III ყ-ით, რომლებშიც მრ. რიცხვის წარმოება დაკავშირებულია აბლაუტთან: სირ. gadya „თხა“ > მრ. gōdayyā. ამასთანავე, სირიულში st. emph.-ში არსებული კონტრაქციის გვერდით st. cstr.-ში დაცულია ბოლოციდური დიფთონგი ay: malkay, b'nay და ა. შ. მდედრ. სქესის სახელები, ისე როგორც სხვა სემიტურ ენებში, აქაც იწარმოება ფორმანტისეული ხმოვნის გაგრძელებით: -at > -āt. ასეა st. cstr.-ში, სადაც დაცულია მდედრ. სქესის სახელთა საერთოსემიტური დაბოლოება -āt: napšāt „სულელები“, malx'wāt „სამეფოები“. -āt დასტურდება st. emph.-შიც, სადაც ამ ფორმანტს უერთდება განსაზღვრული არტიკლი -ā (-ātā): napšātā, malx'wātā.

განსაკუთრებით საინტერესოა მდედრ. სქესის სახელთა მრ. რიცხვის მაწარმოებელი st. abs.-ში, სადაც საერთოსემიტური āt დაბოლოების ნაცვლად გვაქვს ān: ბიბლ. არამ. matt'nān „საჩუქრები“, saggī'nān „ღიღები“ (მდედრ.). დაბოლოება ān მოცემულ სახელთა მრ. რიცხვის ერთადერთ ნიშნად ჩანს st. abs.-ში ყველა შემდეგდროინდელ არამეულ ტექსტშიც. მაგრამ, როგორც ზემოთ ითქვა, უძველეს არამეულ წარწერებში მოცემულ შემთხვევაშიც (st. abs.-ში) გვხვდება საერთოსემიტური -āt, უკვე ჩვენს წელთაღრიცხვამდე VIII საუკუნის ძეგლში კი — არფადის წარწერაში — ხშირად ხმარებულ t-ს (=āt) შემცველ ფორმასთან ერთად დასტურდება n-იანი (=ān) ფორმაც. ვარაუდობენ, რომ -ān დაბოლოება უნდა გაჩენილიყო მამრ. სქესის სახელთა მრავლობითი რიცხვის ზემოხსენებულ ფორმანტ -īn-ის ანალოგიით²⁷.

არამეულ ენაში ხშირია შემთხვევები, როდესაც მამრობითი სქესის სახელებს დაერთვის მდედრობითი სქესის სახელთა მრავლობითი რიცხვის დაბოლოება. მაგალითად, ბიბლ. არამ. šum „სახელი“ > მრ. š'māhāt (st. cs.), აეšbaC „თითი“ (მამრ. სქ.) > მრ. აეšb'Cān (st. abs.) და პირუკუ, მდედრობითი სქესის რიგი სახელები მრავლობითობას აწარმოებს მამრ. სქესის სახელთა მსგავსად: ბიბლ. არამ. millā „სიტყვა“ > მრ. millayyā (st. emph.), š'nā „წელიწადი“ > მრ. š'nīn (st. abs.), სირ. dārtā „ეზო“ > მრ. dārē (st. emph.). დაბოლოს უნდა აღინიშნოს ისეთი სახელები, რომელთაც ორი ტიპის მრავლობითი აქვთ — მამრობითი და მდედრობითი სქესის სახელთა მსგავსად: სირ. Caynā „თვალი; წყარო“, მრავლობითი Caynātā „წყაროები“ და Caynē „თვალები“.

²⁷ Introduction, გვ. 91—92.

რიგი ორთანხმოვნიანი სახელი მრავლობითი რიცხვის წარმოებთან ასფართოებს ფუძეს: მოცემულ სახელთა მრ. რიცხვის ფუძეში ჩაერთვის თანხმოვანი მესამე ძირეულის სახით. ასეთია თანხმოვანი *h* სიტყვებში *šum* „სახელი“ > მრ. *šʷmāhāṭ*, ბიბლ. არამ. *ʔab* „მამა“ > მრ. *ʔḥāhān* (მდღერ. სქესის დაბოლოებით), სირ. *ʔabāhātā* ~ *ʔabāhē* ან *w* სახელებში *māṭā* „სოფელი“ > მრ. *maṭwāṭā*, *ʔumtā* „ხალხი“ > მრ. *ʔemwāṭā* და სხვ. ფიქსირებულია მრ. რიცხვის გამოხატვის შემთხვევები ფუძის რედუპლიკაციის გზით, მაგრამ მათ სათანადო დაბოლოებებიც დაერთვის: ბიბლ. არამ. *raḥ* „დიდი“, *rabbā* „დიდი“ (მდღერ. სქ.) > მრ. *raḥrḥīn* და *raḥrḥān* (სირ. *rawrḥē* და *rawrḥānē*). „მსხერეული მრავლობითის“ მაგალითად გამოდგება მრ. რიცხვის ფუძე სიტყვისა *bayt* (*byt*) „სახლი“: მრ. *batt-īn*; სირ. *ḥʷmārā* > მრ. *ḥemrā*, *qʷrīṭā* „სოფელი“ > მრ. *quryā*.

ორობითი რიცხვი ბიბლიის არამეულსა და ეგვიპტის არამეულში ჯერ კიდევ იხმარება, თუმცა მეტად შეზღუდულად. მაგალითად, ორობითი რიცხვი დაცულია ბუნებრივი წყვილების აღმნიშვნელ სახელებთან, როგორცაა „ხელები“ — *yʷdayin*, „ფეხები“ — *raḡlayin*, აგრეთვე რიცხვით სახელებთან. ორობითი რიცხვის დაბოლოებაა *-ayin*, რომელიც ბიბლიის არამეულში, ებრაულის მსგავსად, გვაძლევს *-ayin*-ს (*i* ჩნდება *ay* დიფთონგსა და *n* თანხმოვანს შორის). საინტერესოა ისიც, რომ ბუნებრივი წყვილების აღმნიშვნელ სახელთა ორობითი რიცხვის ფორმამ შეიძლება მოცემულ სახელთა მრავლობითობაც გამოხატოს: *qarnayin* *ʕḡar* „ათი რქა“. საშუალო არამეულის დიალექტებში (სირიულში, მანდეურში და სხვ.) ორობითი რიცხვის მაწარმოებელი გვხვდება მხოლოდ რიცხვით სახელებში „2“ და „200“: სირ. *tʷrēn* (<*trayn*), მდღერ. სქ. *tartēn* „2“ და *māṭēn* (<*mā* „100“) „200“.

§.1.2.4. სტატუსი. როგორც უკვე აღინიშნა, სემიტურ სახელს ახასიათებს მდგომარეობის კატეგორია — სტატუსი, რომელიც არამეულში სამია: 1) *status emphaticus* — სახელი, განსაზღვრული სუფიქსალური არტიკლით, 2) *status constructus* — სახელის დამოკიდებული მდგომარეობა, როცა სახელი განსაზღვრულია მომდევნო სახელით, დაბოლოს 3) *status absolutus* — განუსაზღვრელი სახელი. სახელის ყველა ეს სტატუსი კარგადაა გამოხატული ძველ არამეულში, მაგალითად, ეგვიპტის არამეულსა და ბიბლიის არამეულში.

მამრ. სქესის სახელებს მხოლოდობითი რიცხვის *status absolutus*-ში ნულოვანი დაბოლოება აქვთ, ე. ი. ფორმა წარმოდგენილია სუფთა ფუ-

ძის სახით. მდედრობითი სქესის სახელები status absolutus-ში ბოლოვდება \bar{a} -თი (ძვ. არამ. წარწერებში იგი გამოიხატება h -თი, ებრაულის მსგავსად): *malkā* „დედოფალი“, *mōdīnā* „ოლქი“, *bīšā* „ბოროტი, ავი“ (მდედრ.). აბსტრაქტულ სახელთა დაბოლოება *st. abs.*-ში ბევრ არამეულ დიალექტში წარმოითქმის როგორც გრძელი \bar{u} ($\bar{u}t$ -ის ნაცვლად): *malkū* „მეფობა“, *ḥadū* „სიხარული“ <*ḥadūt*. იგივე ვითარებაა ზოგიერთ ძველ არამეულ წარწერაშიც, მაგალითად, 𐤎𐤁𐤗 „ძალა“ (ჰად.). (Status absolutus-ში სახელთა მრავლობითი რიცხვის შესახებ იხ. ზ. გვ. 54—55).

მხ. რიცხვის status constructus-ში მამრ. სქესის სახელებს ნულევანი დაბოლოება აქვს, ისე როგორც *st. absolutus*-ში: *bīš* „ბოროტი“, *rēš* „თავი“. მრ. რიცხვში ფუძეს დაერთვის დაბოლოება *ay* (ხშირად \bar{e} -ს სახით): სირ. *malkay*, ბიბლ. არამ. *malkē*, სირ. *rēšay*, ბიბლ. არამ. *rēšē*.

მდედრ. სქესის სახელებმა მხ. რიცხვის *st. cs.*-ში დაიცვეს საერთოსემიტური დაბოლოება $-at$ (რომელიც, როგორც ზემოთ ვნახეთ, *st. abs.*-ში გადადის \bar{a} -ში): *mḥnt mrʾh* „მისი ბატონის ბანაკი“ (ფან.), *malkat*, *bīšat* და მისთ. მრ. რიცხვში ხმოვანი დაბოლოებანი გრძელდება ($-at > -āt$): *malkāt*, *bīšāt*.

სახელის განსაზღვრა სუფიქსალური არტიკლის $-ā$ -ს საშუალებით, ე. წ. status emphaticus-ი, კარგადაა გამოხატული ბევრ ძველ არამეულ წარწერაში: $qšʾ$ (სეფ. I) „მშვილდი“, $nšb$ (ზაქ.) „ქვის სტელა“, lyl „ლამე“ (ჰად.) და სხვ. როგორც მოტანილი მაგალითებიდან ჩანს, status emphaticus-ის დაბოლოება \bar{a} გრაფიკულად გადმოცემულია ალფეთით, მაგრამ არცთუ იშვიათად ზემოხსენებული ხმოვნის (\bar{a} -ს) გადმოსაცემად გამოიყენება h ასოც: 𐤎𐤏 (ზაქ.) „მე“, 𐤎𐤏𐤕 (ზაქ.) „ეზ“, $lylh$ „ლამე“ (სეფ. I) და სხვ.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ status emphaticus-ის ფორმები არ გვხვდება იმ არამეულ წარწერებში, რომლებშიც დატულია ბრუნვათა დაბოლოებანი, მაგალითად ბარ-რაქიბის წარწერაში (ფან.). ამის საფუძველზე ზოგიერთმა მეცნიერმა (მაგ., სტ. სეგერტმა) გამოთქვა მოსაზრება, რომ *st. emphaticus*-ი უნდა წარმოშობილიყო ბრუნვათა დაბოლოებების გაქრობის შემდეგ; ამდენად, იაულის დიალექტი გარდაამავალ საფეხურს წარმოადგენს ენის განვითარების უფრო ძველ (სახელთა ბრუნებით, მაგრამ სუფიქსალური არტიკლის გარეშე) და მომდევნო (ბრუნების გარეშე, მაგრამ სუფიქსალური არტიკლით) ფაზებს შორის²⁸.

²⁸ S. S e g e r t, Aramäische Studien, V, Ar Or 26, 1958, გვ. 584.

Status emphaticus-ი ა დაბოლოებით დასტურდება ყველა არამეულ დიალექტში (ზემოთ ნაჩვენები შემთხვევების გამოკლებით): *bīšā*, *malkā*, *rēšā*. მრ. რიცხვში ეს დაბოლოება მოსდევს მრ. რიცხვის ფორმანტს: მამრ. *malkayyā* (ბიბლ. არამ.) ან *malkē* (სირ.), სადაც *ē* იმავე -*ayyā*-დან მომდინარეობს; მდედრ. *malkāṭā*²⁹.

3.1.2.5. ამგვარად, სახელის ფლექსია სქესის, რიცხვისა და სტატუსის მიხედვით შემდეგ სურათს იძლევა:

მხ. რიცხვი	
მამრობითი სქესი	მდედრობითი სქესი
St. abs. <i>mélek</i> , <i>m^lak</i> „მეფე“	malkā „დედოფალი“
St. cstr. <i>mélek</i> , <i>m^lak</i>	malkaṭ
St. emph. <i>malkā</i>	malk ^o ṭā

ორ. რიცხვი	
St. abs. <i>raġlayin</i> „ორი ფეხი“	maṭayin „ორასი“
St. cstr. <i>raġlē</i>	

მრ. რიცხვი	
St. abs. <i>malkīn</i> , <i>malkin</i>	malkān
St. cstr. <i>malkay</i> , <i>malkay</i>	malkāṭ
St. emph. <i>malkayyā</i> , <i>malkē</i>	malkāṭā

უნდა აღინიშნოს, რომ საშუალო არამეულში, კერძოდ კი სირიულში, st. abs.-ის ხმარება ფრიად შეზღუდულია. გამოჩენილია ნაზმნარი სახელები, რომლებიც პრედიკატად იხმარება: *ʾāmrīn* (მოქმედებითი გვარის მიმღეობა, მრ. რ.) „ლაპარაკობენ“, *ʾāzil* „მიდის“ და ა. შ. საერთოდ კი სახელები სირიულში გვხვდება st. emphaticus-ში, რომელიც კარგავს თავის განმსაზღვრელ შინაარსს და გადაიქცევა სახელთა ჩვეულებრივ ფორმად. |

სახელის ფლექსიასთანაა დაკავშირებული ცვლილება მოცემული სიტყვის ფუძის გახმოვნებაში. ამას მიუთითებს, მაგალითად, ბიბლიის არამეული ნაწილის მასორეტული ტექსტები და სირიული წერილობითი ძეგლები. ჩვეულებრივ, გახმოვნება არ იცვლება გრძელხმოვნისან ერთმარცვლიან სახელებთან, როგორცაა *ṭūr* („მთა“). მოკლე ხმოვნ-

²⁹ შდრ. ზემოთ, გვ. 54—55.

ნებისანი ფუძეები კი ხშირად იცვლიან ფუძის ვოკალიზმს ფლექსიის დროს (შდრ., მაგ., ბიბლ. არამ. melek — st. abs. და cstr. და mal-kā — st. emph., k'saḥ „ვერცხლი“ — st. abs., st. cstr., მაგრამ kaspā — st. emph.; სირ. ց'šum „სხეული“ — st. abs., st. cstr. და gušmā — st. emph., Ālam „მარადიულობა“ — st. abs., st. cstr. და Ālmā — st. emph.).

3.1.3. სახელის დეტერმინაცია და ინდეტერმინაცია გამოიხატება სტატუსების საშუალებით: განსაზღვრული არტიკლის შემცველი status emphaticus-ი იხმარება დეტერმინირებულ სახელთან, status absolutus-ი კი უპირისპირდება მას როგორც განუსაზღვრელი (ინდეტერმინირებული) სახელის ფორმა: dīn „სასამართლო“ — st. abs. და dīnā — st. emph. (შდრ. ინგლის. court და the court). დეტერმინირებული სახელი status constructus-ში, მაგრამ, განსხვავებით st. emphaticus-ისაგან, აქ მსაზღვრელი ელემენტია არა ნაწილაკი, არამედ მთელი სიტყვა (უფრო ზუსტად — სახელი) ნათესაობით ბრუნვაში (თუმცა ეს უკანასკნელი მორფოლოგიურად არცაა გამოხატული): millat ʾġlāhā „სიტყვა ღვთისა“. ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ განსაზღვრა (დეტერმინაცია) ეხება გენეტიური კონსტრუქციის მხოლოდ პირველ წევრს (ე. ი. სახელს, მდგარს st. cstr.-ში), და არა მთელ კონსტრუქციას. რაც შეეხება მთელ გენეტიურ კონსტრუქციას, ის შეიძლება განუსაზღვრელიც იყოს, თუ „მსაზღვრელი“ სიტყვა განუსაზღვრელობის გამომხატველ სტატუს-ში — st. abs.-ში დგას: millat melek (= ინგლ. a king's word). განსაზღვრულია აგრეთვე სახელები, ნახმარი კუთვნილებით ნაცვალსახელურ სუფიქსებთან ერთად: ʿabdi „ჩემი მონა“, ʾahūk „შენ ძმა“ და ა. შ. (კუთვნილებითი ნაცვალსახელური სუფიქსები st. cs.-ში მდგარ სახელებთან იხმარება). ინდეტერმინაცია სპეციალური ფორმანტებით არ გამოიხატება. მაგრამ უკვე ბიბლიის არამეულ ენაში ხშირი იყო შემთხვევები, როდესაც ინდეტერმინაციის გამოსახატავად მიმართავდნენ რიცხვით სახელს — „ერთი“ ḥad: ʾiggūrā ḥdā „წერილი“ („a letter“), ʾāḥen ḥdā „ქვა“ („a stone“) და ა. შ.

3.2. რიცხვითი სახელები

3.2.1. პირველი ათეულის რაოდენობითი რიცხვითი სახელები („1“ — „10“), რომელთაც სქესის მიხედვით განსხვავებული ორი ფორმა აქვთ (მამრობითი დამდედრობითი), ჩვეულებრივ status absolutus-ში იხმარება: ʾš3 — ʾšlāḥ და ʾšlāḥ, ʾ4 — ʾarbaʿ და ʾar-

ბა^ა და ა. შ. გვაქვს შემთხვევები მოცემული რიცხვითი სახელების ხმა-რებისა st. constructus-შიც (ბიბლიაში იშვიათად, ეგვიპტის არამეულში უფრო ხშირად): ბიბლ. არამ. tʾrē, მდ. tartē, ეგვ. არამ. trty (მაგრამ st. abs.-ში trtyn), rbC „ოთხი“, šbC „შვიდი“. აქ, ისე როგორც სხვა სემიტურ ენებში, რიცხვითი სახელები „1“ და „2“ შეთანხმებულია აღსარიცხ სახელებთან სქესში, ხოლო „3“—„10“ აღსარიცხი სახელების საწინააღმდეგო სქესში დგას; ამასთანავე, რიცხვითი სახელები გარდა „ერთისა“, შეიძლება წინ უძლოდეს ან მოსდევდეს მრ. რიცხვში მდგარ აღსარიცხ სახელს.

მეორე დეკადის რიცხვითი სახელები იწარმოება ერთეულებისა და რიცხვითი სახელისაგან „ათი“: tʾrē Cšar, სირ. treCšar „12“, მაგრამ ეგვ. არამ. Cšrh wtryn. ათეულების აღმნიშვნელი სახელები წარმოადგენს სათანადო ერთეულების მრ. რიცხვს: ეგვ. არამ. ḫmšn „50“ < ḫmš „5“, ებივრ. არამ. šbCy, ეგვ. არამ. šbCn. საშ. არამ. šibCin/ šābCin „70“ < šabC „7“ და ა. შ. გამოხატვისა „20“, რომელიც რიცხვითი სახელის „10“-ის მრ. რიცხვს წარმოადგენს: Cšrīn (ეგვ. არამ. Cšrn).

მეორე ათეულში ერთეულები პირდაპირ ემატება რიცხვით სახელს „10“-ს; გამოხატვისა მოცემული რიცხვითი სახელები ეგვიპტის არამეულში, სადაც ერთეულები ათეულებს „და“ კავშირის (w) საშუალებით უერთდება: šittin wʾtartēn „62“, ისე, როგორც ამას ადგილი აქვს ამავე ენის მეორე დეკადის რიცხვით სახელებში. რიცხვითი სახელი „100“ მდებარ. სქესისაა — mʾā, „200“ წარმოადგენს „100“-ის ორობით რიცხვს — māṭayin, „1000“ მამრ. სქესის სიტყვაა — ʾalp (სირ. ʾālep, ʾalpā).

3.2.2. რ ი გ ო ბ ი თ ი რ ი ც ხ ვ ი თ ი ს ა ხ ე ლ ე ბ ი, „მეორის“ გარდა, იწარმოება -āy სუფიქსის საშუალებით: „პირველი“ — მამრ. qadmāy, მდ. qadmāyā, „მესამე“ — მამრ. tʾliṭāy, მდ. tʾliṭāyā (tʾliṭāʾā) და ა. შ. „მეორე“ ნაწარმოებია -ān სუფიქსის დახმარებით: მამრ. tinyān, მდ. tinyānā. მოტანილი მაგალითები წარმოადგენს რიგობით რიცხვით სახელებს st. abs.-ში. მათ ყველა დანარჩენი სტატუსიც აქვთ (st. cs., st. emph.).

3.2.3. მ რ ა ვ ა ლ ჭ ე რ ა დ ო ბ ი ს (მულტიპლიკაციის) გამოხატავად ენა მიმართავს სათანადო რაოდენობით რიცხვით სახელებს მდებარ. სქესის ფორმით (st. abs.-ში), რომელთაც წინ უძღვის რიცხვითი სახელი „ერთი“: ეგვ. არამ. ḫd ʾlp „ათასჯერ“ (ზუსტ.: „ერთ-ჯერ“ ათასი“), ბიბლ. არამ. ḫad šibCā „შვიდჯერ“ (ზუსტ.: „ერთ-ჯერ“ შვიდი“),

3.2.4. წილადები იწარმოება qu! ტიპის მიხედვით (tulṭā = 1/3); მხოლოდ „1/2“-ისათვის გვაქვს საგანგებო სიტყვა p³laḡ (ბიბლ.), სირ. pelḡā.

3.3. ნაცვალსახელები

3.3.1. პირის ნაცვალსახელი ორი სახითაა წარმოდგენილი: დამოუკიდებელი (როცა ის ქვემდებარეს წარმოდგენს) და სუფიქსების სახით (ნაცვალსახელები განსაზღვრებად და დამატებად). დამოუკიდებელი ნაცვალსახელი არჩევს სქესსა და რიცხვს (II და III პირში).

ძველ არამეულ წარწერებში ვპოულობთ ფორმებს, რომლებიც მხოლოდ არამეულის ადრინდელი პერიოდისთვისაა დამახასიათებელი და გვხვდება აქადურ და ქანანურ ენებში. ასეთია, მაგ., მხ. რიცხვის I პირის გავრცობილი ფორმები ḡnk და ḡnky (შდრ. აქად. ḡa-nu-ki, ფინიკ. და მოაბ. ḡnk, ებრ. ḡnōkī). უფრო გვიანდელ არამეულ დოკუმენტებში k ელემენტი პირის ნაცვალსახელებში აღარ დასტურდება (შდრ. ბიბლ. არამ. ḡnā, სირ. ḡenā და მისთ.).

რამდენადმე არქაულია ნაცვალსახელთა ცალკეული ფორმების სტრუქტურა ეგვიპტის არამეულში: II პ. მრ. რ. მამრ. სქ. ḡntm, როგორც ჩანს მოკლე ხმოვნითა და m თანხმოვნით ბოლოში, ნაცვლად გრძელი ხმოვნისა მეორე მარცვალში და ბოლოკიდური n-სი (შდრ. ბიბლ. ḡantūn-ის არსებობა ḡantōm-ის გვერდით და ყველა სხვა გვიანდელი დიალექტის ფორმები -ōn დაბოლოებით). მრ. რიცხვის III პირშიც დაცულია ძველი ფორმა hm, hmw (მამრ.) (შდრ. არაბ. hum, ებრ. hēm), რომელიც ბიბლიის არამეულში ჯერ კიდევ იხმარება (himmō), მაგრამ უკვე გვიანარამეული ḡinnūn-ის (მდ. ḡinnin) გვერდით. არქაული ჩანს მრ. რიცხვის II პირის ნაცვალსახელების დაწერილობაც: მამრ. ḡant, მდ. ḡantī (ეპიგრ. არამ. ḡnt და ḡnly), სადაც ბგერათმეერთება nt ჯერ კიდევ ასიმილაციის გარეშეა წარმოდგენილი, თუმცა გამორიცხული არაა იმის შესაძლებლობა, რომ დაწერილობა ასახავდეს უფრო სიტყვის ეტიმოლოგიას, ვიდრე მის მაშინდელ წარმოთქმას (შემდგომში nt-ს ნაცვლად ყველგან tt გვაქვს). მხ. რიცხვის III პირის ნაცვალსახელები თანხვდებოდა სათანადო სიტყვებს ებრაულში: hū (მამრ.) და hī (მდედრ.).

სირიულში მრ.-ის I პირში იკარგება თავკიდური n, სამაგიეროდ იგი თავს იჩენს ამავე ფორმის ბოლოსა და მრ.-ის III პირში: I პ. მრ. ḡ³nan, III პ. მრ. hennōn, მდედრ. hennēn. მრ.-ის III პირის ანალოგიით

დაბოლოებანი -ōn, -ēn დამკვიდრდა მრ.-ის II პირშიც: ʔattōn, მდ. ʔat-tēn. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს სირიულში ნაცვალსახელური-ენკლიტიკის არსებობა, რომლის საშუალებითაც იწარმოება პრედიკატის ნომინალური ფორმები (ე. ი. საერთი, კოპულა ზმნის ფუნქციით იხმარება): qāṭel-nā „მე ვკლავ“ (<„მემკვლელი ვარ“), mʔabbʔiin-an „ჩვენ ვიღებთ“ (<„ჩვენ ვართ მიმღებნი“). საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ამგვარი წარმოება შემდგომ განვითარდა სრულიად ახალი ტიპის უღვლილების სისტემად თანამედროვე არამეულ დიალექტებში (იხ. ქვემოთ).

ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ უ რ ი ს უ ფ ი ქ ს ე ბ ი იხმარება როგორც სახელებთან. ისე ზმნებთან და წინდებულებათან. პირველ შემთხვევაში ისინი კუთვნილებითი ნაცვალსახელების ფუნქციას ასრულებენ: ʔaḫī „ჩემი მამა“, სხვა შემთხვევაში კი დამატებას გადმოსცემენ: ეგვიპტ. არამ. šʔlahī „გაგზავნე ის!“ (<šʔlah-hū), minnī „ჩემგან“. აქაც, ნაცვალსახელური სუფიქსების ფორმებში, ერთგვარ არქაულობას ამჟღავნებს ეგვიპტის არამეული, სადაც მრ. რიცხვის II და III პირში -kōn-ისა და -hōn-ის ნაცვლად გვაქვს km და hm (მოკლე ხმოვნითა და n-ს მაგიერ m თანხმოვნით), ბიბლიის არამეულში კი ორივე ფორმა პარალელურად იხმარება: -kōn და -kōm, hōn და hōm (ამასთან, ხმოვნები ყოველთვის გრძელია). ძველი არამეულისათვის დამახასიათებლად უნდა ჩაითვალოს III პ. მამრ. სქ. მხ. რ. სუფიქსიც -hī(-eh-ის პარალელურად, რომელიც გვხვდება უფრო გვიანდელ არამეულში, მაგ., სირიულში). უფრო ძველი ფორმა დაუცავს აგრეთვე მრ. რიცხვის I პ. სუფიქსს -nā-ს, რომელიც შემდგომ შეცვალა უკვე, ძველ არამეულში (მაგ., ეგვ. არამ.) ხშირად ხმარებულმა, მეორე სუფიქსმა -an.

ნაცვალსახელური სუფიქსების ტაბულა ძველ არამეულში ასე გამოიყურება:

	მხ. რ.	მრ. რ.
I პ.	-ī (ზმნებთან -nī)	-na, -n
II პ.	მამრ. -k	-kōm, -kōn (ეგვ. არამ. km)
	მდ. -kī	-kēn
III პ.	მამრ. -eh, -hī	-hōn, -hōm (ეგვ. არამ. hm)
	მდ. -ah	-hēn

ბოლოთანხმოვნიანი სიტყვების შემდეგ ჩნდება ე. წ. მაკავშირებელი ხმოვნები (ჩვეულებრივ a, III პ. მამრ. მხ. რ. -eh). სირიულ-

სირიულში ჩვენებითი ნაცვალსახელები („ეს“, „ესენი“) გავრცობილია hā ელემენტით: hānā < *hādīnā, მდელრ. hādā, მრ. hālēn. ჩვენებითი ნაცვალსახელების — „ის“, „ისინი“ — მნიშვნელობით იხმარება III პირის ნაცვალსახელები hā- დემონსტრაციული ელემენტით: *hāhū > haw (მამრ.), მანდ. hak k ნაწილაკით, როგორც ეს ბიბლიის არამეულშია, ან hanata ~ hanath (ახალწარმოება).

3.3.4. კ ი თ ხ ვ ი თ ი ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ ე ბ ი, რომელნიც „ვინ“ და „რა“ კლასების მიხედვით განსხვავდებიან, იდენტურია სხვა სემიტური ანალოგიური ნაცვალსახელებისა: man „ვინ?“ და mā „რა?“ (სირიულში ასევე mān და mānā).

3.3.5. მ ი მ ა რ თ ე ბ ი თ (რ ე ლ ა ც ი უ რ) ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ ა დ ო რ ი ე ვ ს ქ ე ს ს ა და რ ი ც ხ ვ შ ი ი ხ მ ა რ ე ბ ა zī/dī (ძველ არამეულ წარწერებში მხოლოდ zī). ბიბლიაში დამოწმებულია dī-ს ნაცვალ d-ს ხმარების ერთი შემთხვევა (Ez4₉); შემდგომში კი ეს d^o ცვლის dī ფორმას მთლიანად³⁰. შეინიშნება მიმართებითი ნაცვალსახელების წარმოება კითხვითი და zī/dī მიმართებითი ნაცვალსახელების შეერთებით: ბიბლ. არამ. mandī „ის ვინც“, mādi „ყველაფერი რაც“ (ეპიგრ. არამ. mz < mh + zy), სირ. man d^o, mā d^o.

3.3.6. გ ა ნ უ ს ა ზ ლ ვ რ ე ლ ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ ე ბ ა დ გ ვ ხ ვ დ ე ბ ა: ეგვ. არამ. gbr და ʾyṣ „აღამიანი“ > „ვინმე“, gbr ʾ და ʾyṣ ʾ ან ʾyṣ „არაფინ“, ეგვიპტ. mndc > mddc და სირ. meddem < mddc + mā „რაიმე“.

3.4. ზმნა

3.4.1. არამეული ზმნის უღვლილების სისტემაში, როგორც ტიპიურ სემიტურში, განასხვავებენ ორი სახის უღვლილებას: პრეფიქსალურსა და სუფიქსალურს. პრეფიქსალური უღვლილება გადმოსცემს მოქმედების დაუსრულებლობას და უპირისპირდება სუფიქსალურს, რომელიც გამოხატავს მოცემული მოქმედების დასრულებას. სწორედ მათ აკისრიათ ტემპორალურ მნიშვნელობათა გადმოცემა, რომელთათვის საკუთარი ფორმები არ არსებობს. ამგვარად, უღვლილების სისტემა ძველ არამეულში ასპექტურია და ფორმისა და მნიშვნელობის მიხედვით აქვს ორი საპირისპირო რიგი: ე. წ. პერფექტივი (სრული ასპექტი) და იმპერფექტივი (უსრული ასპექტი). პირველს, გამომდინარე მისი შინაარსიდან, ევალება ნამყო წყვეტილის გადმოცემა, ხოლო მეორეს — გრამატიკული დროებისა, რომელნიც გამოხატავენ მოქმედების

³⁰ იხ. Rosenthal, დასახ. ნაშრ., გვ. 21, § 35.

დაუსრულებლობას, სახელდობრ: აწმყო, მყოფადი და ნამყო უსრული. ზნური შინაარსი ზოჯგერ გადმოიციემა ნაზნარი სახელებითაც. მაგ., ზნის როლში გამოდის მიმლეობა, მაგრამ ასეთ შემთხვევებში ტემპორალური მნიშვნელობა არ არის ნათლად გამოხატული. ასე იყო ძველ არამეულში. მაგრამ საშუალო არამეულში, კერძოდ კი სირიულში, ვითარდება ზნის ანალიტიკური ფორმები, რაშიც განსაკუთრებით იჩენს თავს სირიული ენის ანალიტიკური ბუნება.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ასპექტს, რომელიც გამოხატავს გრამატიკულ დროს, სემიტოლოგიურ ლიტერატურაში „დროს“ უწოდებენ. სემიტური ენებისათვის, მათ შორის არამეულისთვისაც, გარდა ცნობილი ზნური კატეგორიებისა (პირი, სქესი, რიცხვი, გვარი და ზემოხსენებული „დრო“), დამახასიათებელია ზნურ თემათა სისტემა.

3.4.2. თ ე მ ა თ ა წ ა რ მ ო ე ბ ა შ ი განასხვავებენ სამ საფეხურს, რომელნიც წარმოდგენილნი არიან ძველ არამეულშიც: I — ძირითადი თემა — ზნის უმარტივესი ფორმა ამოსავალი მნიშვნელობით (qʾal), II — მეორე ძირეულის გაორკეცებით მიღებული, ინტენსივის მნიშვნელობით (qaṭṭil), III — პრეფიქსის მეშვეობით ნაწარმოები თემა, კაუზატივის მნიშვნელობით (ʾaqtīl, haqtīl, šaqtīl). თითოეულ ზემოდასახელებულ თემას არამეულ ენაში აქვს საკუთარი უკუქცევითი ფორმა (რეფლექსივი), ნაწარმოები სპეციალური პრეფიქსის t-ს (<ta) მეშვეობით: ʾitqʾīl, ʾitqaṭṭal, ʾittaqṭal. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ორმაგი რეფლექსივი დამოწმებულია ბარ რაქიბის წარწერაში — hlnʾhw „ისინი მოითხოვენ თავისთვის“ (<yʾb), სადაც t და n უკუქცევითი ფორმების ნიშნებია. როგორც ცნობილია, ამგვარი შერეული ზნური თემები არაიშვიათად გვხვდება აქადურ ენაში და არ არის გამორიცხულა, რომ ძველ არამეულში ანალოგიური ფორმების არსებობა წარმოადგენს აქადურის გავლენის შედეგს.

3.4.3. მოქმედებითი გვარის გვერდით ძველ არამეულში არსებობდა ვნებითიც, რომელიც განსხვავდებოდა მოქმედებითისაგან ზნურ ფუძეთა გახმოვნებით. შინაგანი ფლექსიის გზით იწარმოებოდა სამივე თემის პასივის ფორმები. შედარებით კარგად არის შემონახული პირველი თემის პასივის ფორმა, რომელიც II ძირეულის ხმოვნის დაგრძელების შედეგად დაემთხვა იმავე თემის პასივის მიმლეობას: kʾīḫ „დაწერილი“, „დაწერილია“ (<*katīb და *kutīb). I

თემის პასივის კვალი დადასტურებულია ძველ არამეულ წარწერებშიც (არფადის წარწერა), რომ არაფერი ეთქვათ ეგვიპტის არამეულზე და ბიბლიის არამეულზე. იშვიათად გვხვდება კაუზატივის პასივი, ხოლო ინტენსივის პასივი კიდე უფრო იშვიათად. ქვემოთ მოყვანილია თემათა წარმოების ყველა საფეხურის ზმნური ფორმები (რეფლექსივების ჩათვლით), რომელნიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან გვარის მიხედვით (მოყვანილია ბიბლიის არამეულის მასალების მიხედვით):

თემები მოქმედებითი რეფლექსიური ვნებითი

I	qʾtal	hitqʾtel	qʾtīl
II	qattēl	hitqattal	*quṭtal
III	{ haqtēl ʾaqtēl šaqtēl }	*hittaqtal	huqtal/hoqtal

სირიულში რეფლექსივის თემებმა დაიკავეს დაკარგული ფინიტური პასივის ფორმების ადგილი (I თემის რეფლექსივი გადმოსცემს მის პასიურ მნიშვნელობას, II თემის ინტენსივის რეფლექსივი შესაბამის ვნებით გვარს და ა. შ.). შემონახულია მხოლოდ ვნებითი გვარის მიმღებობანი, რომელნიც ანალოგიური გზით აწარმოებენ მოქმედებითი გვარის ზმნურ ფორმებს: qʾtīl ḥ „მე მოვკალი“ (<„ჩემ მიერ არის მოკლული“).

8.4.4. ძველი არამეული ზმნა განარჩევს სამ კილოს: თხრობითს, ბრძანებითსა და პირობითს; მასვე აკუთვნებენ ე. წ. ენერგეტივს, რომელიც ფაქტიურად არ განსხვავდება თხრობითისაგან. ენერგეტივმა თავისიმნიშვნელობა შეინარჩუნა ზაქირის წარწერაში. ყველა სხვა შემთხვევაში ენერგეტივი დადასტურებულია ნეიტრალური მნიშვნელობით მხოლოდ ნაცვალსახელურსუფიქსებიან ზმნურ ფორმებში (როგორც ეს ებრაულ ენაშიცაა). პირობითი კილო არ განსხვავდება თხრობითისაგან, გამოჩაქლისია რამდენიმე ფორმა, სადაც III პ. მრ. რ.-ის ბოლოკიდური n დაკარგულია. ერთგვარი განსხვავება განმოვნებაში შეინიშნება სუსტ ზმნებშიც. ბრძანებით კილოს აქვს მხოლოდ წართქმითი ფორმები; უკუთქმითისათვის კი გამოიყენება პირობითი კილოს ფორმები (ეგვიპტის არამეულში დადასტურებულია თხრობითი კილოსაგან ბრძანებითის უკუთქმითი ფორმების წარმოების ცალკეული შემთხვევები).

საშუალო არამეულში ქრება პირობითი კილო და თხრობითის

ვევრდით გვხვდება მხოლოდ ბრძანებითი კილოს ფორმები: სირ. *neq-ṭal* და *q'ṭal*, მანდ. *nigtal* და *gṭul*.

3.4.5. პირი, სქესი და რიცხვი გამოიხატება პრეფიქსების მეშვეობით (იმპერფექტივი) ან სუფიქსებით (პერფექტივი, ბრძ. კილო).

პერფექტივიში 3 პირის მხ. რ.-ის მამრ. სქ.-ის ფორმა წარმოდგენილია სუფთა ფუძის სახით — *q'ṭal*. ყველა დანარჩენ ფორმას აქვს შესაბამისი სუფიქსები: მხ. რ.: III პ. მდ. სქ. -*aṭ*, II პ. მ. -*t* და მდ. -*ī*, I პ. -*eṭ*; მრ. რ.: III პ. მ. -*ū* და მდ. -*ā*, II პ. მ. -*ūn* (ეგვ. -*ūm*, სირიულში პარალელურად ნულოვანი დაბოლოებითაც: *q'ṭalūn* ~ *q'ṭal*), II პ. მდ. -*ēn*, I პ. -*nā*.

იმპერფექტივიში თხრობით კილოში წარმოების ძირითადი სიმძიმე აწევს პრეფიქსებს, თუმცა ზოგიერთი ფორმა პრეფიქსებთან ერთად სუფიქსებსაც შეიცავს: მხ. რ.: III პ. მ. *y-* (სირ. *n-*, მანდ. *n-*, იშვიათად *l-*, თალმუდ. *n-~l-*), III პ. მდ. *t-*, II პ. მ. *t-*, მდ. *t-īn*, I პ. *ḡ-*; მრ. რ.: III პ. მ. *y-ūn* (ძველ არამეულ წარწერებში *y-ū*, როგორც ებრაულში), მდ. *y-ān*, II პ. მ. *t-ūn*, მდ. *t-ān*; I პ. *n-*.

ბრძანებით კილოში III პ. მ. მხ. რ.-ის ფორმა სუფთა ფუძეა (*q'ṭul*), III პ. მდ. სქ. მხ. რ. -*ī*, მრ. რ.-ში სქესი და რიცხვი გამოხატულია აგრეთვე სუფიქსებით: მ. -*ū* (ძვ. არამეულ წარწერებში -*ūn*, როგორც ზოგჯერ სირიულში), მდ. -*ā*.

3.4.6. „ღროსი“ ფორმათა წარმოებაში დიდ როლს თამაშობს ფუძის გახმოვნება. პერფექტივის და იმპერფექტივის ფუძეთა დაპირისპირება გამოხატულია არა მარტო ზემოთ მოტანილ აფიქსებში, არამედ გახმოვნებაშიც. უკანასკნელს უკავშირდება ზმნის გარდამავლობაც, სახელდობრ: გარდამავალ ზმნებს პერფექტივში აქვთ ხმოვანი *h* (მეორე ძირეულის შემდეგ), ხოლო იმპერფექტივში — *u/o* ან *i/e*, გარდაუვალ ზმნებს კი, პირიქით — პრეფექტივში ხმოვანი *i/e*, იმპერფექტივში — *a*. მაგალითად, შდრ. ბიბლ. არამ. *q'ṭal* და *yiq-ṭul*, ანდა სირ. *q'ṭal* და *niqṭal* (<*qṭ*! „მოკვლა“) გარდაუვალ ზმნებს ბიბლ. არამ. *š'ṭeṭ* და *yīšlat* (<*šṭ*! „იყო ძლიერი“), ან სირ. *d'ḥel* და *nidḥal* (<*dḥ*! „ეშინოდა“).

3.4.7. ინფინიტივი გვხვდება ჩველებრივ I^o ნაწილაკთან (*nota dativi*), რომლის გარეშეც ისინი სუბსტანტივიზებულნი არიან. ინფინიტივის წარმოებაში ზოგჯერ მონაწილეობას იღებს *m* პრეფიქსი (გამონაკლისია უძველესი არამეული), რომელიც გალი-

ლურში გვხვდება ყველა თემაში. სხვა არამეულ დიალექტებში (იუდ.-არამ., მანდ.) ნაწარმოებ თემებში, ინფინიტივი დასტურდება როგორც *m* პრეფიქსით, ისე პრეფიქსის გარეშე: იუდ.-არამ. *mbrkh* „კურთხევა“ და *kmšh* „მსახურება“ (ინტენსივი), მანდ. *arbukia* „დაჩოქება“ და *mašlumia* „დასრულება“ (კაუზატივი), მაგრამ I თემაში ყოველთვის *m* პრეფიქსით — *miqtal*, ასევეა რეფლექსივის თემებში სირიულში: *metq'ālū*, *metqat'ālū*, *mettaqt'ālū*.

საჭიროა აღინიშნოს, რომ ინფინიტივები ძველ არამეულ წარწერებში გადმოცემულნი არიან სუფთა ძირის მეშვეობით (არამეულ დიალექტებში გავრცელებული *m*-პრეფიქსის გარეშე), მაშინ, როდესაც ეგვიპტის არამეულში უკვე დადასტურებულია ნაზმნარ სახელთა მწარმოებლად თანხმოვანი *m*.

3.4.8. ორივე გვარის მ ი მ ლ ე ო ბ ა ს (მოქმედებით და ვნებითს) თავისუფლად შეუძლია შეასრულოს არსებითი სახელებისა და ზედსართავეების ფუნქცია. I თემის მიმღობის წარმოება განსხვავდება დანარჩენებისაგან, უპირველეს ყოვლისა იმით, რომ I თემის მიმღობანი იწარმოებიან მხოლოდ შინაგანი ფლექსიით (მოქმ. *qāṭil*, ვნებ. *q'ṭil*), მაშინ, როდესაც ნაწარმოებ თემათა მიმღობანი განეკუთვნებიან პრეფიქსალურ წარმოებას (ისევე და ისევე *m*-პრეფიქსით: ინტენსივი — *m'qat'el* და *m'qat'al*, კაუზატივი — *maq'el* და *maq'al*).

3.4.9. ზოგიერთი გადახვევა ზემომოყვანილი ზმნური ფორმებიდან შეინიშნება ზმნებთან, რომელთაც I ძირეულად აქვთ *n* („ნუნ“) და *ḡ* („ალეფი“), აგრეთვე, ე. წ. გემინირებულ და სუსტ ზმნებთან, რომელნიც ზოგიერთ ფორმაში ორთანხმოვნიან ძირს გვიჩვენებენ.

3.4.9.1. *n* თანხმოვნით დაწყებული ზმნების უღვლილებადში გადახვევები გამოწვეულია პირველი ძირეულის მომდევნო თანხმოვანთან ასიმილაციით: *ytn* „იგი გაძლევს“ (მამრ.) <*n**tn* (ჰად.), ეგვ. არამ. *yḥtwn* „ისინი მალა აღიან“ <*n**ḥt*, ბიბლ. არამ. *yippel* <*y**in**pel* „ვარდება“ <*n**pl*, სირ. *netṭar* <*n**e**ṭar* „იტავს“ <*n**ṭr*. ასეთ დამსგავსებას ეგვიპტის არამეულში აქვს გამონაკლისის ხასიათი; ჩველურივე *ḡi* I თემის იმპერფექტივში *n* შენარჩუნებულია: *ḡntn* „მე მიცემ“ (<*n**tn*), ხოლო ბიბლ. არამ. *yintēn*-ის გვერდით არის *yitt'ninnah* „იგი აძლევს მას (მდ.)“. ბრძ. კილოში პირველი *n* გამოტოვებულია: ეგვ. არამ. *ḥt* (= *hut*) „ამოდი!“ <*n**ḥt*, *ṭr* (= *ṭar*) „თვალყური ადევნე!“ <*n**ṭr*, ბიბლ. არამ. *puqū* „გადით!“ <*n**pq*, სირ. *sab* „აილე!“ (*nsb*) და სხვ.

3.4.9.2. ზოგიერთი ზ მ ნ ა თ ა ე კ ი ღ უ რ ი ა ლ ე ფ ი თ

კარგავს I ძირეულს I თემის იმპერფექტივსა და ინფინიტივში: ეგვ. არამ. mmmr, ბიბლ. არამ. mēmar (<mi>mar) „თქმა“ <mr>, ბიბლ. არამ. yēmar (სირ. nēmar) „ამბობს“. კაუზატივში ა-ს, როგორც ჩანს, ენაცვლება w. ამიტომ პრეფიქსალური ხმოვნის ა-ს (მოქმ. გვარი) და u-ს (ვნ. გვარი) შემდეგ ზოგიერთ დიალექტში გვაქვს ო (<aw) და ū (<uw): ბიბლ. არამ. t^hhōbēd „დაანგრევს“ <bδ, huḅad „იგი დანგრეულ იქნა“, მაგრამ სირ. ᾰawkel „იგი მას აკმევს“ <akl. სირიულში, ზოგიერთი ზმნის I თემის ბრძ. კილოში, პირველი ძირეული არ არის წარმოდგენილი: zel „წადი!“, მაგრამ ბიბლ. არამ. ᾰezel, მანდ. (zil და azil I ა)-ის შენარჩუნებით.

8.4.9.8. y-ით დაწყებულ ზმნებში საკმაოდ არიან ისეთი ზმნებიც, სადაც y მოდის w-დან. მოცემული ზმნების უმეტესი ნაწილისათვის დამახასიათებელია ძირეული y-ის დაკარგვა იმპერფექტივსა და ინფინიტივში და მისი კომპენსაცია მომდევნო თანხმოვნის გარკვევების ან ნაზალიზაციის საშუალებით (უკანასკნელი არ შეინიშნება ეგვიპტის არამეულში, ხოლო, რაც შეეხება მეორე ძირეულის გემინაციას, ეს სავეებით შესაძლებელია, მაგრამ გრაფიკულად არ ჩანს): ბიბლ. არამ. yittih „დაღდება“ <yth, ან tindaC „იცის (მღ.)“ <tiddaC (შდრ. ეგვ. არამ. tδC, შესაძლებელია, იკითხებოდეს როგორც tiddaC). ეგვ. არამეულ ინფინიტივში y-ის ნაცვლად გვევლინება w იმ ზმნებშიც, რომელთაც აქვთ თავკილური y: yiq>mwinq „ძუძუს მოწოვა“. ბრძანებით კილოში მოცემული ზმნები კარგავენ თავკილურ თანხმოვნებს ყოველგვარი კომპენსაციის გარეშე: hab „მოძეცი!“ <yhb, daC „იტოღე!“ <yδC.

კაუზატივის თემაში დადასტურებულია პირველადი თანხმოვნის w-ის არსებობა, რომელიც მელავნდება უკანასკნელის კონტრაქციაში: პრეფიქს a (მოქმედებითი გვარის ფორმებში) და u ხმოვნებთან (პასივის ფორმებში): ბიბლ. არამ. hōḅdaC „მან აცნობა“ (<hawdaC) და ვნებ. *hūḅdaC (<huwdaC) (შდრ. hūs³¹paḷ „იგი იქნა დამატებული“ <ysp).

8.4.9.4. ზმნები II w და y მრავალ შემთხვევაში ითლლვიან ერთნაირად. პერფექტივში მათ აქვთ ერთმარცვლიანი ფუძე გრძელი ხმოვნით (ā—მოქმ. გვარში, ī—ვნებ. გვარში): ბიბლ. არამ. qām „იგი ადგა“ (Vqwm), šām „მან დაღო“ (Všym), ეგვ. არამ. šim³¹ „იგი

³¹ შდრ. Rosenthal, დასახ. ნაშრ., გვ. 49, § 133; აგრეთვე გვ. 65, სადაც არ არის გამორიცხული šim ფორმის კვალიფიკაცია ბიბლოს არამეულში როგორც პერფექტივის ვნებითი გვარისა.

დადებულ იქნა“. იმპერფექტივში ჩვეულებრივ გვხვდება \bar{u} (ეგვ. არამ. mwt „შენ მოკვდები“ $\langle \sqrt{\text{mw}} \text{t}$, ბიბლ. არამ. $\text{y}^{\text{u}}\text{qum}$), მაგრამ დადასტურებულია შემთხვევები გრძელი \bar{i} ხმოვნით (ეგვ. არამ. tšym , ბიბლ. არამ. $\text{y}^{\text{šim}}$)³², ხოლო \bar{a} ხმოვნით ზმნაში hwk „წასვლა“ (ბიბლ. არამ. $\text{y}^{\text{hāk}}$ „იგი წავა“, შდრ. ეგვ. არამ. ḫk „მე წავალ“). ბრძანებითი კილოს ფორმები ყოველთვის შეიცავენ \bar{u} და \bar{i} გრძელ ხმოვნებს (qum , šim), ხოლო ინფინიტივი—გრძელ \bar{a} -ს ($\text{m}^{\text{hāk}}$ „წასვლა“). აღსანიშნავია, რომ I თემის მოკმ. გვარის მიმღეობებში მამრ. სქ. მხ. რ.-ში II w/y შენაცვლებულია ხორახისმიერი ხშული თანხმოვნით: $\text{qā}^{\text{u}}\text{em}$. I თემის რეფლექსივში გვხვდება რეფლექსივის მაჩვენებლის t-ს გემინაცია და ფუძეში გრძელი ხმოვანი (\bar{i} ან \bar{a}): ბიბლ. არამ. $\text{yitt}^{\text{šim}}$, შდრ. ეგვ. არამ. ytšym (= * $\text{yitt}^{\text{šim}}$). ეგვიპტის არამეულში ბიბლიური არამეულისაგან განსხვავებით, ინტენსივის რეფლექსივის თემაში დადასტურებულია ფორმები w-ით II ადგილზე (y-ის ნაცვლად): ytrwm „იგი მედიდურობს“. კაუზატივში გვხვდება ბოლო თანხმოვნის გამეორების შემთხვევები: $\text{m}^{\text{rōm}}\text{em}$ (მიმღ.) „ამალღებული“ $\langle \sqrt{\text{rwm}}$.

3.4.9.5. ზ მ ნ ე ბ ი ბ ო ლ ო კ ი დ უ რ ი -ით გადავიდნენ III w/y ზმნებში. გამონაკლის ქმნიან ზმნები nč „აღება“ და šn „მეძულება“, სადაც č დაცულია.

3.4.9.6. ზ მ ნ ე ბ ი ბ ო ლ ო კ ი დ უ რ ი ს უ ს ტ ი (w, y) თ ა ნ ხ მ ო ვ ნ ე ბ ი თ I თემის ($\text{P}^{\text{C}}\text{al}$) პერფექტივში წარმოდგენილი არიან ორი ფორმით $\text{q}^{\text{t}}\text{al}$ და $\text{q}^{\text{t}}\text{il}$: $\text{b}^{\text{u}}\text{nā}$ „ააშენა“, ištī „გადააქცია“ ($\langle \text{bny}$ და šty). მოცემული ზმნების ფორმები ყოველთვის ბოლოვდებიან გრძელ ხმოვნებზე, თუ მათ არ მოსდევთ კონსონანტური ფორმანტები. ამ ხმოვნებში შეიმჩნევა ბოლოკიდური სუსტი თანხმოვნების კვალი ($\bar{e} \langle \text{ay}$ —იმპერფექტივში, $\bar{o} \langle \text{aw}$ —მრ. რ., მამრ., სქ.-ის III პ.-ის დაბოლოებაში): ეგვ. არამ. išt^{w} „თქვენ დალევთ“, ბიბლ. არამ. $\text{b}^{\text{u}}\text{nō}$ „მათ ააშენეს“. y შემონახულია პერფექტივის I და II პ. მხ. რ.-ის ფორმებში (ეგვ. არამ. klytk „მე შენ დაგაკავე“, ბიბლ. არამ. $\text{b}^{\text{u}}\text{na-yt}^{\text{ah}}$ „მე იგი ავაშენე“). ბრძანებითი კილოს დაბოლოებანია: მხ. რ. \bar{i} , მრ. რ. \bar{o} : $\text{b}^{\text{u}}\text{nī}$, $\text{b}^{\text{u}}\text{nō}$. ინფინიტივი, მოკმ. და ვნ. გვარის მიმღეობა ბოლოვდება \bar{e} -ზე: $\text{l}^{\text{m}}\text{i}^{\text{h}}\text{nē}$ „აშენება“, čānē „პასუხის გამცემი“, $\text{b}^{\text{u}}\text{nē}$ „აშენებული“. \bar{i} -ზე ბოლოვდებიან ნაწარმოები თემების ყველა პერფექტივისა და ბრძანებითის ფორმები (bannī , $\text{hah}^{\text{u}}\text{nī}$ და სხვ.). ნაწარმოები თემების ინფინიტივებში შენარჩუნებულია ძირე-

³² შდრ., Rosenthal, დასახ. ნაშრ., გვ. 49, § 134.

ული y (bannāyā, habnāyā, hiṭb'nāyā, hiṭbannāyā. შდრ. ეგვ. არამ. hšqy „დალევინება“).

3.4.9.7. გემინირებული ზმნებისათვის დამახასიათებელია კონტრაგირებული ფორმები. ბიბლიისა და ეგვიპტის არამეულში ისინი გვხვდებიან პერფექტივის III პ.-ში, ასევე იმპერფექტივში, ძირითადი თემის ბრძანებით კილოსა და ინფინიტევში და კაუზატივში, ხოლო საშუალო არამეულ დიალექტებში ყველა ფორმაში (ბიბლ. არამ. III პ. მ. სქ. მხ. რ. Cal, მაგრამ II პ. მამრ. მხ. C^olatā, შდრ. სირ. baz, bazt და ა. შ. <II „შესვლა“, bzz „ძარცვა“). თუ ბოლო ძირეულს მოსდევს ვოკალური დაბოლოება, მაშინ ძირეული ორკეცდება (როგორც ებრაულში): შდრ. Cal „იგი შევიდა“ და Calū „ისინი შევიდნენ“. იმპერფექტივში და კონსონანტურ პრეფიქსებიან ფორმებში II ძირეულის ნაცვლად ორკეცდება I ძირეული, რასაც არამეულისათვის დამახასიათებელ მოვლენად თვლიან: სირ. nebboz (<bzz) „გაძარცვავს“; P^oCal-ის ფორმებთან, სწორედ, მხოლოდ I თემის მიმღეობა იწარმოება: მოქ. გვ. Cālel და ვნებ. გვ. C^oil, მაგრამ სირიულში მხოლოდ უკანასკნელი—b^oziz „გაძარცული“, მოქმედებითი გვარის მიმღეობა კი იწარმოება როგორც სუსტ ზმნებთან — bā^oez. აღსანიშნავია, რომ მანდეურში გემინირებული ზმნები მთლიანად დაემთხვა II w ზმნებს (შდრ. აგრეთვე ახალი არამეული დიალექტები). თემები, რომელნიც II ძირეულის გაორკეცებით იწარმოებიან (ინტენსივი PaCCal და მისი რეფლექსივი IpaCCal) სწორი ზმნებისაგან არ განსხვავდებიან.

3.4.10. ზმნები ნაცვალსახელური სუფიქსებიით. დამატება, ჩვეულებრივ პირდაპირი, გამოიხატება ნაცვალსახელური სუფიქსების მეშვეობით, რომელნიც დაერთვიან ზმნას. აღნიშნული სუფიქსები გვხვდება ყველა პირში, გამოჩაქოსია III პ. მრ. რ., სადაც ამ მიზნით გამოიყენება დამოუკიდებელი პირის ნაცვალსახელები: ბიბლ. არამ. hōd^oCāḫ „მან გაცნობა შენ“, სირ. qatlah „მან მოკლა იგი“, მაგრამ q^otal-ḡennōn „მან მოკლა ისინი“.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს იმპერფექტივის წარმოება ნაცვალსახელური სუფიქსებით. მოცემულ შემთხვევებში სუფიქსების წინ ჩნდება n ელემენტი, რომელიც შეესაბამება ენერგეტივის მაწარმოებელს სხვა სემიტურ ენებში, თუმცა ზმნის მნიშვნელობას არ ცვლის (ბიბლიის არამეულში -inn-ის სახით, <*-an-n, მაგ., yitt^oninnah „იგი იძლევა მას (მღ.)“ <ntn „მიცემა“). საშუალო არამეულში ე. წ. „ენერგეტივის ნუნი“ არ გვხვდება.

აღსანიშნავია, რომ ზმნურ ფორმებში, რომელნიც შეიცავენ ობიექტურ სუფიქსებს, შემონახულია პირის დაბოლოებათა ბოლოკიდური ხმოვნები, რომელნიც თავისუფალ აუსლაუტში იკარგვიან. შდრ. სირ. q̄ʔalt „შენ (მდ.) მოკალი“ და q̄ʔaltiŋ „შენ (მდ.) მოკალი იგი“ (სირ. q̄ʔalt=ბიბლ. არამ. q̄ʔalti).

3.4.11. Verbum existentiae. როდესაც ზმნებზე ვსაუბრობთ, აქვე არ შეიძლება არ ვახსენოთ ე. წ. verbum existentiae („არსებობის ზმნა“), რომელმაც შემდგომში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა არამეულ ენაში.

Verbum existentiae თავის მხრივ წარმოადგენს სიტყვას, რომელსაც არ გააჩნია ფლექსია: ʔiʔay „არის, არსებობს“, ხოლო უარყოფითი ნაწილაკით — „არ არის, არ არსებობს“. აქედან გამომდინარე, ზოგიერთი მეცნიერი (პ. ლეანდერი და სხვ.) verbum existentiae-ს ზმნისართებთან ან ნაწილაკებთან, ე. ი. მეტყველების ფორმულულ ნაწილებს შორის ასახელებს. ბიბლიის არამეულში verbum existentiae-ს აქვს ზემოხსენებული ფორმა, ეგვიპტის არამეულში კი ʔyty-ის გვერდით გვხვდება შეკვეცილი ფორმა ʔyt, რომელიც შემდგომ ფართოდ გავრცელდა. Verbum existentiae ნაცვალსახელურ სუფიქსებთან ერთად გამოხატავს მაკავშირებელ ზმნას (კოპულას): ბიბლ. არამ. ʔiʔēkōn ʕiʔdīn „თქვენ (ხართ) მზად“, სირ. ʔiʔayk „შენ ხარ“, მანდ. aʔtak mn iuma qadmaia „შენ არსებობ პირველ დღიდანვე“.

3.5. ზმნისართი

ზმნისართად შეიძლება შეგვხვდეს არსებითი და ზედსართავი სახელი, რიცხვითი სახელი და ზმნაც კი. ზოგიერთ მათგანს ისეთი ფორმა აქვს, რომელიც სახელთა ფლექსიაში გვხვდება, სახელდობრ: -t, -it ან -ūt დაბოლოებით, რომლებიც დამახასიათებელია მდ. სქესის ზოგიერთი სახელისათვის; გვხვდება სახელები სუფთა ფუძითაც (status absolutus-ის ფორმა). ასეთებია: ბიბლ. არამ. ʔʷaʔ „მარხულობით“, tinwānūʔ „კიდევ ერთხელ; მეორედ“; ეგვ. არამ. ʔrmyt „არამეულად“, სირ. rebbaʔ „ძალიან“. ამას შეიძლება მივაკუთვნოთ ზმნისართები ʔ დაბოლოებით, როგორც ბიბლ. არამ. yaʔtirā „მეტისმეტად“ (შდრ. ეგვ. არამ. და სირ. yaʔtir „ბევრი“, -ʔ დაბოლოების გარეშე), ეგვ. არამ. ʔħrh „შემდეგ, შემდგომ“³³.

³³ პ. ლეანდერის მიერ მოყვანილი მაგალითები მოკლე a ხმოვნით დაბოლოებული ზმნისართებისა არ მოკვაქვს, რადგან ამ მოკლე a-ს არსებობა ეგვიპტური მასალების მიხედვით არ დასტურდება.

ხშირად status absolutus-ში მდგომი სახელები იხმარებიან ზმნისართებად: saggī „ძალიან; ბევრი“, gʷmīr „მთლიანად“. ზმნური ფორმის ზმნისართად გამოყენების მაგალითად შეიძლება ჩაითვალოს სიტყვა tuḫ „ისევ; კიდევ“, რომელიც წარმოადგენს tuḫ ზმნის („დაბრუნება“) ბრძ. კილოს.

ძველ არამეულში ბევრი სხვა ზმნისართი გვხვდება, რომელთაც აქვთ მხოლოდ ადვერბიალური მნიშვნელობა. მათ შორის უმრავლესობა საერთოსემიტურია. ასეთია, მაგალითად, ა დ გ ი ლ ი ს ზ მ ნ ი ს ა რ თ ი: tamnā / tammān „იქ“; ეგვ. არამ. tnh, სირ. tʾnān „აქ“; ბიბლ. არამ. kā „აქ“; დ რ ო ს ზ მ ნ ი ს ა რ თ ი: ეგვ. არამ. ḏdyrn, ბიბლ. არამ. ʾḏdayin, სირ. hāyden „მაშინ“, ბიბლ. არამ. kʾḏan, kʾḏenet, kʾḏet „ახლა“; ვ ი თ ა რ ე ბ ი ს ზ მ ნ ი ს ა რ თ ი: ḏaykā „როგორ“, kēn „ამგვარად, ასე“ და სხვ.

სამუშალო არამეულ დიალექტებში (განსაკუთრებით ხშირად სირიულში) გვხვდება დაბოლოება -āʾiḫ, რომელიც ზედსართავეებისა და არსებითი სახელებისგან აწარმოებს რიგ ზმნისართებს: ḏallahā „ღმერთი“, აქედან ḏallahāʾiḫ „ღვთაებრივად“, šappīrā „ლამაზი“, აქედან šappīrāʾiḫ „ლამაზად“.

3.6. ნაწილაკები

ნაწილაკებიდან პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ მიმართებითი ნაწილაკი zī/dī/d, რომელიც კავშირდაც იხმარება³⁴.

ძველ არამეულ ტექსტებში (წარწერები, ეგვ., ბიბლ.) გვხვდება ორი უარყოფითი ნაწილაკი: ḏal და lā (=ებრ. ḏal, lō), რომელთაგან მოგვიანებით იხმარება მხოლოდ უარყოფითი ნაწილაკი lā. ḏal ნაწილაკი ჩვეულებრივ გამოიყენება ბრძანებით უკუთქმით წინადადებაში, ხოლო ნაწილაკი lā—უარყოფის ყველა დანარჩენ შემთხვევაში. ეგვიპტის არამეულში იმავე ფუნქციით გამოიყენება ნაწილაკი lam (lm). მიმართებითი dī/d ნაწილაკთან ერთად უარყოფითი ნაწილაკი შეადგენს უარყოფით წინდებულებს: ბიბლ. არამ. dīlā, სირ. dʾlā „გარდა“.

ბიბლიის არამეულში იხმარება კითხვითი ნაწილაკი hā (უარყოფასთან ერთად hāʾlā), როგორც ეს ცნობილია ბიბლიის ებრაული ენიდან.

³⁴ იხ. ქვემოთ.

3.7. წინდებულები

ხმარების თვალსაზრისით წინდებულები ორ ჯგუფად იყოფა: დამოუკიდებელი და შერწყმული.

შერწყმული წინდებულები საერთოსემიტური წარმოშობისაა და უმეტეს შემთხვევაში გამოხატავს სივრცისეულ დამოკიდებულებას. ასეთია, მაგალითად, ხ „-ში“, l „-კენ“. შერწყმული წინდებულები k გამოხატავს შედარებას — „როგორც, ვითარცა, -ვით“. l^o წინდებულები ხშირად გვხვდება nota dativi-ს (მიცემითი ბრუნვის მაჩვენებელი) მნიშვნელობით, ჩვეულებრივ იხმარება სახელებთან „ქონების“ ცნების გადმოსაცემად და აგრეთვე ინფინიტივებთან. საშუალო არამეულის დიალექტებში l^o ხშირად ფიქსირებულია როგორც nota accusativi, რომლის ფუნქციასაც ძველ ძეგლებში ასრულებს wāt/yāt ნაწილაკი. wāt-ის სახით დასტურდება იგი ძველ არამეულ წარწერებში (მაგ., ჰად. wt), მოგვიანებით იგი გადადის yāt-ში (ბიბლ.), პირვანდელი სახით კი დაცულია წინდებულში l^owāt „-თან“.

დამოუკიდებელი წინდებულებია: min „-გან“, cad „-მდე“, cim „ერთად“, cal „-ზე“ (ბიბლიის არამეულში cal ზოგჯერ იხმარება ზემოხსენებული l^o-ს მნიშვნელობითაც მოძრაობის მიმართულების გამოსახატავად, რაც ასე გავრცელდა თანამედროვე დიალექტებში), ʔel „-კენ“ (< l^o), სირ. ʔal (< k^o) და ზოგიერთი სხვა. ყველა ეს წინდებულები პირველადია. მეორეული წარმოშობის წინდებულებად ითვლება: bēn „შორის“, taḥaṭ „ქვეშ“, ʔaḥirē „შემდეგ“, bātar (იგივე), ḥilāp „ნაცვლად“ და სხვ. მათი ნაწილი იხმარება სხვა ნაწილაკებთან და წინდებულებთან ერთად (რთული წინდებულები): qōdām, სირ. qōdām „წინ“, min qōdām, min qōdām „წინიდან“; ʔad „მხარე“, აქედან l^oʔad „მხარეს“, ან miṣṣad (< min ʔad) „მხრიდან“; gō „-ში; შიგ“, აქედან b^ogō, l^ogō „შიგ“, „შიგნით“, min gō „შიგნიდან“ და ა. შ.

3.8. კავშირები

მ ა ე რ თ ე ბ ე ლ ი კავშირებიდან პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ w^o~m „და“, რომელიც აკავშირებს როგორც ცალკეულ სიტყვებს, ისე მთელ წინადადებებს. გვხვდება აგრეთვე მაჯგუფებელი კავშირი ʔap, მანდ. uap „აგრეთვე“, მაპირისპირებელი lāhēn, b^oram „მაგრამ“, მაცალკეებელი ʔaw~ō „ან“ და სხვ.

განსაკუთრებით მრავალფეროვანია მ ა ქ ე მ დ ე ბ ა რ ე ბ ე-
ლი კავშირები, რომელთა შორის გამორჩეული ადგილი უკავია მი-
მართებით სიტყვას $zī \sim dī$, სირ. d^o „რომელიც“. ეს უკანასკნელი
მონაწილეობს ბევრი მაქვემდებარებელი კავშირის შედგენაში: მიზ-
ნის—ეგვ. არამ. bzy , $mn zy$, $Cl zy$, $Cl dbr zy$ „რათა“; დროის—ეგვ.
არამ. kzy , $mn zy$ (სირ. $men d^o$), ბიბლ. არამ. $k^o dī$, $Ca d dī$ „მას შემდეგ,
რაც“; შედარების—ეგვ. არამ. kzy ; მიზეზის (ახსნით)—ეგვ.
არამ. kzy , ბიბლ. არამ. $kol-q^o hēl-dī$ „რადგანაც, იმიტომ რომ“. ზოგჯერ
მხოლოდ $zī/dī/d^o$ გადმოსცემს კავშირებს „რათა“, „რადგანაც“. გარდა
ზემოთ ჩამოთვლილისა, ხშირად ხმარებულ კავშირებს ეკუთვნის:
პირობისა — lw არამეულ წარწერებში, $hen \sim en$, $ʔelū$ „თუ“,
ეგვ. არამ. lmh , hnl , lhn , სირ. $ʔellā$ „თუ არ“, ეგვ. არამ. ky „რად-
განაც, იმიტომ რომ“ (მდრ. ებრ. $kī$) და სხვ. ძველ არამეულ წარწე-
რებში ვხვდებით კავშირს gm „აგრეთვე“, რომელიც მხოლოდ ებ-
რაულ ენაშია გავრცელებული (gam).

4. სინტაქსი

4.1. შესიტყვება

ძველ არამეულს ახასიათებს ორივე სახის შესიტყვება: თანწყობი-
ლი და ქვეწყობილი.

თ ა ნ წ ყ ო ბ ი ლ ი შესიტყვებები იქმნება ზემონსე-
ნებული მატრებელი კავშირების მეშვეობით³⁵. ასეთებია, მაგ., ბიბლ.
არამ. $kaspā w^o dahbā$ ³⁶ (Ez 7₁₈) „ვერცხლი და ოქრო“, $ʕamayyā$
 $w^o arcā$ (Ez 5₁₁) „ცა და დეღამიწა“, მანდ. $adam w^o hawa$ „ადამი
და ევა“, $bin waʕkanin$ „ჩვენ ვეძებთ და ვიპოვეთ“, სირ. $w^o h̄arrek$
 $waq^o ʕā w^o yāh l^o hōn$ „... და დალოცა და მოუტეხა და მისცა მათ
[პური]“, და ა. შ.

რაც შეეხება ქ ე ე წ ყ ო ბ ი ლ შესიტყვებებს, ისი-
ნი სამი ტიპისაა: სახელადი (ნომინალური), ზმნური (ვერბალური)
და ზმნისართული (ადვერბიალური). სინტაქსური კავშირი შესიტყ-
ვების ცალკეულ წევრებს შორის ხორციელდება შეთანხმების, მარ-
თვის ან მირთვის საშუალებით.

სახელადი (ნომინალური) შესიტყვებების ნაწილი წარმოადგენს

³⁵ იხ. გვ. 74.

³⁶ $dahbā$ -ს გამო იხ. G. Bergsträsser, დასახ. ნაშრ., გვ. 62.

გენეტიურ კონსტრუქციებს, რომელთა შესახებ ზემოთ გვექონდა საუბარი³⁷. ასეთ შემთხვევებში შესიტყვებების წევრები არსებითი სახელებია.

განსაკუთრებით ხშირია შესიტყვებები, რომლებშიც არსებითებს უკავშირდება ზედსართავეები და ნაცვალსახელები (ჩვენებითი, კუთვნილებითი): ბიბლ. არამ. melek rab (Ez 5₁₁) „დიდიმეფე“, სირ. mādittā hūdā z'ōrtā „ერთი პატარა ოლქი“, მანდ. maya hayi „ცოცხალი წყალი“ (მრ. რ.); ბიბლ. არამ. wa l'ḥīdā dāk (Ez 5₉) „ის სამუშაო“, uššarnā d'nā (Ez 5₉) „ეს შენობა“; სირ. hālēn t'mihātā rawr'ḥātā „ეს დიდი სასწაულები“, talmīdā dilāk „შენი (მღერ.) მოწაფე“; მანდ. hak alma „ის სამყარო“, ahat dilia „მისი (მღ.) და“ და ა. შ.

როდესაც ვსაუბრობთ ზმნურ (ვერბალურ) შესიტყვებებზე, განსაკუთრებით უნდა გამოვყოთ პარონომაზიის შემთხვევები, როდესაც ზმნის პირიან ფორმასთან ერთად მოცემულია მისი უპირო ფორმა — ინფინიტივი (ზმნური შინაარსის გაძლიერების მიზნით): მანდ. u'kisia umkisia „ისინი დამალულები არიან“ (აძლიერებს რა შინაარსს, რ. მაცუხი თარგმნის — „ღრმად არიან დამალულები“³⁸). სირ. ʾellā mestar satrin-wā „მაგრამ მათ დაანგრიეს [ყველაფერი]“, ʾāp kaḏ mezkā nezkōn „როცა ისინი იმარჯვებენ“, იუდ.-არამ. md' td' „იციოდე!“ და სხვ.

4.2. მარტივი წინადადება

4.2.1. წინადადების სახეები. არამეულში მიუთითებენ წინადადების ორი ძირითადი ტიპის არსებობას: ზმნურისა და სახელადისა. ზმნურ (ვერბალურ) წინადადებებში შემასმენელი, ბუნებრივია, ზმნის პირიანი ფორმით გადმოიცემა, სახელად (ნომინალურ) წინადადებებში კი — სახელებით (უმათვრესად ზედსართავეებითა და ნაზმნარი სახელებით).

ნომინალ წინადადებებში სახელი შემასმენლის როლში, როგორც წესი, status absolutus-ში დგას (ე. ი. განუსაზღვრელ მდგომარეობაშია, ისე, როგორც სხვა სემიტურ ენებშიც): ბიბლ. არამ. ʿāp'yeḥ šappīr (Dan 4₉) „მისი ფოთლები შშვენიერნი [არიან]“, სირ. bā'cēn „ისინი

³⁷ იხ. გვ. 52.

³⁸ R. Macuch, Altmand. Bleirollen, I, გვ. 120—121.

ეძებენ“ (bācēn მოქმ. გვარის მიმღ. ხცყ-დან „ძებნა“), kad sʷmīk „როცა ის ინახით იჯდა“ (sʷmīk — ვნებ. გვარის მიმღ. smk-დან „ბიჯვის, ბოძის შედგმა“), მანდ. ram hu „ის (მამრ.) მალა-ლია“ (ram „მალალი“), Cmiṣan ainaihun „მათი თვალები დახუ-ჭულია“ (ვნებ. გვარის მიმღეობა Cmṣ-დან „დახურვა“).

ნომინალურია ის წინადადებაც, რომელშიც გვხვდება რთული შე-მასმენელი, რომლის წევრებს სახელთან ერთად წარმოადგენს აგრეთ-ვე verbum substantivum და verbum existentiae. Verbum existen- tiae (აქ, უარყ. ფორმა layt/lēṭ), რომელიც არ იცვლება სქესისა და რიცხვის მიხედვით და მხოლოდ III პირს გამოხატავს, არსებით, ზედ-სართავ, რიცხვით სახელებთან და ნაცვალსახელებთან ერთად შეადგენს ნომინალური წინადადების ერთიან შემასმენელს. მაგ., ბიბლ. არამ. lā ʾiṭaynā pālʰīn (Dan 3₁₈) „ჩვენ არ ვიმსახურებთ“, სირ. bʰkūl ʾaṭar gēr wabʰkūl cam ʾiṭ ʾattirē wʷmeskēnē „მაგრამ ყოველ ქვეყანაში არსებობენ (არიან) მდიდრები და ღარიბები“, მანდ. bdmu marganiata aitunun „ისინი მარგალიტებს ჰგვანან“, იუდ.-არამ. lēṭ- nā mashīd (იერუსალ. თარგ. Deut 32₁) „მე არ ვუხმობ მოწმეებს“ (ზუსტ.: „მე არ ვარ მომხმობი მოწმეებისა“) და ა. შ.

ანალოგიური ვითარებაა verbum substantivum-თან, რომელ-საც ყველა ზმნური ფორმა აქვს და არჩევს პირს, სქესს, რიცხ-ვსა და დროს. განსაკუთრებით ხშირია შედგენილი შემასმენელი, რომელშიც verbum substantivum-ი წარმოდგენილია პერფექტივის ფორმით. ასეთი კომბინაცია შემასმენლის სახელად წევრს აძლევს ზმნურ შინაარსს, რომელიც წარსულ დროს განეკუთვნება: მანდ. hua iada „მან იცოდა“ (ზუსტ.: „იყო მცოდნე“), სირ. hū hʷā zaddīq „ის იყო სამართლიანი“, warcā hʷāṭ tōh wʰōh „და მი-წა იყო უდაბურა და ცარიელი“ და ა. შ.

სირიულში აღნიშნული მიზნით ფართოდ გამოიყენება hwy ზმნის შეკვეცილი ფორმები: hāwē-wa peṣḥā dʰpāṭṭirē (Marc 14₁) „და იყო პასუჯა იგი“. შედგენილ შემასმენელს ზოგჯერ hwy ზმნის იმპერ-ფექტივის ფორმა ქმნის (ამ შემთხვევაში შემასმენელი იმპერფექტი-ვის მნიშვნელობას იძენს): ...dʰlā nehwōn gāzrīn „...რომ მათ არ ჩამოჭრან“.

კითხვითი წინადადებათ, სხვა სახის წინადადე-ბებისაგან განსხვავებით, შეიცავს კითხვით სიტყვებს ანდა სათანა-დო ინტონაციას. მხოლოდ ბიბლიის არამეულს აქვს შესაძლებ-ლობა გამოხატოს კითხვა საგანგებო ნაწილაკის მეშვეობით: mian

sām lōkōm t'cēm baytā d'nā l'mibn'uya...? (Ez 5₉) — „ვის გიბრ-
დანათ თქვენ ამ სახლის აშენება...?“, „lāhāk... hay'kil l'šezābūtāk
min-aryāwātā? (Dan 6₂₁)—„შენს ღმერთს... შეეძლო შენი გადარ-
ჩენა ლომებისაგან?“

ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ი წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ე ბ ი . ყოველთვის ზმნურია
და შეიცავს შემასმენელს ბრძანებით ან პირობით (უარყოფის შემ-
თხვევაში) კილოში: ბიბლ. არამ. ʔel manayya sē, ʔēzel ʔ'hēl-himmō
b'hēklā dībīrūšlem (Ez 5₁₅)—„აილე ეს ჭურჭელნი, წადი და წაილე
ისინი ტაძარში, რომელიც იერუსალიმშია!“, მანდ. truṣ inak el rah-
mak wel šitlak wel tarmidak³⁹—„მიაპყარ თვალნი შენნი შენს მე-
გობრებს, შენს შთამომავლობასა და შენს მოწაფეებს!“

უ კ უ თ ქ მ ი თ ი წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ე ბ ი . შეიცავს ზმნების,
მათ შორის კოპულა-ზმნის ნეგაციურ ფორმებს, რომლებიც იწარმოება
lā ნაწილაკის მეშვეობით: ბიბლ. არამ. ...umin-ʔdayin w'cad-k'can
miḵb'nē w'lā š'lim (Ez 5₁₆)—„...და იმ დროიდან აქამდე ის შენდე-
ბა, და ჯერ არ დამთავრებულა“, სირ. ...w'lā yādCin-wā mānā nēni-
rūn leh... — „და არ იცოდნენ, რა ეთქვათ მისთვის (მამრ.)“, მანდ.
hin haṭayan whauban wskilatan wtiqlatan wšabašatan la šabqat-
lan⁴⁰—„თუ შენ ჩვენს ცოდვებს და ჩვენს დანაშაულთ და ჩვენს
უგუნურებათ და ჩვენს ცდომილებათ და ჩვენს შეცდომათ არ გვა-
პატიებ ჩვენ...“ და მისთ. ბიბლიის არამეულში გვხვდება უკუთქმითი.
წინადადება ʔal ნაწილაკითაც (როდესაც ზმნა პირობით კილოშია):
...ḥelmā ūpīšrē ʔaly'ḥah'ālāḳ (Dan 4₁₆)—„...სიზმარი და მისი მნიშ-
ვნელობა არ არის შენს ხელთ“.

4.2.2. წ ი ნ ა დ ა დ ე ბ ი ს წ ე ე რ ე ბ ი . ქ ე ე მ დ ე ბ ა -
რ ი ს როლში გვევლინება ნაცვალსახელები და ყოველგვარი სახე-
ლები (არსებითი, ზედსართავი, ნაზმნარი, რიცხვითი). როდესაც ვე-
ხებით უ ე მ ა ს მ ე ნ ე ლ ს, განსაკუთრებით უნდა აღვნიშნოთ მიმ-
ლეობები შემასმენლის ფუნქციით ნომინალურ წინადადებებში. ასეთ-
შემთხვევებში მიმლეობები არცთუ იშვიათად გადმოსცემენ აწმყო
დროს, რომელიც გამოხატავს როგორც განმეორებად, მრავალჯერად
და განგრძობით (ე. წ. აწმყო ზოგადს), ისე მეყსეულ მოქმედებებს,
რომელთაც ადგილი აქვთ მოცემულ კონკრეტულ მომენტში (ე. წ.
აწმყო კონკრეტულს). აქედანაა ამ ფორმის ფართოდ ხმარება თხრო-

³⁹ G. Bergsträsser, Einführung..., გვ. 78.

⁴⁰ იქვე.

ბისას. ასეთი შემთხვევები ხშირია ბიბლიის არამეულში, საშუალო არამეულ დიალექტებში (იუდ.-არამ., სირ., მანდ., ბაბილ. თაღმ.) კი მიმდებარის (st. absol.-ში) გამოყენება პირის ნაცვალსახელების ენკლიტიკურ ფორმებთან ერთად შემასმენლად სახვებით ჩვეულებრივი მოვლენა. ამასთან, მოკმ. გვარის მიმდებარე აწმყოს გადმოსცემს, ვნებ. გვარის მიმდებარე კი — ნამყოს (სირ. ʾāmar-nā „მე ვამბობ“, kubbē ʿiqīrīn „ეკლები გამოგლეჯილია“). საინტერესოა შემთხვევები, როდესაც კოპულა-ზმნად გამოყენებულია III პირის ნაცვალსახელები: სირ. rab hū hūʾāheh „დიდია მისი ცოდვა“ (ზუსტ.: „დიდი იგი მისი ცოდვა“), მანდ. ka hu kuṣṭa „აქ არის სიმართლე“ (ზუსტ.: „აქ იგი სიმართლე“), იუდ.-არამ. dēn hū malkā mōšīḥā „ეს არის მეფე მესია“ (ზუსტ.: „ეს იგი მეფე მესია“), ʾilēn ʾiḥnūn mānayyā „ეს არის ქურქელი“ (ზუსტ.: „ესენი ისინი ქურქელი“).

ქვემდებარე და შემასმენელი ჩვეულებრივ შეთანხმებულია სქესსა და რიცხვში. რაც შეეხება სტატუსს, ნომინალურ წინადადებებში ქვემდებარე შეიძლება იდგეს status emphaticus-ში, შემასმენელი კი—status absolutus-ში (ასეა ყოველთვის სირიულში, სადაც st. emphaticus-ი სახელის ჩვეულებრივი მდგომარეობაა, ნეიტრალურია დეტერმინაციის თვალსაზრისით: სირ. malkā ʿāḫā „კარგი მეფე“, ხოლო malkā ʿāḫ „მეფე კარგია“). მაგრამ არამეულ დიალექტებში ცნობილია შემთხვევები, როდესაც წინადადების მთავარ წევრებს შორის ზემოთ ნაჩვენები შეთანხმება არა გვაქვს. მაგ., რამდენიმე ქვემდებარე, რომლებიც ერთმანეთს w^o კავშირით უკავშირდება, ყოველთვის არ ეთანხმება რიცხვში შემასმენელს (ეს უკანასკნელი შეიძლება იდგეს როგორც მრავლობით, ისე მხოლოდობით რიცხვში). მაგალითების მოტანა ყველა არამეული დიალექტიდან შეიძლება (სირ. pāš ʾaḫran wam^odittan „დარჩნენ ჩვენი ქვეყანა და ჩვენი ქალაქი“; ზუსტ.: „დარჩა ჩვენი ქვეყანა და ჩვენი ქალაქი“), მანდ. sina qina uplugia blibaikun lanihuia „სიძულვილი, ექვიანობა და იქვენეულობა არ უნდა იყოს თქვენს გულებში“ (lanihuia — მხ. რიცხვია). ანალოგიური ვითარებაა ქვემდებარესთან, რომელიც კრებითი სახელითაა გადმოცემული. სახელდობრ კი, სულიერი საგნების აღმნიშვნელი კრებითი სახელი შემასმენელს ხშირად მრ. რიცხვში მოითხოვს, თუმცა ქვემდებარის ფორმა მხ. რიცხვისაა: სირ. q^ocaw ʿammā „ყვირის ხალხი“ (ზუსტ.: „ყვირიან ხალხი“), მანდ. šipar pahria trin trin „ფრინველები (კრებ.) ორ-ორი დაფრინავენ“. რიგი სიტყვები, როგორცაა, მაგ., კითხვითი ნაცვალსახელი man „ვინ?“, შემასმენელს ხან მხ. რიცხვში მოით-

ხოვს, ხან მრავლობითში. იგივე უნდა ითქვას სქესში შეთანხმების შესახებაც: შემასმენელი სიტყვასთან man შეიძლება იდგეს როგორც მამრ. სქესში, ისე მდედრობითში, იმისდა მიხედვით, თუ რა შინაარსი აქვს ნაცვალსახელს (ე. ი. რას აღნიშნავს ნაცვალსახელი man: მამაკაცს თუ ქალს, ერთს თუ ბევრს). ასე ხდება მანდეურში და ზოგიერთ სხვა არამეულ დიალექტში.

პ ი რ დ ა პ ი რ დ ა მ ა ტ ე ბ ა ს ზოგჯერ I^o ნაწილაკი (nota accusativi) ახლავს: იუდ.-არამ. šbqyh llbšyh „მან დატოვა თავისი ტანისამოსი“, გალ. rhym lmlk „მას უყვარს მეფე“, მანდ. anihh llibai „მან დაამშვიდა ჩემი გული“, ulman nat̄ria „და ვისაც ისინი იცავენ“, სირ. lab^onaw dēn talmed „მის ვაჟებს ის ასწავლიდა“. ბიბლიის არამეულში, პალმირულში, ნაბატეურსა და იუდეურ-არამეულში დასტურდება სიტყვა yāt^o აკუზატივის ნაწილაკის ფუნქციით, რაც შეესაბამება ებრაულ ენაში გავრცელებულ ნაწ. גַּעַת-ს (ბიბლ. არამ. ...dī manniṭā yāṭhōn ḥal-ḥiḏaṭ mōḏinaṭ bābel (Dan 3₁₂)— „რომლებიც შენ დააყენე ბაბილონის ქვეყნის საქმეებზედ“). უფრო ხშირად კი პირდაპირი დამატება, რომელიც შემასმენელს მოსდევს, სპეციალური ნაწილაკების გარეშეა წარმოდგენილი (როგორც, მაგ., ბიბლ. არამ. bānayin bayṭā (Ez 5₁₁) „ჩვენ ვაშენებთ სახლს“). მაგრამ სიტყვების სხვაგვარი დალაგებისას, სახელდობრ კი იმ შემთხვევაში, როდესაც პირდაპირი დამატება შემასმენლის წინ დგას, ის წარმოდგენილია ზმნის ფორმასთან სათანადო ნაცვალსახელური სუფიქსით: ბიბლ. არამ. ūḫayṭā ḏnā saṭreḥ (Ez 5₁₂) „და მან დაანგრია მისი სახლი“ (ზუსტ.: „და სახლი ეს მან დაანგრია-იგი“), სირ. I^omalkā qat̄leh „მან მოკლა მეფე“ (ზუსტ.: „მეფე მან მოკლა-იგი“).

ი რ ი ბ ი დ ა მ ა ტ ე ბ ა წინადადებაში, როგორც წესი, ზემოხსენებულ I^o ნაწილაკთან ერთადაა წარმოდგენილი (ასეთ შემთხვევაში ჩვენ საქმე გვაქვს ე. წ. nota dativi-სთან): ბიბლ. არამ. k^oṭāḫḫā ʾeqre I^omalkā (Dan 5₁₇) „მე წავუკითხავ წერილს მეფეს“, სირ. ʾumarleh I^ohannan „და უთხრა მან ჰანანს“, მანდ. mipal maia larqa „მიეხეთქა წყალი მიწას“ და ა. შ.

4.2.3. ს ი ტ ყ ე ე ბ ი ს რ ი გ ი. სიტყვების თანამიმდევრობა ვერბალურ და ნომინალურ წინადადებებში ძველ სემიტურ ენებში ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდა. პირველ შემთხვევაში (ზმნურ წინადადებებში) რიგი ასეთი იყო: შემასმენელი — ქვემდებარე — პირდაპირი დამატება, მეორე შემთხვევაში კი პირველ ადგილზე გადმოინაცვლებდა ქვემდებარე. დასაშვებია, რომ არამეული ენაც თავისი განვითარების აღრეულ

საფეხურზე იმეორებდა ამგვარ წყობას. ის დაუკლო ბიბლიის არამეულ-ში მხოლოდ ქვეწყობილ წინადადებებში, და ისიც იშვიათად. უფრო გავრცელებული ჩანს წინადადება მთავარი წევრების ასეთი დალაგებით: პირდაპირი დამატება — შემასმენელი — ქვემდებარე. და თუ ასეთი დამატება არა გვაქვს: ქვემდებარე — შემასმენელი. ეს უკანასკნელი სულ უფრო იკიდებს ფეხს სირიულში, თუმცა, ძირითადად, შემასმენლის, მათ შორის სახელადი შემასმენლის, ადგილი მკაცრად განსაზღვრულია. სიტყვათა დალაგების მხრივ შედარებით დიდი თავისუფლება შეინიშნება მანდეურშიც, თუმცა ქარბობს შემთხვევები, როდესაც შემასმენელი მოსდევს ქვემდებარეს, პირდაპირი დამატება კი — შემასმენელს (განსაკუთრებით მაშინ, როცა ზმნა პერფექტივშია). მიუთითებენ აგრეთვე ზმნის შემდეგ ქვემდებარე-ნაცვალსახელის ხმარების შემთხვევებსაც: *aša hu* „იგი მოვიდა“⁴¹.

მსაზღვრელი, როგორც წესი, საზღვრულს მოსდევს და ეთანხმება მას სქესსა, რიცხვსა და სტატუსში: *malkā tāhā* „კარგი მეფე“, ბიბლ. არამ. *bēṭ ʾēlāhā rabīā* (Ez 5₆) „დიდი ღმერთის სახლი“ (ზუსტ.: „მეფე კარგი“, „სახლი ღმერთისა დიდისა“). მაგრამ გვაქვს შემთხვევები, როდესაც მსაზღვრელი უსწრებს საზღვრულს. მაგალითად, ზედსართავებთან, როგორცაა *sagḡī* „ბევრი“, *qallil* „ოცოტა“ და ზოგიერთი სხვა. სიტყვების ზემოხსენებული თანამიმდევრობა ხშირად ირღვევა პოეტურ თხზულებებში.

5. ლექსიკა

5.1. ძველი არამეული დიალექტების ლექსიკური მარაგი საუკუნეების განმავლობაში ივსებოდა უცხო ენებიდან და სხვადასხვა ეპოქაში სხვადასხვა წყაროებიდან და სხვადასხვა ინტენსივობით წარმოებდა.

უძველეს შრედ უცხოურ ლექსიკაში უნდა მივიჩნიოთ აქ აღწერილი წარმოშობის სიტყვები, რომლებიც მეტწილად კულტურულ და ადმინისტრაციულ სფეროს განეკუთვნება: ბიბლ. არამ. *hēklā* „სასახლე; ტაძარი“, *korsē* „სკამი“, *sʿgan* „პრეფექტი“, *peḥā* „მმართველი; განმგებელი“, *ʾigḡrā* „წერილი“, *šaklil* და *šēṣī* „დამთავრება“; სირ. *ʾizgādā* „შიკრიკი“, *ʾumānā* „ხელოსანი“, *ʾāšyā* „ეჭიმი“; მანდ. *abula* „ჭიშკარი“, *tangara* „ვაჭარი“ და სხვ.

⁴¹ R. M a c u c h, *Allmand. Bleirollen*, I, გვ. 112.

აქემენიანთა დროიდან არამეულ ენაში მკვიდრდება სპარსული წარმომავლობის სიტყვები. ძველი სპარსული ნასესხობების ძირითად ნაწილს სახელმწიფოებრივ-ადმინის ტრაციული შინაარსის სიტყვები შეადგენს, როგორიცაა ბიბლ. არამ. ʾḫšārpaʾnayyā „სატრაპები“, dīābrayyā „კანონმდებლები“ და სხვ. უფრო გვიანდელ ხანაში არამეულში, განსაკუთრებით აღმოსავლურარამეულ დიალექტებში, ფეხს იკიდებს სხვადასხვა ხასიათის სპარსული სიტყვები, როგორიცაა, მაგ., იულ.-არამ. ʾandarūn „ოთახი“, piḷgām „სიტყვა“; სირ. bāzī „შევარდენი“, gawnā „ფერი“, gazzā „განძი“, ḫšā-mīlā „ტაბლობა, პურის ჭამა“, მანდ. zanga „ზარი“, ṭrunḡa „ლიმონი“, marzbana „საზღვარი“ და ა. შ.

ბიბლიის არამეულ ენაში შეინიშნება ებრაული ს დიდ გავლენა, რაც ვლინდება ამ დიალექტის ლექსიკაშიც. საილუსტრაციოდ შეიძლებოდა დაგვესახელებინა სიტყვები: nḥnā „წინასწარმეტყველება“, malʾak „ანგელოზი“, kāḥnayyā „მღვდლები“ და სხვ. ებრაული ენის გავლენა ვლინდება სხვა არამეულ დიალექტებშიც, და, პირველ რიგში, იუდეურ-არამეულში: ʾādām „ადამიანი“, ʾōrēaḥ „მოგზაური“, zē „ეს“ (მამრ.), ṣēl „ჩრდილი“ (მდრ. სირ. ṭella, მანდ. ṭlala); სირ. šabbūlā „კვირა“, šīḡōrā „ტრომბონი“, მანდ. kahua „ძლიერი“ და სხვ.

საშუალო არამეულ დიალექტებში, როგორიცაა იუდეურ-არამეული, სირიული, მანდეური და სხვ., ადვილად იკრება ბერძნული და ლათინური წარმომავლობის სიტყვები: იულ.-არამ. zōg „წყვილი“, qʾlas „შექება, ხოტბის შესხმა“, ʾisṭrāṭēs „ჯარისკაცი“, ʾisṭrāṭā „ქუჩა“; სირ. ʾespuggā „ღრუბელი (მცენარე)“, ʾespirā „ბურთი, სფერო“, ṭupsā „ტიპი“, lampēḏā „ჩირალდანი“, sēmā „ვერცხლი“, peṣḥā „პასეჟი“ და მრავალი სხვა; მანდ. aiar „ჰაერი, ატმოსფერო“, qlida „გასაღები“, arkun „განმგებელი“ და ა. შ.

საგანგებოდ უნდა გაესვას ხაზი იმას, რომ საშუალოარამეული დიალექტებიდან საერთოარამეული ლექსიკა ყველაზე უკეთ დაუცავს მანდეურს, რომელშიც უცხოური სიტყვებიდან სპარსული და არაბული ჭარბობს. თუმცა ბერძნული ნასესხობანი ყველა საშუალო-არამეულ დიალექტს ახასიათებს, მაგრამ ამ მხრივ განსაკუთრებით მდიდარია სირიული ენა, რომელშიც ვხვდებით არა მარტო სხვადასხვა შინაარსის ბერძნულ ტერმინებს, არამედ ბერძნულ წინადადებებს, კავშირებს, სახელის მაწარმოებელ აფიქსებსა და მთელ სინტაქსურ კონსტრუქციებსაც.

დღეს არამეულად ლაპარაკობს ცალკეული კომპაქტური ჯგუფები, რომლებიც გაბნეულია საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიაზე — ანტილიბანის მთებიდან (სირაა), ვიდრე ურმიის ტბამდე (ირანის აზერბაიჯანი). მათი არამეული მეტყველება წარმოდგენილია მრავალრიცხოვანი დიალექტით, რომლებიც, როგორც უკვე აღინიშნა, უპირისპირდება ძველ და საშუალო არამეულ დიალექტებს, როგორც ცოცხალი მეტყველება მკედარ ენას. ამდენად, ახალ არამეულ დიალექტებს უწოდებენ თანამედროვე არამეულ დიალექტებსაც. თანამედროვე დიალექტები გეოგრაფიული პრინციპით შეიძლება დავაჯგუფოთ სამად: დასავლური, ცენტრალური და აღმოსავლური.

6.1. დასავლური არამეული წარმოდგენილია სირიაში (ანტილიბანის მთებში) არსებული სამი სოფლის (მაღლულა, ბახსა, ჯუბ-ადინ) მეტყველებით, რომელიც ერთ-ერთი ამ სოფლის — მაღლულას დიალექტის სახელითაა ცნობილი. ეს დიალექტი, როგორც ეს ქვემოთაც ჩანს, განსაკუთრებულ სიახლოვეს პალესტინის არამეულ დიალექტებთან იჩენს.

მაღლულაზე მოლაპარაკეთა რიცხვი შედარებით მცირეა¹. ამასთანავე, ისინი ცხოვრობენ არაბულენოვან გარემოში და ამის გამო თავისუფლად ფლობენ არაბულ ენასაც. ასეთმა ენობრივმა სიტუაციამ შექმნა პირობები არაბული ენის ძლიერი გავლენისათვის ცოცხალ დიალექტზე. არაბებთან ასიმილაციის პროცესის (ენის თვალსაზრისით) ერთგვარად ხელის შემშლელ ფაქტორს წარმოადგენს ამ დიალექტზე მოლაპარაკეთა დიდი ნაწილის მიერ ჯერ კიდევ დაულოქრისტიანული სარწმუნოება.

მაღლულას დიალექტზე გაკეთებული პირველი ჩანაწერები ეკუთვნის XVIII ს-ის მეორე ნახევარს², ხოლო მეტ-ნაკლებად მნიშვნე-

¹ დაახლოებით 4000-დე (1963 წლის მონაცემებით. იხ. O. Jastrow, Laut- und Formenlehre des neuaramäischen Dialekts von Midin im Tur Abdin, Bamberg, 1967, გვ. VIII).

² C. Niebuhr, Beschreibung von Arabien, Kopenhagen, 1772, გვ. 92.

ლოვანი ტექსტები ამ დიალექტზე გამოიცა 1863 წელს³. მას შემდგომ ტექსტები ამ დიალექტზე არა ერთხელ ჩაწერილა და გამოცემულა (ყ. პარიზო, ე. პრიმი, ა. სოცინი, მ. ბერგმეტრესერი, ს. რაიხი, ა. შპიტალერი, ვ. კანტინო)⁴.

6.2. ცენტრალურ დიალექტებად ვვარაუდობთ ტურ-აბდინის მთებში გავრცელებულ არამეულ დიალექტებს (მიდლოაო, მიდიოაო, ივარნოაო და სხვ.), რომლებიც ხშირად ერთი სახელითაა ცნობილი (ტორანი, ტუროაო, ტურ-აბდინის დიალექტი)⁵. ტურაბდინელი არამეელები, რომლებიც თურქეთის ქურთისტანში თურქულენოვანი და ქურთულენოვანი მოსახლეობის მეზობლად ცხოვრობენ, მშობლიურ ენასთან ერთად ფლობენ თურქულ და ქურთულ ენებსაც, რაც ტურაბდინელთა არამეულ მეტყველებაზე გარკვეულ კვალს ამჩნევს. ტუროაოს (resp. ტორანის) საშუალო ადგილი უჭირავს დასავლურარამეულსა (მაცლულას) და ქვემოთ აღნიშნულ აღმოსავლურ დიალექტებს შორის. აქედან ტუროაოს სახელწოდებაც — ცენტრალურარამეული.

ტუროაოს ტექსტების პირველი მნიშვნელოვანი გამოცემა ეკუთვნის ე. პრიმსა და ა. სოცინს (1881)⁶. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ჰ. რიტერის მიერ გაწეული დიდი შრომა ცენტრალურ-არამეული დიალექტების ტექსტების გამოცემის საქმეში⁷, ასევე ო. იასტროვის პუბლიკაციები.

6.3. აღმოსავლურ არამეულ დიალექტთა ჯგუფი განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანია. ამ დიალექტების მატარებელნი თავისთავს „ასურელებს“ (aturāy, äsürāy) უწოდებენ, თელიან რა თავს ძველი ასურეთის მკვიდრთა შთამომავლებად. ისინი ცხოვრობენ ირანში (ურმიის ტბის მახლობლად და დიდ ქალაქებში), ერაყში (მოსულისა და ბაკუბას რაიონში), თურქეთში (ქურთისტანის მთებში და ვანის ვილაიეთში), სირიაში (მდ. დიდი ხაბურის ნაპირებზე, ხასეკესა და რას-ელ-აინს შორის), ასევე ხსენებული ქვეყნების საზღვრებს გარეთაც, ძირითადად, საბჭოთა კავშირში (ამიერკავკასიის რესპუბლიკებსა და საბჭოთა კავშირის დიდ ქალაქებში, როგორცაა მოსკოვი, ლენინგრადი, ხარკოვი და სხვ.) და ამერიკის

³ I. Ferrette, On a Neo-Syriac Language still spoken in the Anti-Libanon, JRAS, 1863, გვ. 431—436.

⁴ იხ. თანდართული ბიბლიოგრაფია, გვ. 254—257.

⁵ იხ. O. Jastrow, დასახ. ნაშრ., გვ. VIII.

⁶ Der neuaram. Dialekt des Tûr (Abdin, Göttingen).

⁷ Turoyo, B. I (1967), B. II (1969), B. III (1971), Beirut.

შეერთებულ შტატებში (კალიფორნიასა და მსხვილ სამრეწველო ქალაქებში, როგორცაა ჩიკაგო, ფილადელფია და სხვ.).

აღმოსავლური არამეულის მატარებელთა დიდი ნაწილი ქრისტიანებია, რომელთა შორის გვხვდება სხვადასხვა მიმართულების მიმდევარნი (უმეტესად—ნესტორიანელები და იაკობიტები, ასევე კათოლიკები და მართლმადიდებელნი), ნაწილი — იუდეველები.

აღმოსავლურარამეული დიალექტებიდან უნდა დავასახელოთ: უ რ მ ი უ ლ ი, რომელიც საფუძვლად დაედო თანამედროვე ასურულ ლიტერატურულ ენას, ვ ა ნ ი ს, ს ა ლ ა მ ა ს ი ს, მ ო ს უ ლ ი ს ა და მთის დიალექტები (ჭ ი ლ უ, ტ ი ა რ ი, თ ხ უ მ ი და სხვ.). ცალკე დიალექტებს ქმნის ე ბ რ ა ე ლ თ ა ა ღ მ ო ს ა ვ ლ უ რ ი ა რ ა მ ე უ ლ ი მ ე ტ ყ ვ ე ლ ე ბ ა (ირანის აზერბაიჯანი: ურმია, სალამასი, და ერავი: ზახო). საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ერთი და იმავე რაიონის ქრისტიანებისა და ებრაელების (იუდეველების) მეტყველება საკმაოდ განსხვავდება ერთმანეთისაგან (მაგ., ურმიის რაიონის ქრისტიანთა და ებრაელთა არამეული მეტყველება).

პირველი ცნობები ახალ აღმოსავლურ არამეულ დიალექტებზე ეკუთვნის უკვე ხსენებულ კ. ნიბურს, რომელმაც მაღლულას დიალექტის შესახებაც გამოაქვეყნა პირველი ცნობები⁸. პირველი ტექსტები ხსენებულ დიალექტებზე გამოაქვეყნეს მისიონერებმა, რომლებიც მოღვაწეობდნენ ამ დიალექტების მატარებელთა შორის (XIX ს-ის I ნახევარი). გასული საუკუნის 40-იანი წლებიდან იქმნება სტამბა (ურმიისში), სადაც იბეჭდება ლიტერატურა ახალ არამეულ („ასურულ“) ენაზე, რისთვისაც გამოიყენება სირიული დამწერლობა.

ლიტერატურული ენის ჩამოყალიბებაში დიდი როლი შეასრულა თვით ამ ენის მატარებელმა ხალხმაც — ე. წ. ასურელებმა, რომელთა შორის პირველი ადგილი, სავსებით სამართლიანად, ეთმობა თანამედროვე ასურული ლიტერატურის ფუძემდებელს თ ო მ ა უ დ უ ს (ო დ ო ს) (1853—1917). ახალ ლიტერატურულ ენაზე გამოდის გაზეთები და ჟურნალები, სასწავლო და მხატვრული ლიტერატურა. იწერენ და აქვეყნებენ ტექსტებს ცალკეულ აღმოსავლურ არამეულ დიალექტებზე (ა. მერქსი, ა. სოცინი, ე. პრიმი, რ. დიუვალი, ა. ზახაუ, ა. კალაშევი, კ. წერეთელი, ი. გარბელი, ა. გამრიელოვა, ი. ფრიდრიხი, ე. ჩერული, ფ. ა. პენაკიეტი და სხვ.).

⁸ C. Niebuhr, დასახ. ნაშრ., გვ. 92.

7.1. ახალი არამეულის ბგერითი სისტემა ერთგვარად განსხვავდება ძველი არამეულისაგან. დაკარგულია ზოგიერთი თანხმოვანი (თუმცა არა ყველა დიალექტში), განვითარდა ახალი, ძველ არამეულში უცნობი ბგერა.

ძველი არამეულის კონსონანტიზმი კარგადაა დაცული დას. არამეულში — მაღლულაში, სადაც „ძველ თანხმოვნებთან“ ერთად გვხვდება ზოგიერთი ახალი თანხმოვანიც — ალვეოლარული აფრიკატები ჭ (მყდერი) და ჯ (ყრუ), ასევე ალვეოლარული სპირანტი მყდერი ჯ. იგივე სურათი შეინიშნება დიალექტების ცენტრალურ ჯგუფში (ტურ.), მაშინ, როცა აღმ. არამეულში (მოსულის, ურმიის, სალამასისა და სხვ.) კონსონანტიზმი საკმაოდ მნიშვნელოვან ცვლილებებს განიცდის, რაც ძირითადად ემფატიკური და ფარინგალური თანხმოვნების დაკარგვაში გამოიხატება (გამონაკლისია მოსულის დიალექტი, სადაც დამოწმებულია ფარინგალური ყრუ ჰ-ს ხმარება). აქვე უნდა აღვნიშნოთ აბრუპტივების (მკვეთრების) განვითარება აღმ. არამეულში (p, t, k, ʔ = ქართ. პ, ტ, კ, ჭ), ასევე იმ თანხმოვნების არსებობა, რომლებიც ძველ და საშუალო არამეულში გვხვდებოდა როგორც ალოფონები ხმულებისა პოსტვოკალურ პოზიცი-აში, ხოლო ახალ არამეულში — დამოუკიდებელი ფონემებია (f, v, ɣ, ʕ, ɖ, ɗ).

ამრიგად, თანხმოვნების ტაბულა ახალ არამეულში ასე გამოიყურება:

ბ ი ლ ა ბ ი ა ლ უ რ ი :	მყდერი ხმული	b
	ყრუ ხმული	p
	მკვეთრი ხმული	p (აღმ. არამ.)
	ნახალი ხმული	m
	ნახეყარხმოვანი	w

ლ ა ბ ი ო დ ე ნ ტ ა - ლ უ რ ი :	მყდერი სპირანტი	v
	ყრუ სპირანტი	f

დ ე ნ ტ ა ლ უ რ ი :	მყდერი ხმული	d
	ყრუ ხმული	t
	მკვეთრი ხმული	t (აღმ. არამ.)

	ემფატიკ. მკლერი ხშული	ძ (ტურ.)
	ემფატიკ. ყრუ ხშული	ჭ (მაცლ., ტურ.)
	ნაზალი ხშული	ნ
	ლატერალი ხშული	ლ
	მკლერი სპირანტი	ზ
	ყრუ სპირანტი	ს
	ემფატიკ. ყრუ სპირანტი	ჭ (მაცლ., ტურ.)
	ემფატიკ. მკლერი სპირანტი	ჯ (მაცლ.)
	წინაენისმიერი ვიზრანტი	რ
ინტერდენტალური:	მკლერი სპირანტი	ძ
	ყრუ სპირანტი	ჭ
	ემფატიკ. მკლერი სპირანტი	ჭ (მაცლ.)
ალვეოლარული:	მკლერი სპირანტი	ჯ
	ყრუ სპირანტი	წ
	მკლერი აფრიკატა	ჭ
	ყრუ აფრიკატა	წ
	მკვეთრი აფრიკატა	ჭ (ალმ. არამ.)
პალატალური:	მკლერი სპირანტი	ყ
	ყრუ სპირანტი	ჩ
ველარული:	მკლერი ხშული	გ
	ყრუ ხშული	კ
	მკვეთრი ხშული	კ (ალმ. არამ.)
	მკლერი სპირანტი	გ
	ყრუ სპირანტი	ხ
უველარული:	ყრუ ხშული	კ
ფარინგალური:	მკლერი სპირანტი	ც
	ყრუ სპირანტი	ჩ
ლარინგალური:	ყრუ ხშული	კ
	ყრუ სპირანტი	ხ

კონსონანტიზმის თვალსაზრისით დიალექტებში შეინიშნება გარკვეული სხვაობა. უპირველეს ყოვლისა, აქ უნდა დავასახელოთ ხშულების გადასვლა სათანადო სპირანტებში სიტყვის თავში მაჩლულას დიალექტში (გამონაკლისია ხ თანხმოვანი, რომელიც უცვლელად რჩება, რამდენადაც ხსენებულ დიალექტში ხ-ს სპირანტიზებული წარმოთქმა დაკარგულია): \underline{d} ნაცვლად \underline{d} ხშულისა: $\underline{d}\bar{e}\bar{s}\bar{a}$ „მგელი“ ($\langle \underline{d}\bar{e}\bar{s}\bar{a} \rangle$), \bar{y} (\bar{y}) გ-სათვის: $\bar{y}\bar{a}\bar{n}\bar{n}\bar{a}$ „ბალი“ ($\langle \underline{g}\bar{a}\bar{n}\bar{n}\bar{a} \rangle$), \bar{k} (\bar{h}) კ-სათვის: $\bar{k}\bar{e}\bar{f}\bar{a}$ „ქვა“ ($\langle \underline{k}\bar{e}\bar{r}\bar{a} \rangle$). რაც შეეხება \underline{p} -ს, ის ყველგან შეცვლილია \bar{f} -თი: $\bar{f}\bar{e}\bar{l}\bar{k}\bar{a}$ „ნახევარი“ ($\langle \underline{p}\bar{e}\bar{l}\bar{g}\bar{a} \rangle$), $\bar{k}\bar{e}\bar{s}\bar{f}\bar{a}$ „ვერცხლი“ ($\langle \underline{k}\bar{e}\bar{s}\bar{p}\bar{a} \rangle$), $\bar{o}\bar{l}\bar{e}\bar{f}$ „ათასი“ ($\langle \underline{a}\bar{o}\bar{l}\bar{e}\bar{p} \rangle$). \bar{f} გვხვდება \underline{p} -ს ნაცვლად ტუროიოშიც: $\bar{f}\bar{a}\bar{l}\bar{g}\bar{o}$ „ნახევარი“, $\bar{a}\bar{l}\bar{f}\bar{o}$ „ათასი“, ხოლო აღმ. არამეულში ხშული \underline{p} ხსენებულ პოზიციაში დაცულია, ამასთანავე იგი გვხვდება იმ შემთხვევაშიც, სადაც \underline{p} -ს სპირანტიზაციით \bar{f} სპირანტი იყო მოსალოდნელი: $\bar{k}\bar{i}\bar{p}\bar{a}$ „ქვა“ ($\langle \underline{k}\bar{e}\bar{r}\bar{a} \rangle$), $\bar{a}\bar{p}\bar{r}\bar{a}$ „მიწა“ ($\langle \underline{a}\bar{p}\bar{r}\bar{a} \rangle$) და სხვ. დასავლურ და ცენტრალურ არამეულში დაცულია ფარინგალები \bar{c} და \bar{h} , სხვა დიალექტებში კი ფარინგალური \bar{h} გადადის ველარ \bar{x} -ში; გამონაკლისია აქ მოსულის დიალექტი, სადაც \bar{h} -დან მიღებული \bar{x} -ს გვერდით დამოწმებულია ფარინგალური \bar{h} -ს ხმარების შემთხვევები: მაჩლ. $\bar{a}\bar{h}\bar{h}\bar{a}\bar{d}$, ტურ. $\bar{h}\bar{a}$, მოს. $\bar{h}\bar{a}$, მაგრამ ურმ. $\bar{h}\bar{a}$ „ერთი“; ტურ. $\bar{h}\bar{e}\bar{l}\bar{m}\bar{o}$ და მოს. $\bar{h}\bar{i}\bar{l}\bar{m}\bar{a}$ „სიზმარი“, მაგრამ ურმ. $\bar{h}\bar{i}\bar{l}\bar{m}\bar{a}$.

მაჩლულას დიალექტში შეინიშნება მკვდერი ხშულების (\underline{b} , \underline{d} , \underline{g}) დაყრუება, თუ ისინი არ გადაიწევიან სპირანტებში, როგორც ამაზე ზემოთ ითქვა, და, სახელდობრ: $\underline{b} > \underline{p}$, $\underline{d} > \underline{t}$, $\underline{g} > \underline{k}$. ამრიგად, ამ დიალექტში არსებული ყრუ ხშული \underline{p} მეორეული წარმოშობისაა მხოლოდ, რომელიც ხ-ს დაყრუებითაა მიღებული, ხოლო მკვდერი ხ სპირანტიზებული \bar{x} -ს ნაცვალია: $\bar{q}\bar{a}\bar{b}\bar{r}\bar{a}$ „საფლავი“ $\langle \bar{q}\bar{a}\bar{b}\bar{r}\bar{a} \rangle$, მაგრამ $\bar{h}\bar{e}\bar{l}\bar{p}\bar{a}$ „ძალი“ $\langle \bar{k}\bar{a}\bar{l}\bar{b}\bar{a} \rangle$. დაყრუება განიცადეს გაორკეცებულმა მკვდერებმაც: $\bar{l}\bar{e}\bar{p}\bar{p}\bar{a}$ „გული“ $\langle \bar{l}\bar{e}\bar{b}\bar{b}\bar{a} \rangle$. შდრ., ასევე, $\bar{d}\bar{e}\bar{b}\bar{s}\bar{a}$ „თაფლი“ ($\langle \bar{d}\bar{e}\bar{b}\bar{s}\bar{a} \rangle$) და $\bar{t}\bar{e}\bar{l}\bar{k}\bar{a}$ „თოვლი“ ($\langle \bar{t}\bar{e}\bar{l}\bar{g}\bar{a} \rangle$), $\bar{g}\bar{a}\bar{d}\bar{y}\bar{a}$ „თიკანი“ ($\langle \bar{g}\bar{a}\bar{d}\bar{y}\bar{a} \rangle$) და $\bar{g}\bar{e}\bar{l}\bar{t}\bar{a}$ „ტყავი“ ($\langle \bar{g}\bar{e}\bar{l}\bar{d}\bar{a} \rangle$). რაც შეეხება ყრუ ხშულებს (\underline{p} , \underline{t} , \underline{k}), აქ მდგომარეობა ასეთია: პირველი მათგანი (\underline{p}), როგორც ეს უკვე აღინიშნა, ყველგან შეცვლილია \bar{f} სპირანტით, \underline{k} დაცულია ასეთივე სახით, ხოლო ყრუ ხშული \underline{t} სიტყვის შიგნით გადადის ყრუ აფრიკატ $\bar{t}\bar{s}$ -ში; $\bar{q}\bar{e}\bar{l}\bar{f}\bar{a}$ „ქერქი“ ($\langle \bar{q}\bar{i}\bar{l}\bar{p}\bar{a} \rangle$), $\bar{m}\bar{a}\bar{l}\bar{k}\bar{a}$ „მეფე“ ($\langle \bar{m}\bar{a}\bar{l}\bar{k}\bar{a} \rangle$), მაგრამ $\bar{t}\bar{a}\bar{r}\bar{c}\bar{i}$ „ორი“ ($\langle \bar{t}\bar{a}\bar{r}\bar{l}\bar{e}\bar{n} \rangle$); ასევეა გაორკეცებულ \underline{t} -სთანაც ($\underline{t}\bar{t} > \bar{c}\bar{c}$): $\bar{h}\bar{a}\bar{c}\bar{c}\bar{a}$ „ახალი“ (მდ.) ($\langle \bar{h}\bar{a}\bar{t}\bar{l}\bar{a} \rangle$).

ახალი თანხმოვნებიდან დასავლურმა და ცენტრალურმა არამეულმა

დიალექტებმა შეიძინეს მკლერი ემფატიკური თანხმოვნები — ხშუ-
ლი d და სპირანტი d (რომელიც ბედუინთა არაბული დიალექტები-
სათვისაა დამახასიათებელი), ხოლო აღმ. არამეულმა დიალექტებმა
კი შეეთრები — p , t , k , č , ასევე შეიშინა თანხმოვნები — z , g , z .

7.2. ვოკალიზმთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს,
რომ თანამედროვე არამეულში ხმოვანი ფონემები ძირითადად იგი-
ვეა, რაც საშუალო არამეულში დასტურდება (მოკლე და გრძელი
 a , e , i , o , u), მაგრამ გარკვეულ შემთხვევაში ცვლილებები შეინიშ-
ნება ცალკეული ხმოვნებისა თუ ხმოვანთა ჯგუფების მიმართ. ამ
ცვლილებების დაწყებას ვამჩნევთ ჯერ კიდევ ძველ დიალექტებში.
მაგალითად, ორთანხმოვნიანი დაწყების შემთხვევაში ულტრამოკ-
ლე ხმოვნები, როგორც წესი, იკარგვის: $\text{q}t\text{il}\text{a}$ „მოკლული“ < $\text{q}t\text{il}\text{ā}$;
გრძელი ხმოვნების დავიწროება, რაც დამახასიათებელი იყო დასავ-
ლური სირიულისათვის, შემდგომში გავრცელდა ყველა აღმოსავლურ
დიალექტზეც, სადაც პირველადი $\text{ō} > \text{ū}$ და $\text{ē} > \text{ī}$ (ძვ. აღმ. სირ. rēšā ,
მაგრამ თანამედრ. აღმ. სირ. rīšā „თავი“, ahūna „ძმა“ ʾaḥōnā -სა-
გან და ა. შ.). ტუროიოში ამას დაემატა $\text{ā} > \text{ō}$, ხოლო ერთ-ერთ აღმო-
სავლურ არამეულ დიალექტში ჯილუში $\text{ā} > \text{ē}$ (brēta „გოგონა“ < brā-
 tā). უმახვილო მოკლე ბოლოკიდური ხმოვნების მოკვეცა, რაც ძვე-
ლი არამეულის მასალების მიხედვით ცნობილია, გვხვდება ახალ არა-
მეულ დიალექტებშიც. ამის მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ ბო-
ლოკიდური ხმოვნის დაკარგვა ზმნის პრეტერიტის ფორმაში ვა-
ნის დიალექტში: li „მოვიდა“ < li . განსაკუთრებით უნდა აღი-
ნიშნოს a ხმოვნის დავიწროება დახურულ მარცვალში — მოვლენა,
რომელიც ებრაული ენისთვისაა დამახასიათებელი. ასეა ვანის,
სალამასის, ჯილუს დიალექტებში (სალ. bišil „ხარშავს“
< baššil , ჯილ. leḥma „პური“ < laḥma). ხმოვნები ხშირად იცვ-
ლება როგორც კვალიტეტურად, ისე კვანტიტეტურად მარცვლის ტი-
პისა და მახვილიანობის მიხედვით. ერთ გარემოებას უნდა გაესვას ხა-
ზი: თანამედროვე დიალექტებში, როგორც წესი, გრძელი ხმოვნები
გვხვდება მხოლოდ ღია მახვილიან მარცვალში.

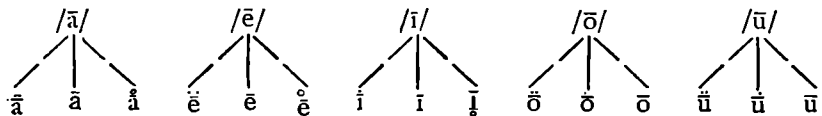
ამრიგად, ახალი არამეული ვოკალიზმისათვის მიიღება შემდეგო-
სურათი:

ხმოვანი ფონემები და ძირითადი ალოფონები
 ა. მოკლე ხმოვნები:

ტუროიოში აღნიშნავენ ფონემა ა-ს (ირაციონალური ხმოვნის) არსებობასაც⁹.

ბ. გრძელი ხმოვნები:

ხმოვან (ა)-ს არა აქვს გრძელი სახეობა.

ტაბულაში მოცემულია ალოფონების ძირითადი სახეობანი, რომლებიც მიიღება მოკლე და გრძელი ხმოვანი ფონემების რეალიზაციისას კონკრეტულ შემთხვევებში.

ამრიგად, ყოველ ხმოვნურ ფონემას (გარდა ა ხმოვნისა ტუროიოში) შეიძლება ჰქონდეს ხმოვნების სამი რიგი: წინა (რბილი ტემბრით), უკანა (მაგარი ტემბრით) და საშუალო (საშუალო ტემბრით).

7.3. ფონეტიკურ მოვლენათა განპირობების აღსანიშნავია ხშულთა სპირანტიზაცია, რაც ძველი და საშუალო არამეული დიალექტებისთვისაა დამახასიათებელი. ამ ფონეტიკურმა კანონმა, რომლის თანახმად ხშული თანხმოვნები ხმოვნის შემდეგ სპირანტებით შეინაცვლებიან, დაკარგა ძალა, მაგრამ მისი კვალი შემოინახა. იგი მდგომარეობს იმ სპირანტების არსებობაში, რომლებიც მძღებულ იქნა პოსტოკალურ პოზიციაში ხშულების სპირანტიზაციის შედეგად, მაგრამ ამჟამად დაცულია მოცემულ სიტყვაში ყველა პოზიციაში. ასე მიღებულია d და t თანხმოვნებისაგან: ა) $\underset{\cdot}{d}$ და $\underset{\cdot}{t}$ მაკლულასა, ტუროიოში და ზოგიერთ აღმოსავლურ არამეულ დიალექტშიც, უმთავრესად მთის დიალექტებში; ბ) z და s ზახოს ებრაელთა არამეულ მეტყველებაში; გ) $\underset{\cdot}{t}$ > l სალამასელ ებრაელთა არამეულ დიალექტში. ცალკეულ შემთხვევებში დასტურდება სპირანტიზებული $\underset{\cdot}{t}$ -ს ნაცვლად სპირანტების $\underset{\cdot}{z}$, h და

⁹ იხ. O. Jastrow, დასახ. ნაშრ., გვ. 11 და შემდ.

ჯ-ს წარმოთქმა (აშითა, ტიარი). ხ-ს სპირანტიზაციის შედეგად მიღებული ლაბიო-დენტალი v გვხვდება აღმ. არამეულ დიალექტებში, ხოლო სპირანტიზებული ო და k დაცულია ო (იშვიათად) და k (სისტემატურად) თანხმოვნების სახით. ზმნებში, სადაც ერთი და იგივე ძირეული თანხმოვნები სხვადასხვა პოზიციაში გვხვდება, ყველგან ამ თანხმოვნის მხოლოდ ერთი სახეობა დასტურდება: ხმული ან სპირანტი, რომელიც ამგვარად ძირეულ თანხმოვნად წარმოგვიდგება: brk < brk „კურთხევა“, მაგრამ brk დარჩა „დაჩოქების“ მნიშვნელობით, zvn < zbn „ყიდვა“, მაგრამ zbn „გაყიდვა“ და მისთ.

საყურადღებოა ფარინგალური ჩინისა და ემფატიკური თანხმოვნების დაკარგვა ზოგიერთ დიალექტში. იქ, სადაც ის თანხმოვნები დაკარგულია (აღმ. არამეული დიალექტები), მოცემული სიტყვების ხმოვნები ვ ე ლ ა რ ი ზ ა ც ი ა ს განიცდის. ველარიზაცია ეხება პალატალურ l-საც, რომელიც ასეთ შემთხვევაში გადადის „მაგარ“ (ე. წ. პოლონურ) ჯ-ში. მაგარ ტემბრში, რომელიც სიტყვაში რჩება ჩინისა და ემფატიკური თანხმოვნების დაკარგვის შემდეგ, ზშირად მკლერი თანხმოვნები ყრუვდება, ხოლო ფშინიერები მკვეთრდება: ურმ. tšā „მელა“ (<tačā), tšā „ოფლი“ <dačā), supra „თითი“ (<sičā). უნდა აღინიშნოს, რომ ხსენებულ დიალექტებში, განსაკუთრებით ურმიულში, დასტურდება ფონეტიკური მოვლენა, რომელიც გამოიხატება მოცემული სიტყვის ხმოვანთა ასიმილაციაში ერთ-ერთი მათგანის ტემბრის მიხედვით (სინჰარმონიზმი). ამის შედეგად მიიღება სიტყვები, რომლებიც მხოლოდ ტემბრით განირჩევა ერთმანეთისაგან: mālā „სოფელი“ და mātā „მუწუკი“, tšā „ხაფანგი“ და tšā „მელა“. შეინიშნება ხმოვანთა ჰარმონიის შემთხვევები ლაბიალობის მიხედვით: ურმ. ušqā „სკოლა“, მაგრამ išqap „კარადა“, ორივე ნასესხები სიტყვაა, სადაც პროთეტიკული ხმოვნები განვითარდნენ ფუძისეული ხმოვნის შესაბამისად. სინჰარმონიზმის საფუძველს აქ წარმოადგენს ტემბრის მიხედვით მკვეთრი დაპირისპირება, რაც მიიღწევა სემიტური კონსონანტიზმისათვის სპეციფიკური არტიკულაციის შედეგად.

გ ლ ო ტ ა ლ ი თ ა ნ ხ მ ო ვ ნ ე ბ ი, რომლებიც ჯერ კიდევ ძველ არამეულში, და განსაკუთრებით საშუალო არამეულში, ავლენდნენ ტენდენციას დაკარგვისადმი, თანამედროვე არამეულში უფრო ხშირად იკარგვის. მაგალითად, მარცვლის ბოლოს ხორხისმიერი ხმულ-მსკდომი ყოველთვის დაკარგულია; ხშირად იკარგვის (განსაკუთრებით აღმოსავლურ დიალექტებში) ხორხისმიერი სპირანტი h-ც:

ურმ. nāra „მდინარე“ (<nahrā), bāra „სინათლე“ (<bahrā), მანლ. alō „ღმერთი“ (<alōhō), mina „საიდან“ <min hān, ტურ. kāwi „ის იყო; ის გახდა“ <k-hāwi, manat „ვინ მოვიდა?“ <man ʔāti.

არც ისე იშვიათია შემთხვევები, როდესაც თავიკიდური გლოტალი დაკარგულია მომდევნო თანხმოვანთან ერთად: მანლ. hōla „საქმე-ლი“ <ʔāḵōlā, მანლ. hōna, ტიარ. hōna „ძმა“ <ʔāhōnā. ანალო-გიურ შემთხვევაში იკარგვის არა მარტო გლოტალი, არამედ სხვა თანხმოვნებიც: dānā „დრო“ <iddānā, būla „თავთავი“ <šibbūlā და სხვ. იშვიათად შეინიშნება ო-ის შენაცვლება ფარინგალი ცი-ნით; მაგალითად, მანლულაში (როგორც ეს გვხვდება მანდეურშიც): šC1 „შეკითხვა“ <š1, emca „ასი“ <emʔā.

ზოგიერთი ცვლილება დასტურდება თანხმოვნის გ ე მ ი ნ ა-ც ი ი ს თვალსაზრისითაც. დასავლურსა და ცენტრალურ არამეულში გაორკეცებული თანხმოვნები დატულია (მანლ. šēčča „ექვსი“ „hoppa „ეკალი“; ტურ. qallan „ყალიონი“, haqq „უფლება“). მაგრამ აღმოსავლურ არამეულ დიალექტებში გემინაცია დაკარგულია, თუმცა მისი კვალი დღესაც შეიგრძნობა: ხმული თანხმოვნის არსებობა პოსტოკალურ პოზიციაში (dabāša „ფუტკარი“ <dab-bāšā), a ხმოვნის i-დ დავიწროება სალამსურსა და ვანის დიალექტებში (bišil „ხარშავს“ <iššil <baššil)¹⁰, მოკლე ხმოვნის შენარჩუნება მახვილიან ღია მარცვალში (libā „გული“ <libbā).

თანამედროვე არამეულ დიალექტებში ფართო გავრცელება პო-ვეს ისეთმა ფონეტიკურმა მოვლენებმა, როგორიცაა ა ს ი მ ი ლ ა-ც ი ა და დ ი ს ი მ ი ლ ა ც ი ა. ყველა დიალექტში ძლიერადაა წარმოდგენილი თანხმოვანთა კონტაქტური ასიმილაცია, ამასთანავე, უმეტესად, რეგრესული მიმართულებისა. ნაწილობრივი ასიმილაცია ეხება თითქმის ყველა თანხმოვანს (dumba „კული“ <dunbā, atḥa „ასე“ <hadḥa და ა. შ.), ხოლო სრულ ასიმილაციას მეტწილად სონორები (r, l, n) განიცდიან, ნაკლებად დენტალები (d, t): ურმ. ʔzā, ტურ. cezo „თხა“ <inzā, მანლ. hanna „ეს“ <hādnā.

თანხმოვანთა დისიმილაციის შემთხვევები გაცილებით უფრო იშ-ვიათად გვხვდება და ძირითადად სონორებს ეხება (მანლ. šobnā „ზეთი“ <šomnā, ურმ. nābil ||lābil „წალბა“ <mābil).

ახალ არამეულში ძლიერია ტენდენცია თანხმოვნების პალატა-ლიზაციისადმი. მაგალითისათვის შეიძლებაოდა დავესახელებინა t თან-

¹⁰ შდრ. ზემოთ, გვ. 90.

ხმოვნის გადასვლა ჯ-ში და k თანხმოვნისა k'-ში მაღლულას დიალექტში (არაბულიდან ნასესხებ სიტყვებშიც კი) და ველარული ხშულების g, k და k-ს ტენდენცია პალატალიზაციისადმი აღმოსავლურ დიალექტებში (g > g', k > k', k > k', რომლებიც ხშირად და საბოლოოდ აფრთხილებს იძლევიან: ḡ, ḥ, ḥ; მაგ.: ḡärmā „ძვალე“ < garmā, ḥālbā „ძალი“ < kalbā და მისთ.).

7.4. მ ა ხ ე ლ ი, მცირე გამოჩენის გარდა, ეცემა ბოლოდან მეორე მარცვალზე და იწვევს ხმოვნის გაგრძელებას, თუ მარცვალი ღიაა.

8. მორფოლოგია

8.1. სახელი

8.1.1. ს ა ხ ე ლ ი ს ფ უ ძ ი ს წ ა რ მ ო ე ბ ა. სახელის ფუძის წარმოების თვალსაზრისით ახალი არამეული დიალექტები ძველთან შედარებით ბევრს არაფერს იძლევა ახალს, თუ არ ვიგულისხმებთ ზოგიერთ ცვლილებას სახელის ფუძეში, რომელთაც ადგილი აქვთ ფონეტიკურ ნიადაგზე (ულტრამოკლე ხმოვნის დაკარგვა, გრძელი ხმოვნების დამოკლება და სხვ.). ახალ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ რთული შედგენილობის ფუძეების მქონე სიტყვების, ე. ი., კომპოზიტების არსებობა, რომელთა უმრავლესობა წარმოადგენს ძველ გენეტიურ კონსტრუქციას, წარმოებულს status constructus-ის დახმარებით: ურმ. qišṭimārān „ცისარტყელა“, მრ. qišṭimārāni (< qišṭi „მშვილდი“ st. cstr.-ში და mārān „ჩვენი უფალი“, ე. ი. „მშვილდი უფლისა ჩვენისა“), ტურ. reşdayro „მონასტრის წინამძღვარი“ (< reş „თავი“ და dayro „მონასტერი“, ე. ი. „თავი მონასტრისა“) და სხვ. კომპოზიტთა შორის განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება ზედსართავი სახელები, რომლებიც mar ან māri (< māryā) სიტყვის დახმარებით იწარმოება (māryā „პატრონი, უფალი“, აქ st. construclus-ში): maršima „ცნობილი“ (= „სახელის პატრონი“), marāqil „გონიერი“ (= „გონების პატრონი, გონების მქონე“) და ა. შ. გვხვდება ისეთი კომპოზიტებიც, რომლებიც მიიღება ორი სახელის მარტივი შეერთებით (ეს სახელები მათთვის ჩვეულებრივ ფორმაში — st. emphaticus-შია წარმოდგენილი): ტურ. cezoṭūro „ქურციკი“ (< cezo „თხა“ და ṭūro „მთა“).

სიტყვაწარმოებით სუფიქსებს შორის გვხვდება ახალი რთული შედგენილობის სუფიქსებიც, როგორცაა აღმ. არამეული -anāya

და -nāya, მიღებული ორი, ძველ არამეულში ცნობილი სუფიქსების -ānā და -āyā-ს შერწყმით: ṭūra „მთა“, აქედან — ṭuranāya „მთელი“, urusnāya (<urus) „რუსი“ და მისთ., აგრეთვე უცხოური წარმოშობის სუფიქსები, როგორცაა პროფესიის მაწარმოებელი თურქული სუფიქსი -çi: ურმ. ṭaḥançi „მეწისქვილე“ ṭaḥāna-ს გვერდით, urḥaçi „მოგზაური“ <urḥa „გზა“; კნინობითის მაწარმოებელი ქურთული სუფიქსი -ek: ტურ. ḥmōrek „ჩოჩორო“ <ḥmōro „ვირი“.

აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთმა სახელმა, რომელიც კნინობითის მაწარმოებელი სუფიქსის -ōna (-ūna)-ს მეშვეობითაა ნაწარმოები, დაკარგა თავისი დიმინუტიური გაგება და მთლიანად შეცვალა მოცემული სახელების პირველადი ფორმები. ასეთი შემთხვევები გვაქვს პიროვნების აღმნიშვნელ სახელებთან: ურმ. aḥūna, ვან. ḥōna, ტურ. aḥūno „ძმა“; მაცლ. ḡabrōna „კაცი“, šunīta „ქალი“ (<ʾnš), psōna „ბიჭი“, bisnīta „გოგონა“ (< bāḥšōnīṭā) და მისთ.

8.1.2. სახელის ფლექსია.

8.1.2.1. სტატუსი. სახელის ჩვეულებრივი ფორმა დღეს status emphaticus-ია, რომელმაც კარგა ხანია დაკარგა თავისი დეტერმინაციული (განმსაზღვრელი) ძალა. სხვა სტატუსები (absolutus, constructus) ფაქტიურად გავიდნენ ხმარებიდან და დაცულია მხოლოდ ზოგიერთ შემთხვევაში, და სახელდობრ: status absolutus-ში გვხვდება ის სახელები, რომლებიც პრედიკატიული მნიშვნელობით იხმარება, ასევე ათეულების გამომხატველი რიცხვითი სახელები. ამ შემთხვევაში ერთეულების აღმნიშვნელი რაოდენობითი რიცხვითი სახელები მოცემულია მრავლობით რიცხვში status absolutus-ში: ურმ. ḥamši (<ḥamšīn) „ორმოცდაათი“ — მრ. <ḥamša „ხუთი“, მაცლ. ʾlētī „ოცდაათი“ <ʾlētīn, ტურ. arbci „ორმოცი“ <arbcīn. კიდევ უფრო იშვიათად გვხვდება სახელი status constructus-ში. იგი განდევნა ფართოდ გავრცელებულმა აღწერითმა გენეტიურმა კონსტრუქციებმა და დაცულია მხოლოდ რთული შედგენილობის სახელებში (კომპოზიტებში) და ზოგიერთ სპეციფიკურ შესიტყვებაში: მაცლ. bē šultōna „სულთნის სახლი“ (bē <bēt, st. cs.), barnaš „აღამიანი“, ზუსტ. „ძე კაცისა“ (bar „ძე“, st. cs.), ტურ. barḥmāho „მამამცილი“, ურმ. rišaqla „მუხლი“ (ზუსტ. „ფეხის თავი“; riš „თავი“, st. cstr.), და სხვ.

8.1.2.2. სქესი. რამდენადაც სახელები ძირითადად status emphaticus-ში გვხვდება, რამდენად სქესისა და რიცხვის მაჩვენებლებით გვევ-

ლინება ის დაბოლოებანი, რომლებიც მოცემული სტატუსისთვისაა დამახასიათებელი. ამრიგად, მდებრობითი სქესის ყველაზე უფრო გავრცელებული დაბოლოებაა -lā, რომელიც შემდეგი სახით დასტურდება დიალექტებში: -lā და -čā მაცლულაში (māclīnča „ქალაქი“ < mōclīntā), -to~ -tō ტუროიოში (dārtō „ეზო“, čamto „მამიდა“) და -lā აღმოსავლურ დიალექტებში (ურმ. mālikā „დედოფალი“, qarta „სიცივე“ და ა. შ.). გვხვდება მდ. სქესის სახელთა სხვა დაბოლოებანიც, როგორცაა -i ურმიულში (zārdā და მდ. zārdi „ყვითელი“), -e და -a ტუროიოში (lavna „ხალიჩა“, barneča „ქული“).

8.1.2.3. რიცხვი. მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებლებად იგივე დაბოლოებანი გვხვდება, რაც ახასიათებდათ სახელებს st. emph.-ში ძველ არამეულში: ა) მამრობითი სქესის სახელებთან: (1) -i აღმ. არამეულში და -e ცენტრალურში, ორივე < ē (ტურ. malke, ურმ. malki), (2) -āni (ტურ. -ōne) < -ānē (ურმ. ḫaqlāni „ყანები“, ტურ. rišōne „თავეები“); ბ) მდედრობითი სქესის სახელებთან: (1) -āti (ტურ. -ōte), (2) -yāti (ტურ. yōte), (3) -wāti (ტურ. -awōte), როგორცაა, მაგალითად, ურმ. dārtā „ეზო“ < მრ. dārāti, šišiltā „ჯაქვი“, > მრ. šišilyāti, urḫa „გზა“ < მრ. urḫavāti, ტურ. ʔido „ხელი“ > მრ. ʔidōte, čisaqto „ბექედი“ > მრ. čisaqyōte, ʔaḫro „ქვეყანა“ > მრ. ʔaḫrawōte.

მაცლულაში მამრობითი სქესის სახელების მრავლობით რიცხვს აწარმოებს -ōya დაბოლოება, უფრო ხშირად ōy და ḡ-ს სახით (yūmōy „დღეები“ < yūmo „დღე“, ḫčurḡ „მოხუცები“), ხოლო მდებრობითი სქესის სახელებს — -ōte, -yōte დაბოლოებანი (kelmīta „სიტყვა“ > მრ. kilimōta, sūsca „ფაშატი“ > მრ. susyōte).

მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელთა შორის გვხვდება თურქული სუფიქსი -lar lari-ს სახით (არამეული -i დაბოლოებასთან ერთად): āga „ბატონი“ > მრ. āgalāri (მაგრამ ტურ. āḡawat).

დიალექტებში დაცულია სახელის მრავლობითი რიცხვის წარმოება ბოლოკიდური ძირეულის გამეორებით (ურმ. gilā „ბალახი“ > მრ. gilāli) და შინაგანი მრავლობითის ზოგიერთი ფორმა, რომლებიც ძველი არამეულიდანაა ცნობილი: ურმ. bayta (ტურ. bayto) „სახლი“ > მრ. bāli (ტურ. bōte), მაცლ. ḡḍo „თიკანი“ > მრ. ḡḍya. ასეთი ტიპის წარმოება (შინაგანი ფლექსიით) განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება ტუროიოში: ḫāywan „ცხოველი“ > მრ. ḫayēwan, zəniḡir „ჯაქვი“ > მრ. zinéḡar და სხვ.¹¹.

¹¹ O. Jastrow, დასახ. ნაშრ., გვ. 225.

ორბითი რიცხვი დაცულია მხოლოდ რიცხვით სახელში „ორი“ *tre* (st. abs.) <*trēn* < **tʰrayn*.

8.1.2.4. სახელის დეტრმინაცია მხრივ ყურადღებას იქცევს ახალი განსაზღვრული არტიკლის განვითარება ცალკეულ დიალექტებში, რამდენადაც ძველმა სუფიქსალურმა არტიკლმა -ā (st. emphat.-ის ფორმამ) თავისი მნიშვნელობა ჯერ კიდევ საშუალო არამეულში დაკარგა¹². პირველ რიგში აქ უნდა დავასახელოთ ტუროო, სადაც განსაზღვრული არტიკლის ფუნქციას ასრულებენ პრეფიქსები *u-* (მხ. რიცხვის მამრ. სქესის სახელთან), *i-* (მხ. რიცხვის მდედრ. სქესის სახელთან) და *a-* ან *ann-* (მრ. რიცხვის სახელთან ორსავე სქესში): *ʒu-malko* „der König“, *ʒi-emmo* „die Mutter“, *ʒa-hwōtē* „die Schwestern“. ეს ნაწილაკები III პირის ნაცვალსახელებიდან უნდა მოდიოდნენ (*u* < *haw*, *i* < *hay*, *a* ~ *ann* < *hānōn*)¹³. ჩვენებითი ნაცვალსახელების განსაზღვრულ არტიკლად გამოყენების ტენდენცია სხვა ახალ არამეულ დიალექტებშიც შეინიშნება. აღმ. არამეულში მხ. რიცხვის მამრ. სქესის სახელებისათვის *o* (*o nā-ša* „der Mensch“), მხ. რიცხვის მდედრ. სქესის სახელებისათვის *e* (*e baḥṭa* „die Frau“), ხოლო მრ. რიცხვის სახელთათვის — *ān* ~ *en* (*en yaḥli* „die Kinder“). ხშირად ამავე როლში გამოდის აქეთა მწკრივის ჩვენებითი ნაცვალსახელი *a* (< *āha*) „ეს“ მხ. რიცხვის ორივე სქესის სახელთათვის: *a nāša*, *a baḥṭa*.

ინდეტრმინაცია ხშირად გამოხატულია რიცხვითი სახელის „ერთის“ მეშვეობით, როგორც ეს გვექონდა ძველ არამეულში: *ḥa malka* „მეფე“ (*a king*). ტუროოში მრ. რიცხვში განუსაზღვრელი არტიკლის ფუნქციით გვევლინება სიტყვა *kmo* „რამდენიმე“: *ḥa zlām* „მამაკაცი“ (*a man*), *kmo saṣye* „ცხენები“¹⁴ (*horses*).

8.2. რიცხვითი სახელი

8.2.1. რაოდენობითი რიცხვითი სახელების ორივე სქესის ფორმები დაცულია დას. არამეულში—მაცლულაში და ცენტრალურ არამეულში — ტუროოში. ყველა სხვა თანამედროვე დიალექტში მდ. სქესის ფორმები (გამონაკლისია რიცხვითი სახელი „ერთი“) დაკარ-

¹² იხ. ზემოთ, გვ. 58.

¹³ A. Siegel, Laut- und Formenlehre des neuaram. Dialektes des Tūr Abdīn, Hannover, 1923, გვ. 67.

¹⁴ J a s t r o w, დასახ. ნაშრ., გვ. 30.

გულია. „ორას“-ის აღმნიშვნელი ძველი არამეული ფორმა, რომელიც „ასის“ ორობით რიცხვს წარმოადგენს, გვხვდება მხოლოდ ტუროიოში, თუმცა, როგორც ჩანს, არა ყველგან: maṭe¹⁵, მაგრამ მიდინში — tremo¹⁶, როგორც ეს აღმოსავლურ დიალექტებშია.

8.2.2. რ ი გ ო ბ ი თ ი რიცხვითი სახელების წარმოების მხრივ ახალ არამეულს ძველ დიალექტებთან შედარებით ახალი არაფერი აქვს.

8.3. ნაცვალსახელი

8.3.1. პ ი რ ი ს ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ ე ბ ი, რომლებიც სქესისა და რიცხვის მიხედვით განირჩეოდნენ ძველ არამეულში, დაცულია დას. არამეულში, ხოლო აღმ. არამეულში სქესი დღეს განირჩევა მხოლოდ მხ. რიცხვში, მრავლობითში კი პირის ნაცვალსახელთა მდებრობითი სქესის ფორმები დაკარგულია. მაღლელასა და ტუროიოში II პირში, III პირის ანალოგიით, სიტყვის თავში განვითარდა თანხმოვანი h: მაღლ. hačč (მამრ.) და hač (მდ.), მრ. რ. hačhun (მამრ.) და hačhen (მდ.); ტურ. hat (მხ. რ.) და hātu (მრ. რ.). ყველა სხვა თანამედროვე დიალექტში თავიკიდური h დაკარგულია III პირის ნაცვალსახელში: av (მამრ.) და ay (მდ.), მრ. ḫniy (<haw, hāy, hānīn).

პირის ნაცვალსახელთა ე ნ კ ლ ი ტ ი კ უ რ ი ფორმები გვხვდება მხოლოდ ცენტრალურ არამეულში, მაშინ როცა ნაცვალსახელური სუფიქსები დაცულია ყველა დიალექტში, თუმცა ზოგან სახეშეცვლილი. მაგალითად, მრ. რიცხვის I პირის ნაცვალსახელური სუფიქსის an-ის ნაცვლად გვხვდება ḫ, რომელიც სათანადო ნაცვალსახელიდანაა მიღებული: anah (paiṭah „ჩვენი სახლი“), აღმ. არამეულში მხ. რიცხვის III პირში i (<eh) და a (<āh) შეცვლილია u (მამრ.) და o (მდ.) სუფიქსებით, ხოლო მრავლობით რიცხვში ḫn სუფიქსის ნაცვლად იხმარება č, é (bēu „მისი (მამრ.) სახლი“, bēto „მისი (მდ.) სახლი“, hēté „მათი სახლი“). u და o სუფიქსები ნაცვალსახელური წარმოშობისაა. რაც შეეხება ē (é)-ს, იგი მიღებულია ay დიფთონგიდან, რომელიც ძველ არამეულში გვხვდება მრავლობითი რიცხვის სახელებთან სუფიქსების წინ.

8.3.2. კ უ თ ვ ნ ი ლ ე ბ ი თ მ ა ნაცვალსახელებმა ფართო გამოყენება პოვეს ცენტრალურ და აღმოსავლურ დიალექტებში, სადაც

¹⁵ A. Siegel, დასახ. ნაშრ., გვ. 118.

¹⁶ Jastrow, დასახ. ნაშრ., გვ. 244.

ისინი ნაცვალსახელური სუფიქსების გვერდით იხმარება. ეს ნაცვალსახელები, როგორც ეს იუდეურ-არამეულიდანაა ცნობილი, წარმოადგენენ ძველ მიმართებით ნაწილსაჲს di-ს, გაძლიერებულს დემონსტრაციული ელემენტით d-თი (აქედან: did), რომელსაც დაერთვის ნაცვალსახელური სუფიქსი: ტურ. didi „ჩემი“ didoh „შენი“ და ა. შ. აღმოსავლურ დიალექტებში (მაგალითად, ურმიულში) სპირანტიზებული d იკარგვის: *didī > dīyi „ჩემი“, diyuh „შენი“ (<*dīduh) და ა. შ.

8.3.3. აქეთა მწკრივის ჩვეებითი ნაცვალსახელი მაცლულასა და ტუროოში იგივეა, რაც სათანადო ნაცვალსახელები საშუალო არამეულში (მდრ. სირ. hānā და მაცლ. hanna, ტურ. hāno „ეს“ (მამრ.); სირ. hādā და მაცლ. hōdī, ტურ. hāti „ეს“ (მდედრ.), მაგრამ აღმ. არამეულში—āha (სქესის განურჩევლად). ამ ტიპის ნაცვალსახელები მრავლობით რიცხვში ყველა დიალექტში ერთნაირია: მაცლ. hannun (მამრ.) და hannen (მდ.), ტურ. hāni, ურმ. āni (<hānin). უნდა აღინიშნოს, რომ ელემენტი k, რომელიც ძველ არამეულში გვხვდებოდა იქითა მწკრივის ჩვენებით ნაცვალსახელებთან, დაცულია ანალოგიურ ნაცვალსახელებში ტუროოში: hāwok „ის“ (მამრ.) და hāyek „ის“ (მდ.), მრ. hānek „ისინი“. ტუროოს დიალექტშივე, დამოუკიდებელი ჩვენებითი ნაცვალსახელების გვერდით არსებობს მათი ენკლიტიკური ფორმები: მხ. āno, āti; მრ. āni (u-malkāno „ეს მეფე“).

8.3.4. კითხვითმა ნაცვალსახელებმა მცირედენი ცვლილებები განიცადეს. ძველი არამეული man „ვინ?“ დაცულია აღმოსავლურ დიალექტებში, ცენტრალურში man-ის გვერდით იმავე მნიშვნელობით დასტურდება ma¹⁷, დასავლურში —mōn. აღმ. დიალექტებში ხსენებული man-ის პარალელურად გვხვდება მისი გაერცობილი სახეობაც — māniy (<mānin). სხვაობას გვიჩვენებს ნაცვალსახელის „რა?“-ს გამომხატველი სიტყვები თანამედროვე დიალექტებში: მაცლ. mo (<საერთოსემიტ. mā), მაგრამ ტურ. mune, men, mu, ხოლო ნაცვალსახელურ ენკლიტიკასთან და წინდებულთან min-ის სახით (l'min „რისთვის?“), ურმ. mūdiy (<mūdīn), mu.

8.3.5. მიმართებით ნაცვალსახელად გამოიყენება ძველ არამეულშივე ცნობილი რელაციური ნაწილაკი di/d, რომელიც დასავლურში (მაცლულაში) li-ს გვაძლევს, ხოლო ყველა სხვა დიალექტში d-ს სახითაა დაცული.

¹⁷ A. Siegel, გვ. 78.

8.3.6. გა ა ნ უ ს ა ზ ღ ვ რ ე ლ ი ნ ა ც ვ ა ლ ს ა ხ ე ლ ი ს გა-
 მოსახატავად ახალი არამეული ენა იმავე ხერხს მიმართავს, რასაც
 ძველი არამეული: „ვინმე“ ვადმოიცემა სახელით „ადაშიანი“ (მაღლ.
 harš<bariāš, ტურ. nîşo, ურმ. ha nāša), ხოლო „რამე“ — სახე-
 ლით „ნივთი, საგანი“ (მაღლ. mette, ტურ. mede¹⁸, ურმ. mindiy
 ან ha mindiy). ეგვე ნაცვალსახელები ნეგაციურ ნაწილაკთან ერ-
 თად აღნიშნავენ უარყოფით ნაცვალსახელებს: ტურ. nîşo lo „არა-
 ვინ“, ურმ. hiç mindiy „არაფერი“.

8.4. ზმნა

8.4.1. ზმნის უღვლილების სისტემამ ძირეული ცვლი-
 ლებები განიცადა: უღვლილება ასპექტის მიხედვით (პერფექტივი :
 იმპერფექტივი) ცენტრალურ და აღმოსავლურ არამეულ დიალექ-
 ტებში მთლიანად შეიცვალა უღვლილებით დრო-კილოთა მიხედვით,
 ხოლო დასავლურ არამეულში კი ძველი ასპექტური უღვლილების
 გვერდით განვითარდა ტემპორალი ფორმები. ცენტრალურ და აღმო-
 სავლურ დიალექტებში უღვლილების ძველ სისტემასთან ერთად და-
 იკარგა პირის ფორმები (გამონაკლისია ბრძანებითი კილო) და უღვ-
 ლილების მთელ სისტემას საფუძვლად დაედო ნაზმნარი სახელები:
 ინფინიტივები და მიმლეობები. რომელთაგან ზედსართავად მხოლოდ
 st. emph.-ში მდგომი ვნებითი გვარას მიმლეობა იხმარება.

8.4.1.1. და ს ა ვ ლ უ რ ა რ ა მ ე უ ლ შ ი (მაღლულაში), რო-
 გორც ეს უკვე აღნიშნულიც იყო, კარგადაა დაცული ზმნის უღვლილე-
 ბის ძველი სისტემა, მაგრამ, საშუალო არამეულთან შედარებით, შეინიშ-
 ნება ზოგიერთი განსხვავებაც. ასე, მაგალითად, რეფლექსივის ფორმები
 მთლიანად გავიდნენ ხმარებიდან, მხოლოდ აქა-იქ შემორჩა ცალკეული
 ზმნები რეფლექსივის ფორმით, რის ამოცნობაც ზშირად არც თუ ისე
 ადვილია (მაგ., ič̣hel<itṭkel „ენლა“, რეფლექსივი ძირითადი თემი-
 სა; isṭaC „ითამაშა“ — ინტენსივის თემის რეფლექსივი). ფართოდ
 არის გამოყენებული არაბულიდან ნასესხები რეფლექსიური თემები,
 ასევე, როგორც ჩანს, ინტენსივისა და კაუზატივის რეფლექსივებიც,
 რომლებიც საკუთარ (არამეულ) წარმოებას დაემთხვა. მიმლეობის
 ფორმები, რომლებიც უფრო ხშირად იხმარება, ვიდრე საშუალო
 არამეულში (მაგ., სირიულში), მაღლულაში გამოიყენება აწმყოსა და
 ნამყოს (განსაკუთრებით წინარე ნამყოს) გადმოსაცემად: მოქმედები-
 თი გვარის მიმლეობა q̣ōtel (<q̣ātel) გამოხატავს აწმყოს, ხოლო ვნე-
 ბით გვარის მიმლეობა iq̣ēl (<q̣īl) — ნამყო დროს. აღსანიშნავია,
 რომ ასეთ შემთხვევებში, საშუალო არამეულისაგან ან სხვა თანამედ-

¹⁸ შღრ. სირ. meddem.

როვე დიალექტებისაგან განსხვავებით, პარტიციპიალურ ფორმებს დაერთვის არა ნაცვალსახელური ენკლიტიკა ან ნაცვალსახელური სუფიქსები, არამედ იმპერფექტივისათვის დამახასიათებელი პირის პრეფიქსალური მაჩვენებლები: *nǫðħek* „მე ვიცი“ (<*n-ǫðħek*), *ǰizreb* „შენ დაპატიმრებული ხარ“ (<*ǰ-izreb*). III პირი გამოხატულია სათანადო პარტიციპიალური ფორმით პირის ნიშნების გარეშე. უნდა აქვე აღინიშნოს, რომ გარდაუვალი ზმნის ნამყო დროის საწარმოებლად ვნებითი გვარის მიმღეობის ნაცვლად გამოიყენება ვერბალური ზედსართავი *qatǰil* ტიპისა (*naffeq* „გავიდა“ <**naffiq*).

8.4.1.2. ცენტრალურ არამეულში (ტუროოში), სადაც დაცულია იგივე თემები, რაც დასავლურში, მიმღეობები საფუძვლად დაედო ზმნის უღვლილების ახალ ტემპორალურ სისტემას. გრამატიკული დროების საწარმოებლად ფართოდ გამოიყენება მეშველი ზმნა „ყოფნა“ (ე. წ. *verbum substantivum*) და ნაცვალსახელური ენკლიტიკა და სუფიქსები.

მოქმედებითი გვარის მიმღეობა, რომელსაც მთელ ახალ არამეულ ენაში აწმყო დროის მნიშვნელობა აქვს, ცენტრალურ არამეულში იხმარება აგრეთვე ნამყო უწყვეტლისა და მყოფადის საწარმოებლად (ამ მიზნით გამოიყენება ნაწილაკები *kʷ/gʷ* და *kʷd/gʷd*).

ვნებითი გვარის მიმღეობა საფუძვლად უძევს ნამყო უწყვეტლისა და წინარე ნამყოს წარმოებას: *n-ǰaqle* <**nǰiq-leh* და *n-ǰaqwayle* <**nǰiq-wa(y)-leh* „მან (მამრ.) აკოცა“. ტუროო, მაძლულას არამეულის მსგავსად, გარდაუვალ ზმნებთან იყენებს ვერბალურ ზედსართავს **qatǰil*-ს (*rahiṭi* „გაიქცნენ“ <**rahṭiṭin*).

8.4.1.3. აღმოსავლურ არამეულ დიალექტებში ზმნის უღვლილების თვალსაზრისით იგივე მდგომარეობაა, რაც ცენტრალურში, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ამ უღვლილებას საფუძვლად ყველა ნაზმნარი სახელი უძევს (როგორც მიმღეობები, ისევე ინფინიტივიც). ამდენად, აღმოსავლურ არამეულში ზმნური ფორმები მეტია, ვიდრე ტუროოში.

მოქმედებითი გვარის მიმღეობა აწარმოებს არა მარტო აწმყოს, ნამყო უწყვეტელსა და მყოფადს (*ki* და *biṭ* ნაწილაკების დახმარებით), არამედ ნამყო წყვეტილსაც (*qam* ნაწილაკის მეშვეობით).

ვნებითი გვარის მიმღეობა, საიდანაც ახალ არამეულში ნამყო წყვეტილი (პრეტერიტი) და წინარენამყო იწარმოება, აქ გამოიყენება ორი ფორმით: *status absolutus*-ისა და *status emphaticus*-ის ფორმით. ეს უკანასკნელი მხოლოდ აღმ. არამეულში გამოიყენება და

მისგან იწარმოება გარდამავალი ზმნის პერფექტივი (შეესატყვისება ქართულ თურმეობითს) ან გარდაუვალი ზმნის აწმყო და ნამყო დროები (მაშინ, როდესაც უკანასკნელ შემთხვევაში დასავლურ და ცენტრალურ დიალექტებში *qatıl* ტიპის ზმნური ზედსართავი გამოიყენება).

ინფინიტივის გამოყენებამ მოქმედებითი გვარის მიმღეობის გვერდით საშუალება მისცა აღმოსავლურ დიალექტებს (ურმიის, სალამასის, ვანისა და სხვ.) ზმნის ფინიტური ფორმები განასხვავოს აწმყო-სა და ნამყო უწყვეტელში მოქმედების ხანგრძლივობის (განგრძობის) თვალსაზრისით. ამრიგად მიიღება ტემპორალური ფორმების ორი რიგი, რომელთაგან ერთი გამოხატავს მოქმედებას, რომელსაც ადგილი აქვს მოცემულ, კონკრეტულ შემთხვევაში, მეორე კი გადმოსცემს ჩვეულებრივ, ხშირად განმეორებულ ან სუბიექტისათვის დამახასიათებელ მოქმედებას. პირველ შემთხვევაში საქმე გვაქვს „კონკრეტულ დროებთან“, მეორე შემთხვევაში — „ზოგად დროებთან“; აქედან — „აწმყო კონკრეტული“ („მომენტალური აწმყო“) და „აწმყო ზოგადი“ („აწმყო განგრძობითი“), „ნამყო უწყვეტელი კონკრეტული“ და „ნამყო უწყვეტელი ზოგადი“.

კონკრეტული დროების საწარმოებლად გამოიყენება ინფინიტივი, ხოლო ზოგადი დროების გამოსახატავად — მოქმედებითი გვარის მიმღეობა: აწმყო კონკრეტ. *bi-ktāve-li* „ის წერს“ (მოცემულ მომენტში) <წინდ. *bi+*ინფინიტ. *ktāvā* „წერა“ + verb. subst. *ili* „არის“ (ზუსტ. „ის წერაშია“, ე. ი. ის (მამრ.) წერის პროცესშია“ > „ის წერს“), აწმყო ზოგ. *ki kātiv* „ის წერს“ (საერთოდ) <ნაწ. *kī+*აქტ. მიმღ. *kātiv* (ზუსტ. „ის დამწერი[ა]“); ნამყო უწყ. კონკრეტ. *bi-ktāve-vā* „ის წერდა“ (ახლახან, საუბრის წინა მომენტში) <*bi-ktāvā* + verb. subst. *ivā* „იყო“ (ზუსტ. „ის იყო წერაში (წერის პროცესში)“ > „ის წერდა“), მაგრამ ნამყო უწყ. ზოგ. *kī kātiv-vā* „ის წერდა (საერთოდ)“ (ზუსტ. „ის იყო დამწერი“).

8.4.1.4. სტრუქტურის თვალსაზრისით ტემპორალური ფორმები იყოფა მარტივად და რთულად. მარტივი ფორმები ისტორიულად წარმოადგენს ზმნის ფინიტურ ფორმებს (ბრძანებითი კილო) ან მიმღეობას *status absolutus*-ში, რაც ამჟამად აღიქმება როგორც „წმინდა ზმნა“. უკანასკნელ შემთხვევაში I და II პირის საწარმოებლად მოქმედებითი გვარის მიმღეობას და ასევე ზმნურ ზედსართავს (დასავლურ და ცენტრალურ დიალექტებში), რომლებიც *status absolutus*-ში დგას, დაერთვის ნაცვალსახელური ენკლიტიკა; III პირი კი, როგორც უკვე აღინიშნა, სუფთა ფუძითაა (ე. ი. სათანადო მიმღეობით ან ზმნურად

ზედსართავით) გადმოცემული: ურმ. pātih „ის (მამრ.) ალებს“, ტურ. gāhək „ის (მამრ.) იცინის“, მაგრამ I პ. ურმ. pathin, ტურ. gaħikōno და ა. შ. ნამყო წყვეტილში (პრეტერიტში), რომელიც status absolutus-ში მდგომი ვნებითი გვარის მიმღეობის საშუალებით გადმოცემა, პირის ნიშნებად გვევლინებიან ნაცვალსახელური სუფიქსები, რომლებიც მიმღეობის სათანადო ფორმას დაერთვის I ნაწილაკის დახმარებით, როგორც ეს ქვემოთ მოყვანილი პარადიგმიდანაც ჩანს¹⁹.

ნაზმნარი სახელები (ვნებითი გვარის მიმღეობა, ინფინიტივი), რომლებიც status emphaticus-ში, ე. ი. სახელის ჩვეულებრივ ფორმაში დგას, რთული ზმნური ფორმების ძირითად ნაწილს შეადგენს. მეორე ნაწილს ქმნის verbum substantivum-ი: ptiheli „ის (მამრ.) ღიაა“, biptāheli „ის (მამრ.) ალებს“ (აწყო კონკრეტ.).

თავისი შედგენილობით რთულია ის ტემპორალური ფორმებიც, რომლებიც va ენკლიტიკის დახმარებით იწარმოება (va < h^wā „იყო“, „ყოფნა“ ზმნის პერფექტივი): ტურ. hōzēwa „ის ხედავდა“, ურმ. ki patihva „ის ალებდა“.

აღმოსავლურ არამეულ დიალექტებში შეიქმნა მთელი რიგი რთული ფორმებისა: ზმნა hāvi („ყოფნა“) წარმოადგენს მოცემული ზმნის ფორმის უღვლილებად წვერს, ხოლო ზმნური შინაარსის მატარებელია status emphaticus-ში მდგომი პასიური მიმღეობა ან ინფინიტივი. ასეთ რთულ ფორმებში წინა პლანზე წამოწეულია ასპექტური მნიშვნელობა. მაგ., vili birqāda „მან დაიწყო ცეკვა“, შდრ. birqādeli „ცეკვავს“ ან rqidli „იცეკვა“ (vili — hāvi ზმნის პრეტერიტია). ამ შემთხვევაში, როგორც ეს მოყვანილი მაგალითიდან ჩანს, გამოხატულია ზმნის ე. წ. დაწყებითი ასპექტი (ინხოატივი). ვნებითი გვარის მიმღეობიდან ანალოგიური წესით იწარმოება სტატიკური ზმნები: bit hāvi ptihā „გალებულ იქნება, გაილება“ (ptihā — ვნებ. გვარის მიმღეობა — „გალებული“, bit hāvi მყოფადია ზმნისა hāvi — „იქნება“).

მოქმედებითი გვარის მიმღეობის საფუძველზე განვითარდა პირობითი და კავშირებითი კილო. მაგ., ურმ. pātih და patihva წარმოადგენს კავშირებით კილოს აწმყოსა და ნამყოში, ხოლო bit patihva — პირობითი კილოს ფორმაა. აქვე უნდა შეინიშნოს, რომ ბრძანებით კილოში, სადაც დაცულია ზმნის ფინიტიური ფორმები, კაუზატივის თემაში მათთან გვხვდება პრეფიქსი m სათანადო მიმღე-

¹⁹ იხ. გვ. 106—107.

ობის ანალოგიით: mahlip „შეცვალე!“ ნაცვლად ahlip-ისა (შდრ. მოქმედ. გვ. მიმღობა mahlip და ვნებ. გვ. მიმღობა muhlip).

8.4.2. ს უ ს ტ ი ზ მ ნ ე ბ ი ს რაოდენობა აღმ. არამეულ დიალექტებში გაიზარდა გემინაციის დაკარგვის გამო, რის შედეგადაც გემინირებული ზმნები სუსტ ზმნებად იქცნენ (შუა სუსტი ძირეულით). მაგ., ურმ. ki tā ʾim „მთავრდება“ <√tmm, მაგრამ tumimli „დაამთავრა“, სადაც ორივე ძირეული m დაცულია. სუსტი ზმნების ჯგუფში გადავიდნენ ჩაინიანი ზმნები იმ დიალექტებში, სადაც ეს თანხმოვანი დაიკარგა. ასეა უმეტესად აღმოსავლურ არამეულ დიალექტებში: ურმ. bišmāyēlī „ესმის“ (<√šm ʿ) როგორც bišlāyēli „სვამს“ (<√šty). ზმნებს ბოლოკიდური სუსტი ძირეულით ბრძანებით კილოში -un დაბოლოების ნაცვლად მრავლობით რიცხვში აქვთ -mun დაბოლოება: šīmun „დალიეთ!“ (შდრ. ptūhun „გააღეთ!“). 5. იუშმანოვის თქმით, ეს m un დაბოლოებასთან qāʾim („ადგომა“) ზმნის ანალოგიით გაჩნდა (√qwm): ბრძ. qum „ადექ!“ , მრ. რ. qum-un²⁰.

8.4.3. ქვემოთ მოცემულია qṭl ზმნის („მოკვლა“) უღვლილები ს პ ა რ ა დ ო გ მ ა მოქმედებითი გვარის I (ძირითად) თემაში სამი სხვადასხვა ჯგუფის დიალექტების მიხედვით: დასავლურში (მაღლულა), ცენტრალურში (ტურთოი) და აღმოსავლურში (ურმიული).

1. მაღლულა

პ ე რ ფ ე ქ ტ ი ვ ი

	მს. რ.	მრ. რ.
3 პ.	მამრ. iqṭal	iqṭal
	მდ. qatlaṭ	iqṭal
2პ.	მამრ. qatlič	qatličhun
	მდ. qatliš	qatličhen
1პ.	qatliṭ	qatlinnaḥ

იმპერფექტივი

	მს. რ.	მრ. რ.
3 პ.	მამრ. yiqṭal	y ³ qatṭun
	მდ. ḥiqṭal	y ³ qatṭan

²⁰ იხ. Н. В. Юшманов, Загадочное -m- новосирийского императива, — Язык и Мышление, V, М.—Л., 1935, с. 95.

2 პ.	{ მამრ.	ღიqtul	ღუqtulun
	{ მღ.	შიqtul	ღუqtulan
1 პ.		ნიqtul	ნიqtul

ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ი კ ი ლ ო

მხ. რ. მრ. რ.

2 პ.	{ მამრ.	iqtul	quṭlun
	{ მღედრ.	iqṭul	quṭṭen

ნ ა ზ მ ნ ა რ ი ს ა ხ ე ლ ე ბ ი

მოქმ. გვ. მიმღ.:	მამრ.	qōṭel	qōṭlin
	მღ.	qōṭla	qōṭlan
ენებ. გვ. მიმღ.:	მამრ.	iqṭel	qṭilin
	მღ.	qṭila	qṭilan

ინფინიტივი: qṭōla.

პ ა რ ტ ი ც ი პ ი ა ლ უ რ ი დ რ ო ე ბ ი

1. აწმყო (< მოქმ. გვ. მიმღ.)

მხ. რ. მრ. რ.

3 პ.	{ მამრ.	qōṭel	qōṭlin
	{ მღ.	(ღ)qōṭla	qōṭlan
2 პ.	{ მამრ.	ḥqōṭel	ḥqōṭlin
	{ მღ.	ḥqōṭla	ḥqōṭlan
1 პ.	{ მამრ.	nqōṭel	nqōṭlin
	{ მღ.	nqōṭla	nqōṭlan

2. ნამყო (< ენებ. გვ. მიმღ.)

მხ. რ. მრ. რ.

3 პ.	{ მამრ.	iqṭel	qṭilin
	{ მღ.	qṭila	qṭilan
2 პ.	{ მამრ.	ḥiqṭel	ḥiqṭilin
	{ მღ.	ḥiqṭila	ḥiqṭilan
1 პ.	{ მამრ.	niqṭel	niqṭilin
	{ მღ.	niqṭila	niqṭilan

2. ტუროიო (შიდვოიო)

ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ი კ ი ლ ო

მხ. რ.

მრ. რ.

2 პ. qṭal

qṭālu

ნ ა ზ მ ნ ა რ ი ს ა ხ ე ლ ე ბ ი

მხ. რ.

მრ. რ.

მოქმ. გვ. მიმღ.: მამრ.

qōṭal

qəṭli

მღ. qəṭlo

ვნებ. გვ. მიმღ.: მამრ.

qṭil-

qṭili-

მღ. qṭilo-

ინფინიტივი: qṭōlo

ა წ მ ყ ო (<მოქმ. გვ. მიმღ.)

მხ. რ.

მრ. რ.

3 პ.

{ მამრ. qōṭal
მღ. qəṭlo

qəṭli

2 პ.

{ მამრ. qəṭlat
მღ. qəṭlat

qəṭāltu

1 პ.

{ მამრ. qoṭalno
მღ. qəṭlōno

qəṭlīna

აქედან იწარმოება: ნამყო უწყვეტელი (qoṭal-wa), მყოფალი (kqōṭal), კავშირებითი კილო (qōṭal).

ნ ა მ ყ ო წ ყ ვ ე ტ ი ლ ი (<ვნებ. გვ. მიმღ.)

მხ. რ.

მრ. რ.

3 პ.

{ მამრ. qṭile (<qṭil-le)
მღ. qṭila (<qṭil-la)

qṭalle (<qṭil-le)

2 პ.

{ მამრ. qṭiləḥ (<qṭil-ləḥ)
მღ. qṭiləḥ (<qṭil-ləḥ)

qṭəlḥu (<qṭil-lḥu)

1 პ.

qṭili (<qṭil-li)

qṭilan (<qṭil-lan)

ასევე იწარმოება: წინარენამყო (qṭalwayle), პერფექტი (koqṭale).

8. ურმიული

ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ ი კ ი ლ ო

	მხ. რ.	მრ. რ.
2 პ.	q̄t̄ul	q̄t̄sul̄n̄

ნ ა ზ მ ნ ა რ ი ს ა ხ ე ლ ე ბ ი

მოქმ.	გვ. მიმლ.:მამრ.	q̄ātil	qaṭli
	მლ.	qaṭla	
ენებ.	გვ. მიმლ.: მამრ.	q̄til-	q̄ṭili-
	მლ.	q̄ṭila-	
ინფინიტივი:		q̄ṭāla	

ა წ მ ყ ო ზ ო გ ა დ ი (<მოქმ. გვ. მიმლ.)

	მხ. რ.	მრ. რ.
3 პ.	{ მამრ. ki q̄ātil	ki qaṭli
	{ მლ. ki qaṭla	
2 პ.	{ მამრ. ki qaṭlit	ki qaṭlītun
	{ მლ. ki qaṭlat	
1 პ.	{ მამრ. ki qaṭlin	ki qaṭlah̄
	{ მლ. ki qaṭlan	

ასევე იწარმოება: ნამყო უწყვეტელი ზოგადი (ki q̄ātil-va), მყოფადი (bit q̄ātil), პრეტერიტი I (qam q̄ātil), აწმყო-კავშირებითი (q̄āṭil), ნამყო-კავშირებითი (qaṭil-va), პირობითი კილო (bit qaṭil-va).

პ რ ე ტ ე რ ი ტ ი II (<ენებ. გვ. მიმლ., st. abs.)

	მხ. რ.	მრ. რ.
3 პ.	{ მამრ. q̄ṭili (<q̄ṭil-li)	q̄ṭilun (<q̄ṭil-lun)
	{ მლ. q̄ṭila (<q̄ṭil-la)	
2 პ.	{ მამრ. q̄ṭiluh̄ (<q̄ṭil-luh̄)	q̄ṭiloh̄un (<q̄ṭil-loh̄un)
	{ მლ. q̄ṭilah̄ (<q̄ṭil-lah̄)	
1 პ.	q̄ṭilix̄ (<q̄ṭil-lī)	q̄ṭilan (<q̄ṭil-lan).

პ ე რ ფ ე ქ ტ ი (<ვენებ. გვ. მიმლ. st. emph.)

	მს. რ.	მრ. რ.
3 პ.	{ მამრ. qṭileli მლ. qṭiltela	qṭilina
2 პ.	{ მამრ. qṭilevit მლ. qṭillevat	qṭilitun
1 პ.	{ მამრ. qṭilevin მლ. qṭillevan	qṭilivah

ასევე იწარმოება წინარენამყო II (qṭileva).

ბ ი შ მ ყ თ კ ო ნ კ რ ე ტ უ ლ ი (<ინფინიტ.)

	მს. რ.	მრ. რ.
3 პ.	{ მამრ. biqṭāleli მლ. biqṭālela	biqṭālena
2 პ.	{ მამრ. biqṭālevit მლ. biqṭālevat	biqṭāletun
1 პ.	{ მამრ. biqṭālevin მლ. biqṭālevan	biqṭālevah

ასევე იწარმოება ნამყო უწყვეტელი კონკრეტული (biqṭāleva).

8.5. ზმნისართი

ახალ არამეულში ზმნისართის წარმოება -āiṭ დაბოლოებით უფრო იშვიათია, ვიდრე საშუალო არამეულში. მაგ., დასავლურსა და ცენტრალურ არამეულში ეს მაწარმოებელი აღარ იხმარება, ხოლო აღმოსავლურ დიალექტებში იგი აწარმოებს ზმნისართების ერთ ჯგუფს ზედსართავი და არსებითი სახელებიდან. განსაკუთრებით ხშირად გვხვდება იგი ისეთი ტიპის ზმნისართებში, როგორცაა sūrāit „სირიულად“, parsāit „სპარსულად“ და მისთ. უმეტესწილად ზმნისართი გადმოიცემა ზედსართავებით რაიმე სპეციალური ფორმანტის გარეშე. ასეთ შემთხვევაში დასავლურ და ცენტრალურ დიალექტებში გამოიყენება მამრ. სქესის ზედსართავი სახელი status absolutus-ში, ხოლო აღმოსავლურ არამეულში — მდებარებითი სქესის ზედსართავი

გები status emphaticus-ში (მდრ. qamāya „პირველი“ (მამრ.) და qamēta „პირველი“ (მდედრ.) და „პირველად“). აქვე შეიძლება დავასახელოთ ზედსართავები, რომლებიც სქესისდა მიხედვით არ იცვლება (მათ შორის უცხოური წარმოშობისაც): spāy „კარგი“ (მამრ. და მდ.) და „კარგად“; hīrbā „ცუდი“ (ორივე სქესში) და „ცუდად“. ხშირად ზედსართავებად გამოიყენება აბსტრაქტული სახელები b(bi)-წინდებულთ: sarasṭūta „ჭეშმარიტება“ > bisarasṭūta „ჭეშმარიტად“ (ზუსტ. „ჭეშმარიტებით“). ზნისართებს შორის მრავლადაა საერთოარამეული წარმოშობის სიტყვებიც.

8.6. ნაწილაკები, წინდებულები, კავშირები

ახალ არამეულში ხმარებული ნაწილაკების, წინდებულებისა და კავშირების უმრავლესობა საერთოარამეული წარმოშობისაა. ზოგიერთმა მათგანმა უმნიშვნელო ცვლილება განიცადა. მაღლულაში თანხმონიანი სიტყვის წინ წინდებულები *ai* „-ზე“ და *min* „-გან“ იკვეცება და *ca*-სა და *m*-ს სახით გეხვდება (*mḏemseq* „დამასკოდან“, *ḥakkorsa* „სკამზე“). ანალოგიური მოვლენა შეინიშნება ტუროიოში (ყველა პოზიციაში): *m-ū-babo* (<*min ū-babo*) „მამისაგან“, *s-ū-ta-qolo* (<*šed ū-ta-qolo*) „ამწონავთან“. გეხვდება ახალწარმოებაც, როგორცაა ტურ. *gāb*, ურმ. *lkis* „-თან“, რომლებიც *l-gissā* და *gabbbā*-დან („მხარე“) მოდის, *mgība* „ნაცვლად“ <*min gibbā* და სხვ.

ცალკეული წინდებულებისა და ნაწილაკების ფუნქციები გაფართოვდა ან დაეწროვდა. ასე, მაგალითად, დასავლურარამეულში უაღრესად გაფართოვდა ფუნქციები *l* ნაწილაკისა, რომელიც არამეულში ჩვეულებრივ *nota dativi*-ს წარმოადგენდა. ახლა კი სხელებულ დიალექტში *l* ნაწილაკმა ხმარებიდან თითქმის მთლიანად განდევნა რელაციური ნაწილაკი *ti(d)* გენეტიურ კონსტრუქციებში. რთულ კავშირებშიც კი, სადაც ერთ-ერთ კომპონენტს რელაციური *d* ნაწილაკი შეადგენდა, მისი ადგილი *l* ნაწილაკმა დაიჭირა: *mil* და *lōb* „თუ“ ნაცვლად *miḏ*-ისა და *dob*-ისა. ფართო გამოყენება პოვა *l* ნაწილაკმა როგორც *nota accusativi*-მ ყველა თანამედროვე დიალექტში. *Nota dativi*-ს ფუნქციით *l* ნაწილაკს აღმოსავლურ დიალექტებში ხშირად ცვლის ნაწილაკი *qa*, რომელიც აღნიშნულ დიალექტებში ჩვეულებრივ; „-თვის“ მნიშვნელობის მქონე წინდებულთაა.

ნაწილაკებში, წინდებულებსა და კავშირებში დიდი ადგილი უჭირავს ნასესხებ სიტყვებს (ქურთულიდან, არაბულიდან, სპარსული-

დან, თურქულიდან), როგორცაა ნეგაციური ნაწილაკები ზა და hič (ქურთ., სპარს.); წინდებულეზი: ურმ. hal „-მდე“ (სპარს.), ტურ. laşan „გამო“ (არაბ.), ტურ. და მაღლ. ğēr „გარდა“ (არაბ.), მაღლ. billa „გარდა“ და bēl „შორის“ (არაბ.); კავშირებში: აღმ. არამ. lakin „მაგრამ“ (არაბ.), მაღლ. amma „მაგრამ“ და law „თუ“ (არაბ.), ტურ. anni „რომ“ და kân „თუ“ (არაბ.), ურმ. ham „ასევე“ და žunki „რადგან“ (სპარს.), da „ასევე“ (თურქ.) და სხვ.

9. სინტაქსი

სინტაქსიდან აღსანიშნავია ზოგიერთი, ახალი არამეულისათვის დამახასიათებელი ფაქტები.

9.1. გენეტიური კონსტრუქცია, რომელიც ნომინალური შესატყვისების ერთ-ერთ გავრცელებულ სახეობას წარმოადგენს, ძირითადად გადმოიცემა რელაციური დ ნაწილაკის მეშვეობით (bēta d^omalka „მეფის სახლი“, შღრ. სირ. bēṭ malkā). ზოგიერთ აღმოსავლურ არამეულ დიალექტში (ურმიულში, სალამასურში და სხვ.) გვხვდება ე. წ. თურქული იზაფეთის შემთხვევები, როდესაც საზღვრულს დაერთვის ნაცვალსახელური სუფიქსი, რომელიც მსაზღვრელს შეესატყვისება: mar-šimun qoyšunu pṭāti — „მარ-შიმუნის ჯარი მოვა“ (ზუსტ.: „მარ-შიმუნ ჯარი-მისი მოვა“).

9.2. აღმოსავლურ დიალექტებში, სადაც status absolutus-ში მდგომი ნაზმნარი სახელი ზმნის ფინიტურ ფორმადაა გავებული, ნომინალურ წინადადებად წარმოგვიდგება მხოლოდ ისეთი წინადადება, რომელშიც პრედიკატად status emphaticus-ში დასმული სახელია წარმოდგენილი (ურმ. kipā yaqūra bdūktā d^oḡ’ānu „მძიმე ქვა თავის ადგილზე (უნდა იყოს)“. ყველა სხვა შემთხვევაში წინადადება ვერბალურია.

9.3. შეთანხმება წინადადების წევრთა შორის ისეთივე ხასიათისაა, როგორც ეს საშუალო არამეულში დასტურდება. საჭიროა მხოლოდ დაეუმატოთ, რომ უცხოური წარმოშობის ზედსართავები, რომლებიც მსაზღვრელის ფუნქციით გვხვდება და სქესისა და რიცხვის მიხედვით ფორმაუცვლელია, საზღვრულთან შეუთანხმებელია: baḥṭa k’āsip „ლარიბი ქალი“, nāša k’āsip „ლარიბი კაცი“, yāli k’āsip „ლარიბი ბავშვები“.

9.4. სიტყვათა დალაგება წინადადებაში არ ემორჩილება მკაცრ წესებს, თუმცა მეტწილად ასეთი თანამიმდევრობა გვხვ-

ბა: ქვემდებარე—შემასმენელი—დამატება, ე. ი. სიტყვების ისეთი და-
ლაგება, როგორც ამას ხშირად აქვს ადგილი საშუალო არამეულში
(სირიული, მანდეური): ურმ. pulāḥna ki šāqil l-kyānā — „შრო-
მა აღამაზებს ბუნებას“, kirviš g'ūbilā gda ḫunta „კურღლემა მო-
წყვიტა ერთი ნაყოფი“.

სიტყვათა თანამიმდევრობა, რომელიც ძველ დიალექტშია ცნო-
ბილი (მაგ., ბიბლიის არამეულში), გვხვდება ისეთ წინადადებებში,
სადაც შემასმენლად მოცემულია ზმნები āmir „ამბობს“, ḡāvib „პა-
სუხობს“, bāqir „ჰკითხავს“ (ურმ. ḡuvibli tāā u miri... — „უპა-
სუხა მელამ და თქვა...“).

თუ პირდაპირი დამატება წინ უსწრებს შემასმენელს, მაშინ და-
მატება სათანადო ნაცვალსახელური სუფიქსით წარმოდგენილია ზმნის
ფორმაში: ურმ. zarīri d'šimšā pātā d'nāša maqūdova — „მზის
სხივები სწვავდნენ აღამიანის სახეს“ (ზუსტ.: „მზის სხივები აღამი-
ანის სახეს სწვავდნენ მას“).

9.5. რთულ თანწყობილ წინადადებათა შორის ხშირად გვხვდება
უკავშირო წინადადებანი, სადაც ძირითადად გამო-
ტოვებულია მაპირისპირებელი, უფრო იშვიათად მაჯგუფებელი
კავშირები (ურმ. pulḥāna ki tārsi l'ḥarnāša, bāḫlūtā ki māḥriya
„შრომა ასაზრდოებს აღამიანს, [ხოლო] უსაქმურობა აფუჭებს მას“,
tīli ḥmārā, butḫlūtā zmārā — „მოვიდა ვირი [და] შეწყვიტა სიმღერა“).
უკავშირო რთული ქვეწყობილი წინადადებიდან უნდა აღინიშნოს
რელაციური წინადადებები, რომლებიც უმეტესად ნომინალურია.
ასეთ შემთხვევაში დამოკიდებული წინადადების ქვემდებარეს დაერ-
თვის ნაცვალსახელური სუფიქსი, რომელიც შეესატყვისება მთავარ
წინადადების ქვემდებარეს ან დამატებას; მაგ., ურმ. ḥa yāla,
šimu polus, līveva ḫut ilānā „ბიჭი, რომლის სახელია პავლე,
იჭდა ხის ქვეშ“, yāla mḫlūt l-ḥa āynā, mīyo qayri „ბიჭმა მიაღ-
წია წყაროს, რომლის წყალი ცივია“.

10. ლემსიკა

10.1. ახალი არამეული ენის ლექსიკა კიდევ უფრო მეტად, ვიდრე
საშუალო არამეულისა, დატვირთულია უცხოური ნასესხობანით.
თავი რომ დავანებოთ, ასე ვთქვათ, „მემკვიდრეობით“ მიღებულ სეს-
ხებას, თანამედროვე დიალექტებში საკმაოდ მრავლადაა ახლად ნა-
სესხები სიტყვები და მთელი გამოთქმები იმ ენებიდან, რომლებზეც
მეტყველებენ ამ დიალექტების მატარებელთა გარემომცველ კოლექ-

ტივებში. სწორედ ამან განსაზღვრა ამა თუ იმ ენიდან არამეულში სესხების ხასიათი. მაგ., დასავლურში (მა ლულასა, ჯუბ-ადინისა და ბახცას არამეულ მეტყველებაში), რომელთა მატარებლები ცხოვრობენ არაბულ გარემოცვაში, განსაკუთრებით დიდია არაბულიდან ნასესხები სიტყვები; ასევე თურქული, ირანული და ევროპული წარმოშობის სიტყვებიც. არაბული ლექსიკა გვხვდება უხვად ცენტრალურ არამეულშიც — ტუროიოში; აქვე დიდი რაოდენობით დასტურდება თურქული და ქურთული სიტყვებიც. არაბული წარმოშობის სიტყვები შეინიშნება აღმოსავლურ დიალექტებშიც, მაგრამ აქ უმეტესწილად ისინი შემოვიდნენ ირანული და თურქული (ძირითადად — აზერბაიჯანული) ენების გზით. აქედან ქურთისტანის დიალექტების ლექსიკაში, ბუნებრივია, დიდი ადგილი ეთმობა ქურთულ სიტყვებს, ვანის დიალექტში ჭარბობს თურქული წარმოშობის სიტყვები, ირანის ტერიტორიაზე გავრცელებულ დიალექტებში — აზერბაიჯანული და სპარსული ნასესხობანი. ცალკეულ სიტყვებთან ერთად ხშირად გვხვდება კალკებიც, განსაკუთრებით მთელი რიგი ზმნების წარმოების შემთხვევაში: ურმ. *mälkütä ävjd* „ბატონობს“ (ზუსტ. „აკეთებს მეფობას“ <სპარს. *pādišahi kerdän*), *ham ähij* „ზრუნავს, მზრუნველობას იჩენს“ (ზუსტ. „კამს ზრუნვას“ <სპარს. *ham хордän*) და ა. შ.

Посвящается
светлой памяти учителя академика
ГЕОРГИЯ ВАСИЛЬЕВИЧА
ЦЕРЕТЕЛИ

АРАМЕЙСКИЙ ЯЗЫК

ВВЕДЕНИЕ

0.1. Арамейский язык, отдельные диалекты которого в разное время принимали литературную форму, принадлежит к семитским языкам и вместе с аморейским, угаритским, языком эбла и т. н. ханаанейскими языками (еврейским, финикийским, моавийским) представляет их северо-западную ветвь. Название «арамейский» и термин «арамеи» («арамейцы») для носителей этого языка восходят к слову «а р а м», встречающемуся в библейских и аккадских текстах. В X главе «Бытия», где дана таблица этнархов, среди сынов Сима назван Арам. В аккадских надписях под названиями ʾaḫlamē, ʾaḡmāuē, ʾaḡamē, которые впервые упоминаются в надписи XIV в. до н. э., известны кочевые племена семитического происхождения, вторгшиеся из степей Северной Аравии в культурные области Месопотамии. В древнейших письменных памятниках же названного народа «Арам» (ʾḡm) обозначает страну (см. надпись Закира, VIII в. до н. э.), а образованные от него слова ʾḡmu «арамейский» и ʾḡmut «по-арамейски» засвидетельствованы позднее в папирусах Элефантина (V в. до н. э.).

0.2. В Библии название «Арам» указывает также на определенные географические пункты и, прежде всего, на район Дамаска и Северную Месопотамию (Арам-Нахраим). Указанные районы Сирии и Месопотамии, по всей вероятности, представляют собой древнейшие очаги поселения арамеев, откуда впоследствии арамейский язык широко распространился как к западу, так и к востоку от данных регионов. Следует отметить, что древнейшие эпиграфические памятники найдены именно в этих регионах. К IX в. до н. э. арамейский язык слышен не только в Сирии и Месопотамии, но и в Палестине и Финикии.

Позднее арамейский язык распространяется к северу — в сторону Курдистана и Армении, а к востоку — на территорию Ирана. В период ассирийского и вавилонского господства (начиная с VIII в. до н. э.) арамейский язык становится международным языком. К примеру для иллюстрации сказанного можно было привести хотя бы документ, найденный в Мемфисе (Египет): это арамейский папирус, содержащий просьбу правителя Адоны (Южная Палестина) к фараону Нехо II-му о военной помощи против Навуходоносора. Письмо датируется 603—602 годами до н. э. Арамейский язык употребляется и для общения ассирийцев с иноязычными подданными. Интересно отметить, что к этому языку часто прибегали и при резюмировании составленных на аккадском языке документов с целью сделать их доступными для более широкого круга читателей. В эпоху ахеменидов (VI—IV вв. до н. э.) арамейский язык служит официальным языком Персидского государства в его западной части (особенно для Малой Азии и Египта). Это подтверждается большим количеством документов, написанных на арамейском языке, а также целым рядом арамейских надписей, встречающихся во многих пунктах Ближнего Востока. О распространении арамейского языка говорят и двуязычные надписи, найденные в Малой Азии, на Кавказе и даже на Среднем Востоке. В этих надписях арамейский язык выступает рядом с греческим (кападокийская надпись о культе Митры), с лидийским (например, надгробная надпись, обнаруженная около Сард, Афганистан), с иранским (Лагашская билингва) и др.

После падения Персидского царства употребление арамейского языка постепенно ограничивается. В первые века нашей эры арамейский язык в основном функционирует в пределах Палестины, Сирии, Месопотамии и Западного Ирана. В Палестине в этот период арамейский язык вытесняет еврейский, что началось еще до начала нашей эры. Евреи вынуждены писать по-арамейски, а написанные до того на еврейском языке библейские тексты переводить на более понятный широким кругам арамейский язык. Арамейским языком пользовались и другие, родственные арамеям, племена. Такими являются набатеи и пальмирцы—арабы, писавшие по-арамейски.

После принятия христианства арамеями на историческую арену выступает один из арамейских диалектов — эдесское наречие, на котором создается богатая литература, сыгравшая сугубо важную роль в духовной жизни Христианского Востока. Арамейский язык, кроме христиан и иудеев, служил и особой религиозно-гностической секте, члены которой известны под названием мандеев. Эта секта сложилась в первые века нашей эры и сохраняется до сих пор, хотя большая часть ее приверженцев (иракские мандеи) в быту говорит по-арабски. Позднее, особенно со времени арабского завоевания Передней Азии (VII в. н. э.), тенденция к сужению сферы употребления арамейского языка все более и более усиливается и, хотя арамейский язык продолжает жить и сегодня, им пользуются небольшие группы, проживающие в основном на Ближнем Востоке (в Сирии, Ираке, Турции и Иране) и эмигрировавшие отсюда во многие страны мира.

0.3. Естественно, что широкое распространение языка, а также его долгое (письменно фиксированное трехтысячелетнее) существование и целый ряд историко-политических условий способствовали членению арамейского языка на наречия, отличающиеся друг от друга не только как территориальные диалекты, но и в историческом аспекте, отражая арамейскую речь разных эпох. Следует отметить, что хотя диалектальная разница наблюдается с начала же фиксации арамейской речи — еще в языке древнейших арамейских надписей, однако, до первых веков до н. э. резкое сопоставление фиксированных в письме территориальных диалектов не наблюдается (исключение составляет иудейский диалект).

Арамейские диалекты делят на две основные группы: западную и восточную. Западные диалекты распространены в Палестине, восточные — в Месопотамии, Сирии и западных областях Ирана. В специальной литературе арамейские диалекты получили названия по месту их распространения (так, например, арамейский диалект ма^слула), по месту обнаружения арамейских письменных памятников («египетско-арамейский язык» — язык арамейских документов, найденных в Египте) или по тому источнику, который сохранил нам тот или иной

арамейский диалект (напр., библейско-арамейский, арамейский язык Вавилонского талмуда и т. д.).

В течение долгой истории арамейского языка одни диалекты вышли из употребления, вымерли, и представление о них мы имеем лишь по дошедшим до нас письменным памятникам, другие же сильно изменились и продолжают существовать в устах потомков древних арамеев — т. н. ассирийцев (сирийцев); на юге Ирана, в провинции Хузистан сохранился мандейский язык.

Рассматривая структуру арамейского языка в историческом аспекте, следует в его развитии выделить три основных этапа: древнеарамейский, среднеарамейский и новоарамейский. При этом, первые два этапа подразумевают мертвые, третий же — живые диалекты.

І этап (древнеарамейский) — период, охватывающий арамейские письменные памятники со времен их возникновения до первых веков н. э. (условно до III в. н. э.), т. е. до появления мощного арамейского диалекта Эдессы — сирийского языка и других диалектов «сирийского периода». Сюда входят: язык древнейших арамейских надписей, иногда называемый «древнеарамейским» в узком смысле (IX—VII вв. до н. э.)¹, т. н. классический или официальный («государственный») арамейский язык, бытующий в качестве письменного в Ассирийской и Персидской империях (VII—IV вв. до н. э.), арамейский язык Библии — в основном тот же официальный арамейский язык, но подвергшийся воздействию более позднего палестинского диалекта (III—II вв.), а также язык набатейских и пальмирских письменных памятников (I в. до н. э. — III в. н. э.).

II этап (среднеарамейский) — представлен арамейскими диалектами Палестины, Сирии и Междуречья (III — VIII вв.), которые образуют две группы: западную и восточную. В группу западных диалектов входят арамейский язык таргумов и Иерусалимского талмуда (т. н. иудейско-арамейский язык), арамейский язык палестинских христиан и арамейский язык самаритян; восточноарамейскими диалектами являются: сирий-

¹ ср. нем. Früharamäisch (*Сегерт*), фр. araméen ancien (*Жан* и др.), итал. aramaico antico (*Гарбини* и др.).

ский язык, мандейский и арамейский язык Вавилонского Талмуда.

III этап (новоарамейский) включает целую группу современных (живых) арамейских диалектов: Маслулы, Тур-Абдина, Сиирта, Мосула, Урмии и т. д.

В данной работе мертвые арамейские диалекты объединены под общим названием «староарамейский» (И. Дьяконов), которому мы противопоставляем термин «новоарамейский», обычно обозначающий живые арамейские диалекты. Отсюда и деление настоящего очерка на две основные части: I. Староарамейский и II. Новоарамейский. В I части, при необходимости выявления языковых особенностей арамейского языка среднего периода (II этапа) употребляется термин «среднеарамейский», а для выделения языковых особенностей древних эпиграфических памятников — термин «эпиграфический арамейский язык».

0.4. Арамейское письмо, представляющее собой одну из ветвей северо-семитской (т. н. финикийской) письменности, содержит 22 буквы и передает лишь согласные. Арамейское письмо вместе с языком широко распространялось по всему Ближнему Востоку и по всей обширной территории Ассирийского, а затем Персидского государств. Со временем эти знаки претерпевают определенную модификацию. К тому же, различие показывают и письма текстов, найденных в разных географических пунктах. Иногда следует говорить и об особенностях письма отдельных памятников.

Письмо древних арамейских надписей в основном идентично. (От него заметно отличаются все виды письма последующего периода). Этим письмом создан целый ряд эпиграфических памятников, среди которых древнейший—надпись из Тель-Халафа относится к X—IX вв. до н. э. В памятниках периода «официального арамейского языка» встречается письмо двух типов: монументальное и курсив. Первый из них употребляется при высечении надписи на камне и имеет простую форму, что вызвано фактурой материала, второй же—курсив—использован в папирусах и на глиняных черепках (острака) и является дальнейшим развитием первого типа. Именно из этого типа развилось письмо текстов иудеев-арамеев (т. н. иудейско-арамейский курсив, *Сегерт*), которым выполнены кумранские арамейские

кие (а также еврейские) рукописи (II в. до н. э. — I в. н. э.). После падения Персидской империи арамейское письмо широко разветвляется. Отдельные виды этого письма применяются семитскими языками, как еврейский, набатейский, считавшийся прототипом арабского, пальмирский, мандейский, другие же широко используются языками несемитскими, каковы среднеиранские (пехлеви, парфянский). К арамейскому письму восходит целый ряд письменностей народов Востока: согдийская, уйгурская, монгольская и др. Есть также предположение, что один из видов арамейского письма был положен в основу некоторых письменностей на Кавказе (грузинской, армянской, албанской)¹. Особый вид арамейского письма засвидетельствован в памятниках, найденных на территории Грузии в местности Армази (т. н. армазское письмо)². Армазское письмо представляет собой дальнейшее развитие арамейского письма, употребляемого в канцеляриях Персидской империи и проявляет особую близость к пальмирскому письму. Староарамейское письмо не знает гласных знаков. С этой целью употребляются некоторые буквы, особенно для передачи долгих гласных (см., напр., с. 122). Специальные знаки для обозначения гласных в арамейском письме появляются довольно поздно — в V—VI вв.

Особо следует остановиться на сирийской письменности, на которой по сей день создается литература всех видов (церковная, философская, художественная и т. д.). Сирийское письмо представляет собой ответвление арамейского, проявляя особую близость к пальмирскому виду письма. Письменность, употребляемая сирийцами до раскола христианской церкви, известна под названием «эстрангела» (греч. *στραγγέλη* «округленный»). После 30-ых годов V века употребление эстрангелы ограничивается и в основном применяется в качестве прописных букв. Эстрангела дает начало двум видам сирийского письма: яковитскому

¹ И. А. Джавахишвили, Грузинская палеография, Тбилиси, 1926, с. 190, след.; Г. В. Церетели, Армазское письмо и проблема происхождения грузинского алфавита, II, — ЭВ II, 1949, с. 71; Д. Дириггер, Алфавит, Москва, 1963, с. 378—385; И. Фридрих, История письма, Москва, 1979, с. 149—150.

² Г. В. Церетели, Армазская билингва, Тбилиси, 1941, с. 6.

ли несторианскому. Первое из них, употребляемое западными сирийцами — яковитами, за свою угловатость получило название «серто» («линейное»). Оно входит в употребление с конца VI в. Разница между данными видами сирийского письма заключается в знаках для огласовки: яковитское письмо применяет греческие прописные буквы, несторианское же — точки или маленькие черточки (ср. яков. и нест. «сын»).

Заслуживает внимания и мандейское письмо, которое употреблялось приверженцами мандейской секты. И это письмо идет от древнеарамейского с некоторыми специфическими изменениями в начертании букв. Но главное здесь в том, что, в отличие от всех других семитских алфавитов, мандейское письмо с помощью определенных букв регулярно передает гласные, а количество букв все то же — 22.

Наконец, говоря об арамейском письме, хочется остановиться на его использовании для других языков. Здесь следует различить два случая: передача арамейских слов арамейским письмом с чтением текста не на арамейском языке, т. н. г е т е р о г р а ф и ч е с к о е п и с ь м о,³ и применение арамейского письма для передачи иноязычного текста, т. н. т р а н с к р и п ц и я. К первому случаю следует отнести применение арамейского письма среднеиранскими языками, что имело место после падения Персидской империи. Здесь слова, написанные по-арамейски, читаются на иранских языках. Ко второму случаю относится использование сирийского письма для арабских текстов (т. н. гаршунн), а также для христианско-арамейских текстов из Палестины³.

³ См. Приложение.

I

СТАРОАРАМЕЙСКИЙ

1. СТАРОАРАМЕЙСКИЕ ПИСЬМЕННЫЕ ПАМЯТНИКИ

1.1. Говоря о древнеарамейском, следует особо выделить древнейший слой арамейского языка, представленный эпиграфическими памятниками X—VIII вв. до н. э., созданными в самостоятельных арамейских городах на территории Сирии и Месопотамии.

Из данных памятников в первую очередь следует назвать стелы с арамейскими надписями, обнаруженные в Северной Сирии (в современной Турции), недалеко от курдской деревни Зинджирли при археологических раскопках в 1890 г. древнего государства Яуди (yʿdy). Среди разных арамейских памятников внимание привлекли две длинные надписи, относящиеся к IX в. (или ко II половине VIII в.) до н. э. Одна из них посвящена богу Хададу от имени царя Яуди—Панамму I-го, вторая же, моложе первой надписи примерно на полвека, сделана на стеле, воздвигнутой царем Бар-Рекибом (Бар-Рекубом) в честь своего отца Панамму II-го. Эти надписи являются главным источником наречия, которое довольно четко отличается от языка других древнеарамейских надписей и получило название яудийского диалекта. Многие ученые до последнего времени яудийский диалект не считали арамейским языком, а наличие многих черт, общих с языками ханаанейской группы (с финикийским, например), давали им основание причислить язык яудийских надписей к этой группе. Некоторые ученые (Х. Доммер и др.) считают его смешанным арамейско-финикийским диалектом, а по И. Фридриху это что-то среднее между древнефиникийским и арамейским, известным по надписям этого региона со второй половины VIII века¹. Подчеркивая общие языковые

¹ J. F r i e d r i c h, Skizze der Sprache von Ja'udi im nördlichen Syrien, — *Analecta Orientalia* 32, Roma, 1951, с. 153.

факты яудийского диалекта с арамейским, ханаанейским и, в некоторых случаях, даже с арабским языками, *Фридрих* приходит к выводу, что язык яудийских эпиграфических памятников является не диалектом арамейского языка, а самостоятельным западносемитским языком². Сказанное объясняется особенностями данного диалекта, что сводится к двум моментам: ханаанеизму (явления, общие с ханаанейскими языками) и яудизму (явления, характерные только для данного диалекта).

Яудийского происхождения также несколько более поздних надписей, как например, строительная надпись Бар-Рекиба из Зинджирли. Что же касается всех остальных надписей данного периода (IX—VIII в.в.), в языковом отношении они мало отличаются друг от друга и представляются нам как одно целое. Это дает нам возможность высказать предположение, что язык указанных надписей в определенное время вышел из района Дамаска и распространился на территории Сирии и Ассирии без значительных изменений.

К началу IX в. относятся надписи царей Дамаска (Бар-Хадода и Хазаеля). В Сирии же, южнее г. Алеппо, в местечке Ссфире (Суджин) были обнаружены три стелы, исписанные арамейскими надписями (т. н. Сефире I, Сефире II и Сефире III), отражающими речь провинции Арпада. Надписи датируются 753 — 746 гг. и проявляют некоторую близость с более поздними восточноарамейскими наречиями. Недалеко от того же Алеппо в с. Нерабе были найдены две арамейские надписи на надгробных камнях с изображением священнослужителей. Надписи содержат обращение к богу Луны с просьбой наказать осквернителя могил, в которых находятся служители бога Луны ŠHR. Надписи эти ассирийского периода (VIII—VII вв. до н. э.). Из других эпиграфических памятников, обнаруженных на территории Сирии, большой интерес представляет стела с надписью, высеченная около 775 г. до н. э., в которой властитель Луаша и Хаматы Закир благодарит небесного бога за помощь, оказанную ему в победе над врагом. В этой надписи встречаются также некоторые факты, известные не в арамейс-

² Там же, с. 162.

ком, а в еврейском языке. Причем особенности надписи Закира в основном ограничиваются сакральным стилем, созданным под влиянием ханаанеев (например, употребление т. н. *vav con-versivum-a*).

Из надписей данной эпохи, найденных на территории Ассирии, в первую очередь следует назвать древнейшую арамейскую надпись из Тель-Халафа (IX, а возможно, даже X в. до н. э. Тель-Халаф в I тысячелетии до н. э. был столицей одного из арамейских государств). Здесь же следует упомянуть эпиграфические памятники Нимруда и арамейские приписки на клинописных документах из Ассирии и Вавилона (VII—VI вв. до н. э.). Особо следует выделить остракон из Ашшура (VII в. до н. э.), который представляет собой фрагмент письма.

Все названные памятники, как уже отмечалось выше, написаны письмом северосемитического (финикийского) происхождения в X—VIII вв. до н. э. Письмо консонантное, т. е. обычно переданы лишь согласные. Что же касается изображения гласных звуков, в некоторых случаях они переданы с помощью букв, выражающих согласные *w*, *y*, *ʔ* и *h* (т. н. *matres lectionis*). Гласные, передаваемые в письме через названные согласные, бывают лишь долгими, как это обычно имеет место в других семитских языках, в том числе и в арамейском. Слова, где долгие гласные не переданы т. н. вокальными буквами (*w*, *y*) или знаками для гортанных звуков *ʔ* и *h*, считаются примерами дефективного написания. Дефективное написание слов часто встречается в вышеприведенных надписях, хотя намного реже, чем в угаритском и финикийском, обнаруживающих так много общего с языком древних арамейских эпиграфических памятников. Так, например, часто встречаются дефективные написания слов в памятниках Сефире и Закира, а также в надписях иудейского происхождения: *uwʔtu* «мой дни» (Хад. и Пан. II), рядом с *utu* без *w* в той же надписи Хадада, *hʔ* «он» (вместо *hwʔ*) и т. д.

Говоря о графической передаче отдельных звуков, следует особо отметить функцию *h* и *ʔ* для передачи гласных *ā* и *ē* в конце слова, причем *h* выражает как *ā*, так и *ē*, а *ʔ* только *ā*. Такие случаи наблюдаются почти во всех древнейших надпи-

сях, что дает возможность установить некоторые морфологические категории на этом древнем этапе развития арамейского языка³.

Как было уже отмечено, язык данных памятников является древнейшей формой тридцативекового «литературного» арамейского языка. Он настолько близко стоит к другим северосемитским языкам, что его часто причисляли не к арамейскому, а к ханаанейской группе языков (ср. с. 120); некоторые же, как *Ш.-Ф. Жан*, язык надписей из Хамата, Сефире и надписи Закира считали переходной ступенью общезападносемитского языка к арамейскому. Это объясняется тем, что язык надписей все еще показывает много общего с ханаанейскими языками (еврейским, финикийским), хотя уже явно выделяются черты, характерные исключительно для арамейского языка: употребление формы *status emphaticus*-а в качестве детерминированного состояния имени, специфическое окончание имен мужского рода во множественном числе, определенные местоименные формы и др. Таким образом, язык древнейших арамейских надписей (X—VIII вв.)—та ступень в развитии арамейского языка, которая все еще тесно связана со своими братьями—северозападными языками на всех уровнях языковой структуры.

¶ [1.2. С VIII в. до н. э. арамейский язык, ранее известный лишь по эпиграфическим памятникам, о которых речь шла выше, становится языком ассирийской, а далее, со второй половины VI века, и персидской канцелярии. В силу сказанного, арамейский язык широко применялся при составлении разных официальных документов, в том числе и международного (дипломатического) характера. Поэтому основными источниками арамейского языка данного периода (VIII—IV вв.) являются официальные документы. Отсюда и название языка этих документов — официальный (*Фр. Розенталь*) или государственный (*Reichsaramäisch* по *И. Маркварту*) арамейский язык. Официальный арамейский язык, т. е. язык, который отражен в официальных документах указанной эпохи, продолжает существовать и после падения Ахеменидской империи

³ Ср., напр., с. 155—156.

и, как это показано ниже, вплоть до III в. н. э. претерпел мало изменений.

Основным памятником официального арамейского языка следует считать архив из Египта—Элефантина (V в. до н. э.), содержащий переписку еврейских колонистов с иерусалимской администрацией и другие официальные документы, в том числе арамейский перевод Бехистунской надписи персидского царя Дария I, письма правителя Египта Аршама и его сотрудников, написанные на папирусе и коже. Заслуживают внимания и частные письма, большая часть которых выполнена на глиняных черепках (острака). В этом же архиве находились и художественные произведения—арамейский перевод вавилонского романа о Ахикаре и повесть о Бар-Пунеше, дошедшая до нас в виде фрагментов. Сюда же следует отнести арамейские папирусы, найденные в Гермополисе. Почти все остальные памятники данного периода представляют собой надписи, в том числе и острака. Они были обнаружены на всей обширной территории Ассирийской и Персидской империй. Таковы арамейские приписки на глиняных табличках и черепках, найденных в южных городах Месопотамии Нилуре и Ларсе, V в. до н. э., а также обнаруженный под Иерихоном папирус, содержащий уже упомянутое выше письмо царя Адоны египетскому фараону и др. Надписи встречаются и далеко за пределами этих государств. В качестве примера можно назвать надписи из арабского оазиса Таймы (V—IV вв. до н. э.), Лагманскую надпись (Афганистан), вавилонский остракон с политическим обозрением провинции Бит-Амуккани времен Ашурбанипала и многие другие.

1.3. Позднее, после падения Ахеменидского царства, арамейский язык, до того в основном являющийся канцелярским, находит широкое применение у евреев в качестве литературного языка. По-видимому, среди еврейского населения родной язык, постепенно вытесняемый арамейским из повседневной жизни, уступает место последнему и в литературной жизни данного народа. Этим объясняется тот факт, что отдельные пассажи Библии написаны на арамейском языке, а именно: повествование о восстановлении Иерусалимского собора, данное в мемуарах Ездры (Ездра 4₈—6₁₈ и 7₁₂₋₂₈), пять справок истори-

ческого характера (Даниил 2₄—7₂₈), пассаж о порицании идолопоклонства (Иеремия 10₁₁), а также два слова, представляющие собой арамейский перевод еврейской топонимики (Книга Бытия 31₄₇). Следует также заметить, что отдельные ученые (*Фр. Розенталь* и др.) считают некоторые библейские тексты еврейским переводом с арамейского оригинала⁴.

Арамейские тексты Библии создавались в течение двух-трех столетий, притом, как полагают специалисты, выходцами из разных местностей. Однако, в данном языке не замечается существенной диалектальной дифференциации, что дает возможность предполагать в качестве его основы местный — палестинский диалект арамейского языка или же довольно продолжительную литературную палестинскую традицию⁵.

Следует отметить, что т. н. официальный язык, который в Палестине после падения Персидской империи принял вид «б и б л е й с к о - а р а м е й с к о г о я з ы к а», в отдельных районах древнеперсидской империи продолжает существовать в качестве официального (канцелярского) языка. Вместе с языком продолжает жить и то письмо, которое применялось для данного языка — арамейское. Только отрыв от центра старой империи, развал единого государства вызвали на периферии развитие местных видов арамейского письма, положили начало резкому делению единого литературного языка на диалекты, что хорошо отражено в среднеарамейском. В этом отношении заслуживает внимания употребление «государственного арамейского» в качестве официального языка в Месопотамии, на Индостанском полуострове, в Малой Азии и в Закавказье (Армения, Грузия).

1.4. В конце старого летоисчисления и в первых веках н. э. (точнее: I в. до н. э. — III в. н. э.) арамейский язык нашел применение в качестве письменного языка у пальмирцев и набатеев, а также в Хатре (Месопотамия), о чем свидетельствуют довольно многочисленные надписи. Именно а р а м е й с к и й я з ы к.

⁴ F. Rosenthal, A Grammar of Biblical Aramaic, Second revised printing, Wiesbaden 1963, с. 5, § 1.

⁵ Ср. Н. Bauer und P. Leander, Grammatik des Biblisch-Aramäischen, Halle 1927, с. 1—10.

Пальмиры считают некоторые ученые (*Кантино, Розенталь* и др.) продолжением «официального (классического) арамейского языка», который претерпел определенное влияние местного диалекта⁶.

Пальмира (т. е. «город пальм», на местном диалекте — Тадмор), находящаяся в оазисе Сирийской пустыни (к с.-в. от Дамаска), пользовалась местным арамейским диалектом в качестве официального языка. Наивысшего расцвета Пальмира достигла во второй половине III в., когда Пальмирское царство растянулось от Евфрата до Нила и от Аравии до Гелеспонта. Но уже после восстания пальмирцев против римлян (272 г.) Пальмира была разрушена и в следующем году Пальмирское царство прекратило свое существование. К периоду расцвета Пальмиры относятся большая часть пальмирских надписей. Самая ранняя из них датируется 33 годом до н. э., а самая поздняя 274 годом. Часто наряду с арамейской надписью встречается и греческая. В этом отношении особого внимания заслуживает трехстолбцовая надпись 137 года, содержащая арамейский текст из 162 строк с греческим переводом и представляющая собой тариф платежей и пошлин на разные товары. Надписи на пальмирском арамейском обнаружены также далеко за пределами Пальмирского царства (в Дамаске, Иерусалиме, Египте, Риме и даже в Венгрии, Италии и Англии).

1. б. Набатен, по происхождению арабы, создавшие во II в. до н. э. свое царство, оставили после себя немало надписей, выполненных на т. н. набатейском арамейском языке. Эти надписи, представляющие собой надгробия и посвящения, содержат довольно большое количество арабских собственных имен и ряд языковых явлений, характерных для арабского языка. Значительная часть этих надписей встречается на территории столицы набатейского царства — Петры, а также во многих других пунктах, где проходили торговые пути набатеев. При римском императоре Траяне в 106 г. Набатейское царство

⁶ J. Cantineau, Grammaire du palmyrenien épigraphique, Kairo, 1935, с. 163; F. Rosenthal, Die Sprache der palmyrenischen Inschriften und ihre Stellung innerhalb des Aramäischen, MVAeG 41 (1936), с. 105.

было превращено в римскую провинцию Аравнию, чем был положен предел всякой самостоятельности набатеев, в том числе и употреблению арамейского языка в качестве письменного. Следует отметить, что набатейские надписи часто встречаются рядом с греческим переводом, как это имело место и с пальмирскими текстами. Довольно долго набатейский язык был известен только по эпиграфическим памятникам. За последнее время в Иудейской пустыне наряду с еврейскими и арамейскими (государственный арамейский и библейско-арамейский) текстами обнаружены набатейские папирусы.

1.6. Х а т р а (по-арабски ал-Хадр) в первых веках нашей эры (I—III вв.) представляла собой парфянский город с храмом солнца. Она расположена в северной части Ирака между Багдадом и Мосулом в 50 км от Ашшура в с.-з. направлении. Особого расцвета Хатра достигла во II в., но уже в последующем столетии (250 г.) она была разрушена Шапуром I. Раскопки, которые ведутся с 50-ых годов текущего столетия, выявили арамейские надписи, выполненные на стенах храма, скульптурах и алтарях. (В надписях часто упоминается имя царя Синатрука, которое и поныне сохранено в арабской традиции). Интересно отметить, что в языке надписей из Хатры прослеживаются такие явления, которые позднее характерны для восточно-арамейских диалектов. В А ш ш у р е на каменной мостовой у нового здания, возведенного над старым храмом, сохранились арамейские надписи, сделанные в честь божества Ашшура и его супруги Шеруа.

1.7. В последующий период появляются письменные памятники на т. н. среднеарамейских диалектах, которые четко делятся на западные (диалекты Палестины) и восточные (диалекты Сирии и Месопотамии), причем т. н. западные диалекты как бы продолжают языковые традиции древнеарамейского. Примером этому мог послужить язык палестинских евреев, зафиксированный в известном свитке Мертвого Моря—Genesis Apocryphon («Апокриф Бытия»), а также в древнейших арамейских переводах Библии—таргумах: Таргум Онкелоса (арамейский перевод Пятикнижия) и Таргум Ионатана (перевод Пророков). Следует отметить, что, хотя Гепе-

sis Аросгірһон и датируется I веком до н. э. (Э. Кучер), по своему языку он близко стоит к памятникам среднеарамейского периода, особенно к Таргуму Онкелоса. Более поздние переводы Библии, известные под названием Палестинских таргумов, сохранились в виде фрагментов (VII—IX вв.). Язык данных памятников в науке известен как иудейско-арамейский.

1.8. Арамейская речь Галилеи (Северная Палестина) (т. н. галилейский арамейский) отражена в Иерусалимском талмуде (IV—V вв.). Сюда же следует отнести язык некоторых арамейских мидрашей (толкований к Библии) и мозаической надписи из Кефр Кенны.

1.9. Арамейское наречие самаритян, на котором говорили члены религиозной общины палестинской провинции Самарии с IV в. до н. э. по VIII в. н. э., известно как самаритянский язык. В последующее время самаритянский язык вытесняется из употребления арабским, хотя в качестве письменного языка он существует и по сей день. На нем написаны: арамейский перевод Пятикнижия и комментарии к нему, философские, поэтические, грамматические и исторические сочинения, а также составлены словари и календари. Встречаются и самаритянские надписи (на камне, бронзе, серебре и т. д.).

1.10. Арамейский язык палестинских христиан — христианско-арамейский, бывший в употреблении в V — VIII веках, нашел свое отражение в некоторых частях Ветхого Завета, лекционарии Евангелия, житиях святых и в литургических памятниках, переведенных с греческого. Тексты написаны сирийским письмом.

§ 1.11. Среди восточноарамейских диалектов особую популярность приобрело наречие сирийского города Эдессы (ныне город Урфа в Турции) и его окрестностей, на котором в течение столетий создавалась известная всему миру церковная (христианская) и светская литература. Оно и получило название сирийского языка.

Процветание сирийского языка и литературы тесно связано с бурным распространением и усилением христианства на Востоке, а падение сирийского языка — с арабизацией и исламиза-

цией этого региона мира, т. е. с падением того же христианства. Таким образом, сирийский язык, вытесняемый арабским, с VIII в. прекращает свое существование в устах сирийцев и продолжает его лишь в качестве письменного языка (до XV в.) или же в качестве языка литургии сирийской церкви [по сей день. За последнее время среди современных сирийцев появилась тенденция к оживлению классического сирийского языка в качестве литературного: возникают школы (Сирия и Ливан), печатаются школьные учебники, издаются журналы, как *Qālā Sūgūyā* («Сирийский голос» — орган Сирийской Академии), *Egatho* («Письмо») в Зап. Берлине, *Sūgūyō* («Сиронец») в Аргентине и др. В 1972 г. в Багдаде создается Сирийская Академия, главной целью которой является расширение употребления сирийского языка.

Сирийские памятники встречаются и до появления христианства. В основном они эпиграфического характера, из них древнейшими являются памятники из г. Эдессы (Урхай): надгробная надпись *Maṣnu* датируется 73 годом н. э. На сирийском языке создаются значительные произведения религиозного, философского, художественного и др. характера. Особое внимание уделяется переводам с греческого. Это способствовало сильному влиянию греческого языка на сирийский, что, естественно, в первую очередь сказалось в области лексики.

В V в. произошел раскол сирийской церкви надвое: восточносирийскую церковь, которая объединяла приверженцев патриарха Нестора, с центром в г. Нисибине и западносирийскую церковь монофизитского толка, с центром в Антиохии, получившую позднее (VI в.) название яковитской по имени реформатора сирийской церкви Якова Бардайоса. Конфессиональный раздел сирийской церкви положил основу делению литературного сирийского языка на два диалекта: западный и восточный, что, со своей стороны, способствовало делению единого сирийского письма на два вида: яковитское и несторианское.

1.12. К сирийскому языку примыкает арамейская речь вавилонских евреев, отраженная в Вавилонском талмуде и магических текстах на чашах из Ниппура (IV—VI вв.) — арамейский язык Вавилонского талмуда.

Некоторые отклонения от вышеуказанной таблицы показывают, как об этом говорилось выше, древнеарамейские эпиграфические памятники. Из них следует отметить употребление спирантов для передачи протосемитических интердентальных вместо типичных для арамейского консонантизма смычных согласных. В этом отношении нет разницы между интересующими нас надписями. Так, напр., протосемит. \underline{d} передан через зубной спирант z : $\text{ʔ}hz$ «братъ» (Хад.) $\leftarrow^* \text{ʔ}h\underline{d}$ (ср. араб. $\text{ʔ}h\underline{d}$, но евр. $\text{ʔ}hz$), zhb «золото» $\leftarrow^* \underline{d}hb$ (евр. $z\underline{a}h\underline{b}$, но сир. $da\underline{h}b\underline{a}$); интердентальный глухой t в надписях передан буквой š : $yšb$ «садиться» (Хад. и др.) $\leftarrow^* y\underline{t}b$ (ср. евр. $y\underline{a}t\underline{a}b$, сир. $y\underline{i}t\underline{e}b$); протосемитический интердентальный глухой эмфатический t в надписях, как и в еврейском, представлен эмфатическим спирантом ṣ : $nṣr$ «охранять» $\leftarrow^* n\underline{t}r$ (евр. $n\underline{a}ṣar$, сир. $n\underline{ʔ}ar$). Как видно из приведенных примеров, передача протосемитических интердентальных через зубные спиранты характерна для еврейского, а также финикийского, т. е. для языков ханаанейской группы. В позднейших арамейских памятниках эти спиранты перешли в смычные, что и считается характерным для арамейского в целом, т. к. в других семитских языках смычные взамен протосемит. интердентальных не встречаются. Этот факт дает основание рассматривать передачу согласных в древнеарамейских надписях как попытку передать, хотя бы приблизительно, протосемитические интердентальные, еще сохранившиеся на ранней ступени арамейского языка посредством заимствованного финикийского алфавита, который специальными знаками для передачи интердентальных не располагает. И только позднее интердентальные в арамейском передвинулись в соответствующие смычные ($\text{t} > \text{t}$, $\underline{d} > \text{d}$, $\text{t} > \text{t}$). Следует заметить, что данное передвижение, по-видимому, не произошло сразу, в какое-то определенное время. Об этом свидетельствует параллельное употребление спиранта z и смычного \underline{d} для передачи общесемитического интердентального \underline{d} в египетско-арамейском, т. е. в письменных документах, хронологически ближе стоящих к названным эпиграфическим памятникам. Так бывает обычно в местоимениях (znk «этот», $z\underline{a}$ «эта», относит. местоим. $z\underline{i}$), тогда как в других частях речи, за некоторым единичным исключением, вроде zhb || $\underline{d}hb$ «золото», побеж-

дает смычный эквивалент $\underline{d}—d$ (ʔdn «ухо», ʔhd «взять» и т. д.). В связи с этим высказывалось мнение, что в египетско-арамейском в письме иногда все еще сохраняется старое произношение согласного, тогда как в живом произношении, которое почти полностью отражено в текстах, интердентальный звук реализуется в виде смычного⁶. Из более поздних арамейских диалектов лишь в мандейском, известном своими архаизмами, в аналогичных случаях засвидетельствовано употребление z вместо d , идущего исторически от \underline{d}^7 ($hazin$ «этот», $haza$ || $hada$ «эта», $zahba$ || $dahba$ «золото», $ziqna$ || $diqua$ «борода»).

Иное положение при передаче протосемит. глухих интердентальных согласных — простого \underline{t} и эмфатического \underline{t} . В таких случаях мы всегда имеем общеарамейские смычные t и \underline{t} (протосемит. $\underline{t}w$ > арам. tw «бык», протосемит. $\underline{t}by$ > арам. $\underline{t}by$ «газель»). Единственный случай передачи интердентального \underline{t} через спирант δ , регулярно наблюдаемый в ханаанейских языках, встречается в египетско-арамейском слове δq l «сикель» (мера веса), что приписывается влиянию вавилонского $\delta iqlu^8$.

Сравнительно с протосемитической звуковой системой изменения произошли в области велярных спирантов: \underline{g} > ζ , а \underline{h} > η . Таким образом, если учесть, что в арамейском сохранились и исконные фарингалы (т. е. протосемитские ζ и η), то станет ясно, что удельный вес последних в арамейском в сравнении с протосемитским увеличился. Этот факт, известный еще в древнейших арамейских надписях, удостоверяется на протяжении почти всего развития этого языка; только намного позднее вышеназванный η опять передвигается в велярный \underline{h} в некоторых диалектах, как, например, в восточносирийском ($\underline{h}amgā$ «вино», $\underline{h}aq\bar{l}ā$ «поле», ср. зап. сир. $\underline{h}amgō$, $\underline{h}aq\bar{l}ō$). Следует указать, что данное передвижение велярных согласных в фарингальные — явление общее у арамейского языка с ханаанейскими, но фарингальный ζ для протосемитского эмфатического \underline{d} характерен лишь арамейскому языку. Однако в ранних памят-

⁶ P. L e a n d e r, Laut- und Formenlehre des Ägyptisch-Aramäischen, Hildesheim, 1966, с. 9, i.

⁷ Ср. Th. N ö l d e k e, Mandäische Grammatik, Darmstadt, 1964, с. 43.

⁸ P. L e a n d e r, ук. соч., с. 7—8, b.

никах, а именно в древнеарамейских надписях и даже в египетско-арамейском вместо $\text{ḫ} > \text{ḥ}$ встречается $\text{ḫ} > \text{q}$ (в древнейших эпиграфических памятниках систематически, в египетско-арамейском наряду с $\text{ḫ} > \text{ḥ}$): $\text{ḫ} \text{q}$ «земля», $\text{mḫ} \text{q}$ «восход солнца», егип.-арам. $\text{ḫ} \text{q} \parallel \text{ḫ} \text{ḥ}$ «земля», $\text{q} \text{m} \text{ḫ} \parallel \text{ḥ} \text{m} \text{ḫ}$ «шерсть».

В египетско-арамейских текстах все еще встречаются слова, где для протосемитского ḫ употребляется только q ($\text{ḥ} \text{q}$ «дерево», $\text{q} \text{p}$ «баран»), тогда как, например, в библейско-арамейском и в данных случаях имеется $\text{ḥ} \text{ayn}$ ($\text{ḥ} \text{ā} \text{ḥ}$ от $\text{ḥ} \text{ā} \text{ḥ}$ диссимилацией). Аналогичные факты наблюдаются в мандейском ($\text{a} \text{q} \text{a} \text{p} \text{ḫ} \text{a}$ «шерсть» $\leftarrow \text{ḥ} \text{m} \text{ḫ}$, $\text{a} \text{r} \text{ḫ} \text{a} \parallel \text{q} \text{a} \text{r} \text{ḫ} \text{a}$ «пыль» $\leftarrow \text{ḥ} \text{p} \text{ḫ}$). По *Нильдеке*, этот q , возможно, передает звук, подобный арабскому ġ (j), который является спирантным вариантом согласного q^{h} .

Ханаанеизм, возможно исключительно графического характера, проявляется также в передаче протосемитского палатализованного ś через š во многих древнеарамейских надписях, тогда как в арамейском вообще такой согласный передан посредством s .

По-видимому, в классическом языке наряду с дентальным s сохранился палатальный (или палатализованный) ś , который встречается в масоретских текстах, а в языке последующего периода передвинулся в s . В егип.-арамейском для ś и š употреблялась одна и та же буква без каких-либо диакритических знаков. Различить их возможно лишь на основании библейских масоретских текстов. Следует заметить, что уже в египетско-арамейском встречаются единичные случаи передачи согласного s через знак $\text{ś}/\text{š}$, что явно свидетельствует о живом процессе передвижения палатального ś в š . То же самое явствует из случаев смешивания знаков для ś и s в библейско-арамейском.

Консонантная система претерпела некоторые изменения в более молодых арамейских диалектах; начало этим изменениям было положено уже в классическую эпоху арамейского языка. Прежде всего мы имеем в виду ослабление и опущение отдельных согласных. Так, например, уже в библейско-арамейском наблюдаются случаи опущения глоттального смычного ʔ в сере-

⁹ Mand. Gramm., с. 73.

дине слова (gēš «голова» <*gīʔš, bāṭr «после» <*baʔaṭar). Опускание ʔ в конце слога или слова в сирийском языке — явление обычное. Засвидетельствованы случаи опущения ʔ в начале слова: сир. ḥaḏ, манд. haḏ «один» <ʔḥḏ; сир. pāšā, манд. apašaḥḥ paša «человек» <ʔnš и др. Другой гортанный согласный спирант h оказался более стойким. В среднеарамейских диалектах, кроме мандейского, он еще сохранен: сир. pahṛā «река», baḥṛā «свет» но law «не» <lā hū, yūdā «Иуда» <yihūdā, hennōnḥ ܚܢܢܘܢ «они».

В среднеарамейском наблюдается «ослабление» фарингальных согласных, что выражено в их переходе в ларингальные согласные. Систематический характер оно имеет в мандейском, где ʕ переходит в ʔ, а ḥ в h: abad «он сделал» <*ʕabad, ṭupa «плод» <*ṭu ʕnā, pahla «русло (реки)» <paḥlā.

В сирийском и в языке палестинских христиан в передаче греческих слов засвидетельствован абруптивный (глоттализированный) p: сир. paḡṣora «лицо» < греч. πρόσωπον.

2.2. Из полугласных (неслогообразующих гласных) в арамейском засвидетельствованы биллабиальный w и палатальный y, общие для всех семитских языков. Однако следует указать, что в начале слова, как это известно и по другим северосемитским языкам, протосемит. w обычно заменен полугласным y: *whb > yhb «давать», *wld > yld «рожать» и т. д. (Исключение составляют иноязычные слова и союз «и»). Иногда w сохранен в набатейском, возможно, под влиянием арабского языка¹⁰.

Следует заметить, что позднее в арамейских диалектах наблюдается существование вторичного w, полученного из b: манд. ʔbd > ʔwd «погибнуть» (особенно часто в современных арамейских диалектах, см. ниже). Полугласные часто чередуются с глоттальным смычным ʔ в позиции между двумя гласными в библи.-арамейском: kašdāyā > kašdāʔā «халдей», ḥaṭāyāḳ > ḥaṭāʔāḳ «твои грехи», сир. ʔīdā «рука» <yʔdā, ʔīl(ay), «есть, существует» — verbum existentiae (ср. др. евр. yēš).

2.3. В о к а л и з м арамейского языка — самая изменчи-

¹⁰ An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages, ed. by S. Moscati, Wiesbaden, 1964, с. 46, § 8.65.

вая и малоустойчивая часть звукового состава данного языка.

Поскольку письмо, употребляемое в древнеарамейских надписях консонантное, то представление о вокализме этого периода мы имеем далеко неполное. Даже долгие гласные, передаваемые через полугласные (w, y), не всегда выражены графически. Случаи дефективного написания долгих гласных довольно часты, как об этом уже говорилось. Нередко отсутствуют полугласные и при передаче дифтонгов, что, возможно, указывает на явление стяжения дифтонгов в древнеарамейском, так широко распространенное позднее в данном языке. Таким образом, мы имеем ё вместо ау и õ вместо aw: mšb «сидение» < mawšab (Хад.). В начале слова вместо w обычно встречается y, но в отдельных случаях w сохранен, как, например, в nota accusativi wt (Хад.).

Дать характеристику гласных «государственного» (классического) арамейского языка также представляется довольно трудной задачей, поскольку гласные, в особенности краткие, в текстах не обозначались. Как известно, огласовка, данная в библейских текстах, более позднего происхождения, чем сами тексты и поэтому она не может полностью отражать произношение, имевшее место 10 столетий назад, даже учитывая устойчивость устных традиций произношения. Постольку арамейский вокализм по этой огласовке, по существу, передает гласные периода их фиксации (VI — VII вв.), а не арамейского языка ахеменидского государства, или хотя бы первых веков до н. э. Исходя из этого положения, видимо, *П. Леандер*, по мнению которого гласные египетско-арамейского языка арханчнее, чем вокализм более молодых диалектов, прав¹¹. Хотя не исключено, что, например, краткие гласные в открытых безударных слогах редуцировались, а в открытых ударяемых — сохранились, как это имеет место в библейско-арамейском языке по масоретской традиции. Вполне допустим переход гласных i/e в гласный а по соседству с ларингальными (ʔ, h) и фарингальными (ç, ħ) согласными, когда последние закрывают слог. К ним примыкает и г, как это наблюдается, например, в сирийском, где имеются соответствующие для гласных знаки (таʔта с

¹¹ P. Leander, ук. соч., с. 7.

вместо *maṯeš* «тот, кто заставляет выслушать», *ṣātaḡ* < *ṣāteḡ* «говорящий»). С большей достоверностью можно говорить о сущности долгих гласных и о претерпеваемых ими изменениях, поскольку они в консонантных текстах обычно обозначались. Так, например, чередование букв *u* и *h* в конце слова в египетско-арамейском дает нам основание думать, что в определенных случаях, а именно в ударяемом конечном слоге гласный *ī* переходит в *ē* (*u* передает *ī*, а *h*—*ē*). Это подтверждается сравнением глаголов с конечным *u* с соответствующим материалом из родственных диалектов.

Как видно из сказанного о гласных, они в консонантных текстах обозначались с помощью некоторых букв, т. н. *maṯes lectionis* (*y*, *w*, *h*, *ṣ*) только в том случае, если гласные были долгими. Но и обозначение долгих гласных путем т. н. вокальных букв не было последовательным (отсюда и дефективное написание долгих гласных, т. е. без вокальных букв). Поэтому появилась необходимость полностью вокализировать существующие консонантные тексты и впредь иметь возможность вместе с согласными передавать и гласные. Мандейский оказался единственным языком, который для этой цели систематически прибегает к существующей консонантной азбуке. А именно, буквы *ṣ*, *ϣ*, *w*, *y* обозначают здесь качественно различные гласные: *ṣ*=*a/ā*, *ϣ*=*i* и *e* (иногда *ϣ*=*ī*, *ē*), *w*=*u*, *o*; *y*=*i/ī*, *e/ē*; иногда гласные переданы посредством двух букв (обычно в конце слова): *y* *ṣ*=*ī*, *ē*; *ϣ* *y*=*ī*, *ē*.

Во всех других арамейских диалектах для обозначения гласных созданы системы специальных диакритических знаков. До нас дошло несколько традиций вокализации библейских, в том числе библейско-арамейских — консонантных текстов, из них главными считают тивернадскую и вавилонскую (VI—VII вв.). Особое распространение получила тивернадская традиция, которая в основном выражала качественное различие гласных. Гласные переданы точками и черточками, стоящими под или над буквами.

Особый интерес в этом смысле имеет сирийская вокализация, созданная, так же, как и библейская, во второй половине I тысячелетия н. э. и, так же, с особым учетом прежде всего качес-

тва гласных. При этом, сирийское письмо, как и другие семитские письменности, продолжало широко применять *matres lectionis* для обозначения гласных (w=o/ō и u/ū; y=i/ī, иногда ē, ʾ=ā, ē). Названные буквы применялись и для передачи гласных в заимствованных греческих словах (особенно часто встречается ʾ для передачи α; иногда в этой роли выступает и сирийская буква h).

Из сирийских систем огласовки с помощью диакритических знаков следует отметить две: 1) восточносирийскую — несториа н с к у ю, где гласные передавались с помощью парных точек или одной точкой в комбинации с *matres lectionis* w или y и 2) западносирийскую — я к о в и т с к у ю, применявшую с этой целью греческие подписные и надписные гласные унциальные буквы. Позднее создалась западносирийская система комбинированного характера, содержащая вместе с яковитской огласовкой также и несторианскую.

Следует отметить, что только несторианская система вокализации отражает долготу, хотя и не всех гласных (ā=ā, ī=ī, ē=ē, ō=ō). Все остальные несторианские гласные знаки не различают долготы (i=i/ī, o=o/ō, u=ū/u), так же, как и все яковитские (a=a/ā, o=o/ō, e=e/ē, i=i/ī, u=ū). Ультракраткие гласные, существовавшие в сирийском, как и в ряде других древних и средних арамейских диалектов, специальными знаками не передавались.

Судя по вокализованным арамейским текстам и некоторым другим данным, которые приводились выше, в древнеарамейском следует предполагать следующую вокальную систему:

1. долгие гласные: ā, ē, ī, ō, ū;
2. краткие гласные: a, e, i, o, u;
3. ультракраткие (беглые) гласные: неопределенный ^o и комбинаторно окрашенные ^a, ^e, ^o.

В арамейском иногда различают открытые и закрытые разновидности гласных e и o. Так, например, в библейско-арамейских текстах закрытый гласный /e/ обозначается знаком ^o, а открытый — с помощью знака ^o = /e/ или /ā/; в сирийском различают открытые долгие гласные /ē/ и /ō/ и закрытые /ē/, /ō/.

Последние обычно возникают вследствие контракции нисходящих дифтонгов (см. ниже).

Общеарамейский краткий гласный *i* в западносирийском представлен в виде *e*, в восточносирийском в виде *i*.

Гласные, в зависимости от ударения и структуры слова, могут меняться. Так, например, в некоторых диалектах в закрытых слогах засвидетельствована тенденция сокращения долгих гласных (ср. зап.-сир. *ḥālmīn* < **ḥāḷmīn* и *ḥalmīn* «вечность», а в открытых неударных слогах первичные краткие гласные во всех арамейских диалектах обычно переходят в ультракраткие (**qāṭal* > *qʰṭal* «он убил»).

Как известно, для северных семитских языков, в том числе и для арамейского, характерна утрата конечных безударных кратких гласных (ср. араб. *qātala* и евр. *qāṭal*, арам. *qʰṭal* «он убил»). Это явление в сирийском и мандейском распространилось и на долгие конечные гласные (хотя в сирийском опущенные долгие гласные на письме все еще сохранены): *qʰṭal* от *qʰṭalū* «они убили», *bayt* «мой дом» от *baytī*.

Особо следует отметить сужение долгих гласных, сильно распространенное в современных семитских языках. Еще в арамейском языке Библии сохранились первичные долгие гласные, которые позднее проявляют тенденцию к сужению. В пальмирском засвидетельствовано *ā* > *ō*, а в западносирийском сужению подвергаются уже все долгие гласные: *ā* > *ō*, *ō* > *ū*, *ē* > *i* (в инлауте), чем этот сирийский диалект отличается от восточного, где первоначальное произношение данных гласных лучше сохранилось (ср. вост. сир. *gēšā* и зап.-сир. *gīšō* «голова», вост.-сир. *šʰlōṭā*, зап. сир. *šʰlūṭō* «молитва»). Отдельные случаи перехода *ā* > *ē* и *ā* > *ō* засвидетельствованы в мандейском¹².

2.4. Д и ф т о н г и. В арамейском языке рядом с простыми гласными существуют нисходящие дифтонги *aw* и *au*, которые часто контрагируются. Контракция дифтонгов (*aw* > *ō*, *au* > *ē*) началась еще в классическом арамейском и далее все более и более усиливалась. Контрагированные и неконтрагированные формы встречаются рядом почти на всем протяжении

¹² Mand. Gramm., с. 21, § 20.

истории арамейского языка. Так, например, окончание имени м. р. во мн. числе -ау в библейско-арамейском и египетско-арамейском сохранились в status emphalicus (см. § 3. 2. 8)—аууā, но перед суффиксами -ау> -ē; в сирийском же окончание имен в st. emph. аууā> ē, но перед суффиксами -ау- сохранен (ср. БА malkauā и сир. malkē «цари», но БА gāšēhōm «их головы» <*gāšayhōm и сир. malkayhōn «их цари»). В сирийском дифтонги сохранены в открытых слогах, но в закрытых слогах они монофтонгизировались в ō и ē (уawtā «день», st. cs. yōm, baylā «дом», st. cs. bēt). В мандейском ē, полученный от ау путем стяжения, иногда переходит в ī, а ō (<aw) в ū: саупā «глаз» встречается в виде ina (*саупā>сēпā > ina), lilya «ночь» от *lēlyā<*laylā, уīта «день» от уōтā <уawtū.

2.5. Ударение в древнеарамейском обычно падало на последний слог. Исключение составляли местоимения, местоименные и некоторые формообразовательные суффиксы, а также слоги вторичного происхождения, полученные вследствие возникновения вспомогательных гласных: qáuyit «лето» от *qayit (как в древнееврейском языке). В сирийском языке ударение передвинулось с последнего на предпоследний слог (ср. сир. yáwtin и БА уōtīn «дни»). Но позднее в ряде случаев (например, при конечном закрытом слоге) ударение «вернулось» на старое место, т. е. на последний слог (таким образом от yáwtin получаем уawtīn).

Ударение в арамейском экспираторное и часто вызывает редукцию гласных. Так происходит с краткими гласными, стоящими в открытых предударных слогах: *qaṭāla «убил»> qʰtal, qaṭalahū/ī «он убил его»>qaṭleh. Лишь в мандейском в отдельных случаях эти гласные сохранились: qudam «перед» (ср. БА qʰdām и сир. qʰdām).

2.6. Из фонетических процессов в первую очередь следует назвать спирантизацию смычных, характерную почти для всех арамейских диалектов и заключающуюся в щелевом произношении смычных после гласных (в том числе и ультракратких). Спирантизация, по-видимому, зародилась в арамейском языке давно, еще на ранней ступени его развития, но упорчение явления спирантизации характерно для клас-

сического арамейского. По мнению некоторых семитологов (например, *Розенталл*)¹³, спирантизация смычных *b, g, d, k, p, t* после гласных и дифтонгов, хорошо известная по библейским текстам, действовала с VI в. до н. э. К сожалению, точную дату возникновения этого явления установить трудно, поскольку оно не отражалось в графике; некоторые данные можно извлечь из иноязычной транскрипции арамейских слов (например, в греческом, латинском, армянском), но эти данные часто противоречивы. Весьма возможно, что явление спирантизации смычных, как и в древнееврейском языке, превратившееся уже в твердое правило, задолго до времени принятия масоретских диакритических знаков, в пределах классического арамейского языка действовало еще слабо или вовсе не действовало.

С большей достоверностью можно утверждать, что в среднеарамейском (вторая половина I тысячелетия н. э.) позиция смычного после гласного обязательно является причиной его спирантизации: *b > ḅ, g > ḡ, d > ḏ, k > ḵ, p > ṗ, t > ṭ* (так, напр., *gaḅḡā* «мужчина» < **gabrā*, *paḡḡā* «тело» < *paḡa*, *ṭiḏā* «рука» < *ṭā*, *dāḵkaḡ* «вспомнил» < **dākaḡ* и т. д.). Спирантизованные согласные сохраняют свое произношение и после опущения предыдущих гласных (*dahḅā* «золото» < **dah(ṗ)ḅā* < **dahaḅā*), ср. др. евр. *zāhāḅ* и араб. *ḏahab*), но иногда наблюдаются случаи, когда спирантизованные согласные после опущения предыдущих гласных «восстанавливают» исходное произношение. Так бывает часто с окончанием имен женского рода в st. emph. *-tā* (*-tā* > *-tā* > *-tā*) в сирийском: *bāṭūltā* «девушка» вместо *bāṭūltā* (от **bāṭūlṗā*). В некоторых диалектах, как об этом свидетельствует арамейский язык Библии, спирантизация распространилась и на смычные, следующие за дифтонгами: ср. БА *baṭā* и сир. *baṭā* «дом»¹⁴.

В среднеарамейских диалектах наблюдаются единичные случаи перехода спирантизованного *ḅ* в *w*; так, например, сир. *rawḡḅānē*, манд. *gurbia* (но БА *raḅḡḅānīn*) «вельмож»; манд. *ḏwd* «гибнуть» вместо *ḏbd* и некоторые другие.

¹³ Fr. Rosenthal, ук. соч., с. 13, § 15.

¹⁴ Ср. G. Bergsträsser, Einführung in die semitischen Sprachen, Darmstadt, 1963, с. 62.

Геминация согласных в арамейском языке — явление обычное; однако в отличие от арабского, но подобно тому, как в древнееврейском, не все согласные могут удваиваться. Согласно масоретской традиции, в библейско-арамейском не удваиваются фарингальные и ларингальные согласные и г. Время возникновения этого явления неясно (*Леандер* допускает удвоение согласного г в египетско-арамейском)¹⁵. В восточносирийском не удваиваются ʔ и г, причём в ряде случаев вместо геминации наблюдается компенсационное удлинение предыдущего гласного: БА m^obāraḳ < *m^obaḳraḳ «благословенный», mē^oarḳā < *mi^oʔarḳā < min ʔarḳā «из земли», сир. gēgā < *gi/agga «стрела». Там, где компенсационного удлинения нет, можно предполагать, что геминация сохранялась, но лишь графически не отмечалась (так бывает с согласными ʕ, ḥ, ḥ в библейско-арамейском).

Для арамейского языка характерна диссимпляция геминатов, встречающаяся и в других семитских языках (особенно в вавилонском диалекте аккадского языка): первый элемент геминаты чередуется с согласным п (БА tindaḥ < tiddaḥ «ты узнаешь», ЕА knkr < kakkar «талант (мера веса)», вост. сир. gaḥbāgā < gabbāgā «герой», особенно часто в мандейском, где удвоенные звонкие смычные упрощаются за счет назализации: taḡaga «купец» < taḡgāgā, ʕimbā «пазуха» < ʕubbā и т. д.).

В арамейских диалектах наблюдаются и случаи полного упрощения геминатов (без назализации). Так, например, в западносирийском первичное удвоение согласных утеряно, тогда как в восточносирийском оно все еще сохранено: вост. сир. lebbā, зап. сир. lēbō «сердце». Обычна утеря геминации в мандейских текстах¹⁶. Упрощение геминатов в первую очередь наблюдается перед согласными, что происходит вследствие опущения ультракратких гласных: сир. reglā < regg^olā «радость», bezlā < bezz^olā «добыча».

Случаи ассимиляции и диссимпляции согласных засвидетельствованы и в древнеарамейских надписях, не говоря о более поздних арамейских документах. Так, напри-

¹⁵ Р. Леандер, Ук. соч., с. 21, § 9, в.

¹⁶ Mand. Gramm., с. 37, § 39.

мер, в языке древних эпиграфических памятников прослеживается уподобление сонорного согласного п последующему — факт, характерный для еврейского языка (яуд. $u\pi < u\pi n$ «дает», Хад.), но оно проводится непоследовательно, о чем говорит другой пример, приведенный из той же надписи: $l\eta\beta$ (в случае ассимиляции было бы $l\eta b$). В качестве примера диссимиляции согласных в древнеарамейских надписях может послужить слово $uq\dot{l}wk$ (из надписи Нераба) от $*uq\dot{l}wk$.

Ассимиляция согласных сильно распространена во всех диалектах, как это показывают арамейские памятники разного происхождения. Особенно она касается дентальных согласных (d, t, n), которые в непосредственной близости с другими согласными уподобляются им как в прогрессивном, так и в регрессивном направлении: EA $\text{ʔzdh}rw < \text{ʔzth}rw$ «берегите себя!» ($z\dot{l} > zd$), где показатель рефлексивной породы t ассимилируется с первым корневым согласным. Это явление стало обычным в сирийском языке, что нашло свое отражение и в письме: $\text{ʔe}\dot{s}t\dot{l}\dot{e}b$ «был распят» $< \text{ʔe}\dot{s}t\dot{l}\dot{e}b$ ($\dot{s}l > \dot{s}t$), $\text{ʔezdah}\dot{i}$ «был прославлен» ($z\dot{l} > zd$). В сирийском тому же показателю рефлексива t полностью уподобляется префикс каузатива ʔ , вследствие чего получен удвоенный согласный tt ($t\dot{t} > tt$): $\text{ʔet}taq\dot{t}al < *ʔet\dot{t}aq\dot{t}al$ «он заставил его убить (кого-то)». В сирийском встречаются два глагола, где в производных формах сонорный l полностью ассимилируется предыдущим дентальным спирантам z и s : ʔezal «идти» и $s^{\circ}leq$ «подниматься» ($\text{ʔ}\dot{a}zz\dot{i}l$ «идущие» $< *ʔ\dot{a}z\dot{i}l$, $nessaq$ «он поднимается» $< *neslaq$). В глаголе nsq та же ассимиляция согласных ($sl > ss$) засвидетельствована, из ранних памятников, в библейских текстах: каузатив 3 л. мн. ч. $hass\dot{i}q\dot{u}$, пассив каузатива 3 л. ед. ч. $hussa\dot{q}$ ($< *has\dot{i}q\dot{u}$, $*huslaq$).

Из сирийского можно было бы привести и примеры, где не только вышеприведенные дентальные, но и другие согласные, в подобных случаях переходят в соответствующие звонкие или глухие корреляты. Та же самая картина наблюдается и в мандейском, хотя мандейское письмо намного

консервативнее, чем произношение¹⁷. В мандейском замечаются и случаи перехода п в т перед лабиальным согласным б. Так бывает с инфиксальным согласным¹⁸.

Примерами регрессивной ассимиляции следует назвать уподобление префиксального t (показателя рефлексива) последующим дентальным согласным в сирийском, а также отдельные случаи, где ассимилирующимся согласным выступает сонорный п. Последнее мы находим даже в таких древних арамейских диалектах, как египетско-арамейский ʔtt «женщина» наряду с ʔntt, ḥṭṭ «пшеница» ~ ḥṭṭṭ, библейско-арамейский (в глаголах prl «падать» и pṭn «давать»: yittʔpinnah «он дает то», yṭrpeḷ «он падает»). Подобные случаи участились в среднеарамейском, особенно в сирийском (сир. ʔarpeq «он вывел [erol]» <ʔarpeq (ʔnrpq); gabbā «сторона» <ʔganbā; gʔpētā «виноградная лоза» <ʔgʔpētā).

Регрессивная ассимиляция согласного п засвидетельствована и в мандейском (в слове aḥ «женщина» от *ʔnḥ)¹⁹.

Наряду с ассимиляцией согласных в арамейском (в основном в сирийском) встречаются случаи ассимиляции гласных (так называемая гармония гласных): сир. īneq «сосал грудь» <īnaq (<*yʔnaq), šuḥlā «кашель» (<šuhlā); особо следует отметить переогласовку основы, возникающую в случаях скопления согласных при редукции гласного на стыке слогов: сир. gʔmurtā «уголь» <*gumrʔtā.

В качестве примеров диссимиляции согласных можно назвать: переход q в k перед эмфатическим ʃ в египетско-арамейском (kʃph «его гнев» <qʃp, kʃyḡ «жатва» <qʃyr); общеарам. ḥ<> ḥ в слове mḥ «бить» <*mḥ< (ср. др. евр. mḥʃ, араб. mḥḍ); <...> >...< в сирийском *ʔelcā > ʔelcā «ребро», (ср. др. евр. ʃēla<); ср. также сир. lamṭā ~ pamṭā «войлок» от перс. pamat, zabnā «время» от zamnā и др.

¹⁷ Mand. Gramm., с. 38, § 40; ср. также Nöldeke, Syrische Grammatik, Darmstadt, 1963, с. 15, § 22.

¹⁸ R. M a c u c h, Altmandäische Bleirollen, I (Fr. Altheim—R. Stiehl, Die Araber in der alten Welt, B. IV, Berlin, 1961), с. 103.

¹⁹ R. M a c u c h, ук. соч., с. 103 и 105.

Часто на почве диссимилиации происходит утеря согласных: сир. šēšaltā «цепь» <*šēlšeltā, ḥ^odādē «друг друга» <ḥadḥad-ē.

В арамейских диалектах наблюдаются и случаи диссимилиации гласных. К ним следует отнести древнеарам. (егип.-арам., библ.-арам.) ū...ū > ū...ī, как, напр., ʔabūhī «его отец» от *ʔabūhū; ср. также сир. š^olēmōn «Соломон» от др. евр. š^olōmō и некоторые другие.

Из случаев метатезы согласных некоторые носят общеарамейский характер. Так, например, перестановка образователя рефлексива t с дентальными и альвеолярными спирантами во всех древнеарамейских диалектах (ЕА yšlḥ «будет послан» < šlḥ «посылать», БА mištakkal «наблюдающий» < škl «наблюдать», сир. ʔest^oḥar «он кажется» < sbr «надеяться» и др.). Здесь же следует назвать <г>гс в слове tarḥ «дверь, ворота» от taḥg (ср. евр. šaḥar и араб. ʔaḡg), ggl > lgr в мандейском слове ligra «нога», засвидетельствованном еще в надписи в честь Панаму II (lgr). Случаи метатезы особенно часты в мандейском: pḥq «душить» < ḥpḥ, aḡba «скорпион» < ḡrb, ʔaḡbk «становиться на колени» < brk, ḥuḡra «дорога» < ḡrḥā и yaḡra «месяц» от yaḡḥā и др.

В древнеарамейских диалектах наблюдаются и другие фонетические явления, как возникновение и опущение звуков, чередование согласных и др.

3. МОРФОЛОГИЯ

3.1. Имя

3.1.1. Именное образование. Образование именных основ в арамейском языке, особенно в древнеарамейском, подчинено общесемитической схеме. Говоря об именах в общем смысле, подразумевают все разряды имен, кроме местоимений, т. е. имена существительные, прилагательные, отглагольные и даже числительные. Все они имеют много общего, и главным образом это касается именно образования основ. Образование глагольных основ (имеются в виду финитные формы глагола) существенно отличается от именных.

3.1.1.1. Поскольку семитский корень состоит лишь из сог-

ласных, именные основы по составу корня делят на односложные, двусложные, трехсложные и четырехсложные. Такому же делению подлежат и арамейские имена. Большинство из них трехсложные основы, которые по-разному огласованы. С этой точки зрения имена группируются по определенным типам. К тому же, среди них различают имена, образованные путем геминации или повторения одного из корневых согласных. Сказанное относится к именам, образованным в пределах самой основы, т. е. внутреннему образованию имен. В арамейском, как и в других семитских языках вообще, отмечают также «внешнее» образование именных основ — образование путем аффиксации. В качестве гласных основы встречаются как краткие, так и долгие гласные, которые образуют односложные и двусложные именные основы. Отдельные типы именных образований обычно тесно связаны с семантической стороной данных имен. По древнеарамейским материалам это особо сказывается при суффиксальном образовании основ.

Трехсложные имена с односложной основой в исходной форме бывают лишь с краткими гласными (тип $C_1VC_2C_3$).

В таком виде они сохранились в формах с вокальным окончанием мн. числа, ж. рода или в форме с артиклем: $siḥr-ā$ «книга», $gaḥr-ā$ «человек», «мужчина», $qaḥr-ā$ «рог», $miḥ-ā$ «соль», БА $ḏaḥr-ā$ «длина», сир. $guṣm-ā$ «тело», $ḥiḡl-ā$ (ж. р.) «коляска» и т. д. В тех формах же, где дается чистая основа (st. abs. и st. cstr. в ед. числе), имеется два вида образования: 1) одно, известное во всех арамейских диалектах, когда полный гласный встречается после II корневого при ультракратком гласном (шва) после I-го: * $Cabd$ «раб» > $C^aḥed$, * $miḥ$ «соль» > $m^aḥ$, * $gaḥr$ «мужчина» > $g^aḥr$ и т. д.; 2) второе, встречающееся только в библейско-арамейском, когда между II и III корневыми возникает вспомогательный гласный е, что вызывает и некоторое изменение в первом слоге (как это имеется в еврейском языке в именах, называемых «сеголатами»): $qēḥep$ «рог» < $qaḥr$, $ḏēleḥ$ «тысяча» < alp , $ḏēḥep$ «камень» < $ḏaḥr$ и т. д. Таким образом, в библейско-арамейском, в отличие от всех остальных арамейских диалектов, засвидетельствованы парал-

лельные формы, полученные от односложных трехгласных имен: šalt «образ» > šélet и $\text{š}^{\text{a}}\text{let}$. Как известно, огласовка библейских текстов, в том числе и арамейских, происходит довольно поздно, одновременно с еврейским. Сравнивая именное образование арамейских текстов из Библии с другими арамейскими огласованными текстами, становится ясно, что в огласовке имен, представленных в виде чистых основ, сохранились две традиции: арамейская и еврейская. «Сеголаты» являются типичными образованиями, характерными для еврейского языка, тогда как основы с редуцированными гласными при I-ом корневом и полными гласными при II-ом типичны для арамейского языка²⁰. Поэтому нам кажется, что для древнеарамейского языка при образовании односложных именных основ исходной следует считать основу, сохранившуюся в *st. emph.-e*, а основу в формах *st. abs.* и *st. cstr.-a* — вторичной (сходной по типу с БЕ $q^{\text{a}}\text{tal}/q^{\text{a}}\text{til}/q^{\text{a}}\text{tul}$). Односложные имена большей частью выражают конкретное значение («рог», «книга» и т. п.), реже абстрактное («длина», «сила» и т. д.).

Говоря о структуре двусложных трехгласных основ, следует отметить, что часть из них, а именно с исходными краткими гласными в обоих слогах ($C_1V_1C_2V_2C_3$), полностью совпала с односложными именами. Все остальные же типы двусложных основ содержат долгие гласные (долгий гласный в одном из слогов $C_1\bar{V}_1C_2V_2C_3$, $C_1V_1C_2\bar{V}_2C_3$, долгие гласные в обоих слогах: $C_1\bar{V}_1C_2\bar{V}_2C_3$). Образование именных основ по этим образцам встречается нередко, выражая довольно большое разнообразие их содержаний. Так, например, $qa\text{tal}/q\text{ital}$ обычно передают конкретные имена существительные: $dah\bar{b}-\bar{a}$ (*st. cs. d^hahb*) «золото» < **dahab* (ср. араб. *ḡahab*), $z\text{imn}-\bar{a}$ «время» (*st. cs. z^hman*) < **ziman*, (ср. араб. *zaman*, аккад. *simānu*), $gaml-\bar{a}$ «верблюд» (*st. cs. g^hmal*) < **gamal* (ср. араб. *ḡamal*).

²⁰ П. Леандер называет «сеголаты» в египетско-арамейском, опираясь на данные библейско-арамейского языка (см. *Leander*, ук. соч., с. 103—106). Исходя из библейско-арамейского, у него рассмотрены и все другие типы именного образования (там же, §§ 48—59, с. 94—114).

Тип qatīl в большинстве случаев выражает прилагательные: сир. garḅ-ā «прокаженный» (st. cs.g³reb) < *garīb, daḳyā «чис-тый» (БА dākī, ЕА zky) < *dakiy. Основы с долгими гласными qatāl и qitāl, как и qaṭal/qiṭal обозначают конкретные имена (Ḍatān «ослица», d³ Ḥar-ā «рука» < *da Ḥar), а qatīl, переходя в q³ṭil, обычно образует основы прилагательных, а также причастия страдательного залога: b³ Ḍiṣ «злой», Ḍ³gīḳ «длинный», k³ṭīb «написанный» и т. д.

Для выражения абстрактных имен часто применяется тип qatāl > q³ṭāl : r³ṭāu «широта». Встречаются случаи образования именных основ и по другим образцам, как qitāl, qaṭul, quṭūl, также с редукцией первого гласного (q³ṭāl, q³ṭūl) : ḥ³-mār «осел» (ср. араб. ḥimār), l³ḥūš «одежда» и др.

Путем геминации корневых получены типы C₁V₁C₂C₂V₂C₃ и C₁V₁C₂C₂ \bar{V} ₂C₃, т. е. двусложные имена с кратким гласным в первом слове и с кратким или долгим гласным во втором. Таковы: qitṭāl, qaṭṭal, qitṭal, qitṭul, qaṭṭāl, qaṭṭil, qaṭṭūl, qitṭūl, quṭṭāl). Отсюда основы с двумя краткими гласными образуют конкретные имена (Ḍauyal «олень», ṣippar «птица», ЕА ṣipr [ṣippar]), с долгими гласными же применяются для образования прилагательных, особенно отглагольных: qaṭṭil: qaḡḡib «родственник» (< «близкий»), Ṣammūd «стрелок». qaṭṭal обычно передает помен agentis, особенно имена профессии: dauyān «судья». Типы qitṭūl и quṭṭāl в большинстве случаев имеют абстрактное значение: bizzūz «разграбление», rukkāḥ «составление», a³qitṭāl — конкретное: liššān «язык», Ḥiqqār «корень».

В древнеарамейском языке засвидетельствованы также основы с повторным III корневым (qaṭlūl: za Ḥūr-ā «кизил», qaṭlil: zahrīr-ā «луч») или с повторением двух последних корневых (сир. š³lanil³m-ā «полный»).

Некоторое количество имен содержит двусогласные корни, в основах которых встречаются как краткие, так и долгие гласные (C₁VC₂ и C₁ \bar{V} C₂). Двусогласные имена с краткими гласными в основном обозначают родство: Ḍab «отец», Ḍaḥ «брат», baḡ «сын», а также Ḍil «бог», Ḥiq «дерево», ṣini/ṣum «имя»; с долгими гласными: Ḍiṣ «человек», pūp «рыба» и некоторые другие. Здесь же следует назвать имена с геминирсган-

ными корневыми ($C_1VC_2C_2$): qall: karp «рука», qill: libb «сердце», qull: kull «все, всё» и т. д. Встречаются также случаи редупликации двусогласных основ: karkar «талант» <karkar.

Четырехсогласные основы имеют структуру $C_1aC_2C_3aC_4$, среди них особенно часты названия животных, как ʕaqba «скорпион», ʕaqba «мышь». Здесь же обычно называют имена, где в качестве первого корневого выступает ʕалеф, возникший в начале трехкорневого имени на ранней ступени развития языка, как $\text{ʕarb}^a \text{ ʕā}$ «четыре» (ср. евр. ʕarbaʕ «четыре» и rebʕa «четвертая часть») <ʕrbʕ.

Односогласным признан корень слова rimm «рот» (ЕА pm), где m не является корневым (ср. евр. pē «лицо», араб. fī предл. «в»).

3.1.1.2. Образование именных основ путем аффиксации имеет место на всем протяжении истории арамейского языка. При этом аффиксы имеют совершенно определенные словообразовательные значения.

Из префиксов засвидетельствованы: ʕ-, h-, m-, t-. Образователь ʕ встречается намного реже, чем в других семитских языках. Таким следует рассматривать ʕ в слове $\text{ʕawš}^a \text{gā}$ (ИА $\text{ʕōš}^a \text{gā}$, ЕА ʕwšr) «сокровище» или в слове $\text{ʕuššar}^a \text{nā}$ (ЕА ʕšrn) «обстановка»²¹. h выделяется в слове $\text{hauma} \text{ū} \text{tā}$ (ЕА humnw) «вера». Особенно часто встречается префиксальный согласный m, который выступает с двумя гласными: a (ma-) и i (mi-) и образует имя орудия ($\text{masmar}/\text{mismar}$ «гвоздь»), места действия (miqbaḥ «алтарь» < dbḥ «приносить жертву»), $\text{masg}^a \text{dā}$ «собор» (< sgd «поклоняться») и др. ma/mi так же образует отглагольные имена (инфинитивы и причастия)²². Словообразовательным префиксом является и t (ta-), который в основном передает инфинитивы, а также абстрактные имена, как ЕА tkwnh «устройство» (от kwḥ), или конкретные, как сир. talmidā «ученик» (< lnd).

Более разнообразны словообразовательные суффиксы. Здесь следует назвать -ān, -īn, -ōn, -īt, -ūt, -āy. Суффикс -ān образует: а) абстрактные имена (имена действия), как ḥušbān «счет»

²¹ Ср. Leander, ук. соч., с. 84.

²² См. ниже «Глагол», с. 193—194.

(<ħšb), šaltān «господство» (<šlt); б) конкретные, как ʔīlāp «дерево» (<ʔly), в) прилагательные: gaḥmāp «милостивый» (<gḥm); при помощи -īp и -ōp образованы имена, как sakkīp «нож» (<skk), diḡrōp-ā «воспоминание» (<dkr), а также уменьшительные имена, как kʔtābōp-ā «книжка» (ср. kʔtābā «книга»). Суффикс -īt (или -ī в st. abs.) встречается в некоторых абстрактных и конкретных именах, как ʔaḥaḡīt «окончание, конец». Суффикс -ūt (st. abs. -ū) в основном образует абстрактные имена: malkūt «царство; господство» <malk-ā «царь». По *Бергстрассеру*, этот формант возможно, заимствован из аккадского, а из арамейского он перешел в другие семитские языки²³. Суффикс -āy широко применяется для образования имен относительных: ʔarmāyā «арамей», parsāy-ā «перс». Тот же суффикс образует и порядковые числительные: qaḏmāy-ā «первый», gʔbī-Ḷāy-tā «четвертая» и т. д.

3.1.1.3. В сирийском засвидетельствованы имена со сложными основами (к о м п о з и т ы), что не характерно для семитских языков, в том числе и для староарамейского. Примером можно назвать слово bēt qʔbūr-ā «могила» (мн. bēt qʔbūr-ē «кладбище»), являющееся генитивной конструкцией—«дом могилы», и т. п.

3.1.2. И м е н н а я ф л е к с и я. Арамейские имена различают два рода (мужской и женский), три формы числа (единственное, двойственное и множественное) и три состояния имени (абсолютное, сопряженное и определенное).

3.1.2.1. К в о п р о с у о с к л о н е н и и. Падежные окончания, которые в семитских языках выражены посредством гласных (по мнению большинства ученых, кратких гласных), в арамейском языке не сохранились. Исключение составляют иудейские надписи: в надписи царя Панамму I-го засвидетельствовано ʔlhw «боги», являющееся формой мн. числа в именительном падеже, где w передает долгий ū—общесемитский показатель именительного падежа имен мужского рода во мн. числе. В той же надписи встречаются отличающиеся от нее формы косвенного падежа мн. числа ʔlhy «боги», mlku «цари», где y выражает долгий ī—общесемитский показатель родительного

²³ Bergsträsser, ук. соч. с. 69.

и винительного падежей имен муж. рода во мн. числе. Что же касается окончаний падежей в ед. числе, поскольку они в семитских языках выражены краткими гласными, а последние в консонантных текстах не переданы, то они, естественно, в данных памятниках не встречаются. Однако, некоторые ученые (*П. Леандер, Т. Нельдеке* и др.) пытаются в гласных, появляющихся в «неправильных» именах типа ʾab «отец» перед суффиксами, усмотреть остатки старых падежных формантов. Таков гласный ū перед местоименными суффиксами: ʾbūk «твой (м.) отец», ʾbūhī «его отец» и т. д. По названному авторам, ū остаток старого именительного падежа (ср. араб. ʾabūka «твой отец», ʾabūhi «его отец» и т. д.). Те же ученые (*П. Леандер, К. Брокельман*) в окончании наречий места ā видят формант дательного падежа а и указывают на локативное окончание ā в древнееврейском (kollā «все», bāgā «наружу», ʾag ʿā «внизу» и др.). Следует отметить, что последнее (ā) является действующим формантом локатива (ср. koll «каждый» и kollā «все», ʾag ʿ «земля» и ʾag ʿā «внизу» и т. п.), тогда как в ū все еще трудно усмотреть падежное окончание. Весьма возможно, что потеря падежных окончаний произошла на ранней ступени развития арамейского языка. А что касается имен ʾab и ему подобных, они в этом же виде, т. е. с долгим ū перед суффиксами, унаследованы арамейским языком от протосемитского.

Отношения, выраженные во многих семитских языках путем применения падежей, здесь передаются аналитическим способом — с помощью определенных частиц, регулирующих данные отношения. Таковы: частица l^o для выражения падежа дополнения (дательный, винительный), частица d~dī(zī)—для выражения генитивных отношений и т. д. Здесь же следует отметить, что генитивная конструкция в староарамейском передается тремя путями: 1) при помощи status constructus-a (millat ʾlāhā «слово бога»), 2) при помощи вышеназванной частицы d~dī(zī) (millā dī ʾlāhā или meltā dallāhā), 3) при помощи релятивной частицы и местоименного притяжательного суффикса (millatēh dī ʾlāhā или melteh dallāhā). Последние два способа находят широкое применение в позднейших диалектах (напр., в сирийском, мандейском и др.).

3.1.2.2. Род. В арамейском языке имеются слова, где грамматический род, совпадающий с реальным полом, выражен различными словами (корнями), как ḥṣṣ «осел» и ʾlṣ «ослица». В основном же женский род, в отличие от мужского, имеет родовой показатель, который сводится к общесемитскому форманту женского рода t. В консонантных текстах имена с окончанием t — женского рода, а в огласованных текстах перед t встречается краткий гласный a(-at). Такое окончание имен женского рода соответствует общесемитскому (ср. напр., араб. -at или аккад. -at) и сохранилось в сопряженном состоянии имен (т. н. status constructus): EA brt, ИА bʾraṭ «дочь», šʾnaṭ «год», niddāṭ «подать», ʿbīdāṭ «работа, дело», тогда как в st. absol. окончание женского рода -at перешло в -ā (как это имеет место и в еврейском языке): šidqā «справедливость», millā «слово», mʾgillā «свиток», šarrīgā «красивая». В египетско-арамейских текстах окончание ā, подобно еврейскому и библ.-арамейскому, передано через h: brh (= bʾrā) «дочь», mṣḥh (ср. БА mīḥā) «жертва», ʾšh (ср. БА ʾeššā) «огонь», EA šnth «год»; редко встречается и ʾалеф (вместо h): br ʾ «дочь», ḥṣṣ ʾ «пшеница» и другие. Показатель женского рода t, но с редуцированным гласным, сохранился и в форме имен с артиклем, в т. н. stat. emphatic. (aṭ-ā > ʾṭā). Следует заметить, что ультракраткий редуцированный гласный иногда, под влиянием ударения, совсем опускается, а спирантизованный согласный ṭ переходит в смычный t. Так бывает часто после слога с долгим гласным: БА ʿbīdṭā «работа; труд», šʾ ʾeltā «просьба», сир. bʾṭūltā «девушка», но сир. malkʾṭā «царица», ʿellʾṭā «причина»²⁴.

Слова, оканчивающиеся на -it (st. abs. -ī) или -ūt (st. abs. ū), также принадлежат к женскому роду. Это, обычно, имена, оканчивающиеся в муж. роде на ī или ū, как, например, нисба: ʾag Cīṭ «земной» < ʾag C-ā «земля», yʾhūdīṭ «еврей», или имена III y или w: qārīṭā «балка», bā Cūṭā «просьба»²⁵.

Показатель ж. рода в виде t встречается в именах III n (сир. *šantā > šattā «год»), а также в слове *bart > batt «дочь»

²⁴ См. выше, с. 140.

²⁵ Об именах с суффиксами -it и -ut см. с. 148—149.

(ср. баг «сын»). Форма ж. рода с долгим гласным āt встречается у некоторых двусогласных имен, как ʔaḥāṭ «сестра» (ср. евр. ʔaḥōṭ) от ʔaḥ «брат». Из других окончаний ж. рода следует назвать -ау (сир. ʔepway «условие»), -ē (сир. ʕesgē «десять» второй декады, употребляемое с именами женского рода).

В арамейском языке наблюдаются случаи, когда имена с конечным корневым t воспринимаются как имена женского рода с соответствующим показателем: сир. šabbā «суббота» (st. abs.) <евр. šabbāṭ, манд. šuta (<šuhṭā) «ржавчина». Бывает и наоборот, когда окончание имен ж. рода t фигурирует как корневой согласный: сир. dū ʕtā «пот», мн. dū ʕtē .:(<y d ʕ), манд. buta (<bʷ ʕūṭā) «молитва» (<b ʕy).

Особо следует отметить имена женского рода, не имеющие, как и имена мужского рода, соответствующих показателей. Среди них встречаем названия парных частей тела: уaḏ «рука», ʕауп «глаз», ʕḡḡal «нога», а также сир. šebʕā «палец» (в египетско-арамейском — они мужского рода); названия городов и стран, а также: ЕА ʔḡq, БА ʔar ʕā «земля», b ʕḡ «колодец», парšā «душа», ЕА ʕnz, сир. ʕezzā «коза», БА ʔeḥen «камень» (ЕА ʔbn — м. рода), širrag «птица» и др. Встречаются и такие имена, которые принадлежат как к мужскому, так и к женскому роду (БА и сир. ḡūḥā «дух», БА pūr «огонь»)²⁶.

3.1.2.3. Ч и с л о. В арамейском языке м н о ж е с т в е н н о е ч и с л о и м е н образуется лишь с помощью суффиксации (т. н. правильное множественное), хотя в некоторых случаях (единичных) основа последних представляет собой форму мн. числа внутреннего образования (т. н. ломаное множественное, характерное для арабских имен). Окончания мн. числа различаются не только по родам, но и по состояниям (статусам) имен. Имена м. рода в st. abs. оканчиваются на -īn: qiṭṭīn «узлы» <qʔṭar, ḡešīn «головы» <ḡeš. В st. emph. и st. cstr. вместо окончания -īn появляется -ау, которое в библейско-арамейском в st. cstr. контрагируется в ē (bʷnē «сыновья», gibbārē «великаны»), а в st. emph. перед артиклем -ā сохраняется в виде -аууā (с удвоением полугласного у между двумя гласными): šʔаууā

²⁶ В сирийском pūrā только ж. рода.

«небеса», ginzaуā «клады». Позднее окончание мн. числа в st. emph. -аууā контрагировалось в ē, сохранившись только в некоторых словах с двусогласным корнем (ср. сир. ʔīdā «рука» > мн. ʔīdāууā, t'ḏā «грудь» > мн. t'ḏāууā) и III у, где образование мн. числа связано с аблаутом: сир. gadуā «козел» > мн. g'ḏāууā. Между тем, наряду с указанной контракцией в st. emph., в сирийском в st. cstr. сохраняется конечный дифтонг ау: mal-кау, b'ḥау и т. д.

Имена ж. рода, как и в других семитских языках, образуются с помощью удлинения гласного: -at > -āt. Так бывает в st. cstr., где сохранилось общесемитское окончание имен ж. рода -āt: paršāṭ «души», malk'wāt «царства». āt сохранилось и в st. emph., где к этому форманту присоединяется определенный артикль -ā (-ātā): paršāṭā, malk'wātā.

Особый интерес представляет собой показатель мн. числа имен ж. рода в st. abs., где вместо общесемитского -āt встречается окончание -ān: БА matt'nān «подарки», saggī ʔān «большие» (ж.). Окончание ān является единственным показателем мн. числа данных имен в st. abs. и во всех последующих арамейских текстах. Но, как об этом говорилось выше, в древнейших арамейских надписях и в данном случае (в st. abs.) встречается общесемитское -āt, но уже в памятнике VIII в. до н. э. — в надписи Арпада — наряду с часто употребляемой формой на t (= āt), засвидетельствована и форма с n (= ān). Предполагают, что окончание -ān возникло по аналогии выше-названного форманта с показателем мн. числа имен муж. рода -īn²⁷.

В арамейском языке нередки случаи употребления имен мужского рода с окончанием мн. числа имен женского рода, как БА šum «имя» > мн. š'māhāt (st. cstr.), БА ʔeṣba «палец» (м. р.) > мн. ʔeṣb' cān (st. abs.) и наоборот, некоторые имена женского рода образуют мн. число по образцу имен м. рода: БА millā «слово» > мн. millāууā (emph.), š'nā «год» > мн. š'nīn (st. abs.), сир. dārtā «двор» > мн. dārē (emph.). Наконец, следует отметить такие имена, которые образуют мн. число

²⁷ Introduction..., с. 91—92.

по типу имен как мужского, так и женского рода: сир. Саупā «глаз; родник», но мн. Саупātā «родники», а Саупē «глаза».

Определенное количество двусогласных имен при образовании и мн. числа расширяет свою основу: в основе мн. числа данных имен являются согласные в качестве третьего корневого. Таков *h* в словах *šm* «имя» > мн. *š³māhāt*, БА *ʔah* «отец» > мн. *ʔ³hāhān* (с окончанием ж. рода), сир. *ʔahāhātā* ~ *ʔahāhē* или *w* в именах *mātā* > мн. *mātwātā* «село», *ʔumtā* «на-род» > мн. *ʔemwatā* и др.

Засвидетельствованы случаи образования мн. числа имен путем редупликации основы, но с соответствующими окончаниями: БА *gab* «большой», *gabā* «большая» > мн. *gab³hīn* и *gab³hān* (сир. *gaw³hē* и *gaw³hānē*).

Примером «ломаного множественного» может послужить основа формы мн. числа от слова *bayt* (*byt*) «дом»: мн. *batt-īn*; сир. *h³māgā* > мн. *hemgā*, *q³riṭā* «деревня» > мн. *qiryū*.

Д в о й с т в е н н о е ч и с л о в библи.-арам. и егип.-арам. все еще употребляется, хотя и довольно ограниченно. Так, например, оно сохранилось с именами, обозначающими естественные пары, как «руки» — *y³dayin*, «ноги» — *gaḡlayin*; а также в именах числительных. Окончанием двойственного числа является *-ayn*, которое, как и в еврейском языке, в библи.-арамейском дает *ayin* (*i* возникает между дифтонгом и согласным *n*). Следует отметить, что форма двойственного числа, примененная по отношению к названию естественных пар, может служить также и для выражения мн. числа данных имен: *qag-payin* *C^ašar* «десять рогов». В диалектах среднеарамейского периода (сирийский, мандейский и др.) показатель двойственного числа встречается только в именах числительных: «2» — сир. *t³rēn* (<*trayn*), ж. р. *tartēn* и «200» — *mātēn* (< *mā* «100»).

3.1.2.4. С т а т у с. Как было уже отмечено, семитские имена характеризуются категорией состояния — статуса. В арамейском различают три статуса: 1) *status emphaticus* — имя, определенное суффиксальным артиклем, 2) *status constructus* — сопряженное состояние имени, когда имя определено последующим именем, и, наконец, 3) *status absolutus* — имя в неопределенном состоянии. Все названные статусы имен хорошо

выражены в древнеарамейском, напр., в египетско-арамейском или библейско-арамейском.

Имена муж. рода единственного числа в *status absolutus*-е имеют нулевое окончание, т. е. форма представлена чистой основой. Во мн. числе названные имена обычно оканчиваются на *īp*: *bīšīp* «злые», *malķīp* «цари». Аналогичное образование наблюдается и в древнеарамейских надписях: *ʔlh* «боги», *mlk* «царю» (Сеф., Зак.), хотя в иудейских, как это было показано выше, вместо окончания *īp* имеется *ū(w)*: *ʔlh* > мн. ч. *ʔlhw*, а в косвенном падеже — *ī* (y): *ʔlhy*. | |

Имена женского рода в *status absolutus*-е оканчиваются на *-ā* (в др. арам. надписях выражено через *h*, подобно еврейскому языку): *malķā* «царица», *m^odīnā* «область», *bīšā* «злая». Во мн. числе данные имена все еще сохранили общесемитское окончание *-āt* (как в *st. abs.*, так и в *st. cstr.*), которое позднее в данном статусе было заменено окончанием *āp*. Окончание *-āt* встречается в иудейских надписях: *qrṭ* «города» (Хад.), *qrṭl* «убитые» (Пан.). Во всех остальных арамейских памятниках — только лишь *-āp*: *malķāp*, *bīšāp*. | | |

Окончание абстрактных имен в *st. abs.* во многих арам. диалектах звучит как долгое *ū* вместо *ūt*: *malķū* «царство», *ḥadū* «радость» < *ḥadūt*. То же самое мы встречаем и в некоторых древнеарам. надписях, как, например, *ʔbrw* «сила» (Хад.).

Status constructus имен муж. рода в ед. числе имеет, подобно *st. absolutus*-у, нулевое окончание: *bīš* «злой», *gēš* «голова». Во мн. числе к основе прибавляется окончание *ay* (часто в виде *ē*): сир. *malķay*, БА *malķē*, сир. *gēšay*, БА *gēšē*.

Имена ж. рода ед. ч. в *st. cstr.* сохранили общесемитское окончание *at* (которое в *st. abs.*, как мы уже видели, превращается в *ā*): *mḥnt mṛ ʔh* «лагерь его господина» (Пан.), *malķat*, *bīšat* и т. п. Во мн. числе гласные окончания удлиняются (*-at* > *-āt*): *malķāt*, *bīšāt*.

Определение имени с помощью суффиксального артикля *-ā*, т. н. *status emphaticus*, ясно выражено во многих древнеарамейских надписях: *qšt* > (Сеф. I) «лук», *ṣṣb* > (Зак.) «стела», *lyl* > «ночь» (Хад.) и др. Графически, как это видно из приведенных примеров, окончание *status emphaticus*-а *ā* передано через *ʔалеф*,

но имеется немало случаев передачи вышеназванного гласного (ā) посредством знака для h. Интересно отметить, что формы status emphaticus-а не встречаются в тех арамейских надписях, где засвидетельствованы падежные окончания, например, надпись Бар-Рекуба (Пан.). Это дало основание некоторым ученым (напр., *Ст. Сегерту*) высказать предположение, что status emphat. образовался после исчезновения падежных окончаний. Поэтому яудийское наречие занимает переходную ступень между более древней фазой развития языка (со склонением имен, но без суффиксального артикля) и последующей (без склонения, но с суффиксальным артиклем²⁸).

St. emph. на -ā мы видим во всех арамейских диалектах (за исключением вышеназванных случаев): bīšā, malkā, gēšā. Во мн. числе это окончание следует за формантом мн. числа: м. р. malkayyā (библ. арам.) или malkē (сир.), где ē идет от того же -аууā; ж. р. malkātā²⁹.

8.1.2.5. Таким образом, флексия имен по родам, числам и статусам дает следующую картину:

Ед. число

мужской род	женский род
st. abs. méleḳ, m ^o laḳ «царь»	malkā «царица»
st. cstr. méleḳ, m ^o laḳ	malkat
st. emph. malkā	malk ^o tā

Дв. число

st. abs. raḡlayin «две ноги»	māṭayin «двести»
st. cstr. raḡlē	

Мн. число

st. abs. malkīn, malkīn	malkān
st. cstr. malkay, malkay	malkāt
st. emph. malkayyā, malkē	malkātā

Следует заметить, что в среднеарамейском, в частности в сирийском, употребление st. absolutus-а ограничено. Исклю-

²⁸ St. Segert, *Aramäische Studien*, IX, Ar Or 26, 1958, с. 584.

²⁹ Ср. выше, с. 152—153.

чение составляют отглагольные имена, употребляемые в качестве предиката: ʾāmrīn (прич. действ. залога, мн.) «говорят», ʾāzil «идет» и т. д. Обычно же имена в сирийском встречаются в *st. emphaticus*-е, который теряет свое детерминативное значение и превращается в обычную форму имен.

С флексией имен связано изменение в огласовке основы данного слова, как это показывают, например, масоретские тексты арамейской части Библии и сирийские письменные памятники. Огласовка обычно не меняется у односложных имен с долгими гласными (типа ʿūr «гора»). Основы с краткими гласными часто меняют их при флексии данных имен (ср. напр., БА *méleḳ*—*st. abs.* и *st. cstr.* и *malkā*—*st. emph.*, *kʿsaḇ* «серебро»—*st. abs.*, *st. cstr.*, но *kaspā*—*st. emph.*; сир. *gʿšum* «тело» — *st. abs.*, *st. cstr.* и *gušmā*—*st. emph.*, ʿālam «вечность»—*st. abs.*, *st. cstr.* и ʿālmā — *st. emph.*).

8.1.8. Детерминация и индетерминация имен выражены с помощью статусов: *st. emphaticus*, содержащий определенный артикль, употребляется при детерминированном имени, а *status absolutus* противостоит ему как форма неопределенного (индетерминированного) имени: *dīn* «суд»—*st. abs.* и *dīnā* — *st. emph.* (ср. англ. *court* и *the court*). Детерминировано имя и в *st. constructus*-е, но, в отличие от *st. emphaticus*-а, здесь детерминирующим элементом является не частица, а целое слово (точнее — имя), стоящее в родительном падеже (хотя последнее и не выражено морфологически): *millaṭ* ʿlāhā «слово божье» (букв. «слово бога»). При этом следует заметить, что определение (детерминация) касается лишь первого члена генитивной конструкции (т. е. имени, стоящего в *st. cstr.*), а не целой конструкции. Целая генитивная конструкция может быть и неопределенной, если определяющее слово стоит в статусе, выражающем неопределенность — в *st. abs.*: *millaṭ meleḳ* (= англ. „a king’s word“). Определенными являются также имена, употребляемые с посессивными местоименными суффиксами: ʿabdi «мой раб», ʾaḥūḳ «твой брат» и т. д. (Притяжательные местоименные суффиксы сочетаются с именами, стоящими в *st. cstr.*).

Индетерминация специальными формантами не выражается. Но уже в арамейском языке Библии нередко встречаются слу-

чаи, когда для выражения индетерминации употребляют числительное «один» ḥaḏ: ʔiggʾrā ḥʾdā «письмо» („a letter“), ʔēben ḥʾdā «камень» („a stone“) и т. д.

3.2. Имена числительные

3.2.1. Количественные числительные первого десятка (1—10), имеющие под две формы, различаемые по роду (мужской и женский), обычно употребляются в status absolutus-e: «3»—tʾlāḥ̄ и tʾlāḥ̄ā, «4»—ʔarbaḥ и ʔarbʾ ḥā и т. д. Встречаются случаи употребления данных числительных и в st. constructus-e (в библ.-арам. редко, в егип.-арам. чаще): БА tʾrē, ж. tartē, ЕА trty (по st. abs. trtyḥ), rbḥ «четыре», šb ḥ «семь». Как и в других семитских языках и здесь числительные «1» и «2» согласуются с исчисляемыми в роде, а «3»—«10» стоят в роде противоположном исчисляемому; причем числительные могут как предшествовать, так и следовать за исчисляемыми, стоящими во мн. числе.

Числительные второго десятка образуются от единиц и числительного «десять»: tʾreḥʾsar, сир. treḥʾsar «12», но ЕА ḥrh wtrḥ. Десятки представляют собой мн. число соответствующих единиц ЕА: ḥmšn «50» < ḥmš «5»; ЭА šbḥy, ЕА šbḥn, ср. арам. šib ḥn/šab ḥn «70» < šab ḥ «7» и т. д. Исключение составляет «20», представляющее собой мн. число числительного «10»: ḥeḡḡn. Если во втором десятке единицы прямо присоединялись к числительному «10» (исключение составляют данные числительные в егип.-арам.), к остальным десяткам единицы присоединяются с помощью союза «и» — wʾ: šittin wʾḥartēn «62», как и в числительных второго десятка в егип.-арамейском. Числительное «100» ж. рода — mʾ ʔā, «200» представляет собой двойственное число от «100»—māḥayin, «1000»—слово м. рода — ʔalāḥ (сир. ʔāleḥ, ʔalpā).

3.2.2. Порядковые числительные, кроме слова «второй», образуются с помощью суффикса -āy: «первый»—м. qaḏmāy, ж. qaḏmāyā, «третий»—м. tʾliḥāy, ж. tʾliḥāyā (tʾliḥā ʔā) и т. д. «Второй» образуется с помощью -ān: м. tinḥān, ж. tinḥānā. Приведенные примеры представляют собой порядковые числительные в st. abs. Они имеют и другие статусы (st. cstr., st. emph.).

3.2.3. Для выражения мультипликатива язык прибегает к соответствующим количественным числительным женского рода (в st. abs.), которым предшествует числительное «один»: ЕА ḥd ʔp «тысячекратно» (букв. «один [раз] тысяча»), БА ḥd šib ʕa «семь раз» (букв. «один [раз] семь»).

3.2.4. Д р о б и образуются по типу qūl (tultā=1/3), лишь «1/2» передается посредством специального слова pʕāḡ; (БА), сир. pelgā.

3.3. Местоимение

3.3.1. Личные местоимения представлены в двух видах: самостоятельные (когда они представляют собой подлежащее) и в виде суффиксов (местоимения в качестве определения или дополнения). Самостоятельные местоимения различаются по родам и числам (во II и III лицах).

В древнеарамейских надписях засвидетельствованы формы, характерные только для раннего периода развития арамейского языка и встречающиеся в аккадском и ханаанейских языках. Такой является, например, удлиненная форма I лица ед. числа ʔnk и ʔnku (ср. аккад. ʔa-ni-ki, фин. и моав. ʔnk, евр. ʔnōkī). В арамейских документах более позднего времени элемент k в личных местоимениях не засвидетельствован (ср. БА ʔnā, сир. ʔenā и т. п.).

Некоторая архаичность в структуре местоимений наблюдается в отдельных формах в егип.-арамейском: во II л. мн. ч. м. р. ʔntm, по-видимому, с кратким гласным, и с согласным m в конце, вместо долгого гласного во втором слоге и конечного n (ср. БА ʔantūn, наряду с ʔantōm и все остальные позднейшие диалекты с окончанием -ōn). В III л. мн. числа также имеется древняя форма hm, hmw (м. р.) (ср. араб. ḥim, евр. ḥēm), которая в библ.-арам. все еще употребляется (ḥimṭō), но уже наряду с позднеарамейским ʔinnūn (ж. р. ʔinnīn). Архаичность показывает и написание местоимений II л. ед. числа: м. ʔant, ж. ʔantī (ЕА ʔnt и ʔnty), где звукосочетание nt все еще представлено без ассимиляции, хотя не исключена возможность, что написание соответствовало скорее этимологии слова, чем тогдашнему произношению. (В дальнейшем вместо nt — всегда

только tl). III лицо ед. числа звучало как и соответствующие слова в еврейском: hū (м.) и hī (ж.).

В сирийском в I л. мн. ч. опускается начальный п, а в конце того же лица и III л. мн. ч. появляется п: I л. мн. ч. ḥ³пап, II л. мн. ч. heppōp, ж. heppēp. По аналогии III л. мн. ч. окончания ḥp, ēp имеются и у II л. мн. ч.: ʔattōp, ж. ʔattēp.

Особо следует отметить существование энклитических форм местоимений в сирийском, с помощью которых образуются номинальные формы предиката (т. е. они играют роль глагола-связки): qāṭel-pā «я убиваю» (<«я убивающий»), m³qabb³-līp-ap «мы получаем» (<«мы получающие»). Интересно заметить, что такое образование впоследствии развилось в систему спряжения совершенно нового типа в совр. араб. диалектах (см. ниже).

Местоименные суффиксы встречаются как с именами, так и с глаголами и предлогами. В первом случае они выполняют функцию притяжательных местоимений: ʔabī «мой отец», в остальных случаях передают дополнение: EA š³laḥhī «пошли его!» (<š³laḥ-hū), minnī «от меня». И здесь, в формах местоименных суффиксов некоторую арханчность показывает егип.-арамейский, где во мн. числе во II и III лицах вместо -kōp и -hōp встречаем km и hm (с кратким гласным и m вместо п), а в библейско-арамейском обе эти формы употребляются параллельно: -kōp и -kōm, -hōp и -hōm (причем всегда с долгим гласным). Характерным для древнеарамейского следует считать также суффикс III л. м. р. ед. ч. hī (рядом с -eh, который встречается в арамейском языке позднее, напр., в сирийском). Более древнюю форму сохранил также суффикс I л. мн. числа -pā, который впоследствии был заменен другим, часто встречаемым и в древнеарамейском (напр., в египетско-арамейском) суффиксом -ap:

Таблица местоименных суффиксов в староарамейском выглядит так:

	Ед. ч.	Мн. ч.
I л.	-ī (с глаголами -pī)	-па, -п
II л.	м. -k	-kōp, -kōm (EA km)
	ж. -kī	-kēp
III л.	м. -eh, -hī	-hōp, -hōm (EA hm)
	ж. -ah	-hēp

После слов, оканчивающихся на согласные, появляются т. н. связующие гласные (обычно -а, III л. м., ед. ч. -eh). В сирийском языке под влиянием местоимений II и III л. мн. ч. видоизменяются и соответствующие местоименные суффиксы: II л. мн. kōp и kēp, III л. мн. hōp и hēp. Следует также отметить, что объективными суффиксами III л. мн. ч. служат местоимения III л. мн.: ܕܗܢܘܢ, ܕܗܢܘܢ (<hennōn, hennēn).

3.3.2. Еще в древнеарамейском были образованы самостоятельные притяжательные местоимения с помощью рефлексивной частицы dī (zī) и вышеприведенных местоименных суффиксов. Последние присоединяются к частице dī (zī) посредством второй частицы, т. н. nota dativi I. Таким образом получены: EA zī+|>zīl; отсюда zīlī «мой» (ܕܐܪܩܐ zīlī «моя страна»); БА dī+|>dīl, отсюда dīlēh «его» (ܓܝܫ dīlēh «его голова») и т. д. Особное распространение получили притяжательные местоимения в сирийском: dīl-ī «мой», dīl-eh «его» и т. д. В иудейско-арамейском с этой целью употребляется dīd<dī+относит. ч. d.

3.3.3. Указательные местоимения, указывающие на близлежащие и отдаленные предметы, различаются не только по форме, но и по консонантному составу, причем разница проявляется в дополнительном элементе, присоединяющемся к основной части местоимений.

В древнеарам. надписях элементу z в ед. числе противопоставляется элемент l мн. числа: ед. ч. m. znh или zn (Хад.), ж. zʾ; мн. ч. ʾl. Позднее z заменен согласным d. Так, например, БА «этот»—dʾnā (<de-nā), «тот»—deḳ, «эта»—dā, «та»—dāḳ; во мн. числе: «эти» — ʾillēp (м. и. ж.), «те» — ʾilleḳ. Та же картина наблюдается и в егип.-арам., с той разницей, что вместо d в этом диалекте имеется более архаичное z : znh (иногда dnh) и znk, ж. zʾ и zk, мн. ʾlh и ʾlk. Здесь же следует отметить, что в библ.-арам. в качестве местоимений, указывающих на отдаленные предметы, встречаются и личные местоимения III лица: ед. ч. hū и мн. ч. ʾippūp. Редко аналогичное явление наблюдается по отношению к hū (hw) и в египетско-арамейском. Именно такое использование личных местоимений (т. е. в качестве указательных) ши-

роко распространилось в языке впоследствии и полностью вытеснило из употребления указательные местоимения «дальности».

В сирийском указательные местоимения («этот», «эти») сложены элементами п и hā: hāpā < *hād̄pā, ж. hādā, мн. hā-lēp. Для указательных местоимений со значением «тот», «та», «те» используются местоимения III лица с демонстративным элементом hā-: *hāhū > haw (м.), манд. hak с частицей k, как в библ.-арам., или hanata ~ hanath (новообразование).

3.3.4. В о п р о с и т е л ь н ы е м е с т о и м е н и я, различаемые по классу «кто» — «что», звучат идентично с аналогичными местоимениями из других семитских языков: map «кто?» и mā (сир. также māp и māpā) «что?».

3.3.5. В качестве р е л я т и в н о г о м е с т о и м е н и я употребляется частица zī/dī в обоих родах и числах (в др. арамейских надписях только zī). В одном случае в Библии (Ez 4₉) засвидетельствована форма d^o (вместо dī), которая впоследствии полностью заменяет форму dī³⁰. Наблюдаются случаи образования относительных местоимений от вопросительных с релятивной частицей zī/dī: БА mandī «тот, кто», mādī «все, что» (ЭА miz < mh + zy), сир. man d^o, mā d^o.

3.3.6. В качестве н е о п р е д е л е н н ы х м е с т о и м е н и й встречаются: ЕА gbr и ʔyš «человек» > «кто-то», gbr l^o и ʔyš l^o или l^oʔyš «никто», ЕА innd < mdd < и сир. meddem от mdd < + mā «что-то».

3.4. Глагол

3.4.1. В системе спряжения арамейского глагола, как типично семитского, различают два вида спряжения: префиксальное и суффиксальное. Префиксальное спряжение передает несовершенство действия и противопоставлено суффиксальному, выражающему совершенство данного действия. Им и поручена передача темпоральных понятий, не имеющих своих собственных форм. Таким образом, система спряжения в староарамейском видовая, с двумя противоположными по форме и значению

³⁰ Rosenthal, ук. соч., с. 21, § 35.

вительного огласовкой глагольных основ. Путем внутренней флексии образовывались пассивные формы всех трех пород. Лучше сохранилась пассивная форма I породы, которая, вследствие удлинения гласного II корневого, совпала с пассивным причастием той же породы: k³īḫ «написанный» и «написан» (от *kaḫīb и *kuḫīb). Следы пассива I породы засвидетельствованы и в древнеарамейских надписях (надпись Арпада), не говоря о егип.-арам. и библ.-арам. Реже встречается пассив каузатива и, по-видимому, еще реже интенсива. Ниже приводятся ряды глагольных форм, отличавшихся друг от друга по залогу (включая рефлексивность) на каждой ступени образования пород (по библ.-арам. материалам):

Породы	Активные	Рефлексивные	Пассивные
I	q ³ ṭal	hiṭq ³ ṭel	q ³ ṭīl
II	qaṭṭel	hiṭqaṭṭal	*quṭṭal
III	{ haqṭel ʔaqṭel šaqṭel	*hitlaqṭal	huqṭal/hoqṭal

В сирийском рефлексивные породы по своему значению заняли место утерянных финитных пассивных форм (рефлексив I породы передает ее пассивное значение, рефлексив II породы — интенсива — соответствующий страдательный залог и т. д.). Сохранились только причастия страдательного залога, образующие аналитическим способом глагольные формы действительного залога: q³ṭīl lī «я убил» (<«мною убит»).

3.4.4. Староарамейский глагол различает три наклонения: изъявительное, повелительное и условное. Сюда же относят и т. н. энергетив, который фактически не отличается от изъявительного. Энергетив в своем значении сохранился в надписи ZKR. Во всех других случаях энергетив засвидетельствован лишь в глагольных формах с местоименными суффиксами с нейтральным значением (как и в еврейском языке).

Условное наклонение не отличается от изъявительного, за исключением некоторых форм, где в III л. мн. ч. конечное п утеряно. Некоторая разница в огласовке замечается и у слабых глаголов. Повелительное наклонение имеют лишь положитель-

ные формы, для отрицательных же используются формы условного наклонения. (В егип.-арам. засвидетельствованы отдельные случаи образования отрицательных форм повелительного наклонения от изъявительного).

В среднеарамейском исчезает условное наклонение и рядом с изъявительным встречаются лишь формы повелительного наклонения: сир. *neq̄tol* и *q̄ṭol*, манд. *niḡtal* и *ḡtal*.

3.4.5. Лицо, род и число выражены с помощью префиксов (имперфектив) или суффиксов (перфектив, повелит. наклонение).

В перфективе форма 3 лица м. рода ед. числа представлена в виде чистой основы *q̄ṭal*. Все остальные формы имеют соответствующие суффиксы: Ед. ч. III л. ж. р. -*aṭ*, II л. м. -*t* и ж. -*lī*, I л. -*eṭ*; Мн. ч. III л. м. -*ū* и ж. -*ā*, II л. м. -*ūp* (ЕА -*ūp*, в сирийском параллельно и с нулевым окончанием: *q̄ṭalūp* ~ *q̄ṭal*), II л. ж. -*ēp*, I л. -*lā*.

В имперфективе в изъявительном наклонении основную тяжесть образования несут префиксы, но некоторые формы вместе с префиксами содержат и суффиксы: Ед. ч. III л. м. у- (сир. *p-*, манд. *p-* и редко *l-*, ВТ *p-* ~ *l-*), III л. ж. *t-*, II л. м. *t-*, ж. *t—ṭp*; I л. *ṭ-*; Мн. ч. III л. м. у—*ūp* (в древнеарамейских надписях у—*ū*, как и в еврейской), ж. у—*āp*; II л. м. *t—ūp*, ж. *t—āp*; I л. -*p-*.

В повелительном наклонении форма II л. м. ед. ч. — чистая основа (*q̄ṭul*), II л. ж. ед. ч. -*ī*, во мн. ч. род и число выражены также суффиксами: м. -*ū* (в древнеарам. надписях -*ūp*, как иногда в сирийском), ж. -*ā*.

3.4.6. В образовании временных форм большую роль играет огласовка основы. Противопоставление основ перфектива и имперфектива выражено не только в вышеприведенных аффиксах, но и в огласовке. С последней связана также переходность глагола, а именно: переходные глаголы в перфективе имеют гласный *a* (после второго корневого согласного), а в имперфективе — *o* или *i/e*, непереходные глаголы же наоборот — в перфективе гласный *i/e*, в имперфективе — *a*. Так, например, ср. БА *q̄ṭal* и *uq̄ṭul*, или сир. *q̄ṭal* и *niq̄ṭol* (от *q̄ṭl* «убивать») с непереходными глаголами: БА *šlet* и *yišlaṭ* (от *šlṭ* «иметь силу») или сир. *d̄ḡel* и *niḡhal* (от *dḡl* «бояться»).

3.4.7. И н ф и н и т и в ы обычно встречаются с частицей I^a (nota dativi), без которой они субстантивированы. В образовании инфинитива иногда принимает участие префикс m (исключение составляет древнеарамейский), который в галилейском диалекте систематически встречается во всех породах, а в других арамейских диалектах (нуд-арам., манд.) в производных породах, причем часто параллельно без префикса: ИА mbrkh «благословить» и špnšh «служить» (интенсив), манд. arbukia «поставить на колени» и mašlumia «закончить» (каузатив). В I породе инфинитив всегда имеет префикс m—miqṭal, а в сирийском языке и в рефлексивных породах: meṭqṭālū, meṭqaṭṭālū, mettaqṭālū.

Следует отметить, что инфинитивы в древнеарамейских надписях переданы посредством чистого корня (без распространенного во всех арамейских диалектах префикса m), тогда как в египетском арамейском уже засвидетельствован формант отглагольных имен m.

3.4.8. П р и ч а с т и я обоих залогов (действительного и страдательного) могут свободно выступать в качестве имен существительных или прилагательных. Образование причастий I породы отличается от остальных в первую очередь тем, что причастия I породы образуются лишь с помощью внутренней флексии (действ. qāṭil, страд. qṭīl), тогда как причастия производных пород принадлежат к префиксальным образованиям (опять-таки с помощью префикса m: интенсив — mṭqaṭṭel и mṭqaṭṭal, каузатив — maqṭel и maqṭal).

3.4.9. Некоторые о т к л о н е н и я от вышеприведенных глагольных форм наблюдаются в спряжении глаголов с начальным p («нун») и ʔ («алеф»), а также т. н. геминированных и слабых глаголов, имеющих в некоторых формах двусогласный корень.

3.4.9.1. Отклонение в спряжении глаголов с начальным p вызвано уподоблением I корневого последующему согласному: ylp «он дает» < nlp (Хад.), ЕА uḥlpn «они поднимаются» < nḥl, БА yipṭel < yipṭel «падает» < npl, сир. peṭṭar < penṭar «защищает» < nṭr. Такое уподобление в егип.-арам. имеет характер исключения; обычно же в имперфективе I породы p сохраняется: ʔnlp «я дам»

(<ntn), но и в библ.-арам. рядом с yinṭen имеется и yittⁿninnah «он дает её». В повелительном наклонении Іп опускается: EA ḥt (= ḥul) «поднимись!» <nḥt, ṭr (=ṭar) «следи, смотри за...!» <nṭr, БА ruqū «выходите!» <nṣr, сир. sab «бери!» <n^sb, и т. д.

3.4.9.2. Некоторые глаголы с начальным ʔалефом теряют І корневой в І породе в инфинитиве и имперфективе: EA nṣr, БА tēmar (<miṣar) «говорить» <ṣr, БА yēmar (сир. pēmar) «говорит». В каузативе ʔ, по-видимому, заменяется согласным w, поэтому после префиксального гласного а (действ. зал.) и и (страд. зал.) в некоторых диалектах мы имеем ō (<aw) и ū (<uw): БА t^hōbēd «разрушит» <ḏbd, hūbaḏ «был разрушен», но сир. ʔawkel «он заставляет его есть» <ḏkl. В повелительном наклонении в сирийском в некоторых глаголах І породе опускается первый корневой: zel «иди!»; но БА ʔezel, манд. ʕzil и azil, с сохранением І ʔ.

3.4.9.3. Среди глаголов с начальным согласным у имеется немало таких, где у встречается вместо w. Для большей части данных глаголов характерна потеря корневого у в имперфективе и инфинитиве и его компенсация посредством удвоения или назализации последующего согласного (последнее не наблюдается в египетско-арамейском, а что касается геминации второго корневого, она весьма возможна, но графически не выражена): БА yittib «сидит» от ytb, или tinda ʕ «знает (ж)» от tidda ʕ (ср. EA td ʕ, возможно, читается как tid-da ʕ). В египетско-арамейском в инфинитиве вместо у появляется w даже в глаголах с начальным у: unq > twnq «сосать грудь». В повелительном наклонении данные глаголы теряют начальные согласные без каких-либо компенсаций: hab «дай!» <yhb, da ʕ «знай!» <yd ʕ. В каузативной породе засвидетельствовано существование первичного согласного w, который прослеживается в контракции последнего с префиксальными гласными а (в формах действительного залога) и и (в формах пассива): БА hōḏa ʕ «дал знать» (<hawda ʕ) и страд. *hūda ʕ (<huwda ʕ, ср. hūs^apaḏ «был добавлен» <y^sp).

3.4.9.4. Глаголы ІІ w и у во многих случаях спрягаются одинаково. В перфективе они имеют односложную основу с долгим гласным (ā—в действ. зал., ī—в страд. зал.): БА qām

«встал» (Vqwm), šām «он положил» (Všym); EA šīm²¹ «был положен». В имперфективе обычно встречается долгий \bar{i} (EA tmwt «умрешь» <Vmw̄t, БА y³qūm), но засвидетельствованы случаи и с долгим \bar{a} (EA tšym, БА y³šīm²²), а с долгим \bar{a} в глаголе hwk «идти» (БА y³hāk «пойдет», ср. EA ḥwk «пойду»). Формы повелительного наклонения всегда содержат долгие гласные \bar{u} или \bar{i} (qūm, šīm), а инфинитив — долгий \bar{a} (m³hāk «идти»). Следует отметить, что в причастиях действ. зал. р. ед. л. I породы — м. р. ед. ч. II w/y заменен гортанным взрывным согласным ʔ: qā ʔem. В рефлексиве I породы встречается геминация показателя рефлексива t и долгий гласный в основе (\bar{i} или \bar{a}): БА yitt³šām, ср. EA ytšym (= *yitt³šīm). В египетско-арамейском, в отличие от библейско-арамейского, в рефлексиве I породы интенсива засвидетельствованы формы с w-ом на II месте (вместо y): ytrwm «он важничает». В каузативе встречаются случаи повторения последнего согласного: m³gomei «возвышающий» <Vgwm.

3.4.9.5. Глаголы с конечным ʔ перешли в глаголы III w/y. Исключение составляют глаголы nš ʔ «брать» и šp ʔ «ненавидеть», где ʔ сохранен.

3.4.9.6. Глаголы с конечными слабыми согласными и (w, y) в I породе (P³ Cal) в перфективе представлены в двух формах: q³tal и q³til: b³pā «построил», ištī «выпил» (<bpu и šty). Формы данных глаголов всегда оканчиваются на долгие гласные, если за ними не следуют консонантные форманты. Среди этих гласных можно заметить следы конечных слабых согласных (\bar{e} < ay — в имперфективе, \bar{o} < aw — в окончании мн. ч. м. р. III л.): EA tšlw «выпейте», БА b³pō «они построили». y сохранился в формах перфектива I и III л. ед. ч. EA klytk «я тебя задержал», БА b³paṭlah «я построил ее». В повелит. накл. окончания следующие: ед. ч. -ī, мн. ч. -ō, b³pī, b³pō. Инфинитив, причастия действ. и страдат. зал. оканчиваются на \bar{e} : P³miḥnē «стронть», Šānē «отвечающий», b³pē «пос-

²¹ Ср. F. Rosenthal, ук. соч., с. 49, § 133, а также с. 65, где не включается квалификация формы šīm в библ.-арам. как страд. залог перфектива.

²² Ср. Rosenthal, ук. соч., с. 49, § 134.

троенный». На і оканчиваются все перфективные и императивные формы производных пород (bapṣī, haḥpī и т. д.). В инфинитивах производных пород сохранен корневой согласный у (bapṣūyā, haḥpūyā, hiṭb^hnāyā, hiṭbapṣūyā; ср. ЕА ḥšqu ʾ «дать выпить»).

3.4.9.7. Для геминированных глаголов характерны контрагированные формы. В библ.-арам. и егип.-арам. они встречаются в III л. перфектива, а также в имперфективе, повелительном наклонении и инфинитиве основной породы (P^o ʕal) и в каузативе, в среднеарамейских диалектах же во всех формах (БА III л. м. ед. ʕal, но II л. м. ед. ʕalaltā; ср. сир. baz, bazī и т. д. <ʕI «войти», bzz «грабить»). Если за последним корневым следует вокальное окончание, то корневой удваивается (как и в еврейском): ср. ʕal «он вошел» и ʕallū «они вошли». В имперфективе и в формах с консонантными префиксами вместо II корневого геминируется I корневой, что считают характерным для арамейского явлением: сир. pebboz (<bzz) «ограбит»; от формы P^oʕal правильно образуется лишь причастие I породы: действ. ʕālel и страд. ʕālil, в сир. лишь последнее — b^hzīz «ограбленный», а прич. действ. залога как у слабых глаголов — bāʕez. Следует отметить, что в мандейском геминированные глаголы целиком совпали с глаголами II w (ср. новоарамейские диалекты).

Породы, образующиеся посредством удвоения II корневого (интенсив Pa ʕʕal и его рефлексив Iṭra ʕʕal), от правильных глаголов не отличаются.

3.4.10. Глаголы с местоименными суффиксами. Дополнение, обычно прямое, выражается при помощи местоименных суффиксов, присоединяющихся к глаголу. Данные суффиксы встречаются во всех лицах, исключая III л. мн. ч., где с этой целью применяются самостоятельные личные местоимения: БА ḥōḏ^hʕāḳ «он уведомил тебя», сир. qatlah «он убил ее», но q^htal ʔepṣōn «он убил их».

Особого внимания заслуживает образование имперфектива с местоименными суффиксами. В данных случаях перед суффиксами появляется элемент п, соответствующий показателю энергетива в других семитских языках, но не меняющий зна-

чения глагола (в библ.-арам. в виде -inn- ³-an-n), напр.. yit-³ninnah «он дает то (ж.)» (³nin «давать»). В среднеарамейском т. н. нун энергетива не встречается.

Следует отметить, что в глагольных формах, включающих объективные суффиксы, сохранены конечные гласные личных окончаний, которые в свободном исходе опускаются. Ср., напр., сир. q³alt «ты убила» и q³altiw «ты убила его» (сир. q³alt=БА q³alti).

3.4.11. *Verbum existentiae*. Говоря о глаголах, нельзя здесь же не упомянуть т. н. *verbum existentiae* («глагол существования»), сыгравший очень важную роль в арамейском языке в дальнейшем. *Verbum existentiae* представляет собой слово, не имевшее флексии: ʔiʔay «есть, существует», а с отрицательной частицей — «нет, не существует». Исходя из этого, многие ученые *verbum existentiae* называют в числе паречий или частиц, т. е. среди неизменяемых частей речи (*Teander* и др.). В библ.-арамейском *verb. exist.* имеет одну, вышеприведенную форму, в егип.-арам. же наряду с ʔyʔy встречается и усеченная форма ʔyt, которая впоследствии широко распространилась. *Verb. exist.* с местоименными суффиксами выражает глагол-связку (копулу): БА ʔiʔekon C³iʔ-din «вы (есть) готовы», сир. ʔiʔayk «ты есть», манд. aɪtak min iuma qadmaia «ты существуешь с первого дня».

3.5. Наречие

В качестве наречий встречаются имена существительные и прилагательные, имена числительные и даже глаголы. Некоторые из них имеют форму, встречающуюся при именной флексии, а именно: с окончаниями -t, -it или -ūt, характерными для некоторых имен женского рода, другие же представлены в виде чистой основы (в форме *status absolutus*). Такими являются: БА ʔ³wāʔ «постоясь», ʔinyāpūʔ «еще раз», «вторично»; ЕА ʔgmūt «по-арамейски», сир. gebbat «очень». Сюда же можно было отнести наречия с окончанием -ā, как БА yattirā «чрезмерно» (ср. ЕА и сир. yattir «много» без окончания -ā), ЕА ʔhrh «после, потом»³⁴.

³⁴ Приведенные Леандером примеры наречий с окончанием на краткое а нами не даны, т. к. они не засвидетельствованы в египетско-арамейских материалах.

Часто имена в status absolutus-е служат причастиями: *saggi* «очень, много», *g'mīg* «целиком». Примером употребления глагольной формы в качестве наречия может послужить *lūb* «опять, еще», являющееся повелительным наклонением глагола *tvb* «возвращаться».

В староарамейском встречается много и других слов, имеющих лишь адвербиальное значение, среди которых большая часть общесемитская. Таковы, например, наречия м е с т а: *tammā* /*tammān* «там», ЕА *lnh*, сир. *t'nān* «здесь», БА *kā* «здесь»; наречия времени: ЕА *ḏym*, БА *ḏ'ḏayin*, сир. *hāyḏēn* «тогда», БА *k'ḥan*, *k'ḥeneṭ*, *k'ḥeṭ* «сейчас»; наречия о б р а з а д е й с т в и я: *ḏaykā* «как», *kēp* «так, таким образом» и др.

В среднеарамейских диалектах (особенно часто в сирийском) встречается окончание *-ḏā ḏiṭ*, которое от прилагательных и существительных образует ряд наречий: *ḏallāhā* «бог», отсюда *ḏallahā ḏiṭ* «божественно», *ḥarrīgā* («красивый»), отсюда *ḥarrīgā ḏiṭ* «красиво». †;

8.6. Частицы

Указывая на частицы, в первую очередь следует назвать относительную частицу *zī/dī/d*, употребляемую и в качестве союза³⁴.

В древнеарамейских текстах (эпигр. памятники, егип.-арам., библ.-арам.) встречаются две отрицательные частицы: *ḏal* и *lā* (= евр. *ḏal*, *lō*), из которых позднее употребляется лишь *lā*. Отрицательная част. *ḏal* обычно используется в повелительных негативных предложениях, а част. *lā*—во всех остальных случаях отрицания. В той же функции в егип.-арам. выступает и част. *lain* (*lm*). Вместе с относительной част. *dī/d* отрицательная част. составляет отрицательные предлоги: БА *dilā*, сир. *d'lā* «без».

В библейско-арамейском употребляется вопросительная част. *ha* (с отрицанием — *h^alā*), как это известно из еврейского языка Библии.

3.7. Предлоги

Предлоги по способу употребления делятся на две группы: самостоятельные и слитные.

³⁴ Ср. с. 172—173.

Слитные предлоги общесемитского происхождения и, большей частью, выражают пространственные отношения. Таковы, например, б «в; через», l «к». Слитный предлог k выражает сравнение — «как». Предлог l^o часто употребляется в значении *poła dativi* (указатель дательного падежа) и как таковой встречается обычно вместе с именами для передачи понятия «иметь», а также с инфинитивами. В среднеарамейских диалектах l^o часто встречается как *poła accusativi*, функцию которого в древних памятниках выполняет част. *wāt/yāt*. В виде *wāt* он засвидетельствован в древнеарам. надписях (напр., Хад. *wl*), позднее же превращается в *yāt* (БА), а в своем первичном виде сохранился в предл. l^o*waṭ* «у, при».

Самостоятельными предлогами являются: *min* «от, из», *saḏ* «до», *ṣim* «вместе с», *ṣal* «на» (в библи.-арам. *ṣal* иногда употребляется в значении вышеназванного l^o для выражения направления движения, что так характерно для современных диалектов), *ṣel* «к» (от l^o), сир. *ṣaḳ* (от k^o) и некоторые другие. Все они относятся к первичным предлогам. Предлогами вторичного происхождения считают: *bēn* «между», *taḥaṭ* «под», *ṣaḥrē* «после, потом», *bāṭaḥ* (id.), *ḥ^olāp* «вместо» и др. Часть из них употребляется вместе с другими частицами или предлогами (сложные предлоги): *q^odām*, сир. *q^odām* «перед»; *min q^odām*, *min q^odām* «спереди», *saḏ* «сторона», отсюда l^o*saḏ* «в сторону», или *miṣṣaḏ* (<*min saḏ*) «со стороны», *gō* «в, вовнутрь», отсюда *b^ogō*, l^o*gō* «вовнутрь; внутри», *min gō* «изнутри» и т. д.

3.8. Союзы

Среди сочинительных союзов в первую очередь следует назвать *w^o~ū* «и», употребляемый для связи как отдельных слов, так и целых предложений. Кроме того встречаются: соединительный союз *ṣar*, манд. *u ar* «также»; противительные *lāhēn*, *b^ogam* «но»; разделительный *ṣaw~ō* «или» и др.

Особенно разнообразны подчинительные союзы, среди которых особое место занимает относительное слово *zī~dī*, сир. *d^o* «который», принимающее также участие в составлении сложных подчинительных союзов: целевые — ЕА *bzu*, *mn zu*, *cl zu*, *cl dbr zu* «чтобы»; временные — ЕА *kzu*, *mn*

зу (сир. *men d^o*), БА *k^odī*, *Ṣaḏ dī* «с тех пор как»; сравнительный—ЕА *kzu*; изъяснительные—ЕА *kzu*, БА *kol-q^obēl-dī* «так как; потому что». То же *zī/dī/d^o* без дополнений может представлять союзы со значениями: «чтобы», «так как». Кроме приведенных выше союзов, назовем более употребительные, как у словные—ЭА *lw hen~ḏen*, *ḏelū* «если», ЕА *lmlh*, *hpl* ḏ, *lhp*; сир. *ḏellā* «если не», ЕА *ku* «так как, потому что» (ср. евр. *kī*) и др. В древнеарамейских надписях встречается союз *gm* «также», распространенный только в еврейском языке (*gam*).

4. СИНТАКСИС

4.1. Словосочетания

Для староарамейского характерны оба вида словосочетаний: сочинительные и подчинительные.

Сочинительные словосочетания образуются при помощи вышеназванных сочинительных союзов³⁵, как БА *kasrā w^oḏahbā³⁶* «серебро и золото» (Ez 7₁₈), *š^oṭayūā w^o ḏar ṣā* (Ez 5₁₁) «небо и земля», манд. *adan w^ohawā* «Адам и Ева», *bin waškanin* «мы искали и нашли», сир. *w^oḅarrek wa-q^oṣā w^oyāḅ l^ohōn* «...и благословил и отломал и далим (хлеба)» и т. д.

Подчинительные словосочетания встречаются трех типов: именные, глагольные и наречные. Синтаксическая связь между отдельными членами словосочетаний реализуется с помощью согласования, управления или примыкания.

Часть именных словосочетаний представляет собой генитивную конструкцию, о которой речь шла выше³⁷. В таких случаях членами словосочетания являются имена существительные.

Особенно часты именные словосочетания, где с существительными связаны прилагательные или местоимения (указатель-

³⁵ См. с. 172.

³⁶ По поводу *dahbā* см. G. Bergsträsser, *Einführung...*, с. 62.

³⁷ См. с. 150.

ные, притяжательные): БА *meleḳ gaḇ* (Ez5₁₁) «великий царь», сир. *m^odittā ḥ^odā z^o ʕōrtā* «одна маленькая область», манд. *maṽa haṽi* «живая вода» (мн. ч.), БА *wa ʕ^bbīdā dāḳ* (Ez5₉) «та работа», *uššarṇā dⁿnā* (Ez5₉) «это здание», сир. *hālēn t^mihā-ṭā gaṽ^bbāṭā* «эти великие чудеса», *talmīdā dilāḳ* «твой (ж.) ученик», манд. *hak alma* «тот мир», *ahat dilia* «ее сестра» и т. д.

Говоря о глагольных словосочетаниях, особо следует выделить случаи паронимии, когда с личной формой глагола дается и его инфинитивная форма (с целью усиления глагольного содержания): манд. *u ʕ^kisia im^kisia* «они спрятали» (усиливая содержание, *P. Mañux* переводит «глубоко спрятали»³⁹), сир. *ʔellā mestar saṭrīn-wā* «но они разрушили [всел]», *ʔāḇ kaḍ mezkā nezḳōn* «когда они побеждают», ИА *md^c td^c* «знай» и др.

4.2. Простое предложение

4.2.1. В и д ы п р е д л о ж е н и й. В арамейском называют на существование двух основных типов предложения: глагольного и именного. В глагольных предложениях, естественно, сказуемое выражено личной формой глагола, а в именных предложениях — именами (особенно прилагательными и отглагольными).

В именных предложениях имя в качестве сказуемого, как правило, выступает в *status absolutus*-е (т. е. в неопределенном состоянии, как это характерно и для других семитских языков): БА *ṣāṛuḥ ṣarṛīg* (Dan 4₉) «листья его прекрасны», сир. *bā ṣēn* «они ищут» (*bā ʔēn* прич. действ. залога от *b ʕu* «искать»), *kaḍ s^o mīḳ* «когда он возлежал» (*s^o mīḳ* — прич. страд. залога от *smk* «подпирать»), манд. *gaṽ hu* «он высок» (*gaṽ* «высокий»), *ṣmīṣan aīnaiḥun* «их глаза закрыты» (прич. страд. залога от *ṣmṣ* «закрывать»).

Именными называют и те предложения, где встречаются составные сказуемые, членами которых наряду с именами всех разрядов являются также *verbum substantivum* и *verbum existentiae*. *Verbum existentiae* (ʔīṭ, отриц. форма *layt/lēṭ*), не изменяющийся по родам и числам и выражающий только III лицо,

³⁹ R. M a s u c h, *Altmand. Bleirollen*, I, с. 120—121.

вместе с именами существительными, прилагательными, числительными и местоимениями составляет единое сказуемое именного предложения. Так, напр., БА *lā ʔīʔaynā pāl^ohīn* (Дан 3₁₈) «мы не будем служить», сир. *b^oḳul ʔaʔar gēr wab^oḳul ʕam ʔīʔ ʕattirē w^omeskēnē* «во в каждой стране существуют (есть) богатые и бедные», манд. *bdmu marganiata aitinun* «они подобны жемчугам», ИА *lēʔnā mashīd* (Иерусал. тарг. Deut. 32₁) «я не призываю свидетелей» (букв. «Я не есть призывающий свидетелей») и т. д.

Аналогичное наблюдается и с *verbum substantivum* («быть»), имеющим все глагольные формы, различающиеся по лицам, родам, числам и временам. Особенно часто встречаются составные сказуемые, где *verbum substantivum* представлен в форме перфектива. Такая комбинация придает именному члену сказуемого глагольное содержание, относящееся к прошедшему времени: манд. *hua iada* «он знал» (букв. «был знающий»), сир. *hū h^owā zaddīq* «он был справедлив», *wag ʕā h^owāʔ tōh w^oḥōh* «и земля была безвидна и пуста» и т. д. В сирийском с указанной частью сказуемого широкое применение нашли усеченные формы глагола *hwy*: *hāwē-wā peṣḥā d^opāʔṭrē* «была пасха опресноков». Есть случаи употребления и формы имперфектива того же глагола *hwy* для образования составных сказуемых (в данном случае сказуемое приобретает имперфективное значение): ...*d^olā nehwōn gāzrīn* «...чтобы они не обрезали».

Вопросительные предложения от других отличаются либо содержанием вопросительных слов, либо, по видимому, соответствующей интонацией. Лишь библ.-арам. имеет возможность выражать вопрос с помощью особой частицы: *man sān l^oḳōm ʔ^o ʕem bayʔā d^onā l^omiḥnāyā...?* (Ез 5₉) «кто велел вам этот дом строить...?», *ʔ^olāhāḳ... hay^oḳil l^ošēzā-ḥūʔāḳ mīn-ʔayāwāʔā?* (Дан 6₂₁) «Бог твой... мог ли спасти тебя от львов?».

Повелительные предложения являются всегда глагольными и содержат сказуемое в повелительном или условном (при отрицании) наклонении: БА *ʔel manayā sē, ʔezel ʔ^oheʔ-himmō b^ohēḳlā dibīrūšlem!* (Ез 5₁₅) «Возьми эти сосуды, иди и отнеси их в храм, который в Иерусалиме», манд.

truš inak el rahmak wel šitlak wel tarmidak!³⁹ «Устремил свой взор (букв.: направь твои глаза) на твоих друзей и твоих потомков и твоих учеников!».

Отрицательные предложения содержат негативные формы глагола, в том числе и глагола-связки, образующиеся с помощью част. lā: БА ... umin- ʔdayin w³ ʕaḏ-k³ ʕan miḡb³nē w³lā š³līm (Ez 5₁₆) «...и с тех пор доселе он строится и еще не закончен», сир. w³lā yāḏ ʕin-wā mānā nēnirūp leh... «...и не знали, что сказать ему», манд. hin haṭayan wḥauban wskilatan wtiqlatan wšabašatan la šabqatlan⁴⁰ «если ты наши грехи, и наши проступки, и наши безумия, и наши заблуждения, и наши ошибки не оставишь нам...» и т. п. В библейско-арамейском встречается отрицательное предложение и с част. ʔal (при глаголе в условном наклонении): ... ḥelmā ūpīšrē ʔal y³ḥaḥ³lāḳ! (Dan 4₁₆) «...да не смущает тебя этот сон и значение его!».

4.2.2. Члены предложения. В качестве подлежащего выступают местоимения и имена всех разрядов (существительные, прилагательные, отглагольные, числительные). Говоря о сказуемом, следует особо отметить причастия в роли сказуемого в именных предложениях. Нередко причастия в таких случаях передают настоящее время, выражающее как обычное, часто повторяемое и продолжительное действие (т. н. настоящее общее), так и мгновенное, имевшее место в данный конкретный момент (т. н. настоящее конкретное). Отсюда широкое применение этой формы для повествования. Подобные случаи довольно часты в библейско-арамейском, а в среднеарамейских диалектах (иуд.-арам., сир., манд., вавил. талм.) применение причастий (в st. abs.) вместе с энклитическими формами личных местоимений в качестве сказуемого — явление вполне обычное. Причем, прич. действ. залога передает настоящее, а прич. страд. залога — прошедшее время (сир. ʔātaḡ-nā «я говорю», kub-bē ʕqīḡīp «шины вырваны»). Интересны случаи, когда в роли глагола-связки выступают местоимения III лица: сир. ḡab hū ḥ³ṭāheḥ «велик его грех» (букв. «великий он его грех»), манд. ka hu kuṣṭa «здесь есть правда» (букв. «здесь он правда»), ИА

³⁹ G. Bergsträsser, Einführung..., с. 78.

⁴⁰ Там же.

dēn hū malkā m^ošīhā «это — царь мессия» (букв. «этот он царь мессия»), ʾīnlēn ʾīnūp māpaūyā «эта — посуда» (букв. «эти они посуда»).

Между подлежащим и сказуемым обычно бывает согласование в роде и числе. Что же касается статуса, в именных предложениях подлежащее может стоять в *st. emph.*, а сказуемое — в *st. absolut.* Так бывает всегда в сирийском, где *st. emph.* стал характерным состоянием имени без выражения детерминации (сир. *malkā ṭābā* «хороший царь», а *malkā ṭāb* «царь хорош»). Но в арамейских диалектах наблюдаются случаи, когда указанного согласования между главными членами предложения нет. Так, например, несколько подлежащих, связанных между собой союзом *w^o* не всегда согласуются в числе со сказуемым (последнее может стоять как во мн. числе, так и в ед. числе). Примеры можно привести из всех арамейских диалектов: сир. *rāš ʾaʿṣan wam^odittan* «остались наша страна и наш город» (букв. «осталась наша страна и наш город»), манд. *sīna qīna ur-lugia blibaikun lanīhuia* «ненависти, ревности и сомнения не должно быть в ваших сердцах» (*lanīhuia* — ед. ч.). Аналогичное явление имеет место и при подлежащих, выраженных именами собирательными. А именно, собирательные имена, обозначающие одушевленные предметы, часто требуют сказуемого во мн. числе, хотя форма подлежащего — ед. числа: сир. *q^o saw ʿamtā* «кричит народ» (букв. «кричат народ»), манд. *šīrag raḥ-gia trīn trīn* «птицы (собир.) летят по две». Некоторые слова, как, напр., вопросительное местоимение *ma* «кто?», требуют сказуемого то в ед. числе, то во множественном. То же самое касается и согласования в роде: сказуемое со словом *ma* может стоять как в муж. роде, так и в женском, смотря по содержанию местоимения (т. е., что обозначает местоим. *ma*: мужчину или женщину, одного или многих). Так бывает в мандейском и некоторых других арамейских диалектах.

Прямое дополнение иногда представлено с част. 1^o(*nota accusativi*): ИА *šbqyh llbšyh* «он оставил свою одежду», гал. *rhyṁ lmlk* «он любит царя», манд. *anihh lli-bai* «он успокоил мое сердце», *ulman paṭria* «и кого они охра-

няют», сир. lab³naw dēn talmed «его сыновей он обучал». В библи.-арам., пальмир., набат., иуд.-арам. засвидетельствовано слово yaṭ в качестве той же частицы аккузатива, что соответствует распространенной в еврейском языке част. ַעַף (БА ...dī maḥniṭā yaṭhōn Cal-³bīdaṭ m³dīnaṭ bāḇel (Dan 3₁₂) «...которых ты поставил над делами страны Вавилонской»). Чаще же прямое дополнение, следующее за сказуемым, представлено без каких-либо специальных частиц (как, напр., БА bāna-yip baytā (Ez 5₁₁) «мы строим дом»). Но при иной последовательности слов, а именно, в тех случаях, когда прямое дополнение стоит перед сказуемым, дополнение представлено вместе с глагольной формой соответствующим местоименным суффиксом: БА ūbaytā d³nā saṭreḥ (Ez 5₁₂) «и он разрушил его дом» (букв. «и дом этот он разрушил его»), сир. l³malkā qaṭleh «он убил царя» (букв. «царя он убил его»).

К о с в е н н о е д о п о л н е н и е систематически вводится в предложения с помощью упомянутой част. l³ (в таких случаях мы имеем дело с т. н. nota dativi (БА k³tāḥā ַeqrē l³malkā (Dan 5₁₇) «я прочту письмо царю», сир. ַmarleh l³ḥannaḥ «и сказал он Ханнану», манд. mīḥal maia larqa «упала вода на землю» и т. д.

4.2.3. П о р я д о к с л о в. Последовательность слов в глагольных и именных предложениях в древних семитских языках отличалась друг от друга. В первом случае (в глагольных предложениях) порядок был таков: сказуемое—подлежащее—прямое дополнение, во втором случае же на первое место перемещалось подлежащее. Возможно, этому порядку строго следовал и арамейский язык на ранней ступени своего развития. Он сохранился в библи.-арам. лишь в подчиненных предложениях и то довольно редко. Чаще наблюдается иной порядок главных членов предложения: прямое дополнение — сказуемое — подлежащее, а при отсутствии такого дополнения: подлежащее—сказуемое. Такой порядок слов все больше находит распространение в сирийском, хотя, в основном, место сказуемого, в том числе и именного, не строго определено. Довольно большая свобода отмечается в отношении порядка слов и в мандейском, хотя чаще наблюдаются случаи, когда сказуемое следует за подлежащим,

а прямое дополнение за сказуемым (особенно в том случае, когда глагол стоит в перфективе). Отмечают и случаи употребления подлежащего-местоимения после глагола: *āla hu* «он пришел»⁴¹.

Определение обычно следует за определяемым, согласуясь с ним в роде, числе и статусе: *malkā ṭābā* «хороший царь», БА *bēt ʾēlāhā gabbā* (Ez 5₈) «дом великого бога» (букв. «царь хороший», «дом бога великого»). Но встречаются случаи, когда определение стоит перед определяемым. Так бывает при прилагательных *saggī* «много», *qallīl* «мало» и некоторых других. Нарушение указанной последовательности слов часто наблюдается в поэтических произведениях.

5. ЛЕКСИКА

5.1. Словарный состав староарамейских диалектов в течение веков пополнялся иноязычными заимствованиями. Эти заимствования проникали в язык из различных источников в разное время.

Древнейшим слоем в иноязычной лексике следует считать слова а к к а д с к о г о происхождения, большая часть которых относится к культурной и административной сфере: БА *hēklā* «дворец; собор», *korsē* «стул», *sʾgāp* «префект», *reḥā* «правитель», *ʾiggʾrā* «письмо», *šaklīl* и *šēšī* «закончить», сир. *ʾizgādā* «вестовой», *ʾumāpā* «ремесленник», *ʾāsyā* «врач», манд. *abula* «ворота», *ṭangaga* «торговец» и др.

Со времен ахеменидов в арамейский язык проникают слова п е р с и д с к о г о происхождения. Из старых персидских заимствований основная часть относится к словам государственно-административного обихода, как БА *ʾḥašdarpʾpauyā* «сатрапы», *dʾṭabṭrauyā* «законодатели» и др. Позднее в арамейских диалектах, особенно в восточных, встречаются персидские слова разного характера, как напр., ИА *ʾandarūp* «комната», *piṭgām* «слово», сир. *bāzī* «сокол», *gawpā* «цвет», *gazzā* «сокровище», *ḥʾšāmīṭā* «трапеза», манд. *zanga* «звонок», *ṭrunḡa* «димон», *marzbala* «граница» и т. д.

В арамейском языке Библии наблюдается сильное влияние е в р е й с к о г о , что проявляется и в лексике этого диа-

⁴¹ R. Macuch, *Altmand. Bleirollen*, I, с. 112.

лекта. В качестве примеров можно назвать такие слова, как n^obū ʔā «пророчество», tal^oʔāq «ангел», kāh^opaууā «священники» и др. Влияние еврейского языка сказывается и на других арамейских диалектах и в первую очередь на нуд.-арам.: ʔāḏām «человек», ʔōgēaḥ «путешественник», zē «этот», šēl «тень», сир. šabb^o ʔā «неделя», šīrbōgā «тромбон», манд. kaḥua «сильный» и др.

В среднеарамейские диалекты, как вышеназванные нудейско-арамейский, сирийский, мандейский и др., легко проникают слова греческого и латинского происхождения: ИА zōg «пара», q^olas «восхвалять», ʔisṭrāṭēs «солдат», ʔisṭrāṭā «улица», сир. ʔespuḡgā «губка», ʔespirā «шар», ṭursā «тип», lamrēdā «факел», sēmā «серебро», reṣḥā «пасха» и много др., манд. aiag «воздух, атмосфера», qlida «ключ», arkip «правитель»; и т. д.

Следует особо подчеркнуть, что из среднеарамейских диалектов общеарамейская лексика лучше всех сохранилась в мандейском, в который из иноязычных слов больше всего проникли персидские и арабские. Хотя заимствования из греческого встречаются во всех среднеарамейских диалектах, ими особенно насыщен сирийский язык, где почти на каждом шагу сталкиваемся не только с греческими терминами разного содержания, но и с греческими предложениями, союзами, словообразовательными аффиксами и даже целыми синтаксическими конструкциями.

II НОВОАРАМЕЙСКИЙ

6. СОВРЕМЕННЫЕ АРАМЕЙСКИЕ ДИАЛЕКТЫ

6. Новоарамейские диалекты, как об этом уже говорилось, противостоят староарамейским как живые наречия мертвым. Поэтому новоарамейские диалекты принято называть также современными арамейскими диалектами. Они делятся на три группы: западную, центральную и восточную.

6.1. Западная группа представлена арамейской речью трех сел в Антиливане (Ма Слула, Бах Са и Джубб-Адин) и известна как диалект Ма Слулы. Этот диалект особую близость проявляет с арамейскими диалектами Палестины.

Говорящих на диалекте Ма Слулы сравнительно мало¹. Они, к тому же, живут в арабоязычной среде и поэтому довольно свободно владеют арабским языком. Существующая языковая ситуация создала благоприятную почву для сильного влияния арабского языка на данный арамейский диалект. Некоторым тормозящим фактором для процесса ассимиляции с арабами (в том числе и с точки зрения языка) является все еще сохранившаяся христианская вера среди большей части носителей наречия Ма Слулы.

Первые записи на диалекте Ма Слулы относятся ко второй половине XVIII века², а издание более или менее значительных текстов впервые было осуществлено в 1863 г.³ С тех пор тексты на данном диалекте не раз записывались и публиковались (*Ж. Паризо, Е. Прим, А. Социн, Г. Берштрессер, С. Рейх, А. Штталер, В. Кантино*)⁴.

¹ По данным 1936 г.—около 4000 (см. O. Jastrow, Laut- und Formenlehre des neuaramäischen Dialekts von Midin im Tur Abdin, Bamberg, 196, с. VIII).

² C. Niebuhr, Beschreibung von Arabien, Kopenhagen, 1772, с. 92.

³ T. Ferret, On a Neo-Syriac Language still spoken in the Anti-Libanon, JRAS, 1863, с. 431—436.

⁴ См. Библиографию, с. 206—215.

6.2. Центральнo-арамейская группа включает в себя речь арамеев Тур-Абдина, которую ее носители называют туройо (turōyo). Это общее название целой группы арамейских наречий, распространенных в указанном регионе⁵ (мидвойо, мидйойо, иварнойо и др.).

Турабдинские арамеи, проживающие в Турецком Курдистане (юго-восточная Турция) среди туркоязычного и курдоязычного населения, наряду с родным языком говорят по-турецки и по-курдски, что накладывает сильный отпечаток на арамейскую речь турабдинцев. Следует заметить, что туройо (resp. торани) занимает среднее место между западноарамейским диалектом ма'лула и восточноарамейскими наречиями, речь о которых пойдет ниже. Отсюда и название — центральноарамейский.

Первое крупное издание турабдинских текстов принадлежит *Е. Приму* и *А. Социну* (1881)⁶. Особо следует отметить большую работу *Х. Риттера* по изданию текстов на центральноарамейском (изданы три больших тома: 1967, 1969, 1971 гг.⁷), а также публикации текстов разных наречий из группы туройо *О. Ястрова*.

6.3. Носители восточноарамейских диалектов «ассирийцы» (aturāy, äsūrāy), как они себя называют, проживают в Иране (около оз. Урмия и в больших городах), Ираке (р-ны Мосула и Бакубы), Турции (в Ванском вилайете) и Сирии (на берегах р. Большой Хабур, между Хасеке и Рас Эль-Айном), а также вне этих стран, в основном в СССР (в Закавказье и во многих крупных городах, как Москва, Ленинград, Харьков и др.) и США (в Калифорнии и некоторых больших городах, как Чикаго, Филадельфия и др.).

Большая часть носителей восточноарамейских диалектов — христиане. Среди них встречаются различные толки (в основном — несториане и яковиты, а также католики и православные).

Из многочисленных восточноарамейских диалектов следует назвать: у р м и й с к и й, легший в основу современного асси-

⁵ См. *J a s t r o w*, ук. соч., с. VIII.

⁶ *Der neuaramäische Dialekt des Tur Abdin*, Göttingen.

⁷ *Turoyo*, В. I (1967), В. II, (1969), III (1971), Beirut.

рийского (арамейского) языка, ванский, саламасский, мо́сульский; горские диалекты джилу, тиари и др. Отдельные диалекты составляют также арамейские наречия евреев, проживающих в Иранском Азербайджане (Урмия, Саламас) и в Ираке, в районе Захо. Интересно отметить, что ассирійцы-христиане и евреи из одного и того же района говорят на арамейских наречиях, довольно сильно отличающихся друг от друга (напр., речь ассирійцев и евреев урмийского р-на).

Первые сведения о современном восточноарамейском языке принадлежат все тому же *К. Нибуру*, который опубликовал материалы по западноарамейскому диалекту Ма́слулы⁶. Издание первых текстов на современных восточноарамейских диалектах предприняли миссионеры, находившиеся в вышеназванных районах расселения носителей этих наречий (I половина XIX в.). С 40-х годов прошлого столетия создаются типографии, где печатается литература на новоарамейском (ассирійском) языке сирийским письмом.

В формировании литературного языка большую роль играют сами носители данного языка — т. н. ассирійцы, среди которых первое место, по праву, отводится основоположнику современной ассирійской литературы Тома Одо (1853—1917). На новом литературном языке издаются газеты и журналы, учебная и художественная литература. Записываются и публикуются тексты на отдельных восточноарамейских диалектах (*А. Меркс, А. Социн, Е. Прим, Р. Дюваль, К. Захау, А. Камашев, К. Церстели, И. Гарбель, А. Габриелова, И. Фридрих, Ф. А. Пемнаккети, Э. Черулли*, и др.).

7. ФОНОЛОГИЯ И ФОНЕТИКА

7.1. Звуковая система новоарамейских диалектов несколько отличается от староарамейских. Утеряны некоторые согласные (хотя не во всех диалектах), появились и новые, нехарактерные для староарамейского согласные.

Общеарамейский консонантный состав хорошо сохранен в западноарам. диалекте Ма́слулы, где наряду со «старыми» согласными встречаются и новые—альвеолярные

⁶ С. Niebuhr, *ук. еоч.*, с. 92.

аффрикаты *ǰ* (звонкий) и *ǧ* (глухой), а также альвеолярный спирант звонкий *ʒ*. Та же картина наблюдается и в самом западном диалекте из восточноарамейской группы—в туройо, тогда как в остальных вост. арамейских наречиях (мосульский, урмийский, саламасский и др.) консонантизм претерпевает довольно существенное изменение, в основном заключающееся в исчезновении эмфатических и фарингальных согласных (исключение составляет мосульский диалект, где засвидетельствовано употребление фарингального глухого *ħ*). Здесь же следует указать на появление абруптивных (эйективных) согласных в вост. арамейских диалектах (*p t k ʕ*), а также на существование тех согласных, которые в староарамейском встречались лишь как следствия спирализации простых смычных согласных, а в новоарамейском представляют собой самостоятельные фонемы (*f v ǧ ħ ǰ t*). Таким образом, таблица согласных новоарамейских диалектов выглядит так:

Б и л а б и а л ь н ы е:	звонкий смычный	b
	глухой смычный	p
	абруптивный смычный	p (вост. арамейск.)
	назальный смычный	m
	полугласный	w

Л а б и о д е н т а л ь н ы е:	звонкий спирант	v
	глухой спирант	f

Д е н т а л ь н ы е:	звонкий смычный	d
	глухой смычный	t
	абруптивный смычный	t (вост. арамейск.)
	эмфатический	
	звонкий смычный	ḏ (тур.)
	эмфатический	
	глухой смычный	t (ма Сл., тур.)
	назальный смычный	n
латеральный смычный	l	
звонкий спирант	z	
глухой спирант	s	
эмфатический		
глухой спирант	š (ма Сл., тур.)	

	эмфатический звонкий спирант переднеязычный вибрант	ʒ (ма Сл.) ɣ
Интердентальные:	звонкий спирант глухой спирант эмфатический звонкий спирант	ɖ ɗ ʄ (ма Сл.)
Альвеолярные:	звонкий спирант глухой спирант звонкая аффриката глухая аффриката абруптивная аффриката	ʒ ʃ g̃ ç ç (вост. арам.)
Палатальные:	звонкий спирант глухой спирант	y χ
Велярные:	звонкий смычный глухой смычный абруптивный смычный звонкий спирант глухой спирант	g k ḳ (вост. арам.) g̃ ḥ
Увулярный:	глухой смычный	q
Фрингальные:	звонкий спирант глухой спирант	ʕ (ма Сл., тур.) ħ (ма Сл., тур.)
Ларингальные:	глухой смычный глухой спирант	ʔ h

В диалектах, с точки зрения консонантизма, наблюдаются некоторые расхождения. В первую очередь здесь следует назвать переход смычных в соответствующие спиранты в начале слова в наречии ма Слугла (исключение составляет b, который остается без изменения, поскольку в данном диалекте спирантизованное произношение

ь утеряно): ḍ вместо d : ḍēba «волк» (< dēbā), $\text{ḡ}(\text{g})$ вместо g : ḡanna «сад» (< ganna), $\text{k}(\text{ḥ})$ вместо k : ḥēfa «камень:» (< kēpā). Что же касается смычного p , то он везде заменен спирантом f : felka «половина» (< pelgā), kesfa «серебро» (< kespā), ōlef «тысяча» (< ʔāleḥ). f встречается вместо p и в туройо: falgo «половина», alfo «тысяча», но во всех остальных вост. араб. диалектах смычные в названной позиции сохранены, к тому же p встречается во всех случаях, включая и те, где в силу спирантизации смычный p должен был перейти в спирант f : kīra «камень» (< kēpā), арга «земля» (< ʕārgā) и т. д.

В наречиях ма Слугла и туройо сохранились фарингалы (ʕ , ḥ), в остальных диалектах фарингальный ḥ переходит в велярный ḥ , лишь в мосульском наряде с ḥ (от ḥ) засвидетельствованы случаи употребления фарингального ḥ (ма Сл. aḥḥad , тур. ḥā , мос. ḥa , но урм. ḥa «один»; тур. ḥelmo , мос. ḥilma «сон», но урм. ḥilma).

В диалекте ма Слугла отмечается оглушение звонких смычных b d g , если они не спирантизуются, как это было указано выше, а именно: $\text{b} > \text{p}$, $\text{d} > \text{t}$, $\text{g} > \text{k}$. Таким образом, в диалекте существует глухой смычный p лишь как вторичный согласный, полученный от оглушения b , а звонкий b встречается только вместо спирантизованного ḥ : qabga «могила» от qabḡā ; но ḥelra «собака» от kalbā . Оглушаются и удвоенные звонкие: leppa «сердце» от labbā . Ср. также: ḍebša «мед» (< debšā) и ḡelta «кожа» (< geldā), gadya «козленок» (< gadyā) и ḡelkā «снер» (< telgā). Что же касается глухих смычных p t k , первый из них (p), как уже отмечалось, везде заменен спирантом f , k сохраняется, а глухой смычный t переходит в глухую аффрикату č : qelfa «шкурка» (< qilpā), malka «царь» (< malkā), но ḡarči «два» (< tartēn), также и при удвоенном t ($\text{tt} > \text{čč}$): ḥačča «новая» (< ḥattā).

Говоря о новых согласных в совр. арамейском, следует особо отметить появление звонких эмфатических согласных в ма Слугла и туройо (смычный ḍ и спирант ḍ , характерный для бедунских арабских диалектов) и абруптивов в вост. араб. диалектах (p , t , k , č), а также названных выше ž , ḡ , č .

7.2. В отношении в о к а л и з м а следует отметить, что гласные фонемы в совр. арамейском в основном остались те же, что и в среднеарамейских диалектах (долгие и краткие a , e , i ,

о, и; в туройо отмечают так же фонему э (иррациональный гласный)⁹, но изменению подверглись отдельные гласные или группа гласных в определенных случаях. Этим звуковым изменениям, большей частью, начало было положено уже в староарамейских диалектах. Так, напр., ультракраткие гласные, даже при дву-согласных началах, как правило, опускаются (q̄ṭīla «убитый» вместо q̄ṭīla), сужение долгих гласных, характерное для запад. сирийского, распространилось и на все восточные диалекты, где первичные $\bar{o} > \bar{u}$ и $\bar{e} > \bar{i}$ (вост. сир. gēšā, но совр. вост. арам. gīša «голова», aḥūpa «брат» от Ṣaḥōpā и т. д.), а в туройо к тому же $\bar{a} > \bar{o}$, в джилу часто $\bar{a} > \bar{e}$ (brātā > brēta «девочка»). Усечение кратких безударных конечных гласных, известное по староарамейским материалам, встречается и в некоторых современных диалектах. В качестве примера следует назвать опущение конечных гласных в ванском диалекте: tīl «пришел» от tīli. Особо хочется также отметить сужение гласного а в закрытых слогах, явление характерное для еврейского языка. Так бывает в ванском, саламасском и джилуйском диалектах (сал. bišil «варит» от baššil, джил. leḥma «хлеб» от laḥma). Гласные часто меняются качественно и количественно в зависимости от типа слога и ударения. Отметим только, что долгие гласные в совр. диалектах, как правило, встречаются лишь в открытых ударяемых слогах.

7.3. Из фонетических явлений следует в первую очередь остановиться на спирантизации согласных, характерной для староарамейского.

Закон, в соответствии с которым смычные согласные после гласных чередуются со спирантами, потерял свою силу, но его следы сохранились: спиранты, полученные когда-то вследствие спирантизации смычных в поствокальной позиции, сохранились в данных словах во всех позициях. Таким образом получены \underline{d} и \underline{t} от dīt в масл., тур. и ряде других вост. диалектов, главным образом горских, z и s в арамейском наречии евреев Захо, а в речи саламасских евреев $\underline{l} > l$; в отдельных случаях наблюдается переход спирантизованного \underline{t} в спиранты š, h или χ (ашита, тиари). Вследствие

⁹ O. Jastrow, ужд. соч., с. 11 и след.

спирантизации b, лабиодентальный согласный v встречается в вост. араам. диалектах, а спирантизованные ġ и k̄ сохранены в виде ġ (редко) и ħ (систематически). В глаголах, где одни и те же корневые согласные встречаются в разных позициях, постоянно бывает одна из разновидностей данных согласных — смычный или спирант, ставший таким образом корневым: brġ < brk «благословлять», но brk «становиться на колени».

Особый интерес представляет собой утеря фарингального согласного ʕ и эмфатических согласных в некоторых диалектах. Там, где они утеряны (урм., салам. и другие вост. араам. диалекты), гласные данного слова веляризируются. В е л я р и з а ц и я касается и палатального l, который в таком случае переходит в «твердый» l̥. В твердом тембре, оставшемся после утери ʕайна или эмфатических согласных, часто звонкие согласные превращаются в глухие, а придыхательные — в абруптивы: урм. t̥l̥ā «лиса» (<ta ʕlā), t̥āā «пот» (<da ʕtā), supā «палец» (<sib ʕā). Следует отметить, что в названных диалектах, особенно в урмийском, засвидетельствовано фонетическое явление, заключающееся в уподоблении гласных данного слова по тембру. Вследствие этого получают слова, различаемые лишь по тембру: mātā «деревня» и mātā «прыщ», t̥ā-lā «капкан» и t̥āā «лиса». Наблюдаются случаи гармонии гласных и по лабиальности: урм. iṣqol «школа», но iṣqar «шкаф»; оба слова заимствованные, где протетические гласные возникли в соответствии с гласным основы. Основой данного сингармонизма служит резкая противоположность по тембру, достигнутая в результате специфической для семитского консонантизма артикуляции.

Глоттальные согласные, которые еще в староарамейском (особенно в среднеарамейском) проявляли тенденцию к утере, в совр. арамейском больше подвержены опущению. Так, например, в конце слога гортанный взрыв ʕ всегда опущен, часто (особенно в вост. араам.) опускается и гортанный спирант h: урм. pāga «река» (<pahṛā), bāga «свет» (<bah-gā), ма Сл. alō «бог» < ʕalāh, mīna «откуда» < min hān, тур. kā-wi «он стал» < k-hāwi, mapāṭ «кто пришел» < map ʕāli.

Нередки случаи, когда начальный глоттальный согласный опущен вместе с последующим гласным: ма Сл. ḥōpa, тиар.

ḥōpa «брат» < ʾaḥōpā, ма сл. ḥōla «пища» < ʾaḥōlā. В аналогичных случаях опускаются не только глоттальные, но и другие согласные: dānā «время» < ʿiddānā, būla «колос» < šibbūlā и др. Но наблюдаются случаи (сравнительно редко) замены ʾ фарингальным ʿайном — согласным более стойким в диалекте ма Слугла, как это имело место в мандейском языке (š ʿl «спрашивать» от š ʿl, ем ʿa «сто» < ем ʿa).

Некоторые изменения произошли и с точки зрения г е м и н а ц и и согласных. В запад. арам. (ма сл.) и тур. удвоенные согласные сохранены (ма сл. šečča «шесть», ḥorra «шип», тур. qallap «трубка для курения», ḥaqq «право»), но в вост. арам. диалектах геминация согласных утрачена, хотя ее следы все еще ощущимы: смычные согласные в поствокальной позиции, как dabāša «пчела» < dabāšā, переход ā > ī в салам. и ван. диалектах (bšil < biššil < baššil)¹⁰, сохранение кратких гласных в ударяемых открытых слогах (libā «сердце» < libbā).

В современных арамейских диалектах широкое распространение нашли такие фонетические явления, как а с с и м и л я ц и я и д и с с и м и л я ц и я согласных и гласных. Во всех диалектах сильно развита контактная ассимиляция согласных, причем в основном регрессивная. Частичная ассимиляция касается почти всех согласных (dumba «хвост» < dunbā, aḥa «так» < hadḥa и т. д.), а полной ассимиляции большей частью подвержены сонорные (r, l, n), реже дентальные (t, d) согласные (izā «козел» < ʿinzā, ма сл. ḥappa «этот» < ḥāpḥā).

Случаи диссимиляции согласных встречаются намного реже и в основном это касается сонорных (ма сл. šobpa «масло» < šomnā, урм. nābil || lābil «нести» < mābil).

В диалектах сильно развилась тенденция согласных к п а л а т а л и з а ц и и. В качестве примера можно было бы привести переход согласного t в č и k в kʷ в ма Слугла (даже в арабских заимствованиях) или палатализацию велярных смычных g, k, ɣ (в восточноарамейских диалектах > gʷ, kʷ, ɣʷ), которые часто переходят в аффрикаты ġ, č, č (напр., ġāgmā «кость» < garmā, čālbā «собака» < kalbā и т. д.).

¹⁰ Ср. выше, 187.

7. 4. Ударение везде, за исключением определенных случаев, падает на предпоследний слог и вызывает удлинение гласных, если они стоят в открытых слогах.

8. MORFOЛОГИЯ

8.1. Имя

8.1.1. Именное образование. В области именного образования новоарамейские диалекты сравнительно со старыми мало дают нового, если не учитывать некоторые изменения в именных основах чисто фонетического характера (опущение ультракратких и сокращение долгих гласных и т. п.). Новым следует считать наличие немалого количества слов со сложными основами—компози́ты, большинство которых представляет собой старую генитивную конструкцию, образованную с помощью *status constructus-a*: урм. *qīšṭimāraṇ* «радуга», мн. *qīšṭimarāni* (<*qīšṭi* «лук для стрел» в *st. cs.* и *māraṇ* «наш господь», т. е. «лук господя нашего»), тур. *reşdayo* «настоятель монастыря» (<*reş* «голова» и *dayo* «монастырь», т. е. «глава монастыря») и др. Среди композитов особенно часто встречаются прилагательные, образующиеся при помощи слов *maḡ* или *māḡi* (<*māḡyā*) «владелец» (*st. cs.*): *maḡšima* «известный» (= «владелец имени»), *maḡāqil* «умный» (= «владелец ума») и т. д. Встречаются и такие композиты, которые получены простым соединением двух имен в обычной для них форме (т. е. *st. eph.*), как, например, тур. *ʕezotıḡo* «газель» (<*ʕezo* «коза» и *ṭıḡo* «гора», т. е. «горная коза»).

Среди словообразовательных суффиксов встречаются новые сложные суффиксы, как вост. ара́м. *-apāya* или *-pāya*, полученный от слияния двух, известных и в староарам. суффиксов—*-āpā* и *-āyā*: *ṭıḡa* «гора», отсюда *ṭıḡapāya* «горец», *uḡusnāyā* (<*uḡus*) «русский» и т. д., а также суффиксы иноязычного происхождения (турец. *-çi*—образователь имен, выражающих профессии: урм. *ṭaḡaṇçī* «мельник», рядом с *ṭaḡāna*, *uḡṭaçī* «путешественник», от *uḡṭa* «дорога»; курд. *-ek*: тур. *ḡmōḡék* «ослик» <*ḡmōḡo* «осел»).

Следует отметить, что некоторые имена, образованные с помощью суффикса уменьшительной формы *-ōpa* (*-ūpa*), утратили свое диминутивное значение и полностью заменили первичные формы данных имен. Так случилось с именами, обозначающими

ми личность: урм. aḥūpa, ван. ḥōpa, тур. Ḍaḥūpo «брат»; вост. араб. bḥūpa «сын»; ма Сл. ḡabḡōpa «человек», ṣūpīṭa «женщина» (< Ḍpš), pšōpa «мальчик», bisnīṭa «девочка» и др.

8.1.2. Именная флексия.

8.1.2.1. Статус. Обычной формой имен, утративших свою детерминирующую силу, является status emphaticus. Остальные же статусы (absolutus, constructus) фактически вышли из употребления и сохранились лишь в некоторых случаях, а именно: в status absolutus-е встречаются имена, употребляемые в предикативном значении, а также числительные, обозначающие десятки. В последнем случае представлены единицы во мн. числе в форме st. absolutus-a: урм. ḥamšī (<ḥam-šīn) «пятьдесят» — мн. ч. от ḥamša «пять», ма Сл. ṭlētī «тридцать» <ṭlētīn, тур. Ḍarb Ḥi «сорок» <Ḍarb Ḥin. Еще реже встречаются формы status constructus-a. Они вышли из употребления из-за широкого распространения описательной генитивной конструкции и сохранились лишь в сложных именах и некоторых специфических словосочетаниях: ма Сл. bē ṣultōpa «дом султана» (bē <bēt, st. cs.), barnaš «человек», букв. «человеческий сын» (bar «сын», st. cs.); тур. barḥmāho «свекор», урм. ḡišaqla «колени», букв. «голова ноги» (ḡiš «голова», st. cs.) и др.

8.1.2.2. Род. Поскольку имена в основном встречаются в st. emph., то показателями рода и числа являются окончания, характерные для данного статуса. Таким образом, самое распространенное окончание ж. рода -tā, встречающееся в виде -ṭa или -ṣa в ма Сл. (mḡīnča «город» <mḡīntā), тур. -to~ṭo (dərto «двор», Samṭo «тетя»), -ṭa во всех остальных вост. араб. диалектах (урм. māliktā «царица»; qarta «холод» и т. д.). Встречаются и другие окончания для имен ж. рода, как, напр., i в урм. (zārdā «желтый», но zārdī «желтая»), e и a в тур. (ṭavne «ковер», barneṭa «шапка»).

8.1.2.3. Число. Двойственное число сохранилось лишь в числительном «два»: ire (st. abs.) <trēn (<ṭṭayn).

Среди образователей множественного числа в восточноарамейском встречаются все те же окончания имен в st. emph., что и в староарамейском: e (тур.)/i (вост.) от -ē (тур. malke, урм. mālki), -āni (тур. -ōne) от -ānē (ḥaqlāni

«поля», тур. *gişöne* «головы»), а также форманты мн. числа, большей частью встречающиеся с именами ж. рода, *-āli*, *-yāli*; *-wāli* (тур. *-öle*, *-yöle*; *-awöle*), как *darā* «двор» > мн. *dārāti*, *šišillā* «цепь» > мн. *šišilyāti*, *urḥa* «дорога» > мн. *urḥavāti*, тур. *ḏido* «рука» > мн. *ḏi d ö le*, *ḥisaqto* «перстень» > мн. *ḥisaqyöle*, *ḏaḥro* «страна» > мн. *ḏaḥrawöle*.

ǰ В ма Слуга мн. число образуют *-öyā*, чаще *-öy* и *-ö* (<*öya*) для имен м. рода и *-öla*, *-yöta* — для имен ж. рода: *yimöy* «дни» (<*yūmo*), *ḥḥurö* «старик», *kelmta* «слово» > мн. *kilmöta*, *sūsca* «кобыла» > мн. *susyöta*.

Среди суффиксов мн. числа встречается турецкий *-lag* в виде *-lagi* (вместе с арам. *-ī*): урм. *aḡa* «господин» > мн. *aḡalagi* (но тур. *ḏaḡāwat*).

В диалектах сохранилось образование множественного числа путем повторения последнего корневого (урм. *gilā* «трава» > мн. *gilāli*) и некоторые формы внутреннего множественного, известные из староеврейского: *bayta* (тур. *bayto*) «дом» > мн. *bāti* (тур. *böte*), ма Сл. *ḡdo* «козленок» > мн. *ḡadya*. Последнее (образование мн. числа путем внутренней флексии) особенно часто встречается в туройо: *ḥāywan* «животное» > мн. *ḥayéwan*, *zəḡḡig* «цепь» > мн. *zəḡḡəg* и др.¹¹.

8.1.2.4. Говоря о детерминации имен, следует отметить возникновение нового определенного артикля в отдельных диалектах, поскольку старый суффиксальный артикль *-ā* (форма *st. emph.*) утратил свое значение еще в среднеарамейском¹². В первую очередь следует здесь назвать туройо, где в качестве определенного артикля служат префиксальные *u-* (ед. ч. м. р.), *i-* (ед. ч. ж. р.) и *a-* (или *ann-*) во мн. числе: *ḏu-malko* «*der König*», *ḏi-emmo* „*die Mutter*“, *ḏa-ḥwöte* „*die Schwestern*“. По-видимому, названные частицы восходят к местоимениям III лица (*u* <*haw*, *i* <*hay*, *a* ~ *ann* <*hānōn*)¹³. Тенденция к употреблению указательных местоимений в качестве определенного артикля наблюдается в других вост. арам. диа-

¹¹ O. Jastrow, ук. соч., с. 225.

¹² См. с. 157.

¹³ A. Siegel, Laut- und Formenlehre des neuaram. Dialekts des Tur Abdin, Hannover, 1923, с. 67.

лектах: ед. ч. м. р.—о (о pāša „der Mensch“), ед. ч. ж. р.—е (e baḥṭa „die Frau“), мн. ч.—āp~en (en yāli „die Kinder“). Часто в этой же роли выступает местоимение а (<āha) «этот; эта» для обоих родов ед. числа: а pāša, а baḥṭa.

И н д е т е р м и н а ц и я часто выражена с помощью числительного «один», как это имело место иногда в староарамейском: ḥa malka «царь» (a king). В туройо во мн. числе в качестве неопределенного артикля выступает слово кто «некоторые»: ḥā zlām «мужчина» (a man), kto sasye «лошади»¹⁴.

8.2. Имена числительные

8.2.1. Количественные числительные обоих родов сохранились в западноарам. диалекте маслула и в близкостоящем к нему вост. арам. наречии туройо. Во всех других вост. арам. диалектах формы женского рода, за исключением числительного «один», утеряны. Древнеарам. форма числительного «200», являющаяся двойственным числом «ста», встречается лишь в туройо, хотя, по-видимому, не везде: māte¹⁵, но в Мидине — tēto¹⁶, как и во всех диалектах.

8.2.2. В образовании порядковых числительных в новоарамейском сравнительно с древними диалектами ничего нового нет.

8.3. Местоимения.

8.3.1. Личные местоимения, различные по родам в обоих числах, сохранились в запад. арам., а в вост. арам. диалектах род различается лишь в ед. числе, во множественном же формы ж. рода исчезли. В маслула и туройо во II лице, по аналогии с III л., в начале слова появился согласный h: ма Сл. hačē (м.) и haš (ж.), мн. ч. hačḥup (м.) и hačḥen (ж.), тур. ḥat (ед. ч.) и ḥātu (мн. ч.). В остальных диалектах же начальный h опущен в местоим. III лица: av (м.) и ay (ж.), мн. āniy (<haw, hāy, hānīn).

¹⁴ Jastrow, ук. соч., с. 244.

¹⁵ A. Siegel, ук. соч., с. 118.

¹⁶ Jastrow, ук. соч., с. 244.

Энклитические формы личных местоимений встречаются лишь в туройо, тогда как местоименные суффиксы сохранились во всех диалектах, хотя некоторые из них изменились. Так, напр., в качестве суффикса I. л. мн. ч. в ма Слула вместо -ап встречается -ḥ, полученный от соответствующего местоимения *apaḥ* (paiḥaḥ «наш дом»), в вост. диалектах в III л. -i (<eh) и -a (<āh) в ед. ч. и -ōп во мн. ч. заменены суффиксами -u (м. р.), -o (ж. р.) и -ē, é (мн. ч.) (*bētu* «его дом», *bēto* «ее дом», *bēté* «их дом»). -u и -o—местоименного происхождения, что же касается -ē (é), оно представляет собой дифтонг ау, встречающийся в староарамейском с именами мн. числа перед суффиксами.

8.3.2. П р и т я ж а т е л ь н ы е м е с т о и м е н и я нашли широкое применение в восточных диалектах, где они употребляются наряду с местоименными суффиксами. Эти местоимения, как и в иуд.-арам., представляют собой старую относит. част. *dī*, усиленную демонстр. элементом *d* (*dīd*), к которому присоединяются местоименные суффиксы: тур. *dīdī* «мой», *dīdoḥ* «твой» и т. д. В урмийском диалекте спирантизованный *d* опускается: **dīdī* > *dīyi* «мой», *dīyuḥ* «твой» (<**dīduḥ*) и т. д.

8.3.3. У к а з а т е л ь н ы е местоимения, указывающие на ближние предметы, в ма Слула и туройо почти идентичны соответствующим местоимениям в староарамейском (ср. сир. *hāpā* и ма Сл. *happa*, тур. *hāpo* «этот»; сир. *hādā* и ма Сл. *hōdī*, тур. *hātī* «эта»), но в урм., сал. и других вост. диалектах — *āha* (без различения рода). Во мн. числе местоимения данного типа совпадают во всех совр. диалектах—ма Сл. *happup* (м) и *happep* (ж), тур. *hāpi*, урм. *āpi* (<*hāpīn*). Следует отметить, что элемент *k*, характерный для указательных местоимений, указывающих на дальние предметы в староарамейском, сохранился в аналогичных местоимениях диалекта туройо: *hāvok* «тот» и *hāyek* «та», мн. *hānek* «те». В том же диалекте туройо рядом с самостоятельными указательными местоимениями существуют энклитические формы этих местоимений: ед. *āno*, *āti*; мн. *āni* (u-*mal-kāno* «этот царь»).

8.3.4. В о п р о с и т е л ь н ы е местоимения претерпели некоторые изменения. Староарам. *taḥ* «кто?» сохранилось в вост. диалектах (в туройо рядом с *taḥ* имеется усеченная фор-

ма та¹⁷, а в урм. наряду с тап употребляется māniy < māpīn), в ма Слуга же оно звучит как тōп. Разной наблюдается в отношении выражения местоимения «что?»: ма Сл. то (<общесемит. tā), но тур. tıpe, теп, ти, с местоим. энклитикой и предлогами—tın (l^otın «для чего?»); урм. tūdiy (<tūdī <tū-dīn), ти.

8.3.5. В качестве релятивного местоимения употребляется известная из староарамейского частица dī/d, звучащая в ма Сл. как tī, а во всех других диалектах как d^o(d).

8.3.6. Для обозначения неопределенных местоимений новоарамейский язык прибегает к тому же способу, что и староарамейский: «кто-то»—ма Сл. barš (<barnāš) «человек», тур. pōšo (id.), урм. ḥa pāša; «что-то» — ма Сл. mette, тур. mede¹⁸, урм. mindiy «предмет, вещь» или ḥa mindiy. С отрицат. частицей эти местоимения приобретают значение отрицательных местоимений (тур. pōšo lo «никто», урм. hiç mindiy «ничто, ничего»).

8.4. Глагол.

8.4.1. Система спряжения глаголов претерпела коренное изменение: спряжение по видам (перфектив, имперфектив) в восточных диалектах полностью заменено спряжением по временам; в западном диалекте же наряду со старой видовой системой встречаются случаи образования темпоральных форм. Вместе со старой системой спряжения в восточных диалектах исчезли личные формы глагола (за исключением повелительного наклонения) и в основу всего спряжения легли отглагольные имена: инфинитивы и причастия, из которых в качестве прилагательного употребляется лишь причастие страдательного залога в status emphaticus-e.

8.4.1.1. В диалекте Ма Слуга, где, как это было уже отмечено, хорошо сохранилась старая система спряжения глагола, сравнительно со среднеарам. диалектами наблюдаются некоторые изменения. Так, напр., почти целиком вышли из употребления формы рефлексива, лишь кое-где сохранились отдельные глаголы в данных формах, часто трудно узнаваемые (içḥel

¹⁷ Siegel, с. 78.

¹⁸ Ср. сир. meddem.

<iṭlkel «доверять» — рефл. основной породы, iṣṭaṣ «играть» — рефл. интенсива). Широко использованы арабские рефлексивные породы, а также, по-видимому, породы интенсива и каузатива, совпадавшие с собственными. Партиципальные формы, употребляемые чаще, чем в сирийском, в ма Слуга выражают настоящее или прошедшее (особенно — давнопрошедшее) время: прич. действ. зал. qōṭel (<qāṭel) передает наст. время, прич. страд. зал. iḡṭel (<qṭīl) — прошедшее. Следует заметить, что в таких случаях, в отличие от среднеарамейских и современных вост. арам. диалектов, партиципальные формы снабжены не местоименными энклитиками или местоименными суффиксами, а префиксальными личными показателями имперфектива: nḏōḡek «я смеюсь» (<n-ḏōḡek), ṣizgeb «ты заключен» (<ṣ-izgeb). III лицо выражено соответствующей причастной формой без личных показателей. Следует также указать, что для образования прошедшего времени непереходных глаголов вместо причастия страдательного залога применяется глагольное прилагательное типа qaṭīl (naḡṡeq «вышел» <*naḡīq).

8.4.1.2. В Тур-Абдине и восточноарам. диалектах, где сохранились те же породы, что и в западном наречии, причастные формы, а также инфинитивы (за исключением туройо) легли в основу новой — темпоральной (временной) системы спряжения. Для образования грамматических времен широко используются вспомогательный глагол «быть» (т. н. *verbum substantivum*), а также местоименные энклитики и суффиксы.

Туройо для образования грамматических времен использует лишь причастия, тогда как в остальных вост. арам. наречиях с этой целью применяются также инфинитивы. Поэтому глагольных форм в туройо меньше, чем в других вост. арам. диалектах.

Причастие действительного залога, имеющее во всем новоарамейском языке значение настоящего времени, используется также для образования прошедшего несовершенного и будущего (с помощью частиц разного происхождения, как k^2/g^2 , k^2d/g^2d , qam , ki).

Причастие страдательного залога употребляется для выражения прошедшего совершенного и давнопрошедшего (тур. nṣāqle < nṣīq-leh и nṣāqwayle < *nṣīq-wa(y)-leh «он поце-

ловал», урм. ptiḥli <*ptiḥ-leh и ptiḥvali <*ptiḥ-vā-leh «он открыл»). Туройо, подобно ма Слула, вместо прич. страд. зал. широко используется также глагольные прилагательные типа qatṭīl (при образовании форм непереходных глаголов): raḥiṭi «убежали» (<*raḥiṭin).

Использование инфинитива наряду с прич. действ. залога вост. арамейскими диалектами (урм., сал., ван. и др.) для образования финитных форм глагола дало диалектам возможность различать эти формы в настоящем и прошедшем несовершенном временах, с точки зрения длительности действия. Таким образом, получены два ряда временных форм, из которых один выражает действие, происходящее в данном, конкретном случае, а второй передает обычное, повторяемое или характерное для субъекта действие. В первом случае мы имеем «конкретные времена», во втором же — «общие», отсюда — «настоящее конкретное» («настоящее мгновенное») и «настоящее общее» («настоящее длительное»), «прошедшее несовершенное конкретное» и «прошедшее несовершенное общее». Для образования конкретных времён используются инфинитивы, а причастия действ. залога выражают общие времена: н а с т. к о н к р. bi-ktāve-li «он пишет (в данный момент)» <предл. bi-+инф. ktāvā «писание» +verb. subst. īli «есть» (букв. «он есть в писании»), т. е. «он находится в процессе писания» > «он пишет»; наст. общ. ki kātiv «он пишет (вообще)» <част. ki+прич. kātiv (букв. «он — пишущий»); прош. несовер. конкр. bi-ktāve-vā «он писал (недавно)» <bi- +ktāvā+verb. subst. īva «был» (букв. «он был в процессе писания») > «он писал»), но прош. несовер. общ. ki kātiv-va «он писал (вообще)» (букв. «он был пишущий»).

8.4.1.8. С точки зрения структуры, временные формы делятся на простые и сложные. Простые формы исторически представляют собой финитные формы глагола (формы повелительного наклона) или причастия в status absolutus-e, которые сейчас воспринимаются как «чистые» глаголы. В последнем случае для образования личных форм I и II лиц к причастию действ. залога, а также к глагольному прилагательному (в запад. и вост. диалектах), стоящим в st. abs., присоединяются местоименные энклитики, а III лицо выражено чистой основой: урм. pātīḥ «откры-

вает», но I л.—*paḥip*, тур. *gāḥek* «он смеялся», I л.—*gaḥikōno* и т. д. В прошедшем совершенном, выраженном с помощью прич. страд. залога (*st. abs.*), в качестве личных показателей употребляются местоименные суффиксы, присоединяемые к причастной форме посредством част. I, как это видно из вышеприведенных примеров¹⁹.

Отглагольные имена (прич. страд. зал., инфинитив), стоящие в *st. emphat.*, т. е. в обычной для имен форме, составляют основную часть сложных глагольных форм. Второй частью данных глаголов является *verbum substantivum*: *ptiḥeli* «он открыт», *biṭṭāḥeli* «он открывает» (наст. конкр.).

Сложными по своему составу являются и те временные формы, которые образуются с помощью энкл. *va* (<*h²wā* «был», перфектив глагола «быть»): урм. *ki paṭiḥva* «он открывал», тур. *ḥozéwa* «он видел» и т. д.

В восточноарамейских диалектах образовался целый ряд сложных форм, в которых глагол *hāvi* («быть») является спрягаемым членом данной глагольной формы, а носителем глагольного содержания — причастие страд. залога или инфинитив в *st. emph.* Такие сложные формы на первый план выдвигают видовое значение. Так., напр., *vīli birqāda* «начал танцевать», ср. *birqādeli* «танцует» или *ḡqidli* «потанцевал» (*vīli*—прошедшее совершенное от глагола *hāvi* «быть»). В данном случае, как видно из примера, выражен начинательный вид глагола (инхоатив). С помощью прич. страдательного залога аналогичным способом образуются статические глаголы: *biṭ hāvi ptiḥa* «будет открыт» (*ptiḥa* — прич. страд. зал.; *biṭ hāvi*—будущее время глагола *hāvi*).

В диалектах на основе прич. действ. залога развились формы условного и сослагательного наклонений. Так, напр., урм. *pāṭiḥ* и *paṭiḥva* являются формами сослагат. наклонения наст. и прошедш. времени, а *biṭ paṭiḥva* — формой условного наклонения. Следует здесь же отметить, что в повелительном наклонении, где сохранились финитные формы глагола, с последними в каузативе встречается префикс *m*, по аналогии с при-

¹⁹ См. с. 197.

частными формами: taḥlip «смени!» вместо aḥlip (ср. прич. действ. зал. taḥlip, прич. страд. зал. tuḥlip).

8.4.2. Говоря о слабых глаголах, следует отметить, что т. н. геминированные глаголы в вост. диалектах, ввиду утери геминации, превратились в слабые и спрягаются как глаголы со средним слабым согласным: урм. ki tā'im «заканчивается», от tmt, но tuminli «закончил», где оба корневых т сохранены. В ряды слабых глаголов перекечевали глаголы с Сайном в тех диалектах, где Сайн опущен: урм. bištāyēḷi «слышит» (<šm ʕ), как и bištāyēli «пьет» (<šty). В повелительном наклонении окончание мн. числа вместо un звучит как tūp: štīmūn «пейте!», но rūtūḥun «откройте!» По мнению *Н. В. Юшманова*, этот т появился здесь по аналогии с глаголом qā'im «вставать» (<qwm), повел. qum, мн. qum-un²⁰.

8.4.3. Ниже приводятся парадигмы спряжения глагола qṭl («убивать») в I (основной) породе действительного залога по всем трем диалектальным группам: западной (маслула), центральной (туройо) и восточной (урмийский).

1. Маслула

Перфектив

	Ед. ч.	Мн. ч.
3 л.	м. iqṭal	iqṭal
	ж. qaṭlaṭ	iqṭal
2 л.	м. qaṭlič	qaṭličḥun
	ж. qaṭliš	qaṭličḥen
1 л.	qaṭliṭ	qaṭlinnaḥ

Имперфектив

	Ед. ч.	Мн. ч.
3 л.	м. yiqṭul	y ^o quṭlun
	ж. čiqṭul	y ^o quṭlan
2 л.	м. čiqṭul	č ^o quṭlun
	ж. šiqṭul	č ^o quṭlan
1 л.	niqṭul	niqṭul

²⁰ Н. В. Юшманов, Западное -т- новосирийского императива, *Язык и Мышление*, V, М.-Л., 1935, с. 95.

Повелительное наклонение

	Ед. ч.	Мн. ч.
2 л. {	м. iq̄ɬul	quɬlun
	ж. iq̄ɬul	quɬlen

Отглагольные имена

прич. действ. зал:

м. q̄ōɬel	q̄ōɬlin
ж. q̄ōɬla	q̄ōɬlan

прич. страд. зал.:

м. iq̄ɬel	q̄ɬilin
ж. q̄ɬila	q̄ɬilan

инфинитив: q̄ɬōla

Партиципальные времена

1. Настоящее (<прич. действ. зал.)

	Ед. ч.	Мн. ч.
3 л. {	м. q̄ōɬel	q̄ōɬlin
	ж. (ɛ)q̄ōɬla	q̄ōɬlan
2 л. {	м. ɛq̄ōɬel	ɛq̄ōɬlin
	ж. šq̄ōɬla	šq̄ōɬlan
1 л. {	м. nq̄ōɬel	nq̄ōɬlin
	ж. nq̄ōɬla	nq̄ōɬlan

2. Прошедшее (<прич. страд. зал.)

	Ед. ч.	Мн. ч.
3 л. {	м. iq̄ɬel	q̄ɬilin
	ж. q̄ɬila	q̄ɬilan
2 л. {	м. ɛiq̄ɬel	ɛiq̄ɬilin
	ж. šiq̄ɬila	šiq̄ɬilan
1 л. {	м. niq̄ɬel	niq̄ɬilin
	ж. niq̄ɬila	niq̄ɬilan

2. Туройо (мидвойо)

Повелительное наклонение

Ед. ч.	Мн. ч.
2 л. q̄ɬal	q̄ɬālu

Отглагольные имена:

прич. действ. зал.:	м. qāṭil	qatli.
	ж. qaṭla	
прич. страд. зал.:	м. qṭil-	qṭili-
	ж. qṭila-	
инфинитив:	qṭāla	

Н а с т о я щ е е о б щ е е (<прич. действ. зал.)

	Ед. ч.	Мн. ч.
3 л.	м. ki qāṭil	ki qatli
	ж. ki qaṭla	
2 л.	м. ki qaṭlit	ki qaṭlītun:
	ж. ki qaṭlat	
1 л.	м. ki qaṭlin	ki qaṭlaḥ
	ж. ki qaṭlan	

Так же образуются: прошедшее несовершенное общее (kī qatīl-va), будущее (bit qāṭil), претерит I (qam qāṭil), сослагательное настоящее (qāṭil), сослагательное прошедшее (qaṭil-va), условное наклонение (bit qaṭil-va).

П р е т е р и т II (<прич. страд. зал.)

	Ед. ч.	Мн. ч.
3 л.	м. qṭili (<qṭil-li)	qṭilun (<qṭil-lun)
	ж. qṭila (<qṭil-la)	
2 л.	м. qṭiluh (<qṭil-luh)	qṭiloḥun (<qṭil-loḥun)
	ж. qṭilaḥ (<qṭil-laḥ)	
1 л.	qṭiliḥ (<qṭil-lī)	qṭilan (<qṭil-lan)

Так же образуется давнопрошедшее I (qṭil-va-li).

П е р ф е к т (<прич. страд. зал., st. emph.).

	Ед. ч.	Мн. ч.
3 л.	м. qṭileli	qṭilina
	ж. qṭiltela	

2 л.	{	м. qṭīlevit	qṭīlitun
		ж. qṭīlvevat	
1 л.	{	м. qṭīlevin	qṭīlivah
		ж. qṭīlvevan	

Так же образуется давнопрошедшее II (qṭīleva).

Н а с т о я щ е е к о н к р е т н о е (< инф.)

	Ед. ч.	Мн. ч.
3 л.	{ м. biqṭāleli	biqṭālena
	{ ж. biqṭālela	
2 л.	{ м. biqṭālevit	biqṭāletun
	{ ж. biqṭālevat	
1 л.	{ м. biqṭālevin	biqṭālevah
	{ ж. biqṭālevan	

Так же образуется прошедшее несовершенное конкретное (biqṭāleva).

8.5. Наречие

В новоарамейском образовании наречий с помощью окончания $\text{-ā } \text{ṭīt}$ встречается реже, чем в среднеарамейском. В ма Слугла, туройо и в мосульском диалектах оно более не употребляется, а в остальных диалектах $\text{-ā } \text{ṭīt}$ образует небольшую группу наречий от прилагательных и существительных. Особенно часто оно встречается в наречиях типа sūrāīt «по-сирийски», parsāīt «по-персидски» и т. п. Большею частью наречия выражены просто прилагательными, без каких-либо специальных аффиксов. В таких случаях в ма Слугла и туройо даны прилагательные м. рода в форме st. abs. , а в вост. диалектах прилагательные ж. рода в форме st. emphat. (ср. qatpāya «первый», но qatpēta «первая» и «сперва»). Сюда же можно отнести прилагательные, не меняющиеся по родам (в том числе и иноязычные заимствования): урм. spāy «хороший, -ая» и «хорошо», ḥirbā «плохой, -ая» и «плохо». Часто наречиями служат абстрактные имена с предлогом b (bi) : bisarastūla «истинно» от sarastūta «истина». Среди наречий — много общеарамейского происхождения.

8.6. Частицы, предлоги, союзы

Встречающиеся в новоарамейском частицы, предлоги и союзы в основном—общеарамейского происхождения. Некоторые из них претерпели незначительное изменение, так, напр., в ма С-лула перед согласными предлоги *ṣal* «на» и *min* «от, из» сокращаются — *ṣa-*, *m-* (*mṯemseq* «из Дамаска», *ṣakkorsa* «на стуле»). Аналогичное явление наблюдается и в туройо (но во всех позициях): *m-û-babo* (<*min-û-babo*) «от отца», *s-û-taqolo* (<*ṣed û-taqolo*) «у весовщика». Встречаются и новообразования, как тур. *gāb*, урм. *lkis* «у, к», от *gabbā* и *gissā* «сторона», *mḡiba* «вместо» от *min gibbā* и др.

Функции отдельных предлогов и частиц расширились, других же ограничились. Так, напр., в ма С-лула сильно увеличились функции част. *l*, которая обычно в арамейском представляла собой *nota dativi*. В данном диалекте част. *l* почти полностью вытеснила из употребления релят. част. *ti* (*d*) в генитивных конструкциях. Даже в сложных союзах, где одним из компонентов является релят. *d*, место последнего занимает все та же частица *l*: *mil* и *lōb* «если» вместо *mid* и *dōb*. Широкое применение нашла част. *l* во всех современных диалектах в качестве *nota accusativi*. В функции *nota dativi* частицу *l* часто заменяет новая част. *qa* в вост. арам. диалектах. Она же обычно встречается в названных диалектах со значением предлога «для».

Среди частиц, предлогов и союзов довольно большое место занимают иноязычные заимствования (из курдского, арабского, персидского, турецкого), как отриц. частицы *ḥi* и *hiḥ* (курд. перс.), предлоги—урм. *hal* «до» (перс.), тур. *laşan* «из-за» (араб.), тур. и ма Сл. *ḡēr* «без» (араб.), ма Сл. *billa* «без» и *bēl* «между» (араб.); союзы *lakin* «но» (араб.), ма Сл. *amma* «но» и *law* «если» (араб.), тур. *anni* «что» и *kān* «если» (араб.), урм. *ham* «также» и *ḥunki* «потому что» (перс.), *da* «также» (турец.) и др.

9. СИНТАКСИС

Из области синтаксиса следует отметить некоторые, характерные для новоарамейского языка, факты.

9.1. Г е н и т и в н а я к о н с т р у к ц и я, представляющая собой один из распространенных видов именного словосоче-

тания, в основном выражена с помощью релятивной частицы *dī* (*bēta d³malka* «дом царя», ср. сир. *bēṭ malkā*). В некоторых вост. диалектах (урм., салам. и др.) встречаются случаи т. н. турецкого изафета, когда определение снабжается местоименным суффиксом, соответствующим определяемому: урм. *paḡ-šimun qoušūni pṭāti* «придет войско Мар-Шимуна» (букв. «Мар-Шимун войско его придет»).

9.2. В совр. вост. диалектах, где отглагольное имя, стоящее в *st. abs.*, понимается как финитная форма глагола, и м е н ы м и п р е д л о ж е н и я м и могут быть лишь те, в которых в качестве предиката выступают имена в *st. emph.* (урм. *kīrā yaqūra bdūktā d³g^yāni* «тяжелый камень на своем месте [должен быть]»). Во всех остальных случаях предложения являются глагольными.

9.3. С о г л а с о в а н и е между членами предложения: такого же характера, что и в староарамейском. Следует лишь добавить, что иноязычные прилагательные, выступающие в качестве определения и не меняющиеся по родам и числам, с определяемым не согласуются: *baḥta k^yāsip* «бедная женщина», *pāša k^yāsip* «бедный мужчина», *yaḷi k^yāsip* «бедные дети».

9.4. П о р я д о к с л о в в предложении не следует строгим правилам, хотя превалирующим является последовательность подлежащее—сказуемое—дополнение, т. е. порядок слов, встречающийся довольно часто в среднеарамейском (сирийский, мандейский): *pulḥāna ki sāqil l³kuānā* «труд красит природу», *kirviš g^yūbilā ḡda ṭunta* «заяц сорвал плод». Порядок слов, известный в более древних диалектах, как, напр., библ. арам., встречается в предложениях, содержащих глаголы: *āmīr* «говорить», *ḡāviḅ* «отвечать», *bāqīr* «спрашивать» (урм. *ḡuvibli tāiā* и *mīrī* «ответила лиса и сказала»).

Если прямое дополнение предшествует сказуемому, то оно представлено в глагольной форме соответствующим местоименным суффиксом: *zāriri d³šimšā pātā d³nāša maqū-dova* «лучи солнца жгли лицо человека» (букв. «лучи солнца лицо человека жгли его»).

9.5. Среди сложносочиненных предложений часто встречаются б е с с о ю з н ы е п р е д л о ж е н и я, где в основ-

ном опущены противительные союзы, реже — соединительные (pulhāna ki tārsi lʼbarnāša, bātūūtā ki māhrīva «работа кормит человека, [а] безделье портит», tili h̄māgā, buṭūjī zmāgā «пришел осел [и] прекратил пенне»). Из бессоюзных сложноподчиненных предложений следует отметить релятивные, которые большей частью являются именными. В таких случаях подлежащее придаточного предложения снабжено местоименным суффиксом, соответствующим подлежащему (в придаточных подлежащих) или дополнению (в придаточных определительных) главного предложения: ḥa yāla šīmu polus tiveva ḥut ilānā «Мальчик, имя которого Павел (букв. имя его Павел), сидел под деревом», yāla mtūjī ḥa āunā, tīyo qaugi «мальчик достиг родника, вода которого (букв. вода его) холодная».

10. ЛЕКСИКА

10.1. Лексика новоарамейского языка еще более, чем среднеарамейского, насыщена иноязычными заимствованиями. Не говоря о заимствованиях, полученных современными диалектами «по наследству», в них проникло также довольно большое количество слов (и даже целых фраз) из тех языков, на которых говорят в окружающей среде. Это и определило степень заимствования из того или иного языка в данных арамейских диалектах. Так, например, в наречии Ма Слуды, носители которого живут в арабоязычной среде, особенно много арабских заимствований, среди которых немало слов иранского, тюркского и европейского происхождения. Арабские слова попали и в вост. диалекты, но большей частью через иранские или тюркские (в основном азербайджанский) языки. В лексике диалектов Курдистана, естественно, много места занимают курдские слова, ванский диалект изобилует словами турецкого происхождения, а наречия, распространенные в Иране — азербайджанскими и персидскими заимствованиями. Вместе со словами зачастую заимствуются и кальки: урм. māl̄kūtā āvijd «господствовать» (букв. «делать царство» < перс. pādīšahi kerdān), ḥam āḥjī «заботиться» (букв. «есть заботу» < перс. ḥam ḥordān) и т. д.

ბიბლიოგრაფია
БИБЛИОГРАФИЯ

I

ზოგადი ხასიათის შრომები
ТРУДЫ ОБЩЕГО ХАРАКТЕРА

- Aartun K., Zur Frage des bestimmten Artikels im Aramäischen, — *Acta Orientalia* 24 (1959).
- Bowman R. A., Arameans, Aramaic and the Bible, — *JNES* VII, 1948.
- Brockelmann C., Das Aramäische, einschließlich des Syrischen. — *Handbuch der Orientalistik*, Bd III: Semitistik, Leiden, 1954.
- Brockelmann C., Neuere Theorien zur Geschichte des Akzents und des Vokalismus im Hebräischen und Aramäischen, — *ZDMG* 94 (1940).
- Chabot J.-B., *Les langues et les littératures araméennes*, Paris, 1919.
- Donner H., *Aramäische Lexikographie*. — P. Fronzaroli (ed.), *Studies in Semitic Lexicography*, Firenze, 1973.
- Dupont-Sommer A., *Les araméens*, Paris, 1949.
- Euting J., *Tabula scripturae Aramaicae*, s. a.
- Friedrich J., Der Schwund kurzer Endvokale im Nord-Westsemitischen, — *ZS* I, Hf. 1—2, Leipzig, 1922.
- Friedrich J., Zur Bezeichnung des langen *a* in den Schreibweisen des Aramäischen, — *Orientalia*, N. S. XXVI, 1957.
- Friedrich J., Zur passivischen Ausdruckweise im Aramäischen, — *AIO* 18 (1957—1958).
- Garbini G., *Il semitico di nord-ovest*, Napoli, 1960.
- Garbini G., *Semitico nord-occidentale e aramaico*, — *Linguistica Semitica: Presente e futuro*, Roma, 1961.
- Geiger B., Zu den iranischen Lehnwörter im Aramäischen, — *WZKM* 37, Hf. 1—2, Wien, 1930.
- Ginsberg H. L., *Aramaic Dialect Problems*, I, II, — *AJSL* XLX, № 2.
- Ginsberg H. L., *Aramaic Studies Today*, — *JAOS* 62 (1942).
- Greenfield J. C., *Aramaic and its Dialects*, — „*Proceedings of Regional Conferences of the Association for Jewish Studies. Held at the University of Michigan and New York University in March-April 1975*, New York, 1978.
- Jušmanov N., La correspondance du Dād arabe en Ṣayn araméen, — *Доклады АН СССР*—В, 1926.
- Koorman J. J., *Aramäische Chrestomathie*. (Ausgewählte Texte bis zum 3. Jh. n. Chr.). I Teil: Einleitung, Literatur und Kommentare; II Teil: Aramäische Texte in Umschrift, Leiden, 1962.

- K u t s c h e r E. Y., Aramaic. — Current Trends in Linguistics, vol. 6, The Hague—Paris, 1970.
- K u t s c h e r E. Y., — H. N a t a n, twldwt hṛmyt (A History of Aramaic), I, Jerusalem 1971/1972.
- M a c u c h R., Gesprochenes Aramäisch und aramäische Schriftsprache. — in: F. Altheim und R. Stiehl, Christentum am Roten Meer, I, Berlin, 1971.
- M o r a g C., The Vocalisation System of Arabic, Hebrew and Aramaic, Gravenhage, 1962.
- M o s c a t i S., Il semitico di nord-ovest. — Studi orientalistici in onore di Giorgio Levi della Vida, II, Roma, 1956.
- N a v e h J., The Development of the Aramaic Script, Jerusalem, 1970.
- P r a e t o r i u s F., Über die aramäischen und arabischen Passiv-Perfecta, — ZS 2 (1924).
- R o s e n t h a l F. (ed.), An Aramaic Handbook, 2 parts in 4 vols, Wiesbaden, 1967.
- R o s e n t h a l F., Die aramäistische Forschung seit Th. Nöldeke's Veröffentlichungen, Leiden, 1939 (repr. Leiden, 1964).
- S c h u l t h e s s F., Aramäisches, — ZA 19 (1905—1906).
- S e g e r t S., Aramäische Studien, I—IV, — Studia Semitica Ioani Bakoš dicata, Bratislava, 1965.
- S t i e h l R., Aramäisch als Weltsprache, — Neue Beiträge zur Geschichte der Alten Welt, I, Berlin, 1964.

II

ძველი არამეული

ДРЕВНЕАРАМЕЙСКИЙ ЯЗЫК

- წერეთელი გიორგი, არამეის ბლინჯვა, — ენების მოამბე, ტ. XIII, 1942.
- Боголюбов М. Н., О нескольких терминах в распоряжении Аршама о ремонте корабля, — Вопросы филологии стран Азии и Африки, вып. 1, ЛГУ, Ленинград, 1971.
- Боголюбов М. Н., Арамейская версия лидийско-арамейской билингвы, — ВЯ, 1974 г., № 6.
- Боголюбов М. Н., Арамейская надпись на серебрянной пластинке из Ирана, — ПС 21 (84), 1970.
- Боголюбов М. Н., К чтению страсбургского арамейского папируса, — ПС 19, (1969).
- Боголюбов М. Н., О новой арамейской надписи из Турции, — Известия АН СССР, т. XXVII, вып. 1, М., 1968.
- Боголюбов М. Н., Арамейская надпись из Такеллы, — ВЯ, 1976 г., № 6.
- Винников И. И., Словарь арамейских надписей, — ПС 3 — 13 (1958—1965).

- Волков И. М., Арамейские документы иудейской колонии на Элефантине, V в. до Р. Х., Москва, 1915.
- Дьяконов И. М., Старкова К. Б., Надписи Артексия (Арташеса) I, царя Армении, — ВДИ, 1955 г., № 2.
- Кокцов П. К., Древнеарамейские надписи из Нираба (близ Алеппо), — ЗВО XII, 1900.
- Перханица А. Г., Арамейская надпись из Гарни, — Историко-филологический журнал АН Армянской ССР, Ереван, 1964, № 3.
- Церетели Г. В., Армазская билингва, Тбилиси, 1941.
- Церетели Г. В., Армазская надпись эпохи Митридата Иверского, — Труды 28-го Международного конгресса востоковедов, I, Москва, 1962.
- Церетели К. Г., К вопросу о происхождении местного падежа (локатива) в древнееврейском и арамейском языках, — КС 72 (1963).
- Altheim F. und R. Stiehl, Die aramäische Sprache unter den Achämeniden, Bd I, Frankfurt a. M., 1963.
- Altheim F. und R. Stiehl, Zwei neue Inschriften. I. Die aramäische Fassung der Aśoka-Bilinguis von Kandahar, — Acta Antiqua Hung. VII, fasc. 1—3, 1959.
- Bauer H. und P. Leander, Grammatik des Biblisch-Aramäischen, Halle, 1927 (repr. Hildesheim, 1969).
- Bauer H. und P. Leander, Kurzgefasste biblisch-aramäische Grammatik mit Texten und Glossar, Halle, 1929 (repr. Hildesheim, 1965).
- Baumgartner W., Das Aramäische im Buche Daniel, — ZAW 45 (1927).
- Benveniste E., Éléments perses en araméen d'Égypte, — JA 252 (1954).
- Blake F. R., A Resurvey of Hebrew Tenses, with an appendix: Hebrew Influence on Biblical Aramaic, Rome, 1951.
- Boutflower C. D., Ḳidri or the Aramaic of the book of Daniel, London, 1931.
- Bowman R. A., The Old Aramaic Alphabet at Tell Halaf, — AJSL, vol. 58, No 4, Oct. 1941.
- Bowman R. A., Aramaic Ritual Texts from Persepolis, Chicago, 1970.
- Cook S. A., A glossary of the Aramaic inscriptions, Cambridge, 1898.
- Cooke G. A., A Text-book of North-Semitic Inscriptions, Oxford, 1903.
- Corpus Inscriptionum Semiticarum, Pars secunda: Inscriptiones aramaicas continens, t. I (1889—1893).
- Cowley A., Aramaic papyri of the fifth century B. C., Oxford, 1923 (repr. 1967).
- Dammron A., Grammaire de l'araméen biblique, Strasbourg, 1961.
- Degen R., Altaramäische Grammatik der Inschriften des 10.—8. Jh v. Chr., Wiesbaden, 1969.
- Dion P.-E., La langue de Ya'udi, Waterloo, Ontario, 1974.
- Donner H. und W. Röllig, Kanaanäische und aramäische Inschriften, Bd I (1962), Bd II (1968), Bd III (1969), Wiesbaden.
- Driver R., Aramaic Documents of the fifth Century B. C., Oxford, 1954.

- Dupont-Sommer A., Les inscriptions araméennes de Sefire (stèles I et II), Paris 1958.
- Fitzmeyer J., The Aramaic Inscriptions of Sefire, Rome, 1967.
- Fohrer G., Hebräisches und aramäisches Wörterbuch zum Alten Testament, Berlin—New York, 1971.
- Friedrich J., Die Inschriften vom Tell Halaf, — AIO, 1940 (Beiheft 6).
- Friedrich J., Skizze der Sprache von Ja'udi im nördlichen Syrien (8. Jhd. v. Chr.),—Phönizisch-Punische Grammatik, Roma 1951 (Anhang).
- Garbini G., L'aramaico antico, — AANL, Ser. VIII, vol. VII, fasc. 5, 1956.
- Garbini G., Nuovo materiale per la grammatica dell'aramaico antico,—RSO 34 (1959).
- Garbini G., Sefire I A, 28, — RSO 36 (1961).
- Garbini G., Studi aramaici: 1. Dialetti dell'aramaico antico e lo yaudico; 2. Le matres lectionis e il vocalismo nell'aramaico antico,—AION 19 (1969).
- Garbini G., Sull'iscrizione aramaica di Bahadirli, — RSO 40 (1965).
- Garbini G., The aramaic section of the Kandahar inscription, — IMEO, Ser. Orientale, vol. 29, Roma, 1964.
- Gesenius—Buhl, Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament, 17. Aufl., 1915 (repr. Berlin, 1962).
- Greenfield J. C., Stylistic Aspects of the Sefire Treaty Inscriptions,—Acta Orientalia 29 (1965).
- Greenfield J. C., The „Periphrastic Imperative“ in Aramaic and Hebrew, — Israel Exploration Journal 19 (1969).
- Harmatta J., Irano-Aramaica, — Acta Ant. Hung., VII, 4, 1959.
- Jean Ch.-F., J. Hofftjzer, Dictionnaire des inscriptions sémitiques de l'Ouest, Leiden, 1965.
- Joüon P., Notes grammaticales, lexicographiques et philologiques sur les papyrus araméens d'Égypte, — Mélanges de l'Université S.-Joseph, 18, Beyrouth, 1934.
- Kaufmann S., The Akkadian Influences on Aramaic, Chicago and London, 1974.
- Koehler L. et Baumgartner W., Lexicon in Veteris Testamenti Libros, Leiden, 1958.
- Kutschner E. Y., New Aramaic Textes, — Publications of the AOS, Ser. 27, New Haven, 1954.
- Leander P., Laut- und Formenlehre des Ägyptisch-Aramäischen, Göteborg 1928 (repr. Hildesheim, 1966).
- Lidzbarski M., Handbuch der nordsemitischen Epygraphik, I—II, Weimar, 1898 (repr. Hildesheim, 1962).
- Lidzbarski M., Ephemeris für semitische Epigraphik, Bd III, Gießen, 1915.
- Messina G., L'aramaico antico, Roma, 1934.
- Naveh J., Old Aramaic Inscriptions, — AION 16 (1966).
- Porten B. and J. C. Greenfield, Jews of Elephantine and Aramaeans of Syene: Fifty Aramaic Texts, Jerusalem, 1974.

- Powell H. H., *The Supposed Hebraisms in the Grammar of the Biblical Aramaic*. — University of California Publications, Semitic Philology I, 1, Berkeley, 1907.
- Rabinowitz J. J., *Grecisms and Greek Terms in the Aramaic Papyri*, *Biblica* 39 (1958), 41 (1960).
- Rosenthal F., *A Grammar of Biblical Aramaic*, Sec. revised print, Wiesbaden, 1963 (repr. 1974).
- Rowley H. H., *The Aramaic of the Old Testament*, Oxford, 1929.
- Sachau E., *Aramäische Inschriften*, Berlin, 1896.
- Sachau E., *Aramäische Papyrus und Ostraka aus einer jüdischen Militärkolonie zu Elephantine*, I—II, Leipzig, 1911.
- Sayce A. H. (ed.), *Aramaic papyri discovered at Assuan*, London, 1906.
- Segert S., *Altaramäische Grammatik mit Bibliographie, Chrestomathie und Glossar*, Leipzig, 1975.
- Segert S., *Altaramäische Schrift und Anfänge des griechischen Alphabets*, — *Klio* 41 (1963).
- Segert S., *Aramäische Studien*, I—V, — *Ar Or* 24 (1956), 25 (1957), 26 (1958).
- Segert S., *Mluvnicke aramejštiny*. — (O. Klíma—S. Segert, *Mluvnicke hebrejštiny a aramejštiny*, Praha, 1956).
- Soden W., *Aramäische Wörter in neuassyrischen und neu- und spätbabylonischen Texten*. — *Orientalia* 35 (1966), 37 (1968).
- Sperber A., *The Bible in Aramaic*, 4 vols, Leiden, 1959—1962.
- Spitaler A., *Zur Frage der Geminatdissimilation im Semitischen*, — *Indogermanischen Forschungen* 61 (1952—1954).
- Stinespring W. F., *The Active Infinitive with Passive Meaning in Biblical Aramaic*, — *JBL* 81 (1962).
- Torrey C. C., *Studies in the Aramaic of the First Century A. D.*, — *ZAW* 65 (1953).
- Ungnad A., *Aramäische Papyri aus Elephantine*, Leipzig, 1911.
- Vattioni F., *Epigrafia aramaica*, — *Augustinianum* 10 (1970), 11 (1971).
- Zorell F., *Lexicon Hebraicum et Aramaicum Veteris Testamenti*, Roma, 1940.

III

საშუალო ანაბეშული ება

СРЕДНЕАРАМЕЙСКИЙ ЯЗЫК

- Борисов А. Я., *Собрание самаритянских рукописей А. Фирковича*, — *ПС* 15 (1966).
- Борисов А. Я., *Эпиграфические заметки*, — *ТОВЭ I* (1939); *ЭВ XV* (1963), *ЭВ XIX* (1969).
- Вильскер Л. X., *Об утвердительном значении частицы lā в сирийском языке*, — *КС* 86 (1965).
- Вильскер Л. X., *Самаритянский язык*, Москва, 1974.
- Винников И. Н., *О языке письменных памятников из Нисы*, — *ВДИ*, 1954, № 2.

- В и н н и к о в, И. Н., Самаритянское пятикнижие и устная палестинская традиция, — ПС 15 (1966).
- Г л у с к и н а Г. М., О выражении логического субъекта при помощи предлога l в страдательной конструкции в сирийском языке, — КС 86 (1965).
- Д е м и д о в а, Г. М., Инфинитив в западноарамейском языке, — Востокведение 7, Ленинград, 1980.
- Д е м и д о в а Г. М. Апокриф Бытия, открытй в районе Мёртвого моря и Торгум Онкелос. — Востокведение 5, Ленинград, 1977.
- Д е м и д о в а Г. М., Четырехбуквенные глаголы в арамейском литературном памятнике „Таргум Онкелос“, — Ученые записки ЛГУ, Серия востоковедческих наук 17 (1974).
- Д е м и д о в а Г. М., О множественном числе двухбуквенных имён в западно-арамейском языке, — Ученые записки ЛГУ, Серия востоковедческих наук 18 (1976).
- Д љ а к о в о в И. М., Л и в ш и ц В. А., О языке документов из древней Нисы, — ВДИ 56 (1956).
- К о к о в ц о в П. К., К сиро-турецкой эпиграфике Семиречья, — Изв. АН СССР, сер. VI, т. III (1909).
- К о к о в ц о в П., Несколько новых надгробных камней с христианско-сирийскими надписями из Средней Азии, — Изв. АН СССР, сер. VI, т. I (1907).
- К о к о в ц о в П., Христианско-сирийские надгробные надписи из Алма-лыка, — ЗВО XVI (1906).
- Л я ш к о-Д е м и д о в а Г. М., Глаголы primaе Alef в арамейском литературном памятнике „Targum Onkelos“, — ПС 11 (1964).
- Л я ш к о-Д е м и д о в а Г. М., Глаголы primaе yōd wāw в языке „Targum Onkelos“, — КС 86 (1965).
- Л я ш к о-Д е м и д о в а Г. М., О глаголах mediae wāw/yōd в западноарамейском языке, — „Проблемы филологии стран Азии и Африки“, Ленинград, 1966.
- Ц е р е т е л и К. Г., Сирийский язык, Москва, 1979.
- Altheim F., Stiehl R., Supplementum Aramaicum, Aramäisches aus Iran, Baden-Baden, 1957.
- В а г В а h l u l, Lexicon Syriacum, Parisiis, MDCCCLXXXVIII.
- В е н-Н а у у и м Z., The Samaritan Vowel System, — Ar Or 22 (1954).
- В и р к е л а н д H., The Language of Jesus, Oslo, 1954.
- В и р к е л а н д H., The Syriac Phonematic Vowel System, — Feskrift til Prof. O. Broch, Oslo, 1947.
- В р о с к е л м а н н С., Lexicon Syriacum, Halis Saxon., 1928.
- В р о с к е л м а н н С., Syrische Grammatik, 19 Aufl., Leipzig, 1962.
- С а н т и н е а у J., Grammaire du palmyrenien épigraphique, Le Caire, 1935.
- С а н т и н е а у J., Inventiare des inscriptions de Palmyre, Fasc. I—X, 1930—1949.
- С а н т и н е а у J., Le nabatéen, 2 vol., Paris, 1930—1932.

- Costaz L., Grammaire Syriacque, Beyrouth, 1955.
- Dalman G., Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch, 2-Aufl., Leipzig, 1905 (repr. Darmstadt, 1960).
- Diaz J. R., Arameo Samaritano, — Estudios biblicos 18 (1959).
- Drower E. S., The Canonical Praybook of the Mandeans, Leiden, 1959.
- Drower E. S. and R. Macuch, A Mandaic Dictionary, Oxford, 1963.
- Epstein J. N., A Grammar of Babylonian Aramaic, Jerusalem, 1960.
- Jastrow M., A dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Jerushalmi, and the Midrashic literature, 2 vols, New York, 1950.
- Kahle P., Das zur Zeit Jesu in Palästina gesprochene Aramäisch. Opera minora, Leiden, 1956.
- Klima O., Zum palmirensischen Zolltarif, — Studia Semitica Ioanni Bakoš dicata, Bratislava, 1965.
- Köbert R., Vocabularium Syriacum, Roma, 1956.
- Kutscher E. Y., The Language of the Genesis Apocriphon, — Scripta Hierosolymatina IV (1958).
- Kutscher E. Y., Studies in Galilean Aramaic, Jerusalem, 1976.
- Levy J., Chaldäisches Wörterbuch über die Targumim, Bd I—II, repr. Köln, 1959.
- Levy J., Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim, 2-Aufl., 1924 (1963).
- Lidzbarski M., Das Johannesbuch der Mandäer, Bd I—II, Gießen, 1905—1915 (repr. 1966).
- Lidzbarski M., Ginzā. Der Schatz oder das große Buch der Mandäer, Göttingen, 1925.
- MacDonald J., Memar Marqah, vol. I—II, Berlin, 1963.
- Macuch R., Altmandäische Bleirollen, I—II (F. Altheim — R. Stiehl, Die Araber in der Alten Welt, Bd IV, Berlin, 1967; Bd V, Berlin, 1968).
- Macuch R., The Bridge of Shustar. (A Legend in Vernacular Mandaic with Introduction, Translation and Notes), — Studia Semitica Ioanni Bakoš dicata, Bratislava, 1965.
- Macuch R., Handbook of Classical and Modern Mandaic, Berlin, 1965.
- Macuch R., Grammatik des samaritanischen Aramäisch, Berlin, 1982.
- Marcus D., A Manual of Babylonian Aramaic, Washington, 1981.
- Margoliouth G. P., Supplement to the Thesaurus Syriacus of R. Payne Smith, Oxford, 1927 (repr. 1981).
- Margolis M. L., Lehrbuch der aramäischen Sprache des babylonischen Talmuds, München, 1910.
- Meyer A., Jesu Muttersprache. Das galiläische Aramäisch, 1896.
- Mordtmann J., Palmyrenisches, 1899.
- Nöldcke Th., Kurzgefasste syrische Grammatik, 2 Aufl., Leipzig, 1898 (repr. Darmstadt, 1966).
- Nöldcke Th., Mandäische Grammatik, Halle, 1875 (repr. Darmstadt, 1964).
- Pallis S. A., Mandaean Studies, London, 1926.

- Payne Smith J., *A Compendious Syriac Dictionary*, Oxford, 1903 (repr. 1976).
- Payne Smith R., *Thesaurus Syriacus*, 2 vol., Oxonii, 1868—1897 (repr. Oxford, 1981).
- Pognon H., *Inscriptions mandaïtes des coupes de Khouabir*, Paris, 1898.
- Robinson Th. H., *Paradigms and Exercises in Syriac Grammar*, 3d ed., Oxford, 1949.
- Rosenthal F., *Die Sprache der palmyrenischen Inschriften*, Leipzig, 1936.
- Rundgren F., *Das altsyrische Verbalsystem*,—Sprakvetenskapliga Sällskapetets Uppsala Forhandlingar, 1958—1960.
- Schall A., *Studien über griechische Fremdwörter im Syrischen*, Tübingen, 1948 (repr. Darmstadt, 1960).
- Schlesinger M., *Satzlehre der aramäischen Sprache des babylonischen Talmuds*, — Veröffentlichungen der A. Kohutstiftung, 1, Leipzig, 1928.
- Schulthess F., *Grammatik des christlich-palästinischen Aramäisch*, Tübingen, 1924 (repr. Hildesheim, 1965).
- Schulthess F., *Lexicon Syropalaestinum*, Berolini, 1903 (repr. Amsterdam, 1979).
- Segal J. B., *Four Syriac inscriptions*, — BSOA, vol. XXX, part 2, 1967.
- Segal J. B., *The Diacritical Points and the Accents in Syriac*, London, 1953.
- Stevenson W. B., *Grammar of Palestinian Jewish Aramaic*, Oxford, 1962.
- Sundberg W., *Mandaean Textual Cruces*, Lund, 1961.
- Ungnad A., *Syrische Grammatik mit Übungsbuch*, 2. Aufl., München, 1932.
- Weiss T., *Zur ostsyrischen Laut- und Akzentlehre auf Grund der ostsyrischen Massorah-Hs des Brit. Museum*, 1933.
- Weiss R., *The Aramaic Targum of Job*, Tel-Aviv, 1979.

IV

ახალი არამეული ენა

НОВОАРМЕЙСКИЙ ЯЗЫК

- გაბრიელოვა ა., სალამასის ებრაელთა არამეული მეტყველების ნიმუში, — აღმოსავლური ფილოლოგია, I, თბილისი, 1969.
- წერეთელი კ., ნარკვევი თანამედროვე ასურული დიალექტების შესახებ თონეტიკისა, თბილისი, 1958.
- წერეთელი კ., თანამედროვე ასურული ენის ქრესტომათია ლექსიკონითურთ, თბილისი, 1958 (II გამოცემა—1980).
- წერეთელი კ., თანამედროვე ასურული ენის გრამატიკა, თბილისი, 1968.
- წერეთელი კ., ერთი სუპრასეგმენტური ფონემის შესახებ თანამედროვე სემიტურში, — „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1976, № 4.

- წერეთელი კ., ზმნის უღვლილების სისტემა თანამედროვე ასურულ დიალექტებში, — ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, II, თბილისი, 1956.
- წერეთელი კ., კნინობითის წარმოებისათვის თანამედროვე ასურულ დიალექტებში, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის საზოგად. მეცნ. გან-ბის მოამბე, I, 1961.
- წერეთელი კ., ნასახლარი ზმნები თანამედროვე არამეულ დიალექტებში, — აღმოსავლური ფილოლოგია, I, თბილისი, 1969.
- წერეთელი კ., რეფლექსივის შესახებ თანამედროვე არამეულ დიალექტებში, — თსუ შრომები, ტ. 99, 1962.
- წერეთელი კ., სახელის ფუძის წარმოებისათვის ასურულ დიალექტებში, — ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, აღმოსავლურ ენათა სერია, ტ. III, 1960.
- Церетели К., Материалы по арамейской диалектологии, т. I, Урмийский диалект, Тбилиси, 1965.
- Церетели К. Г., Современный ассирийский язык, Москва, 1964.
- Церетели К., Очерк сравнительной фонетики современных ассирийских диалектов, Тбилиси, 1958.
- Церетели К., Хрестоматия современного ассирийского языка со словарем, Тбилиси, 1958 (II изд. 1981).
- Церетели К. Г., Иранизмы в современных арамейских диалектах, — Актуальные проблемы иранской филологии, Тбилиси 1978.
- Церетели К. Г., Образцы современной ассирийской речи (Саламасские тексты), — СЯ 3 (1976).
- Церетели К. Г., Арамейские диалекты Ирака (Предварительный отчет о научной командировке в Ирак), — СЯ 3 (1976).
- Церетели К. Г., К вопросу о классификации новоарамейских диалектов, — Восточная филология, IV, Тбилиси, 1976.
- Церетели К. Г., Образцы современной ассирийской речи. (Ванские тексты), — СЯ I (1963).
- Юшманов Н. В., Ассирийский язык и его письмо, — Письменность и революция, I, Москва—Ленинград, 1938.
- Юшманов Н. В., Сингармонизм урмийского наречия, — Памяти акад. Н. Я. Марра, Москва—Ленинград, 1938.
- Юшманов Н. В., Загадочное *m* новосирийского императива, — Язык и Мышление, V, Москва—Ленинград, 1935.
- Bergsträsser G., Glossar des neuaramäischen Dialekts von Maclula, Leipzig, 1921.
- Bergsträsser G., Neuaramäische Märchen und andere Texte aus Maclula, 1918—21.
- Cantarinno V., Der neuaramäische Dialekt von Gubb (Adin, Chapel Hill, 1961).
- Duval R., Les dialects néo-araméens de Salamas, Paris, 1883.
- Friedrich J., Neusyrisches in Lateinschrift aus der Sowjetunion, — ZDMG, 109 (1959).
- Garbell I., The Jewish Neo-Aramaic Dialect of Persian Azerbaijan, The Hague, 1965.

- Guidi I., Beiträge zur Kenntnis des neuaramäischen Fellḥī-Dialektes, — ZDMG 37 (1883).
- Jastrow O., Laut- und Formenlehre des neuaramäischen Dialekts von Midīn im Ṭur ʿAbdīn, Bamberg, 1967.
- Lidzbarski M., Beiträge zur Grammatik der neuaramäischen Dialektes, I, — ZA 9 (1894).
- Maclean A. J., Grammar of the Dialects of Vernacular Syriac, Cambridge, 1895.
- Maclean A. J., A Dictionary of the Dialects of Vernacular Syriac, Oxford, 1901.
- Nöldke Th., Grammatik der neusyrischen Sprache, Leipzig, 1868 (repr. Hildesheim, 1974).
- Oraham A. J., Dictionary of the Stabilized and Enriched Assyrian Language and English, Chicago, 1943.
- Osipoff S., Syriac, — Le Maître phonétique, Paris, 1912—1913.
- Polotsky H. J., Studies in modern Syriac, — JSS, vol. VI, No 1, 1961.
- Prym E., A. Socin, Der neuaramäische Dialekt des Ṭūr-ʿAbdīn, Bd I-II, Göttingen, 1881.
- Rhétoré J., Grammaire de la langue Soureth ou Chaldéen vulgaire selon le dialecte de la plaine de Mossoul, Mossoul, 1912.
- Ritter H., Turoyo, die volkssprache der syrischen christen des Tur ʿAbdīn, A: Texte, Bd I (1967), Bd II (1969), Bd III (1971), Beirut.
- Sachau E., Skizze des Fellichi-Dialekts von Mosul, Berlin, 1895.
- Segal J. B., Neo-Aramaic proverbs of the Jews of Zakho, — JNES, XIV (1955).
- Siegel A., Laut- und Formenlehre des neuaramäischen Dialekts des Tür Abdīn, Hannover, 1923.
- Socin A., Die neuaramäische Dialekte von Urmia bis Mossul, Tübingen, 1882.
- Spitaler A., Grammatik des neuaramäischen Dialekt von Maclula (Antilibanon), Leipzig, 1938.
- Tsereteli K., Compound Tense Forms in Modern Aramaic Dialects, — AION 18 (1968).
- Tsereteli K., Zur Determination und Indetermination der Nomina in den modernen aramäischen Dialekten, — Studia Orientalia in memoriam Caroli Brockelmann, Halle, 1968.
- Tsereteli K., A type of nominal syntagm in modern Aramaic dialects, — BSOAS, vol. XXVIII (1965).
- Tsereteli K., Abriss der vergleichenden Phonetik der modernen assyrischen Dialekte (Fr. Altheim, Geschichte der Hunnen, Bd III, Berlin, 1961, S. 218—266).
- Tsereteli K., Grammatik der modernen assyrischen Sprache (Neuostaramäisch), Leipzig, 1978.
- Yaure L., A poem in the Neo-Aramaic dialect of Urmia, — JNES, vol. XVI (1957).

შ ი ნ ა რ ს ი

ავტორისაგან	7
შემოკლებათა სია	11

შ ე ს ა მ ვ ა ლ ი

0.1. ტერმინები „არამ“ და „არამეული ენა“. არამეული ენის ადგილი სემიტურ ენათა სისტემაში	13
0.2. არამეული ენის გავრცელება	13
0.3. არამეული ენის დიალექტები	15
0.4. არამეული დამწერლობა	18

I. ძველი არამეული

1. ძველი არამეული წერილობითი ძეგლები	21
1.1. ეპიგრაფიული არამეული	21
1.2. ოფიციალური არამეული	24
1.3. ბიბლიის არამეული	25
1.4. პალმირის არამეული	26
1.5. ნაბატეური	28
1.6. ჰათრა, აშური	29
1.7. იუდეურ-არამეული	29
1.8. გალილეური არამეული	30
1.9. სამარიტანული არამეული	30
1.10. პალესტინელ ქრისტიანთა არამეული	30
1.11. სირიული ენა	30
1.12. ბაბილონის არამეული	31
1.13. მანდეური ენა	31
2. ფონოლოგია და ფონეტიკა	32
2.1. თანხმოვნები	32
2.2. ნახევარხმოვნები	36
2.3. ხმოვნები	36
2.4. დიფთონგები	40
2.5. მახელი	40
2.6. ფონეტიკური მოვლენები	41
3. მორფოლოგია	46
3.1. სახელი	46
3.1.1. სახელის ფუძის წარმოება	46
3.1.1.1. მარტივფუძიანი სახელები	46
3.1.1.2. აფიქსაციით ნაწარმოები სახელები	49
3.1.1.3. კომპოზიტები	51

3.1.2. სახელის ფლექსია	51
3.1.2.1. ბრუნების საკითხისათვის	51
3.1.2.2. სქესი	52
3.1.2.3. რიცხვი	54
3.1.2.4. სახელის მდგომარეობა (სტატუსი)	56
3.1.2.5. სახელის ფლექსიის ტაბულა	58
3.1.3. სახელის ლეტერმინაცია და ინლეტერმინაცია	59
3.2. რიცხვითი სახელი	59
3.2.1. რაოდენობითი რიცხვითი სახელი	59
3.2.2. რიგობითი რიცხვითი სახელი	60
3.2.3. მულტიპლიკატივი	60
3.2.4. წილადები	61
3.3. ნაცვალსახელი	61
3.3.1. პირის ნაცვალსახელი	61
3.3.2. კუთვნილებითი ნაცვალსახელი	63
3.3.3. ჩვენებითი ნაცვალსახელი	63
3.3.4. კითხვითი ნაცვალსახელი	64
3.3.5. მიმართებითი ნაცვალსახელი	64
3.3.6. განუსაზღვრელი ნაცვალსახელი	64
3.4. ზმნა	64
3.4.1. უღვლილების სისტემა	64
3.4.2. ზმნის თემათა წარმოება	65
3.4.3. გვარი	65
3.4.4. კილო	66
3.4.5. პირი, სქესი, რიცხვი	67
3.4.6. ზმნის გარდამავლობა	67
3.4.7. ინფინიტივი	67
3.4.8. მიმღეობა	68
3.4.9. სუსტი ზმნები	68
3.4.9.1. Π თანხმონით დაწვებული ზმნები	68
3.4.9.2. ზმნები თავკიდური ალფევით	68
3.4.9.3. γ -ით დაწვებული ზმნები	69
3.4.9.4. ზმნები $II w$ და y	69
3.4.9.5. ზმნები ბოლოკიდური λ -ით	70
3.4.9.6. ზმნები ბოლოკიდური სუსტი თანხმონით (w , y)	70
3.4.9.7. გემინირებული ზმნები	71
3.4.10. ზმნა სუფიქსებით	71
3.4.11. Verbum existientiae	72
3.5. ზმნისართი	72
3.6. ნაწილაკები	73
3.7. წინდებულები	74
3.8. კავშირები	74
4. ს ი ნ ტ ა ქ ს ი	75
4.1. შესიტყვებები	75
4.2. მარტივი წინადადება	76

4.2.1. წინადადების სახეები	76
4.2.2. წინადადების წევრები	78
4.2.3. სიტყვების რიგი	80
5. ლექსიკა	81—82
5.1. უცხოური ნასესხობანი	81

II. ახალი არამეული

6. თანამედროვე არამეული დიალექტები	83
6.1. დასავლურ-არამეული	83
6.2. ცენტრალურ-არამეული	84
6.3. აღმოსავლურ-არამეული	84
7. ფონეტიკა	86
7.1. ბგერითი სისტემა. თანხმოვნები	86
7.2. ხმოვნები	89
7.3. ფონეტიკური მოვლენები	90
7.4. მახვილი	93
8. მორფოლოგია	93
8.1. სახელი	93
8.1.1. სახელის ფუძის წარმოება	93
8.1.2. სახელის ფლექსია	94
8.1.2.1. სტატუსი	94
8.1.2.2. სქესი	94
8.1.2.3. რიცხვი	95
8.1.2.4. სახელის დეტერმინაცია და ინდეტერმინაცია	96
8.2. რიცხვითი სახელი	96
8.2.1. რაოდენობითი რიცხვითი სახელი	96
8.2.2. რიგობითი რიცხვითი სახელი	97
8.3. ნაცვალსახელი	97
8.3.1. პირის ნაცვალსახელი	97
8.3.2. კუთვნილებითი ნაცვალსახელი	97
8.3.3. ჩვენებითი ნაცვალსახელი	98
8.3.4. კითხვითი ნაცვალსახელი	98
8.3.5. მიმართებითი ნაცვალსახელი	98
8.3.6. განუსაზღვრელი ნაცვალსახელი	99
8.4. ზმნა	99
8.4.1. უღვლილების სისტემა	99
8.4.1.1. უღვლილების სისტემა დასავლურ არამეულ დიალექტებში	99
8.4.1.2. უღვლილების სისტემა ცენტრალურ არამეულ დიალექტებში	100
8.4.1.3. უღვლილების სისტემა აღმოსავლურ არამეულ დიალექტებში	100
8.4.1.4. ტემპორალური ფორმების სტრუქტურა	101
8.4.2. სუსტი ზმნები	103
8.4.3. სამთანხმოვანიაანი ზმნის უღვლილების პარადიგმები	103
8.5. ზმნისართი	107
8.6. ნაწილაკები, წინდებულები, კავშირები	108

9. ს ი ნ ტ ა ქ ს ი	109
9.1. შესიტყვება. გენეტიური კონსტრუქცია	109
9.2. წინადადების სახეები	109
9.3. შეთანხმება	109
9.4. სიტყვათა რიგი წინადადებაში	109
9.5. უკავშირო წინადადება	110
10. ლ ე ქ ს ი კ ა	110
10.1. უცხოური ნასესხობანი	110

ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა

1. ზოგადი შრომები არამეული ენის შესახებ	206
2. ძველი არამეული ენა	207
3. საშუალო არამეული ენა	210
4. ახალი არამეული ენა	213

დანართი: არამეული დამწერლობის ძირითადი სახეები.

СОДЕРЖАНИЕ

От автора	9
Список сокращений	11
Армейский язык	112

ВВЕДЕНИЕ

0.1. Происхождение и содержание терминов «арам» и «арамейский язык»	112
0.2. Распространение арамейского языка	112
0.3. Диалекты арамейского языка	114
0.4. Арамейское письмо	116

I. СТАРОАРАМЕЙСКИЙ

1. Староарамейские письменные памятники	119
1.1. Эпиграфический арамейский	119
1.2. Официальный арамейский	122
1.3. Библейско-арамейский	123
1.4. Пальмирский арамейский	124
1.5. Набатейский	125
1.6. Хатра, Ашшур	126
1.7. Иудейско-арамейский	126
1.8. Галилейский арамейский	127
1.9. Самаритянский	127
1.10. Христианско-арамейский	127
1.11. Сирийский язык	127
1.12. Вавилонский арамейский	128
1.13. Мандейский язык	129

219

2. Фонология и Фонетика	129
2.1. Согласные	129
2.2. Полугласные	133
2.3. Гласные	133
2.4. Дифтонги	137
2.5. Ударение	138
2.6. Фонетические процессы	138
3. Морфология	143
3.1. Имя	143
3.1.1. Именное образование	143
3.1.1.1. Имена с простыми основами	143
3.1.1.2. Образование имен путем аффиксации	142
3.1.1.3. Имена со сложными основами	148
3.1.2. Именная флексия	148
3.1.2.1. К вопросу о склонении	148
3.1.2.2. Род	150
3.1.2.3. Число	151
3.1.2.4. Состояние имени (статус)	153
3.1.2.5. Таблица флексии имен	155
3.1.3. Детерминация и индетерминация	156
3.2. Имена числительные	157
3.2.1. Количественные числительные	157
3.2.2. Порядковые числительные	157
3.2.3. Мультипликатив	158
3.2.4. Дроби	158
3.3. Местоимение	158
3.3.1. Личные местоимения	158
3.3.2. Притяжательные местоимения	160
3.3.3. Указательные местоимения	160
3.3.4. Вопросительные местоимения	161
3.3.5. Относительные местоимения	161
3.3.6. Неопределенные местоимения	161
3.4. Глагол	161
3.4.1. Система спряжения	161
3.4.2. Образование глагольных пород	162
3.4.3. Залог	162
3.4.4. Наклонение	163
3.4.5. Лицо, род, число	164
3.4.6. Переходность глагола	164
3.4.7. Инфинитив	165
3.4.8. Причастие	165
3.4.9. Слабые глаголы	165
3.4.9.1. Глаголы с начальным п	165
3.4.9.2. Глаголы с начальным аефом	166
3.4.9.3. Глаголы с начальным у	166

3.4.9.4. Глаголы II w, y	166
3.4.9.5. Глаголы с конечным ʔ	167
3.4.9.6. Глаголы с конечным w, y	167
3.4.9.7. Геминированные глаголы	168
3.4.10. Глаголы с суффиксами	168
3.4.11. Verbum existentiae	169
3.5. Наречия	169
3.6. Частицы	170
3.7. Предлоги	170
3.8. Союзы	171
4. С и н т а к с и с	172
4.1. Словосочетания	172
4.2. Простое предложение	173
4.2.1. Виды предложения	173
4.2.2. Члены предложения	175
4.2.3. Порядок слов	177
5. Л е к с и к а	178
5.1. Иноязычные заимствования	178

II. НОВОАРАМЕЙСКИЙ

6. Современные арамейские диалекты	180
6.1. Западноарамейские диалекты	180
6.2. Центральноеарамейские диалекты	181
6.3. Восточноарамейские диалекты	181
7. Ф о н е т и к а	182
7.1. Согласные	182
7.2. Гласные	185
7.3. Фонетические явления	186
7.4. Ударение	189
8. М о р ф о л о г и я	189
8.1. Имя	189
8.1.1. Именное образование	189
8.1.2. Именная флексия	190
8.1.2.1. Статус	189
8.1.2.2. Род	180
8.1.2.3. Число	189
8.1.2.4. Детерминация и индетерминация	191
8.2. Имена числительные	192
8.2.1. Количественные числительные	191
8.2.2. Порядковые числительные	192
8.3. Местоимения	192
8.3.1. Личные местоимения	192
8.3.2. Притяжательные местоимения	193
8.3.3. Указательные местоимения	193
8.3.4. Вопросительные местоимения	193

8.3.5. Относительные местоимения	194
8.3.6. Неопределенные местоимения	194
8.4. Глагол	194
8.4.1. Система спряжения	194
8.4.1.1. Система спряжения в западноарамейских диалектах	194
8.4.1.2. Система спряжения в центральноарамейских и восточно-арамейских диалектах	195
8.4.1. Структура темпоральных форм	195
8.4.2. Слабые глаголы	198
8.4.3. Парадигмы спряжения трехсложных глаголов	198
8.5. Наречия	202
8.6. Частицы, предлоги, союзы	203
9. Синтаксис	203
9.1. Словосочетания. Генитивная конструкция	203
9.2. Виды предложения	204
9.3. Согласование	204
9.4. Порядок слов в предложении	204
9.5. Бессоюзные предложения	204
10. Лексика (иноязычные заимствования)	205

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Общие работы по арамейскому языку	206
2. Древнеарамейский язык	207
3. Среднеарамейский язык	210
4. Новоарамейский язык	213

Приложение: Основные виды арамейского письма.

8.3.5. Относительные местоимения	194
8.3.6. Неопределенные местоимения	194
8.4. Глагол	194
8.4.1. Система спряжения	194
8.4.1.1. Система спряжения в западноарамейских диалектах	194
8.4.1.2. Система спряжения в центральноарамейских и восточно- арамейских диалектах	195
8.4.1. Структура темпоральных форм	195
8.4.2. Слабые глаголы	198
8.4.3. Парадигмы спряжения трехсогласных глаголов	198
8.5. Наречия	202
8.6. Частицы, предлоги, союзы	203
9. Синтаксис	203
9.1. Словосочетания. Генитивная конструкция	203
9.2. Виды предложения	204
9.3. Согласование	204
9.4. Порядок слов в предложении	204
9.5. Бессоюзные предложения	204
10. Лексика (иноязычные заимствования)	205

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

1. Общие работы по арамейскому языку	206
2. Древнеарамейский язык	207
3. Среднеарамейский язык	210
4. Новоарамейский язык	213

Приложение: Основные виды арамейского письма.

Приложение II

დანართი

არამეული დამწერლობის ძირითადი სახეები. — Основные виды арамейского письма

№ პი	უძველესი სახეები archaische Formen	მარცხენი- ნიშნის ნიშნის ნიშნის არამეისი არამეისი არამეისი	არამეული არამეული არამეული არამეული არამეული არამეული	ბაბილონიური ბაბილონიური ბაბილონიური ბაბილონიური ბაბილონიური ბაბილონიური	სირიული სირიული სირიული სირიული სირიული სირიული	სირიული სირიული სირიული სირიული სირიული სირიული	სირიული სირიული სირიული სირიული სირიული სირიული
	1	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ
2	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ
3	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ
4	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ	Ⲁ